

PRAVNI ZBORNIK

ČASOPIS ZA PRAVNU TEORIJU I PRAKSU

2 / 2019

UDRUŽENJE PRAVNIKA CRNE GORE

PRAVNI ZBORNİK
Law reports –
journal for legal theory and practice

Izdavač – publisher

UDRUŽENJE PRAVNIKA CRNE GORE
Association of jurists of Montenegro

Glavni i odgovorni urednik
Chief editor
dr Branislav Radulović

Zamjenik glavnog urednika
Assistant editor in chief
dr Nikola Dožić

Uređivački odbor
Associate editors

akademik Mijat Šuković,
dr Čedomir Bogićević, dr Drago Radulović, dr Maja Kostić-Mandić,
dr Snežana Miladinović, dr Mladen Vukčević, dr Sefer Međedović,
dr Gordana Paović-Jeknić, dr Ivana Jelić,
dr Milan Marković, Borjanka Zogović, dr Radomir Prelević

Inostrana redakcija
Foreign Editorial Board

akademik Igor Leonidovic Trunov, dr Christa Jessel-Holst,
dr Rainer Arnold, dr Miha Juhartt, dr Charles Dillon,
dr Vasilka Sancin

Redakcija - editorial board
dr Marko Dokić, dr Vladimir Savković,
dr Miloš Vukčević, mr Jelena Jovanović

Sekretar Redakcije
dr Bojan Božović

PRAVNI ZBORNİK

časopis za pravnu teoriju i praksu

Časopis „Pravni zbornik“ počeo je sa izlaženjem
01-vog jula 1933. godine

Dosadašnji Glavni i odgovorni urednici:

Božidar S. Tomović (1933-1941)
Božo Vujošević (1960-1970)
Stojan Đuranović (1970-1980)
Prof. dr Slobodan Blagojević (1980-1990)
Dr Čedomir Bogićević (1993-2003)
Željko Tomović (2003-2008)
Dr Branislav Radulović (2008 -)

Časopis je ISSN brojem 0350-6630 klasifikovan u
međunarodni sistem za serijske publikacije (ISDS).
Mišljenjem Ministarstva kulture Crne Gore,
broj 03-1377/2 od 02.12.1996. god.
časopis je oslobođen poreza na promet.

Adresa / Address

Udruženje pravnika Crne Gore
ul. Novaka Miloševa b.b. (stara zgrada SDK) I sprat
81.000 Podgorica

Žiro račun / Bank account

550-3675-19 Societe generale banka Montenegro a.d. - Podgorica

Štampa / Print

„Pobjeda“ a.d. - Podgorica

Tiraž / Circulation

300

PRAVNI ZBORNİK
ČASOPIS ZA PRAVNU TEORIJU I PRAKSU

br. 2 /2019
Podgorica, april 2019

S A D R Ź A J

ČLANCI

Privredno pravo

Akademik Jakša BARBIĆ

**ODGOVORNOST ČLANOVA UPRAVE ZA ŠTETU PRIČINJENU
DRUŠTVIMA KAPITALA I NJIHOVIM DIONIČARIMA/
ČLANOVIMA - po hrvatskom pravu 15**

Međunarodno javno pravo

Guido RAIMONDI

**EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA - zaštita temeljnih
prava i sloboda uz unapređenje efikasnosti rada 63**

Prof. dr Ivana JELIĆ

**IZAZOVI CRNE GORE U ZAŠTITI PRAVA
NA PRAVIČNO SUĐENJE 71**

NAUČNI SKUP

**izlaganja učesnika skupa
KORIJENI I POSLJEDICE CRNOGORSKIH PODJELA
u svijetlu 100 godišnjice Božićnjeg ustanka**

Doc. dr Branislav RADULOVIĆ

**DIJALOG O CRNOGORSKIM PODJELAMA
u svijetlu 100 godišnjice Božićnjeg ustanka 81**

Akademik Šerbo RASTODER BOŽIĆNI USTANAK U CRNOJ GORI kontraverze i dileme u historiografiji	93
Akademik Zoran LAKIĆ KORJENI I POSLEDICE NAŠIH PODJELA KROZ ISTORIJU – stogodišnjica nemira u Crnoj Gori	129
Akademik Jevrem BRKOVIĆ BOŽIĆNI USTANAK JE REAKCIJA NA PODGORIČKU SKUPŠTINU	135
Dr Radoje PAJOVIĆ O UZROCIMA BOŽIĆNOG USTANKA 1919. GODINE I NEKIM TERMINOLOŠKIM ODREĐENJIMA	143
Dr Aleksandar D. STAMATOVIĆ NACIONALNI IDENTITET I DRŽAVNO OPREDIJELJENJE CRNOGORSKIH ZELENAŠA	151
Mr Novak ADŽIĆ O POLITIČKOJ IDEOLOGIJI BOŽIĆNOG USTANKA I BORBI CRNOGORSKIH SUVERENISTA-ZELENAŠA	183
Gojko PEROVIĆ JEDAN NAROD – Biblijska priča	211
Boris BOJOVIĆ CRNOGORSKO SVJEŠTENSTVO U SVIJETLU CRNOGORSKIH PODIJELA	219
Prof. dr Radovan RADONJIC O ČEMU SE, ZAPRAVO, RADI?	235
Mr Čedomir DRAŠKOVIĆ CRNA GORA KAO POLITIČKA ŽRTVA SRPSKOG KLERO - NACIONALIZMA	257

LAW REPORTS
JOURNAL FOR LEGAL THEORY AND PRACTICE

No. 2 / 2019
Podgorica, April 2019

C O N T E N T S

ARTICLES

Company law

Academic Jakša BARBIĆ

**RESPONSIBILITY OF THE MANAGEMENT BOARD
MEMBERS FOR CORPORATION DAMAGE AND ITS
STOCKHOLDERS/MEMBERS**

– according to Croatian law 15

International law

Guido RAIMONDI

**EUROPEAN COURT FOR HUMAN RIGHTS
– protection of basic rights and freedom and
improvement of work efficiency 63**

Ivana JELIĆ, PhD

**CHALLENGES FOR MONTENEGRO IN PROTECTION
OF FAIR TRIAL RIGHTS 71**

ROUND-TABLE

Sessions of the conference participants ROOTS AND CONSEQUENCES OF MONTENEGRIN DIVISIONS In the light of 100 anniversary of Christmas rebellion

Branislav RADULOVIĆ, PhD DIALOG ON MONTENEGRIN DIVISIONS in the light of 100 anniversary of Christmas rebellion	81
Academic Šerbo RASTODER CHRISTMAS REBELLION IN MONTENEGRO Controversies and dilemmas in historiography	93
Academic Zoran LAKIĆ ROOTS AND CONSEQUENCES OF OUR DIVISIONS THROUGH THE HISTORY – one hundreds of years of turbulence in Montenegro	129
Academic Jevrem BRKOVIĆ CHRISTMAS REBELLION IS REACTION ON THE PODGORICA ASSEMBLY	135
Radoje PAJOVIĆ, PhD ABOUT THE CAUSES OF CHRISTMAS REBELLION IN 1919 AND SOME TERMINOLOGICAL DETERMINATION	143
Aleksandar D. STAMATOVIĆ, PhD NATIONAL IDENTITY AND NATIONAL COMMITMENT OF MONTENEGRIN INDEPENDIST(zelenaši)	151
Novak ADŽIĆ, MSc ABOUT POLITICAL IDEOLOGY OF CHRISTMAS REBELLION AND MONTENEGRIN INDEPENDISTS (zelenaši) BATTLE	183

Gojko PEROVIĆ ONE NATION – story from the Bible	211
Boris BOJOVIĆ MONTENEGRIN PRIESTHOOD IN THE LIGHT OF MONTENEGRIN DIVISIONS	219
Radovan RADONJIĆ, PhD WHAT IS IT ACTUALY ABOUT?	235
Čedomir DRAŠKOVIĆ, MSc MONTENEGRO AS A POLITICAL VICTIM OF SERBIAN CLERONATIONALISM	257

Riječ urednika

Poštovani čitaoci,
Uvažene kolege,

Drugo izdanje u 2019 godini časopisa za pravnu teoriju i praksu „Pravni zbornik“, koji se već 85 godina štampa u izdanju Udruženja pravnika Crne Gore, crnogorskoj pravnoj publici donosi ukupno 14 radova, od kojih su tri autorska rada iz oblasti privrednog i međunarodnog – javnog prava

Redakcijski odbor časopisa, u ovom broju „Pravnog zbornika“, publikovao je jedanaest članaka sa okruglog stola „Korijeni i posljedice crnogorskih podjela u svijetlu 100 godišnjice Božićnog ustanka“ (1919), koji je održan 15-tog januara 2019. godine u Fondaciji Petrović - Njegoš. Na ovom naučnom skupu, na kojem su učestvovali eminentni crnogorski historičari, pravници, književnici, publicisti, crkveni uglednici, profesori Univerziteta i članovi CANU, sagledani su korijeni i posljedice crnogorskih podjela u istoriografiji, literaturi, duhovnosti i pravno-političkoj sferi.

"Pravni zbornik", u novom izdanju, štampan je na 290 strana i u tiražu od 300 primjeraka.

Časopis se komercijalno ne distribuira, već se besplatno dostavlja autorima, bibliotekama, sudovima, fakultetima itd.

Štampanje ovog broja „Pravnog zbornika“ svojom donacijom pomogla je Ambasada SAD u Podgorici – Biro Stejt Dipartmenta za borbu protiv međunarodne trgovine drogom i sprovođenje zakona (INL) i Fondaciji Petrović – Njegoš.

Namjera da časopis „Pravni zbornik“ i u budućnosti ostane „riznica crnogorske pravne baštine“ ostvarljiva je samo ako se i dalje nastavi uspješna saradnja sa uvažanim autorima, kojima se ovom prilikom posebno zahvaljujemo.

Udruženje pravnika Crne Gore, kao izdavač, nije u mogućnosti za autorske radove opredjeliti honorar, međutim, bez obzira na to, uvjereni smo da će dosadašnji kao i budući autori svojim narednim člancima doprinjeti nastavku izlaženja i podizanju kvaliteta najstarijeg crnogorskog pravnog časopisa.

Autori svoje radove mogu slati na e-mail adresu Udruženja pravnika Crne Gore upcg.cg@gmail.com ili kontaktirati Glavnog i odgovornog urednika „Pravnog zbornika“ na telefon 00-382-69-028-038.

Podgorica, april 2019. godine

Glavni i odgovorni urednik
„Pravnog zbornika“

dr Branislav Radulović

UDRUŽENJE PRAVNIKA CRNE GORE
ČASOPIS ZA PRAVNU TEORIJU I PRAKSU
„PRAVNI ZBORNIK”

ČLANCI

Akademik Jakša BARBIĆ¹

**ODGOVORNOST ČLANOVA UPRAVE ZA ŠTETU PRIČINJENU
DRUŠTVIMA KAPITALA I NJIHOVIM DIONIČARIMA /
ČLANOVIMA PO HRVATSKOM PRAVU**

1. Općenito o odgovornosti članova uprave

Društva kapitala imaju organe. To omogućuje angažiranje profesionalaca da u društvu i za njega obavljaju poslove. Mogu to biti članovi tog društva ali i ne moraju jer je prvenstveno mjerilo za obavljanje poslova da je osoba kojoj se to povjerava stručno sposobna obavljati povjereni joj posao i da se u nju može imati povjerenje. Širenje mogućnosti da se angažiraju osobe koje ne moraju biti članovi društva doprinosi ostvarenju cilja društva. Članovi uprave vode poslove društva i pritom rade s tuđom imovinom koja im je povjerena da o njoj skrbe i privode je svrsi radi ostvarenja cilja društva. Iz toga proizlazi da je uprava najvažniji organ u društvu kapitala. O njezinu djelovanju ovisi kako će društvo poslovati i kakvi će biti rezultati tog poslovanja što se odražava i na ostvarenje interesa članova društva koji su društvu kao pravnoj osobi povjerali nešto iz svoje imovine pa očekuju da se na temelju toga ostvare njihovi interesi.

Vrlo široke ovlasti uprave ostvarenjem kojih mogu pridonijeti koristima članova društva ali i nanijeti im štetu praćene su i odgovarajućom odgovornošću. Pravni poredak osigurava ravnotežu ovlasti i odgovornosti bez koje bi društvo moglo biti izloženo opasnosti da se neprimjerenim postupcima članova uprave ne postiču željeni rezultati pa da čak i opstanak društva bude doveden u pitanje. Propisivanje odgovarajuće osobne odgovornosti za postupke članova uprave prisiljava ih na to da izbjegavaju poduzeti radnje ili da ih ne propuštaju poduzeti kada se time društvu može nanijeti šteta kako bi izbjegli da se protiv njih poduzmu sankcije za propuste

---

¹ Autor je član i raniji potpredsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU)

da djeluju u skladu s pravilima struke i u interesu društva a posredno preko njega i u interesu njegovih članova. Te odgovornosti mogu biti različite ali su djelotvorne one koje valja nazvati pravnim odgovornostima.

O pravnoj odgovornosti članova uprave u društvima kapitala, za razliku od druge kao što je primjerice ona moralna, govori se kad je odgovornost uređena propisima. Njima se tada propisuju (i) pretpostavke za nastupanje odgovornosti, (ii) postupak po kome se ona ostvaruje i (iii) posljedice koje iz nje proizlaze za osobe koje tako odgovaraju. To s jedne strane utječe na onoga tko odgovara da može objektivno prosuditi kakvoj se opasnosti izlaže povrijedi li neku zaštitnu normu tako da su mu unaprijed poznata mjerila po kojima se prosuđuje postupa li u skladu s onim što se od njega zahtijeva ali i na potencijalnog ulagača u društvo da uloži dio svoje imovine jer mu se daje sigurnost da će se s onim što je uloženo postupati u interesu društva a preko toga i u njegovu interesu.

Odgovornost s obzirom na pretpostavke, postupak ostvarivanja i posljedice može biti:

1. odgovornost zbog nezadovoljavajućeg obavljanja povjerenog posla,
2. odgovornost za pričinjenu štetu,
3. kaznena odgovornost i
4. prekršajna odgovornost.

Ove se odgovornosti međusobno ne isključuju. Svaka od njih postoji ako su za nju ispunjene za to propisane pretpostavke. Tako odgovornost zbog nezadovoljavajućeg obavljanja posla člana uprave može imati za posljedicu opoziv njegova imenovanja, ali i odgovornost za naknadu štete koja je time pričinjena društvu ili i trećim osobama a prema okolnostima i kaznenu odgovornost odnosno odgovornost za počinjeni prekršaj. Odgovornost takve osobe pak može imati za posljedicu i kaznenu odnosno prekršajnu odgovornost društva u kome je ona član uprave, kada je riječ o odgovornoj osobi po propisima kaznenog odnosno prekršajnog prava. Ona može prema okolnostima dovesti i do odgovornosti društva za štetu počinjenu trećim osobama, jer je riječ o odgovornosti pravne osobe za štetu koju trećima prouzroči organ društva u obavljanju ili u vezi s obavljanjem svojih funkcija (čl. 1062. st. 1. Zakona o obveznim odnosima).

Odgovornost člana uprave može stoga biti kombinirana ili može izazvati i odgovornost pravne osobe u kojoj obavlja tu funkciju ali će se svaka od njih ravnati prema propisima kojima se takva odgovornost uređuje.

Svaka od navedenih odgovornosti uređena je posebnim propisima. Za prve dvije temeljni propis je Zakon o trgovačkim društvima, ali se uz to primjenjuju Zakon o obveznim odnosima i prema okolnostima posebni propisi kojima se uređuje obavljanje posebnih djelatnosti kojima se društvo bavi.

Zakon o trgovačkim društvima na jednak način uređuje odgovornost članova uprave dioničkog društva i društva s ograničenom odgovornošću. Na temelju posebnih propisa kojima se uređuje obavljanje nekih djelatnosti posrednim se putem dolazi do istog pravnog izvora mjerodavnog za prosudbu odgovornosti članova uprave. Tako se primjerice na temelju Zakona o osiguranju na odgovornost članova uprave društva za uzajamno osiguranje primjenjuju propisi kojima se uređuje odgovornost članova uprave dioničkog društva za osiguranje, što se svodi na primjenu odredbi Zakona o trgovačkim društvima kojima se uređuje odgovornost članova uprave dioničkog društva, a na temelju Zakona o kreditnim unijama na odgovornost članova uprave kreditne unije primjenjuju se propisi o odgovornosti članova uprave društva s ograničenom odgovornošću, što upućuje na primjenu odgovarajućih odredbi o odgovornosti članova uprave tog društva.

Takav je pristup uređenju odgovornosti za štetu članova uprave razumljiv, jer je pravi *saedes materiae* za uređenje društava kapitala Zakon o trgovačkim društvima u kome se temeljito uređuje i odgovornost članova uprave za štetu. Logično je stoga da se za sva društva kapitala pa i ona uređena drugim zakonima primijene ista pravila o odgovornosti za članove uprave za štetu. Svako odstupanje od toga umanjilo bi zaštitnu funkciju pravila o odgovornosti što bi štetno djelovalo na pravnu sigurnost pa time i na poticaj za ulaganje u takva društva.

Za preostale dvije odgovornosti prvenstveno su mjerodavni Kazneni zakon i Prekršajni zakon te drugi propisi kojima se uređuju kaznena i prekršajna odgovornost. Ne može se isključiti ni primjena odredbi Zakona o trgovačkim društvima pri prosudbi je li ispunjeno biće kaznenog djela

odnosno prekršaja, jer su ovlasti, obveze i pravila ponašanja članova uprave u društvu propisana prvenstveno tim zakonom.

Usporedbom spomenutih vrsta odgovornosti može se odgovoriti na pitanje obuhvata svake od njih, tj. u kojoj se mjeri njima zahvaćaju postupci članova uprave. Ti su postupci najšire zahvaćeni odgovornošću za štetu, jer nisu propisana nikakva ograničenja. Tko drugome prouzroči štetu, dužan je naknaditi je ako ne dokaže da je šteta nastala bez njegove krivnje (čl. 1045. st. 1. Zakona o obveznim odnosima). To opće pravilo vrijedi za ukupno ponašanje člana uprave a odredbe Zakona o trgovačkim društvima ga samo razrađuju u pojedinim detaljima i ne sužuju područje njegove primjene.

Za razliku od toga odgovornost zbog neodgovarajućeg obavljanja povjerenog posla zahtijeva i da se za njezino aktiviranje ispune za to propisane pretpostavke kako bi se omogućilo primjenu sankcije (opoziv imenovanja) ali i pružilo pravnu sigurnost članu uprave da se s njime neće postupati na arbitraran način. To je dosljedno provedeno u dioničkom društvu ali ne i u društvu s ograničenom odgovornošću. Prema tome ta je odgovornost uža od odgovornosti za štetu.

I kaznena te prekršajna odgovornost uže su od odgovornosti za štetu jer za njihovo aktiviranje mora biti ispunjeno biće kaznenog odnosno prekršajnog djela, premda se iz propisivanja radnji za koje je zapriječena ta odgovornost vidi da je njom obuhvaćeno vrlo široko područje djelovanja članova uprave. To je razumljivo jer se za svaku od tih odgovornosti može reći da je *ultima ratio societatis* pa da je treba restriktivno tumačiti kako se ne bi neprimjereno ograničile ljudske slobode.

Razlika među odgovornostima s obzirom na njihov obuhvat vidi se i iz toga što odgovornost za štetu može biti jedina odgovornost člana uprave, nisu li ujedno ispunjene pretpostavke za kaznenu i prekršajnu odgovornost, a nisu ispunjene ni pretpostavke za aktiviranje odgovornosti zbog nezadovoljavajućeg obavljanja povjerenog posla i primjenu odgovarajuće sankcije (opoziv imenovanja) koja i inače ovisi samo o prosudbi onoga tko u društvu odlučuje o njezinoj primjeni. Taj može biti zadovoljen samo ostvarenjem prava oštećenih da im se nadoknadi šteta. S druge strane svaka od spomenute tri odgovornosti popraćena je i odgovornošću za naknadu štete ako je ona nekome pričinjena, što će u pravilu biti slučaj.

Zato se može reći da je odgovornost za pričinjenu štetu najdjelotvornije sredstvo kojim se utječe na savjesno i pošteno obavljanje poslova članova uprave. Njezino aktiviranje može imovinski uništiti člana uprave s dugotrajnim posljedicama koje mogu biti i doživotne. Ništa nije tako djelotvorno kao odgovornost za postupke vlastitom imovinom. Zato je ta odgovornost temeljito pravno uređena Zakonom o trgovačkim društvima odredbe kojega to ne rješavaju jednostrano nego propisivanjem pretpostavki za odgovornost ostavljaju dovoljno prostora članovima uprave da slobodno djeluju ako to čine po pravilima struke. Time se ostvaruje načelo da njihova odgovornost počiva na krivnji za nešto što su poduzeli ili nisu poduzeli kada je to bilo potrebno učiniti. Na taj se način osigurava da mogu bez straha od sankcija djelovati u interesu društva svaki puta kad smatraju da je za to potrebno neko njihovo postupanje i postiže prijeko potrebna ravnoteža ispu-njenja obveza i odgovornosti za ono što je poduzeto. Pridrži-vaju li se onoga što se od njih zahtijeva u struci i pritom postupaju savjesno u dobroj vjeri i u interesu društva, drugim riječima pokažu li u obavljanju poslova koji su im povjereni pozornost koja se zahtijeva od članova uprave društva, ne izlažu se opasnosti da odgovaraju za štetu koja bi eventualno bila pričinjena društvu. To jasno proizlazi iz primjene odredbe čl. 1045. st. 1. Zakona o obveznim odnosima.

2. Pozornost koju su dužni pokazati članovi uprave

2.1. Općenito o pozornosti članova uprave

Zakon o trgovačkim društvima na više mjesta uređuje odgovornost članova uprave za štetu. Temeljne odredbe o tome su one o njihovoj dužnoj pozornosti i odgovornosti (čl. 252.), koje služe zaštiti kapitala društva. One su prisilnopravne naravi. Statutom dioničkog društva ne mogu se pooštriti ni ublažiti, niti se na njihovu primjenu može utjecati ugovorom što ga član uprave sklopi s tim društvom. Odredbe vrijede i za koncern, iako o tome postoje i neke posebne odredbe (čl. 494., 495. Zakona), a primjenjuju se i na odgovornost članova nadzornog odbora (čl. 272.). Treba ih primijeniti u svim slučajevima odgovornosti u kojima se Zakonom propisuje odgovornost članova uprave i nadzornog odbora dioničkog društva i, na temelju

odredbi čl. 390. st. 4, 430. i 439. Zakona, članova tih organa u društvu s ograničenom odgovornošću (primjerice u slučajevima iz čl. 193., 501. st. 2., 502. st. 1., 507. st. 1., 526. st. 1., 528., 533. st. 1., 534. st. 2.).

U pogledu mogućnosti da se konstitutivnim aktom društva modificira odgovornost članova uprave za štetu pričinjenu društvu nešto je liberalniji pristup tome kada je u pitanju društvo s ograničenom odgovornošću. Odgovornost bi se mogla ograničiti kad je riječ o običnoj nepažnji, primjerice ugovorom koji sklopi član uprave s društvom, ali se to ne bi moglo učiniti kad je riječ o interesima trećih, posebice o interesima vjerovnika društva (primjerice obveze članova uprave glede uplata vezanih uz provođenje povećanja temeljnog kapitala društva). U takvim se slučajevima članove uprave ne bi moglo osloboditi od odgovornosti niti bi im se ona mogla ograničiti s pozivom na to da su postupali u skladu s odlukom članova društva (skupštine).² Na takav zaključak upućuje odredba čl. 397. st. 5. Zakona kojom se uređuje odgovornost članova uprave u fazi osnivanja društva iz koje proizlazi da ne može biti oslobođenja od odgovornosti (društvo se ne može odreći zahtjeva prema članu uprave), ako je naknada štete potrebna za to da bi se podmirili vjerovnici društva. Ta se odredba temelji na naravi odgovornosti članova uprave.

Zakonom o trgovačkim društvima uređuje se odgovornost članova uprave za štetu pričinjenu društvu i njegovim dioničarima/članovima tako da se norme o tome nalaze u dijelu Zakona kojim se uređuje dioničko društvo s time da se one na odgovarajući način primjenjuju i na tu odgovornost članova uprave društva s ograničenom odgovornošću kada na to upućuju posebne odredbe Zakona kojima se uređuje društvo s ograničenom odgovornošću. Na taj se način izbjegava nepotrebno ponavljanje istih odredbi na više mjesta u Zakonu.

Riječ je o odgovarajućoj primjeni propisa na društvo s ograničenom odgovornošću što znači da će se propisi o dioničkom društvu primijeniti u mjeri u kojoj to odgovara pravnoj naravi tog društva. Kako je riječ o društvima kapitala odredbe o odgovornosti članova uprave za štetu pričinjenu

---

² Schneider, U. H. u: Scholz Kommentar zum GmbH-Gesetz, Bd. I, Köln, 2000., str. 1898 - 1899; Lutter, M., Hommelhoff, P., GmbH-Gesetz, Kommentar, Köln, 2004., str. 813.

društvu i njegovim dioničarima u potpunosti se primjenjuju i na odgovornost članova uprave društva s ograničenom odgovornošću za štetu pričinjenu tome društvu i njegovim članovima. Neke posebitosti mogu nastati s obzirom na razlike u odnosu organa u dioničkom društvu u kome nema hijera-rhije i u društvu s ograničenom odgovornošću gdje postoji hijerarhijski odnos no to više utječe na mogućnost da u ovom posljednjem uz članove uprave mogu za štetu odgovarati i članovi drugih organa. U dijelu Zakona koji se odnosi na sva društva kapitala, npr. u dijelu o povezanim društvima, na oba se društva primjenjuju isti propisi.

Od članova uprave traži se da vode poslove društva s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika i da čuvaju poslovnu tajnu društva (čl. 252. st. 1.).³ Članovi uprave moraju štiti interese društva i ne poduzimati radnje kojima mu mogu

---

³ Glede pozornosti koju moraju pokazati članovi uprave rješenje slično onome u hrvatskom pravu sadržavaju njemačko (§ 93. st. 1. Zakona o dionicama), austrijsko (§ 84. st. 1. Zakona o dionicama) i slovensko pravo (čl. 263. st. 1. Zakona o gospodarskim društvima). U švicarskom pravu govori se o ispunjavanju dužnosti sa svom potrebnom pozornošću i vjernim čuvanjem interesa društva (čl. 717. st. 1. Zakona o obvezama). Slično tome talijansko pravo u čl. 2392. st. 1. Građanskog zakonika propisuje da su direktori dužni ispunjavati obveze koje proizlaze iz zakona i statuta pozornošću koju zahtijeva priroda položaja i njihove posebne sposobnosti (la diligenza richiesta dalla natura dell incarico e dalle loro specifiche competenze). Španjolsko pravo govori o pozornosti urednog trgovca i zastupnika (la diligencia de un ordenado empresario y de un representante) i o dužnosti čuvanja poslovne tajne i nakon prestanka mandata (čl. 127. Zakona o dioničkim društvima). U francuskom Trgovačkom zakoniku nema o tome posebnih odredaba, a u literaturi i u sudskoj praksi zastupa se stajalište da su članovi uprave dužni postupati s pozornošću i u dobroj vjeri te lojalno prema drugim dioničarima. V. Merle, Ph., Droit commercial, Sociétés commerciales, Paris, 2003., str. 438. Po engleskom pravu direktori su poduzetnici koji djeluju kao povjerenici. Moraju pokazati pozornost koja se može očekivati od prosječne osobe u njezinim vlastitim stvarima i primijeniti umješnost koja se razumno očekuje od osobe njihova znanja i iskustva. Neka objektivna mjerila postavili su Company Directors Disqualification Act 1986 i Insolvency Act 1986. Kao povjerenik direktor mora djelovati pošteno, u dobroj vjeri i u interesu društva, a pritom mora imati u vidu interese sadašnjih i budućih članova društva. V. Pettet, B., u: Blaauw, R. (ured.), International Encyclopedia of Laws, Corporations and Partnerships, Volume 4., Corporations and Partnerships, Suppl. 13 (United Kingdom), The Hague, London, Boston, 1995., str. 163 - 165. Dužnosti direktora detaljnije su propisane u sec. 171. - 177. The Companies Act 2006 (dužnost djelovanja u okviru ovlasti, promicanja uspješnosti društva, nezavisne prosudbe, primjene razumne pažnje i stručnosti, izbjegavanja sukoba interesa, neprihvatanje bilo kakve koristi od nekog trećeg, izjaviti ako postoji neki njegov interes u predloženoj poslu) s daljnjom razradom posljedica ako te dužnosti povrijedi. U makedonskom pravu članovi odbora direktora dužni su obavljati svoju funkciju u interesu društva, dioničara i zaposlenika te čuvati poslovnu tajnu i nakon prestanka mandata (čl. 314. Zakona o trgovačkim društvima).

nanijeti bilo kakvu štetu. Zbog takvih dužnosti oni su podvrgnuti oštroj odgovornosti. Ona se temelji na njihovu položaju članova organa društva, a ne na ugovoru koji su sklopili s društvom. Članovi uprave odgovaraju za svaku krivnju. Krivnja se određuje s obzirom na pozornost s kojom su članovi uprave dužni obavljati povjerene im poslove, odmjerava se prema propustima koji u tome učine. Obična nepažnja se pretpostavlja, pa je na njima teret dokaza da nema krivnje za nastalu štetu.

Mjerilo za pozornost koju mora pokazati član uprave jest način kako bi postupao samostalni voditelj poduzeća koji je svjestan svojih dužnosti i koji ne upravlja poslovanjem svojim, nego tuđim sredstvima onako kako to čini osoba kojoj je povjerena briga o tuđim imovinskim interesima. Pritom se traži najmanje prosječna mjera ponašanja u struci određena objektivnim mjerilima. Ako ima posebna znanja, obveza je člana uprave da ih primijeni, što podiže razinu pozornosti koju je dužan pokazati u svom radu. Član uprave ne bi se mogao ekskulpirati ponašanjem koje bi od toga odstupilo. Vođenjem poslova društva smatra se svako djelovanje člana uprave u tom svojstvu ili kada bi morao tako djelovati.⁴

Razlika u stupnju stručnosti člana uprave može dovesti i do razlike u prosudbi je li propušteno primijeniti potrebnu profesionalnu pažnju. Tako primjerice angažiranje odvjetnika da dade mišljenje o nekom značajnijem ili dugoročnom ugovoru što ga treba sklopiti može za člana uprave koji nije pravni stručnjak značiti da je postupio s pozornošću koja se od njega očekuje ako se pouzdao u dobiveno mišljenje o strogo pravnim klauzulama ugovora ali to neće biti dovoljno za člana uprave koji je pravni stručnjak za ugovore koji bi morao analizirati ono što je odvjetnik iznio u svom mišljenju. S druge strane član uprave koji je stručnjak za financije ne bi se mogao pouzdati u to mišljenje za one dijelove ugovora kojima se uređuju financijska pitanja a da prethodno nije temeljito preispitao ono što se njima i kako uređuje. Isto vrijedi za stručnjaka tehnologa koji bi morao temeljitije ispitati dijelove ugovora kojima se uređuju pitanja tehnološke naravi i dr. Viša razina stručnosti

---

⁴ Hüffer, U., Aktiengesetz, München, 2010., str. 493; Krieger, G., Sailer, V., u: Schmidt, K., Lutter, M., Aktiengesetz Kommentar, Bd. I, Köln, 2008., str. 1059 - 1060.

nameće i obvezu da se pokaže viša razina pozornosti koju nameće struka.

Za određivanje u čemu se sastoji spomenuta pozornost članova uprave valja uzeti u obzir: a) da su se dužni pridržavati pravila kojima se uređuje unutrašnji život društva,

b) da su dužni postupati po pravilima o djelovanju društva prema trećim osobama,

c) da su obvezni na međusobnu korektnu suradnju,

d) da su u svemu dužni postupati s pažnjom koja se zahtijeva u struci,

e) da moraju pokazati lojalnost prema društvu i njegovim dioničarima/ članovima i

f) da se moraju pridržavati granica koje su postavljene slobodnoj poduzetničkoj prosudbi osoba koje vode poslove društva.⁵

U pridržavanje pravila kojima se uređuje unutrašnji život društva spadaju obveza djelovanja u okviru djelatnosti koje čine predmet poslovanja društva, poštovanje odredbi o ovlastima organa kako ne bi došlo do sukoba i nategnutih odnosa u društvu, odredbi Zakona o trgovačkim društvima, statuta i poslovnika za rad uprave, ako ga ona ima, obveza da se vodi računa o suglasnostima nadzornog odbora za poduzimanje pojedinih radnji, ako su potrebne, obveza da se ne primijene ništetne odluke drugih organa društva, odupiranja pritiscima dioničara i vladajućeg društva ako nije riječ o odnosu u koncernu, urednog vođenja poslovnih knjiga i izrade financijskih izvješća, obavještavanja dioničara i članova društva o stvarima društva u mjeri u kojoj postoji takva obveza i na način kako je to određeno aktima društva.

Zakon o trgovačkim društvima posebno propisuje obvezu obavještavanja organa društva detaljno određujući o čemu se

---

⁵ Vidjeti Raiser, T., *Recht der Kapitalgesellschaften*, München, 2001., str. 159.

U odluci od 22. svibnja 2001. donesenoj u predmetu P-249/01, objavljenoj u *ING Pregledu sudske prakse*, br. 2/2003., odjeljak 2, str. 13, odluci pod br. 234.517.5, Trgovački se sud u Osijeku izjasnio da nije postupio s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika član uprave koji nakon službenog puta nije u roku tri dana obračunao putne troškove i podnio pisano izvješće o svom putovanju, iako je takvu uputu imao naznačenu u putnom nalogu. Naknadnim podnošenjem putnog obračuna, nakon što je nad društvom otvoren stečajni postupak, prouzročio je da mu stečajni upravitelj taj trošak nije priznao. Time je zapravo sam sebi počinio štetu, ako mu nije bila isplaćena akontacija za pokriće putnih troškova. Odluku ipak valja ovdje spomenuti kao slučaj postupanja protivno pozornosti koja se očekuje od člana uprave društva.

sve mora obavještavati nadzorni odbor i glavnu skupštinu društva (čl. 250, 250.a, 250.b, 251). Na temelju odredbi čl. 431.a, 431.b i 431.c Zakona to se na odgovarajući način primjenjuje i na članove uprave društva s ograničenom odgovornošću. Nema li društvo nadzorni odbor, izvješće se daje skupštini društva. Tome samo treba dodati da ne mora li društvo s ograničenom odgovornošću izraditi godišnje izvješće o stanju društva, obavijesti o stjecanju i raspolaganju vlastitim poslovnim udjelima moraju se navesti u bilješkama uz financijska izvješća. Za neka od dioničkih društava koja obavljaju posebno propisane djelatnosti propisuje se obveza uprave društva da uz opću obvezu obavještavanja bez odgode, u pisanom obliku, o nastupu u Zakonu propisanih okolnosti obavještava nadzorni odbor. To je primjerice slučaj s upravom kreditne institucije propisan u čl. 42. Zakona o kreditnim institucijama.

Pritom valja razlikovati posljedice propusta da se postupi po pravilima kojima se uređuje unutrašnji život društva. One mogu dovesti do prekršajne pa i kaznene odgovornosti društva i u njemu odgovornih osoba, primjerice ako se uredno ne vode poslovne knjige. To naravno ne isključuje odgovornost članova uprave za štetu ako bi ona time bila pričinjena društvu pa bi obuhvatila i iznose kazni koje društvo mora platiti te štetne posljedice nekih drugih prema njemu provedenih kaznenih sankcija i mjera.

Propusti da se poštuju pravila o unutrašnjem životu društva ne utječu na valjanost pravnih poslova što ih društvo sklapa s trećim osobama. Tako je ugovor sklopljen s trećom osobom izvan okvira predmeta poslovanja društva valjan. Isto je tako valjan i pravni posao sklopljen s trećom osobom za koji uprava nije dobila prethodnu suglasnost nadzornog odbora kada je potreba pribavljanja takve suglasnosti propisana statutom, odnosno društvenim ugovorom ili odlukom nadzornog odbora. Razlozi pravne sigurnosti zahtijevaju da učinak takvog propusta uprave ostane u okviru društva i da se tamo rješava. Društvo može na temelju toga sankcionirati člana uprave koji nije poštivao unutrašnje ograničenje za nastupanje prema trećim osobama opozivom imenovanja i/ili zahtjevom da društvu nadoknadi time pričinjenu štetu ali to ne utječe na valjanost pravnih radnji što ih je taj član uprave poduzeo prema trećoj osobi.

U odnosima prema trećima moraju se poštovati propisi svih grana prava s kojima se dolazi u doticaj (trgovačkog, građanskog, upravnog, propisi o uređenju tržišnog natjecanja, kaznenog, poreznog, radnog, socijalnog, zaštite okoliša, zaštite potrošača itd.) kako se radnjama koje se u tome poduzimaju ne bi društvu nanijela šteta (materijalna, umanjenje ugleda, smanjenje tržišnog udjela, gubitak nekih tržišta odnosno klijentele, kaznena i prekršajna odgovornost i sl.),⁶ primjerice davanjem mita, nekorektnim postupanjem prema poslovnim partnerima, sudjelovanjem u zabranjenoj trgovini (oružjem, drogom, ljudima, proizvodima štetnim za zdravlje, protivno mjerama službeno uvedenog embarga), neplaćanjem poreza i drugih javnih davanja. Kako uprava vodi poslove društva njezino se postupanje odražava na društvo u pozitivnom i u negativnom smislu. Ovo drugo može, pokaže li se da su u odnosu prema trećima učinjeni propusti ili počinjene druge greške, društvu prouzročiti štetu za koju odgovaraju članovi uprave.

Uprava mora tako voditi poslove društva da ima pod kontrolom život društva i društava koja su s njime povezana te uspostaviti ustroj unutarnjeg djelovanja i obavješćivanja koji omogućuje djelotvoran uvid u sve što se u društvu događa kako bi se svaki slučaj ugrožavanja interesa društva na vrijeme primijetio i spriječio njegov daljnji nepovoljni razvoj. Odluke u vođenju poslova društva moraju biti primjerene prilikama, ne smije se neodgovorno razbacivati sredstvima društva, moraju se ostvarivati svi zahtjevi koje društvo ima prema trećima osim ako se to protivi njegovim interesima kojima treba dati prednost, ne smiju se davati krediti, a da se prethodno ne ispita kreditna sposobnost kreditoprimca i bez davanja primjerenog osiguranja, ne smije se ulaziti u sumnjiva ulaganja i sl.⁷

---

⁶ Prema stajalištu Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske izraženom u odluci od 19. veljače 2008. u predmetu Pž-527/04, objavljenoj u Izboru odluka Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske, br. 14, Zagreb, studeni 2008., str. 119 - 121, odluka pod br. 56, postupanje protivno tome bilo bi sklapanje ugovora "za izvođenje građevinskih radova", jer je za sklapanje takvih ugovora zakonom propisano da se sklapaju u pismenom obliku.

⁷ V. više Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1060 - 1061; Fleischer, H. u: Spindler, G., Stilz, E., Kommentar zum Aktiengesetz, Bd. I, München, 2007., str. 940 i sl.

Razumljivo je da uprava ne može sve raditi sama pa se i govori o tome da vodi poslove društva. Zato je dužna tako ustrojiti rad u društvu da se osigura dobro ostvarivanje svih funkcija. To prema okolnostima zahtijeva imenovanje posebnih pomoćnih tijela kao što su odbori, povjerenstva, komisije, kolegiji i sl. za pojedina područja djelovanja ili funkcije u društvu čiji su članovi podređeni upravi, rade po njezinim nalogima i zahtjevima i odgovaraju joj za svoj rad. Nekada se članove tih tijela pogrešno naziva izvršnim direktorima koji je naziv Zakonom u čl. 272.1 propisan za takve osobe u dioničkim društvima s monističkim sustavom organa. Uprava ima potpunu slobodu u tome da mijenja sastav tih tijela, da neke njihove članove smjenjuje i zamjenjuje drugima, da odluči kako mu takva tijela više nisu potrebna pa ih ukida i sl. Ta tijela ni u čemu ne preuzimaju ulogu uprave nego joj pomažu da je ostvari na najbolji način. Uprava ima nad njima punu kontrolu. Statutom odnosno društvenim ugovorom društva ne bi se moglo odrediti da je neko od njih organ društva, da zamjenjuje neki od Zakonom propisanih organa ili da je dodatni organ u društvu uz one propisane Zakonom. Odredba o tome bila bi protivna biti društva pa prema tome ništetna. Moglo bi se međutim propisati da ih društvo mora imati ali samo s ulogom o kojoj je ovdje riječ. U takvom slučaju uprava ne bi mogla odlučiti da ih ukida jer bi postupila protivno pravilima o unutarnjem životu društva što bi značilo da ne bi pokazala dužnu pozornost koja se zahtijeva u njezinu radu s posljedicama koje bi nepostupanje s dužnom pozornošću moglo imati za članove uprave.

Uprava je uz to dužna napraviti i provoditi shemu radnih mjesta na kojima se obavljaju pojedini poslovi. Kod toga je odgovorna za izbor osoba kojima se povjerava obavljanje pojedinih poslova tako što će neke sama imenovati a za obavljanje nekih niže rangiranih poslova za to ovlastiti one koje ona imenuje, osigurati da se takvim osobama dadu potrebne upute za rad, da se njihov rad redovito i djelotvorno nadzire a ako ne zadovoljavaju na poslu i da ih se smijeni. Drugim riječima uprava mora imati punu djelotvornu kontrolu nad svime što se u društvu događa i dužna je za to uspostaviti mehanizam kojim će to osigurati. Dođe li u tome do propusta i izazovu li oni štetu društvu, za nju odgovaraju članovi uprave.

Unutar uprave članovi su obvezni na suradnju kojom se uvažavaju argumenti drugih, pružaju potpune obavijesti, ne ograničavaju se samo na svoja uska područja za koja su zaduženi, nadziru obavljanje poslova drugih, ne koče donošenje odluka i korektno provode i odluke protiv kojih su bili pri odlučivanju.

U vođenju poduzeća članovi moraju pokazivati prosječnu mjeru pažnje koja se traži u struci u kojoj djeluje poduzeće. Obveza na lojalnost zahtijeva od članova uprave da svoje interese podrede interesima društva, da mu ne konkuriraju, da se i u privatnom životu ponašaju tako da time ne štete ugledu društva. Interesima društva ne smiju se koristiti za zadovoljenje svojih vlastitih interesa, primjerice primanjem provizija ili sličnih davanja za poslove koje obavljaju u korist društva, ne smiju se koristiti povjerljivim informacijama društva u vlastitom interesu (primjerice da kupe ili prodaju njegove dionice ili drugome dadu obavijesti na temelju kojih bi mogli poduzimati takve poslove). Vodeći poduzeće društva, članovi uprave dužni su postupati tako da ne poduzimaju rizične poteze izvan okvira onoga što se smatra razumnim, da ne podliježu zahtjevima politike ili države te lokalnih vlasti, osim onoga što je propisano prisilnim propisima. Davanja izvan okvira poslovanja društva (socijalna davanja, davanja za opće namjene, dobrotvorna davanja) ne smiju biti takva da nisu na dobrobit društva (ugled, uklapanje u sredinu, doprinos socijalnom miru, zaštita okoliša i sl.).⁸

Premda poduzimanje špekulativnih poslova nije zabranjeno, uprava pri tome mora postupati s velikim oprezom, mora biti svjesna rizika kojima u tome izlaže društvo i ne smije postupati neodgovorno jer to može dovesti čak i do opasnosti za opstanak društva. Nema poslova bez rizika ali uprava u pogledu toga mora postupati razumno, u skladu s pravilima struke i okolnostima posla, poduzeti primjerene mjere predostrožnosti kojima se osigurava od mogućih nepovoljnih utjecaja ako bi nastupio rizik i predvidjeti što poduzeti da se njegov učinak svede na podnošljivu mjeru. Tako primjerice kod dugoročnih poslova treba plaćanje osigurati primjerenom valutnom klauzulom u ugovoru, prema okolnostima ugovoriti

---

⁸ Te i druge primjere navodi Raiser, T., o. c. u bilj. 4, str. 159 i sl.

formulu za izračunavanje cijene kojom će pokriti moguće utjecaje promjene elemenata na temelju kojih je formirana cijena, koristiti hedging, ugovoriti klauzulu o promjeni ugovora dođe li do ugovorenih promjena okolnosti nakon sklapanja ugovora kojom će se usprkos tome ostvariti interesi ugovornih strana kakvi proizlaze iz sklopljenog ugovora. Ako u nekom poslu društvo prvo ispunjava svoju obvezu, uprava se dužna primjereno osigurati da će to učiniti i druga strana. Pritom se mogu koristiti svi oblici stvarno-pravnih i osobnih osiguranja za ispunjenje obveze.

Prije stjecanja poslovnih udjela u nekome društvu, uprava je dužna provesti primjereni *due diligence*. To vrijedi i za stjecanje poduzeća te za pripreme statusnih promjena društva, za sklapanje nekih poduzetničkih ugovora. Ne smije se rasipati imovina društva, primjerice sklapanjem nepotrebnih konzultantskih ugovora, stjecanjem licenci bezvrijednih patenata, plaćanjem prekomjernih naknada za nešto čija je tržišna vrijednost niža.⁹ U tu skupinu mogućih oštećenja društva ulazi i plaćanje prekomjernih ili nepotrebnih provizija, ulaženje u nepotrebne ugovorne kombinacije da bi se ostvario neki poslovni cilj, sklapanje poslova za koje postoji sumnja da je riječ o pranju novca, pogodovanje nekim poslovnim partnerima za koje nema poslovnog opravdanja. Uprava uopće mora voditi brigu o tome da svojim postupanjem, jer djeluje u njegovo ime, društvo ne izlaže reputacijskom riziku, izlaganje tom riziku nepovoljno utječe na njegov poslovni ugled a time i na položaj na tržištu čime mu se pričinja šteta.

2.2. Pravilo poslovne prosudbe

U vezi s pozornošću koju trebaju pokazati članovi uprave u pravu SAD razvilo se *business judgement rule* po kojem nema sudske kontrole članova uprave ako se u svom poslu pridržavaju pretpostavki pravila poslovne prosudbe. Pravilo je prihvaćeno i u njemačkoj sudskoj praksi s osloncem na to da se upravi dioničkog društva mora u vođenju poslova dati više slobodnog prostora za odlučivanje bez kojeg se ne može zamisliti poduzetničko djelovanje,¹⁰ a kasnije je uneseno i u

---

⁹ O tim primjerima više kod Fleischer, H., o.c. u bilj. 6, str. 955 - 958.

¹⁰ Schmidt, K., *Gesellschaftsrecht*, Köln, Berlin, Bonn, München, 2002., 30, str. 815; Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 493, 496, s pozivanjem na presudu Saveznog suda SR

odredbu §-a 93. st. 1. Zakona o dionicama. Ono je u nas sadržano u čl. 252. st. 1. Zakona o trgovačkim društvima. Izraženo je time da se propisuje kako član uprave ne postupa protivno obvezi o načinu vođenja poslova društva ako pri donošenju poduzetničke odluke smije na temelju primjerenih informacija razumno pretpostaviti da djeluje za dobrobit društva. Iako je pravilo propisano u dijelu Zakona kojim se uređuje dioničko društvo, na temelju odredbe čl. 430. Zakona primjenjuje se i na članove uprave društva s ograničenom odgovornošću.

Iz spomenute odredbe Zakona proizlaze ove pretpostavke za primjenu pravila poslovne prosudbe:

- a) mora se raditi o poduzetničkoj odluci,
- b) mora se razumno pretpostaviti da se djeluje za dobrobit društva,
- c) ne smije biti riječ o prevelikom riziku,
- d) odluka se mora donijeti na temelju primjerenih informacija,
- e) ne smije postojati sukob interesa niti se smije djelovati pod utjecajem koji je nespojiv s onim što se poduzima,
- f) mora se djelovati u dobroj vjeri.¹¹

Pravilo počiva na tome da, ispune li se spomenute pretpostavke, nije riječ o povredi obveze člana uprave da djeluje kao uredan i savjestan gospodarstvenik. Posljedica toga je da ne može biti govora o tome ima li u njegovu ponašanju krivnje pa se ona ni ne utvrđuje, nego se određuje da nije povrijeđena obveza člana uprave, do koje bi inače moglo doći s krivnjom i bez nje. Neoboriva je pretpostavka da je to tako i ne radi se o pravilu kojim se samo uređuje teret dokaza, nego je riječ o normi materijalnog prava po kojoj član uprave tada postupa u skladu sa svojim obvezama u društvu.¹² Na članu uprave teret je dokaza da su ispunjene te pretpostavke. Time se štiti slobodna poduzetnička prosudba članova uprave.

O poduzetničkoj odluci je riječ kad se odlučuje na temelju poduzetničke svrsishodnosti pa uprava slobodno odlučuje onako kako je odlučila, ali može i drukčije. Stoga o tome ne može biti riječi ako je uprava dužna ispuniti neku

---

Njemačke u predmetu ARAG/Garmenbeck, objavljenu u zbirci Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen, Bd. 135, str. 244.

¹¹ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 485; Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1061; Fleischer, H., o. c. u bilj. 6, str. 952 - 953.

¹² Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 494; Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1062.

svoju zakonom propisanu obvezu, primjerice obavješćivati nadzorni odbor, brinuti se o vođenju poslovnih knjiga, postupiti kako je zakonom propisano u slučaju gubitka, prezaduženosti ili nesposobnosti društva za plaćanje, objaviti dnevni red glavne skupštine i prijedloge odluka, davati obavijesti dioničarima na način propisan Zakonom jer mora postupiti samo onako kako je to propisano. Pri tome uprava mora djelovati u okviru granica postavljenih zakonom, statutom, poslovníkom o radu i ugovorom koji su članovi sklopili s društvom, jer tada nema slobodnog odlučivanja. No povreda ugovora koji društvo sklopi s trećim osobama potpada pod poduzetničko odlučivanje,¹³ to je i odluka o tome hoće li se ući u neki poduzetnički pothvat, sklopiti ugovor, ustati s tužbom, sklopiti nagodbu u sporu i sl. Ne mora se donijeti formalna odluka uprave, dovoljno je da član uprave svjesno poduzme neku radnju ili nešto propusti učiniti. Odluka mora biti primjerena i njome se ne smije postupiti protivno zakonu ili statutu niti se smije povrijediti obveza na lojalno postupanje, ne smije biti protupravna.¹⁴ O slobodnoj prosudbi u vođenju poslova riječ je prije svega kada su u pitanju predviđanja pa gospodarski smisao odluke ovisi o prosudbi budućeg razvoja i o onome što će se dogoditi.¹⁵

Uprava smije razumno pretpostaviti da djeluje za dobrobit društva ako poduzetničkom odlukom poduzima ili propušta učiniti nešto, pa čak i izmijeniti neku svoju prijašnju odluku, čime dugoročno radi na jačanju poduzeća društva i njegove sposobnosti sudjelovanja u tržišnom natjecanju, pa to može biti i takva odluka kojom se kratkoročno žrtvuje dobit društva i preuzimaju neki troškovi i izdaci, ali zato dugoročno gledano povećavaju poslovni izgledi.¹⁶ To će biti kad je mjera koja se poduzima usmjerena na održivost poduzeća, održavanje njegove trajne rentabilnosti u poslovanju i povećanje vrijednosti poduzeća.¹⁷ Primjer toga može biti ulaženje u investicije da bi se modernizirao neki proizvodni pogon. Očito je da će tada za vrijeme trajanja radova na modernizaciji biti iskazivani lošiji poslovni rezultati, možda i gubitak u poslovanju jer proi-

---

¹³ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 495; Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1062.

¹⁴ Hüffer, U., ibidem.

¹⁵ Hüffer, U., ibidem.

¹⁶ Fleischer, H., o. c. u bilj. 6, str. 954.

¹⁷ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 496; Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1063.

zvodni pogon neće moći proizvoditi, ali se razumno predviđa da će nakon dovršenih ulaganja proizvodnja biti veća i/ili s manje troškova što će rezultirati s dobiti koja će premašiti ranije gubitke, nadoknaditi troškove ulaganja i u svakom pogledu poboljšati stanje društva. O razumnom pretpostavljanju da se djeluje za dobrobit društva ne može biti riječi ako se ulazi u preveliki rizik.¹⁸

Pritom treba poći od toga da nema posla bez preuzimanja nekog rizika. Uvjeti poslovanja su takvi da je uvijek moguće da u poslovima nastupi neki rizik. Važno je da se rizik ima u vidu u vrijeme donošenja odluke, da se u skladu s pravilima struke procijeni mogućnost njegova nastupanja, veličina i utjecaj na posao u koji društvo ulazi te da se poduzmu ili barem predvide buduće mjere osiguranja za otklanjanje njegovih posljedica, drugim riječima da postoji svijest o riziku a ne da je riječ o iznenađenju. To je usko vezano s prikupljanjem informacija potrebnih za donošenje odluke. Rizik koji bi prelazio te granice bio bi prekomjerni rizik kome se društvo ne bi smjelo izlagati. To bi primjerice bilo slučaj s ulaganjem viška novca u problematične vrijednosne papire, špekuliranje na burzi društva kome burzovni poslovi nisu u predmetu poslovanja, kreditiranjem nekoga za koga je očito da mu prijete stečaj ili obustava plaćanja a da tražbine društva s tog naslova nisu valjano osigurane, sklapanje poslova u zemljama s problematičnom mogućnošću naplate tražbina a da nije ugovoreno primjereno osiguranje naročito nekoga pouzdanog izvan njih. Na sve to treba gledati *ex ante*, a ne *ex post*.¹⁹

Kad Zakon govori o tome da član uprave smije razumno pretpostaviti da djeluje za dobrobit društva, misli se na prosudbu prosječnog člana uprave, na primjenu prosječne pažnje u struci - kako bi na temelju pažljivo prikupljenih informacija prosudio prosječni pripadnik iste struke, prosječni član uprave takvog društva koji bi se našao u istom položaju kao i osoba odgovornost koje se ocjenjuje. Član uprave ne bi se mogao pozivati na to da nema neka posebna stručna znanja koja se traže za posao koji obavlja jer, primjerice, nije

---

¹⁸ Krieger, G., Sailer, V., ibidem.

¹⁹ Fleischer, H., ibidem.

pripadnik odgovarajuće struke. Ako se prihvatio posla za koji se traži potrebna stručnost, odgovara po pravilima koja se traže za pripadnike odgovarajuće struke, bez obzira na to pripada li joj inače, pa je dužan postupati najmanje s prosječnom stručnošću koja se zahtijeva za obavljanje takvog posla ili zatražiti stručnu pomoć. Razumije se da i ovdje treba primijeniti ono što je prije rečeno o višem stupnju stručnosti neke konkretne osobe od one prosječnog pripadnika struke. Viši stupanj stručnosti zahtijeva i višu razinu primjene pravila struke primjerenu stručnosti osobe o kojoj je riječ.

Prosudba se odnosi na to djeluje li se pritom za dobrobit društva, a ne za dobrobit pojedinih dioničara ili članova društva niti za dobrobit svih dioničara ili članova društva koju oni ne bi ostvarili putem društva. Polazi se od toga da obveza na lojalno postupanje prema društvu i drugim dioničarima odnosno članovima društva zahtijeva da je u dioničkom društvu odnosno u društvu s ograničenom odgovornošću relevantna samo ona dobrobit dioničara odnosno članova društva koju oni ostvaruju putem društva u koje su se dobrovoljno udružili kao u pravnu zajednicu cilj koje je i njihov zajednički cilj udruživanja. To odgovara općem načelu za postupanje članova organa društva da djeluju u interesu društva a ne u interesu njegovih članova jer kada bi djelovali u njihovu interesu morali bi po pravilu članske demokracije u društvu djelovati u interesu većine a zanemariti interese manjine što bi bio put prema zloupotrebama. Propisi o zaštiti manjine u društvu temelje se na obvezi lojalnog postupanja prema društvu i drugim članovima a to se, kada je o organima društva riječ, odražava u obvezi njihovih članova da djeluju u interesu društva.

Informacije moraju biti primjerene vremenu kada se donosi odluka, tj. moraju biti takve koje bi prosječna osoba koja vodi poduzeće pribavila u prilikama u kojima se nalazi prije nego što bi donijela odluku. Pritom se ne moraju iskoristiti baš svi mogući izvori informiranja, nego je za to mjerodavno ono što je primjereno vremenu, troškovima i korisnosti s obzirom na konkretno činjenično stanje.²⁰ Ako je riječ o dugoročnim strateškim odlukama, zahtijevat će se

---

²⁰ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 496; Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1062 - 1063.

podrobnije informacije. Sve to treba promatrati *ex ante*.²¹ Mjerodavno je stanje u vrijeme kad je donesena poslovodna odluka a ako je od nje do početka njezinog ostvarivanja došlo do promjene koja se mogla utvrditi pozornošću što je mora pokazati član uprave, mjerodavno je stanje u vrijeme njezina ostvarenja. Obveza na primjenu potrebne pozornosti ne prestaje s donošenjem odluke nego je trajna za sve vrijeme pothvata u koji se ulazi. Tako ona primjerice može dovesti do toga da se na temelju novih informacija do kojih se nije moglo doći prije donošenja odluke odustane od njezina provođenja a ako je ono već počelo i da se obustavi provođenje i izbjegne moguća šteta. Sve to treba cijeliti prema konkretnim okolnostima slučaja.

Tako primjerice za poslovnu odluku o kupnji i prodaji neke robe, naročito ako je riječ o lokalno sklopljenim poslovima, nisu potrebna neka duga i temeljita istraživanja. Prema okolnostima trebat će utvrditi po kojim se uvjetima neka roba na određenom tržištu može nabaviti, koliko se može pouzdati u potencijalnog dobavljača i njegovu točnost, po kojim se uvjetima ta roba može nekome prodati i ima li u tome neke zarade. Iako je danas moguće s obzirom na pristup raznim informacijama obavijestiti se o svemu i svačemu, to se mora učiniti primjereno prilikama i poslu u koji se ulazi.

Slično vrijedi i za poduzimanje koraka prema drugoj strani u poslovima dođe li do poremećaja u poslu za koji može biti kriva jedna ili obje osobe. Tu informacije mogu biti primjerene i ako se ograničavaju na prosudbu posljedica onoga što se namjerava poduzeti na buduće poslovne odnose, koristi koje bi iz tih odnosa proizašle u usporedbi sa štetom koja bi se pretrpjela zbog neke povrede ugovora, je li povreda ugovora neki izuzetak ili je riječ o nepouzdanom poslovnom partneru s kojim nije uputno poslovati i sl. O tome će ovisiti i jesu li članovi uprave mogli razumno pretpostaviti da djeluju za dobrobit društva.

Drukčije će biti kod ulaženja u veće poslovne pothvate, primjerice ako je riječ o ulaganjima. Želi li se npr. sagraditi neki proizvodni pogon, informiranje da bi bilo primjereno zahtijevalo bi analiziranje brojnih pitanja vezanih uz takav

---

²¹ Hüffer, U., ibidem.

pothvat. Tako će trebati analizirati moguće tržište i potrebe u budućnosti za onim što se namjerava proizvoditi, izraditi posebne studije isplativosti ulaganja i u vezi s time rada proizvodnog pogona na dulji rok, prosuditi kakve će korake na tom području poduzeti konkurenti u poslovanju, ispitati pogodnu lokaciju, transportne mogućnosti, izvore sirovina, dostupnost radne snage, troškove financiranja, političku stabilnost i pravnu sigurnost tamo gdje se namjerava poslovati, izgled toga u budućnosti, pouzdanost izvođača radova i dobavljača opreme u pogledu kvalitete i rokova izgradnje odnosno isporuke i dr. Sve u svemu to će zahtijevati izradu više studija i angažiranje stručnjaka različitih profila kako bi se upravi predočilo sve što je mjerodavno za donošenje odluke. Kupuje li se primjerice neki udio u drugome društvu, trebat će provesti *due diligence* jer ulaženje u takav posao bez provedene dubinske analize stanja u društvu bio bi previše rizičan posao. Takav pristup zahtijeva dosta vremena i troškova ali je zbog namjere da se donese poslovna odluka prijeko potreban. Propust u tome može dovesti do toga da se ne primijeni pravilo poslovne prosudbe.

Slično je i s ulaženjem u dugoročne poslove koji ne moraju značiti ulaganje, primjerice sklapanje ugovora o dugoročnim isporukama, o distribuciji, ugovora o trgovačkom zastupanju na nekom tržištu za neko određeno vrijeme, davanje ili uzimanje franšize, sklapanje ugovora o licenci, tehničkoj pomoći, managementu, prodaji ili zakupu poduzeća, davanju prava plodouživanja na poduzeću, uzimanju koncesije i sl. Tu će biti potrebno prikupiti opsežnije informacije o stanju na tržištu i predvidivosti kretanja na tržištu za neko dulje vrijeme, o konkurentima, potrebama za robama ili uslugama na koje se takav posao odnosi, i o svemu drugom što je potrebno da se može valjano prosuditi što će se događati za vrijeme trajanja takvog ugovora.

Iako Zakon to izričito ne spominje, razumno je pretpostaviti da pri donošenju odluke ne smije postojati sukob interesa niti se smije djelovati pod utjecajem koji nije spojiv s onim o čemu se odlučuje.

Naime, postoji li nešto od toga, teško je zamisliti da bi član uprave djelovao za dobrobit društva, ali nije isključeno da ta dva interesa idu u istome smjeru, primjerice interes člana uprave da mu se isplate tantijemi iz dobiti koju ostvari

društvo. To također ne bi bila smetnja primjerenom djelovanju uprave ako bi njezin član objavio u čemu je u sukobu interesa pa bi se stvar mogla riješiti i tako da se za radnju koja se namjerava poduzeti pribavi prethodna suglasnost nadzornog odbora.²² U društvu s ograničenom odgovornošću takvu bi suglasnost trebalo tražiti od nadzornog odbora, ako ga društvo ima, u protivnom od skupštine društva. Suglasnost nekog od članova društva ne bi bila dovoljna osim ako bi to bilo predviđeno društvenim ugovorom.

Ne djeluje li član uprave u dobroj vjeri pri donošenju poduzetničke odluke, ne vjeruje ni u ispravnost svoje odluke, pa ne može uživati ni pravnu zaštitu, tj. ne može se smatrati da postupa u skladu sa svojim dužnostima člana uprave društva.²³ Odsustvo dobre vjere u postupanju člana uprave nije spojivo s razumnim pretpostavljanjem da djeluje za dobrobit društva. Razumnost pretpostavljanja treba cijeliti po objektivnom mjerilu, tj. po shvaćanju prosječnog stručnjaka koji obavlja posao člana uprave u pravnoj osobi odgovarajućeg profila poslovanja. To prema okolnostima zahtijeva i savjetovanje sa stručnjacima koji imaju ona znanja i iskustvo koje nedostaje članu uprave. Ako pak odlučuje o nekoj stvari u kojoj je član uprave posebno stručan, neće se moći pozivati na prosječnost u struci koja je ispod razine njegove stručnosti nego će trebati uzeti u obzir prosječnost pripadnika struke koji su na njegovoj razini stručnosti.

Na pravilo poslovne prosudbe ne bi se mogao pozvati ni član uprave koji je pri donošenju odluke povrijedio neku svoju dužnost prema društvu koja proizlazi iz posla koji mu je povjeren. Za to se ne traži krivnja na njegovoj strani, dovoljno je da je dužnost samo povrijeđena. S druge strane, neispunjenje pretpostavki za primjenu pravila poslovne prosudbe još ne znači da je član uprave povrijedio neku dužnost prema društvu.²⁴ Stoga to samo po sebi ne bi imalo za posljedicu postojanje njegove odgovornosti za štetu ako za to nisu ispunjene za to propisane pretpostavke.

Tako izraženo mjerilo poslovne prosudbe olakšava članovima uprave zaključivanje pri donošenju poslovnih

---

²² Fleischer, H., o. c. u bilj. 6, str. 954; Krieger, G., Sailer, V., ibidem.

²³ Fleischer, H., o. c. u bilj. 6, str. 955.

²⁴ Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1062.

odluka i omogućuje im da se bez straha upuštaju s društvom u poslovne pothvate ako djeluju onako kako treba. Tada nema ni opasnosti od odgovornosti za štetu i ako ona bude pričinjena društvu i njegovim dioničarima odnosno članovima. Pravilo o kome je ovdje riječ s druge strane pomaže sudovima pri odlučivanju o zahtjevima za naknadom štete. Lakše je prosuđivati stvari *ex post* nego u vrijeme nekog događanja, ali to nije pravedno s obzirom na moguću odgovornost osobe o kojoj je riječ. Onaj tko prosuđuje o tome postoji li odgovornost člana uprave za štetu nastalu donošenjem i provedbom neke njegove poduzetničke odluke mora "ući u njegove cipele" u vrijeme odlučivanja. Pravilo stoga pruža potrebnu pravnu sigurnost, s time što se njime jasno izražava ono što bi i bez toga trebalo vrijediti za prosudbu odgovornosti za štetu članova uprave, ali je pitanje bi li se bez njega osigurao jedinstven pristup pri odlučivanju o odgovornosti članova uprave za štetu počinjenu društvu. U svakom slučaju time se olakšava stvaranje jedinstvene prakse sudova.

3. Općenito o odgovornosti članova uprave za štetu

Zakon o trgovačkim društvima u čl. 252. st. 3. posebno navodi slučajeve u kojima povrede njegovih odredbi kojima se nešto zabranjuje osobito dovode do odgovornosti članova uprave za štetu. Na temelju odredbe čl. 430. Zakona to se na odgovarajući način primjenjuje i na članove uprave u društvu s ograničenom odgovornošću. Riječ je o tome kad se protivno Zakonu o trgovačkim društvima: a) vraća dioničarima ono što su uložili u društvo, b) isplate dioničarima kamate ili dividende, c) upišu, steknu, uzmu u zalog ili povuku vlastite dionice društva ili nekog drugog društva, d) izdaju dionice prije nego što se za njih u cjelini uplati iznos za koji su izdane, e) razdijeli imovina društva, f) obave plaćanja nakon što nastupi nesposobnost društva za plaćanje, odnosno nakon što dođe do prezaduženosti društva, g) daje naknada članovima nadzornog odbora, h) daje kredit, i) pri uvjetnom povećanju temeljnog kapitala izdaju dionice suprotno cilju ili prije nego što se one u cjelini uplate. To su posebno važni slučajevi odgovornosti. Poduzme li se neka od tih radnji, smatra se da je društvu učinjena šteta.

Od tih slučajeva u društvu s ograničenom odgovornošću po naravi stvari ne dolazi u obzir odgovornost zbog izdavanja dionica prije nego što se za njih u cijelosti ne uplati iznos za koji su izdane, jer to društvo ne izdaje dionice nego ima poslove udjele koji nisu vrijednosni papiri, ni odgovornost zbog izdavanja dionica kod uvjetnog povećanja temeljnog kapitala društva suprotno svrsi ili prije nego što se one u cijelosti uplate, jer kod tog društva nema dionica ni uvjetnog povećanja temeljnog kapitala.

Ako je poduzeta neka od nabrojanih radnji, smatra se da postoji uzročna veza između radnje i štete koja je iz toga nastala, a član uprave mora dokazati da u tome nije bilo njegove krivnje ili da, usprkos njegovu skrivljenom ponašanju, nije nastala šteta društvu. U takvim se, međutim, slučajevima može dogoditi i da vjerovnici od njega traže naknadu štete koja im je učinjena.²⁵ Uz to članovi uprave odgovaraju i u drugim slučajevima kada su ispunjene opće ili posebne pretpostavke za njihovu odgovornost propisane Zakonom o trgovačkim društvima i propisima obveznog prava, primjerice u čl. 1045. st. 1. Zakona o obveznim odnosima. Dužnik na temelju odgovornosti za štetu je član uprave, a vjerovnik je društvo.

Odgovornost člana uprave za štetu nanесenu društvu traje od njegova valjanog imenovanja do prestanka mandata odnosno do opoziva imenovanja. Za to nije odlučujuće je li sklopljen ugovor između društva i člana uprave. Odgovaraju i osobe imenovanje kojih za članove uprave nije bilo valjano, ali su za društvo obavljale taj posao. Riječ je o tzv. faktičnim članovima uprave, osobama koje u društvu obavljaju taj posao, iako nisu imenovane.²⁶ Za odgovornost za štetu treba postojati odgovarajuća uzročnost koja se određuje prema adekvatnom kauzalitetu. Za štetu nije nužno da je nastalo smanjenje imovine društva, nego da je radnja ili propuštanje člana uprave utjecalo na tu imovinu, što može značiti i da imovina nije očekivano povećana.

---

²⁵ Hueck, G. - Windbichler, C., Gesellschaftsrecht, München, 2003., str. 297.

²⁶ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 500; Fleischer, H., o. c. u bilj. 6, str. 977.

Tako i pravno shvaćanje usvojeno na 13. sjednici Odjela trgovačkih i ostalih sporova Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske održanoj 22. prosinca 2010., objavljeno u Izboru odluka Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske, br. 17, Zagreb, 2012., str. 83

Društvo mora samo dokazati: a) da je za nj nastala šteta i kolika, b) radnju ili propust člana uprave kojima je šteta prouzročena te c) odgovarajuću uzročnost između radnje odnosno propuštanja i štete. Propust člana uprave da vodi poslove društva s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika je protupravna štetna radnja zbog koje može odgovarati za štetu ali tužitelj mora dokazati postojanje uzročne veze između povrede te dužnosti i štete koja je posljedica toga, u protivnom nema odgovornosti člana uprave za štetu.²⁷ Na članu uprave je teret dokaza da njegova radnja odnosno propuštanje nisu značili povredu njegove obveze te da nisu bili skrivljeni.²⁸

Za odgovornost je dovoljno postojanje bilo kojeg stupnja krivnje. Ne traži se postojanje namjere, dovoljna je i obična nepažnja u vođenju poslova, tj. da zbog nje član uprave nije vodio poslove društva s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika. Ne traži se ni postojanje pravomoćne sudske presude iz drugog sudskog postupka kojom bi bila utvrđena krivnja člana uprave, jer se odgovornost utvrđuje upravo u parnici kojom se od člana uprave traži naknada štete a na njemu je da dokaže da je postupao s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika.²⁹ Od članova uprave može se tražiti samo naknada štete, a ne i drugi oblici popravljanja štete.

Član uprave može u svoju obranu dokazivati da su ispunjene pretpostavke koje se traže za primjenu pravila o poslovnoj prosudbi, u kojem slučaju nema povrede njegovih dužnosti prema društvu pa tada ne bi bilo mjesta ni njegovoj odgovornosti za štetu počinjenu društvu.

---

²⁷ Tako Visoki trgovački sud Republike Hrvatske u odluci od 25. rujna 2013. u predmetu Pž-498/10 objavljenoj u Izboru odluka Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske, br. 19, Zagreb, 2017., str. 174 - 175, odluka pod br. 121

²⁸ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 502; Schmidt, K., o. c. u bilj. 9, str. 816; Hueck, G. - Windbichler, C., o. c. u bilj. 23, str. 295; Wiesner, G., u: Hoffmann-Becking, Münchener Handbuch des Gesellschaftsrechts, Bd. 4, Aktiengesellschaft, München, 1999., str. 279, 281; Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1069; Fleischer, H., o. c. u bilj. 6, str. 985 - 986.

²⁹ Tako Visoki trgovački sud Republike Hrvatske u odluci od 2. ožujka 2016. u predmetu Pž-1734/14 objavljenoj u Izboru odluka Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske, br. 19, Zagreb, 2017. str. 175 - 176, odluka pod br. 122.

Članovima uprave ne može se pripisati krivnja osoba koje radi u društvu, jer član uprave nije poslodavac osobama koje su u društvu zaposlene. Te su osobe zaposlene u društvu, pa se ono smatra njihovim poslodavcem.³⁰ No, krivnja člana uprave tada bi se prema okolnostima mogla izvesti iz propusta u izboru takvih osoba (*culpa in eligendo*), davanju uputa za rad (*culpa in instruendo*), nadziranju njihova rada (*culpa in inspiciendo*), ili u (ne)smjenjivanju zaposlenih osoba (*culpa in revocando*), ako time povrijedi svoju obvezu vođenja poslova društva onako kako je to dužan činiti. Odgovornost u tome postoji ako član uprave: a) aktivnom ili pasivnom radnjom povrijedi svoju dužnost, b) time prouzroči društvu štetu i c) pri tome djeluje skrivljeno. Ne mogu mu se pripisati povrede dužnosti drugih članova uprave, jer svaki član uprave odgovara za svoje radnje i na temelju svoje vlastite krivnje.

Ako uprava ima više članova, njihova je odgovornost solidarna, oni odgovaraju društvu za štetu kao solidarni dužnici. Pri tome nije odlučujuća razlika glede toga koliko je koji od njih odgovoran za štetu. Ona će biti važna za eventualni regres među njima.³¹ Svaki član uprave odgovara za zakonitost u vođenju poduzeća, pridržavanje odredbi statuta i temeljnih pravila urednog vođenja poduzeća te svrhovitog postupanja pri tom vođenju. Pri donošenju odluka svih članova nitko od njih ne smije ostati pasivan, nego mora kritički prosuđivati ono o čemu se odlučuje. Član uprave čini povredu dužnosti i ako dovoljno aktivno ne sudjeluje u radu uprave, ne postupi tako da spriječi pogrešnu ili štetnu odluku ili njezino provođenje, ne obaviti potrebne radnje nadzora, zna za štetnu radnju, ali joj se ne usprotivi i sl. Pri podjeli poslova u upravi za istu stvar jedan član uprave može odgovarati zbog toga što je poduzeo neku radnju ili ju je propustio poduzeti, drugi jer je to znao, ali na to nije reagirao, treći jer je propustio obaviti potreban nadzor, četvrti jer se pasivno držao pri odlučivanju i sl. S obzirom na to moguće je da samo neki članovi uprave solidarno odgovaraju za štetu, a da drugi ne odgovaraju. Ako više članova povrijedi svoje dužnosti i zbog toga društvu nastane šteta, odgovaraju

---

³⁰ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 501; Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1068; Fleischer, H., o. c. u bilj. 6, str. 983.

³¹ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 503; Wiesner, G., o. c. u bilj. 27, str. 282; Fleischer, H., o. c. u bilj. 6, str. 983; Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1067.

kao solidarni dužnici (čl. 252. st. 2. Zakona). Regres među njima utvrđuje se po pravilima sadržanim u čl. 1109. Zakona o obveznim odnosima.

Odgovornost članova uprave u dioničkom društvu isključena je ako se radnja poduzima na temelju valjane odluke glavne skupštine. To isključuje odgovornost za štetu prema društvu, ali ne i prema vjerovnicima društva. Odluka ne smije biti ništetna ni pobojna. Za posljednje je dovoljno da odluka³² više nije pobojna (da protekne rok za podizanje tužbe). Radnja člana uprave morala bi se poduzeti na temelju odluke glavne skupštine, što znači da ta odluka mora postojati prije nego što se radnja poduzme. Naknadno donesena odluka ne bi uklonila odgovornost.

Odgovornost ne isključuje okolnost što je radnja poduzeta na temelju odluke glavne skupštine ako je odluka donesena na temelju toga što je uprava dala skupštini pogrešne informacije ili je nije obavijestila o onome što joj je bila dužnost, pa je to utjecalo na donošenje odluke. Isto vrijedi i ako član uprave, suprotno svojoj dužnosti, ne podigne tužbu za pobijanje odluke kada je to morao učiniti ili to učini nakon proteka roka za pobijanje.³³ Odgovornost za štetu ne otklanja ni davanje razrješnice članovima uprave za rad u vrijeme kada je član uprave poduzeo neku radnju ili učinio propust čime je društvu počinjena šteta.³⁴ Odobrenje neke radnje od nadzornog odbora ne isključuje odgovornost, čak ni onda kad je

---

³² Hüffer, U., o.c. u bilj. 3, str. 507.

³³ Hüffer, U., ibidem; Wiesner, G., o. c. u bilj. 27, str. 282 - 283; Fleischer, H., o. c. u bilj. 6, str. 988 i sl.; Krieger, G., Sailer, V., o. c. u bilj. 3, str. 1073 - 1074.

³⁴ U vezi s time treba se osvrnuti na odluku Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske Pž-6663/05-3 od 8. siječnja 2008., objavljenu u ING Pregledu sudske prakse, br. 3/2008., odjeljak 2, str. 44, odluka pod br. 234.518.6. U toj odluci Sud je zauzeo stajalište da nema osnove za odgovornost članova uprave za štetu zbog toga što je glavna skupština naknadno odobrila radnje uprave, kako to proizlazi iz dijela objavljenog obrazloženja odluke, davanjem razrješnice za radnje koje je poduzela. To ne može isključiti odgovornost članova uprave. Kad bi bila riječ o tome da se naknadno odobri neka određena već poduzeta radnja, ne bi bilo riječi o tome da je radnja poduzeta na temelju odluke glavne skupštine, nego je glavna skupština donijela odluku nakon što je radnja već bila poduzeta, što nema učinak oslobađanja od odgovornosti. Ako je to pak učinjeno samo odlukom o davanju razrješnice, to s obzirom na odredbu čl. 276. st. 2. Zakona o trgovačkim društvima ni u kojem slučaju ne može biti osnova za otklanjanje odgovornosti članova uprave za štetu počinjenu društvu. Kad je riječ o odgovornosti prema trećima, odluka glavne skupštine bez utjecaja je na odgovornost članova uprave za štetu.

uprava morala tražiti suglasnost za poduzimanje radnje kojom je učinjena šteta.³⁵

Članovi uprave nisu dužni postupati po uputama nadzornog odbora, jedini način kako taj organ može na njih utjecati je davanje prethodne suglasnosti za radnje koje uprava treba poduzeti. To se ne smatra uputom danom upravi društva. Dana suglasnost ima za učinak da nadzorni odbor nema ništa protiv toga da se poduzme neka radnja, ali na upravi je slobodan izbor hoće li je poduzeti ili ne pa ovisno o svom izboru i odgovara za štetu ako bi time bila pričinjena društvu i/ili dioničarima. Slobodno odlučivanje o tome hoće li se poduzeti neka radnja suprotno stajalištu nadzornog odbora zajamčeno je time što nadzorni odbor ne bi mogao opozvati imenovanje članova uprave ako za to nema važan razlog. O tome je li za primjenu takve sankcije postojao važan razlog u slučaju spora odlučuje sud.

U društvima s ograničenom odgovornošću postavlja se pitanje kako davanje obveznih uputa djeluje na odgovornost članova uprave za štetu kada su po njima postupili. Naime, za razliku od dioničkog društva u društvu s ograničenom odgovornošću postoji hijerarhijski odnos među organima društva što omogućuje davanje obveznih uputa članovima uprave koji u slučaju odbijanja da po njima postupe nisu, kao što je to slučaj u dioničkom društvu, zaštićeni od opoziva imenovanja potrebom da za to postoji važan razlog nego se njihovo imenovanje može opozvati bez navođenja ikakvog razloga.

Nastane li društvu šteta zbog toga što su članovi uprave postupili po uputama članova društva (skupštine) koje moraju slijediti, to je osnova za isključenje njihove odgovornosti. Isti učinak ima i odobrenje radnje uprave od strane skupštine

---

³⁵ Hüffer, U., o.c. u bilj. 3, str. 507 - 508. Okolnost pak da statutom društva nije predviđeno da je za poduzimanje neke radnje uprave potrebna prethodna suglasnost nadzornog odbora ne utječe na odgovornost članova uprave za štetu počinjenu društvu, jer to ne znači da zbog toga nisu dužni voditi poslove društva s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika. Tako Visoki trgovački sud Republike Hrvatske u odluci od 19. veljače 2008. u predmetu Pž-5270/04, objavljenj u Izboru odluka Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske, br. 14, studeni 2008., str. 119 - 121, odluka pod br. 56,i u ING Pregledu sudske prakse, br. 2/2009., odjeljak 2, str. 15 - 16, odluka pod br. 234.518.5, i u listu Informator, br. 5843 od 6. ožujka 2010., str. 4.

(članova društva). Mora biti riječ o uputi koju daje skupština, a ne pojedini član društva, pa čak ni onaj s većinskim udjelom. Odgovornost se ne isključuje ako je riječ o protupravnoj uputi, osim ako član uprave nije mogao primjenom pozornosti koja se od njega zahtijeva znati da je riječ o ništetoj uputi.³⁶ Granicu tome treba tražiti, kako je to već izloženo, u zaštiti vjerovnika. Kad je to u pitanju, ne bi smjelo biti oslobođenja od odgovornosti ni zbog postupanja po uputama skupštine društva.

Pravo davanja uputa i obveza da se po njima postupa služi provođenju poslovne politike poduzeća koje vodi društvo i ostvarenju djelovanja skupštine (članova) društva u vođenju poslova društva. Skupština daje upute prema svom nahođenju i tada djeluje kao organ, a ne kao skup pojedinih članova društva. U suprotnom dogodilo bi se da bi član kojega su drugi članovi preglasali provodio poslovnu politiku koja nije prihvaćena. Skupština može ovlastiti neko drugo tijelo u društvu za davanje uputa, primjerice savjetodavni odbor, kolegij, vijeće i sl. Nadzorni odbor to pravo ima već na temelju Zakona. Uprava nije dužna postupiti po protuzakonitim uputama, jer su one ništete, ali mora postupiti po odlukama skupštine koje su pobojne, ali još nisu pobijane. Uprava je dužna postupati po odlukama skupštine dok one postoje. Ako je jasno stavljeno na znanje da će se odluka pobijati, uprava mora prema okolnostima ocijeniti je li u interesu društva da postupi po uputama ili da ih ne slijedi. Smatra li uprava da upute nisu svrhovite, mora o tome izvijestiti skupštinu, iznijeti svoje sumnje i tražiti daljnje upute.³⁷

Tako uprava nije dužna postupiti po uputama koje su u suprotnosti s javnopravnim obvezama članova uprave, primjerice ako bi se njihovim provođenjem povrijedili propisi o zaštiti okoliša, antikartelni propisi ili porezne obveze. Isto je ako bi se postupanjem po uputama povrijedili prisilnopravni propisi građanskog prava, prisilnopravni propisi prava

---

³⁶ Lutter, M., Hommelhoff, P., o. c. u bilj. 1, str. 822 - 823.

³⁷ Lutter, M., Hommelhoff, P., o. c. u bilj. 1, str. 660; Meyer-Landrut, J., Miller, G., Niehus, R. J. u: GmbH-Kommentar, Berlin, New York, 1987., str. 423 - 424; Marsch-Barner, R., Diekmann, H. u: Münchener Handbuch des Gesellschaftsrechts, Bd. 3, Gesellschaft mit beschränkter Haftung, München, 2003., str. 790; Schneider, U. H., o. c. u bilj. 1, str. 1864 - 1865, s time da ističe kako u slučaju da je odluka skupštine o davanju upute pobojna, nema obveze da se provede; iako je valjana, uprava mora računati s time da može biti pobijena pa je mora provesti samo onda ako može opravdano računati s time da se odluka neće pobijati.

društava, kao primjerice postupanje protivno obvezi da se predloži otvaranje stečajnog postupka, poduzimanje radnji koje bi s velikom vjerojatnošću društvu prouzročile štetu ili značile prikrivenu isplatu članovima društva kad im se inače nešto ne smije isplatiti i sl.³⁸

Stoga se na pitanje oslobođenja od odgovornosti za štetu prema društvu u slučaju spomenutih obveznih uputa ne može uvijek dati jednoznačan odgovor. Pri tome valja uzeti u obzir je li uprava dala članovima društva potrebne obavijesti, što je dužna učiniti kako bi oni mogli donijeti odluku o davanju upute i je li nakon dobivanja upute upozorila na moguće eventualne štetne posljedice njezine provedbe ili je usprkos svojim znanjima i poznavanju svakodnevnog poslovanja društva bolje od članova društva, svjesna štetnosti uputa za društvo, poslušno po njima postupila. Osim toga, kao što je već rečeno, uprava nije dužna postupati po protuzakonitim uputama skupštine društva odnosno svih članova i mora uvijek postupati u interesu društva, primjerice ne sklopiti za društvo štetni pravni posao iako to od nje traži skupština, u što svakako ulazi posao kojim se isisava imovina društva u korist nekog njezinog člana. Stoga je pri ocjeni je li riječ o oslobođenju od odgovornosti potrebno ocijeniti i je li uprava pri dobivanju uputa i postupanju po njima postupila s pozornošću koju je dužna pokazati i u tom pogledu u potpunosti ispunila svoju dužnost prema društvu štiteći njegove interese. Pri tome valja imati na umu da je riječ o odnosu profesionalca i osoba koje u pravilu ne poznaju ili mnogo slabije od članova uprave poznaju materiju o kojoj skupština društva daje upute, pa ne mogu uvijek bez stručne pomoći uprave u potpunosti ni sagledati učinke tih uputa.

Članovi uprave ne odgovaraju ni ako su na štetnu radnju navedeni: a) korištenjem ovlasti za vođenje društva na temelju ugovora kojim se vođenje poslova društva povjerava vladajućem društvu ili b) korištenjem ovlasti društva kojemu se dioničko društvo priključilo tako da ono vodi poslove dioničkog društva. Neće odgovarati za štetu ni kada postupe po obveznoj uputi vladajućeg društva u faktičnom koncernu, jer

---

³⁸ Za te i druge primjere vidi Schneider, U. H., o. c. u bilj. 1, str. 1595 - 1596; Lutter, M., Hommelhoff, P., o. c. u bilj. 1, str. 661; Marsch-Barner, R., Diekmann, H., ibidem.

po njoj moraju postupiti i ako se time društvu nanosi šteta. Odgovornost je isključena ako se društvu nadoknadi šteta u toj poslovnoj godini ili ako mu se do kraja te godine osigura odgovarajući pravni zahtjev za namirenje štete prema vladajućem društvu (čl. 496. Zakona). Ne učini li se to, članovi uprave su dužni odbiti provođenje upute. Postupe li po uputi i kada su je imali pravo odbiti, odgovaraju pored vladajućeg društva kao solidarni dužnici društvu za time počinjenu štetu. Tu su posebno zanimljivi slučajevi kada se takvim uputama dolazi do nedopuštenih primanja u društvu od strane vladajućeg društva. Riječ je o raznim isplatama vladajućem društvu ili po njegovu nalogu trećim osobama, podmirenju njegovih obveza, preuzimanju jamstava ili davanju stvarnopravnih osiguranja za obveze njegovim vjerovnicima. Kod toga treba razlikovati odnos prema vladajućem društvu od odnosa prema trećoj osobi koja je u dobroj vjeri i nije znala niti morala znati da je riječ o uputi štetnoj za društvo a da mu za to nije dana potrebna naknada niti mu je dano pravno sredstvo s kojim bi moglo tu štetu nadoknaditi od vladajućeg društva. Odlučno je jesu li ostvarene pretpostavke pod kojima bi za štetu odgovarala i takva treća osoba na temelju odgovornosti za štetu zbog iskorištavanja utjecaja na članove uprave što je slučaj odgovornosti posebno uređen Zakonom o trgovačkim društvima.

U odnosima vladajućeg i ovisnog društva može doći do odgovornosti članova uprave vladajućeg društva za štetu pričinjenu ovisnome društvu. Naime, vladajuće društvo odgovara za štetu ovisnome društvu, ako s njime nema sklopljen ugovor o vođenju poslova društva, potakne li ga da poduzme pravne poslove ili radnje, odnosno da propusti takve radnje na svoju štetu, a da time nastalu štetu stvarno ne nadoknadi do kraja poslovne godine niti dotad dade ovisnome društvu pravni zahtjev da mu se šteta nadoknadi. Zahtjev za naknadu štete mogu pojedinačno postaviti prema vladajućem društvu i dioničari odnosno članovi društva s ograničenom odgovornošću bez obzira na štetu koja im je prouzročena štetom počinjenom društvu. Za takvu štetu pored vladajućeg društva odgovaraju kao solidarni dužnici i članovi uprave vladajućeg društva koji su uputili ovisno društvo na to da obavi pravni posao ili da poduzme, odnosno propusti poduzeti neke radnje (čl. 501. st. 1. i 2. Zakona). Obveza da se nado-

knadi šteta otpada ako bi uredan i savjestan voditelj poslova nekoga nezavisnoga društva ušao u takav pravni posao ili bi poduzeo ili propustio poduzeti istu takvu radnju (čl. 501. st. 3. Zakona).

U vezi s time treba navesti da i članovi uprave ovisnoga društva odgovaraju kao solidarni dužnici, pored već spomenutih obveznika na naknadu štete, ako povrijedivši svoje dužnosti, u izvješću o odnosima ovisnoga društva s povezanim društvima propuste navesti štetne pravne poslove ili štetne radnje ili ne navedu da je društvo s tim pravnim poslovima ili radnjama bilo oštećeno te da mu tako nastala šteta nije bila nadoknađena. Na njima je teret dokaza da su pri tome primijenili pozornost koja se od njih zahtijeva (čl. 502. st.1. Zakona). Propisana je i odgovornost članova nadzornog odbora, odnosno upravnog odbora društva za slučaj da propuste provjeriti podnesena izvješća uprave. Odgovornost otpada ako se radnja temelji na zakonitoj odluci skupštine.

Zakonom o trgovačkim društvima posebno je propisana odgovornost članova uprave društva za štetu prouzročenu propustima učinjenim u osnivanju društva.

Da bi se spriječile nepravilnosti pri osnivanju dioničkog društva, Zakon propisuje odgovornost članova uprave i nadzornog odbora odnosno izvršnih direktora i članova upravnog odbora društva za povredu njihovih obveza u vrijeme osnivanja (čl. 193.). Krivnja se pretpostavlja, jer za njih vrijede opća pravila Zakona koja se inače odnose na njihovu odgovornost. Vjerovnik s naslova te odgovornosti je društvo nakon što se upiše u sudski registar, a dužnik je svaki član uprave, zamjenik člana uprave i član nadzornog odbora odnosno izvršni direktor i član upravnog odbora društva.

Na temelju odredbe čl. 193. Zakona treći ne mogu postavljati zahtjeve s naslova naknade štete prema tim osobama. Mora se raditi o povredi njihovih obveza pri osnivanju društva. Tu su posebice obveze pri kvalificiranom osnivanju društva (ulaganju stvari i prava ili njihovu preuzimanju, posebice glede odgovornosti članova u vezi s njihovom vrijednosti), provjeri provedenog osnivanja, djelovanju predpoduzeća, podnošenju prijave za upis u sudski registar. Odgovornost je solidarna.

Nadoknađuje se šteta počinjena društvu time što nije obavljeno ispitivanje osnivanja društva. Mora se uspostaviti stanje koje odgovara onome kakvo se traži zakonom. To se ne odnosi na to da članovi uprave i nadzornog odbora odnosno izvršni direktori i članovi upravnog odbora moraju društvu uplatiti ono što nisu učinili osnivači, nego odgovaraju za štetu do koje je došlo zbog toga što nije obavljena revizija osnivanja³⁹ odnosno nisu poduzete propisane radnje kada takva revizija nije provedena, jer po Zakonu nije bila obvezna.

Zakon propisuje odgovornost članova uprave društva s ograničenom odgovornošću prema društvu kad se pri osnivanju društva dadu pogrešni podaci (čl. 397.). Tada su članovi uprave zajedno s članovima društva dužni kao solidarni dužnici društvu platiti iznose koji nisu uplaćeni, nadoknaditi plaćanja koja su učinjena u osnivanju društva, a nisu prihvaćena kao troškovi osnivanja društva. Odgovaraju i za drugu time učinjenu štetu. Neće odgovarati onaj član uprave koji nije znao za činjenice na kojima se temelji odgovornost niti bi za njih morao znati da je upotrijebio pozornost urednog i savjesnog gospodarstvenika.

Nekada se posebnim propisima kojima se uređuju dionička društva za obavljanje određenih djelatnosti uređuje i odgovornost članova uprave za štetu počinjenu društvu. Tako se u čl. 41 st. 6. Zakona o kreditnim institucijama propisuje da članovi uprave te institucije odgovaraju instituciji za štetu koja nastane kao posljedica činjenja, nečinjenja i propuštanja ispunjavanja svojih dužnosti, osim ako ne dokažu da su u ispunjavanju svojih dužnosti upravljanja kreditnom institucijom postupali s pažnjom dobrog i savjesnog gospodarstvenika. Time se u biti zapravo samo ponavlja rješenje sadržano u Zakonu o trgovačkim društvima.

Uz odgovornost za štetu Zakon propisuje i posebnu kaznenu i prekršajnu odgovornost članova uprave. Tako članovi uprave mogu odgovarati za kaznena djela davanja netočnih podataka (čl. 624.), netočnog prikazivanja imovinskog stanja (čl. 625.), povrede dužnosti u slučaju gubitka, prezaduženosti ili nesposobnosti za plaćanje (čl. 626.) te za prekršaje iz

---

³⁹ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 238; Kraft, A. u: Kölner Kommentar zum Aktiengesetz, Köln, Berlin, Bonn, München, 1988, Bd. 1, str. 526.

članka 630. st. 2., a registarski im sud može izreći kazne propisane u čl. 632. ako ne postupe po izrečenoj opomeni da ispune obveze u vezi s upisom u sudski registar. U Kaznenom zakonu propisana su mnogobrojna kaznena djela koja mogu počinuti članovi uprave, a od onih koja su bila prije propisana Zakonom o trgovačkim društvima treba spomenuti kazneno djelo odavanja i neovlaštenog pribavljanja poslovne tajne (čl. 262.). Od kaznenih djela propisanih Kaznenim zakonom treba posebno istaknuti kazneno djelo zloupotrebe prava u gospodarskom poslovanju iz čl. 246. koji vrlo široko pokriva velik broj protupravnih postupanja članova uprave.

4. Odgovornost članova uprave povodom iskorištavanja utjecaja u društvu

Iskoristi li netko utjecaj u društvu da navede člana uprave ili nadzornog odbora, prokurista ili opunomoćenika da poduzmu nešto na štetu društva ili njegovih dioničara odnosno članova, odgovara društvu za time počinjenu štetu i dioničarima ako im je ona nastala neovisno o šteti koja je počinjena društvu (čl. 273. st. 1. Zakona). U društvima s monističkim ustrojem organa ta odgovornost postoji i zbog utjecaja na članove upravnog odbora i izvršne direktore. Propisana je i mogućnost da vjerovnici društva ako ne mogu svoje tražbine podmiriti od društva postavte zahtjev tim osobama (čl. 273. st. 4. Zakona).

Zakon o trgovačkim društvima uređuje pretpostavke za takvu odgovornost u dioničkom društvu (čl. 273) što se na odgovarajući način primjenjuje i na odgovornost u društvu s ograničenom odgovornošću (čl. 430).

Riječ je o odgovornosti članova uprave o kojoj je već bilo govora, pa se upućuje na ono što je tamo rečeno, samo što se ovdje kao osobe odgovorne za štetu pridodaju i: a) osoba koja je iskoristila svoj utjecaj u društvu da bi neku od spomenutih osoba navela da učini ono što je dovelo do odgovornosti za štetu te b) osoba koja je s nakanom u tome sudjelovala i od toga imala koristi. Pretpostavkama koje se moraju ispuniti da bi članovi uprave odgovarali za štetu pričinjenu društvu i njegovim dioničarima, odnosno članovima pridodaje se i utjecanje na njih da nešto poduzmu na njihovu štetu. Kako je poduzimanje nečega na štetu društva i njegovih dioničara odnosno

članova dovoljno za postojanje odgovornosti za štetu, spomenutim utjecajem samo se širi krug osoba koje odgovaraju za štetu.

Za odgovornost tih osoba bitno je da netko ima utjecaj u društvu i da ga je iskoristio za to da se poduzme radnja na kojoj se temelji odgovornost za štetu. O prvom je pretpostavci riječ kada netko ima takav utjecaj koji je po svojoj vrsti i jačini podoban za to da vodeće ljude u poslovanju društva navede da poduzmu neku štetnu radnju. To ne mora biti samo utjecaj zbog položaja u društvu, iako prvenstveno to dolazi u obzir. Tako se, primjerice, može utjecati time što se drže dionice ili poslovni udjeli u društvu, što je netko član organa društva, što je društvo o nekome ovisno zbog toga što društvu daje kredit, što je značajan isporučilac robe, pružalac usluga, kupac, što je riječ o srodstvu, što utječe kao predstavnik vlasti ili kao političar. Pri tome nije važno je li to pravna ili fizička osoba.⁴⁰ To može biti i netko tko stoji iza člana uprave pa se član uprave ponaša kao njegov povjerenik tako da posao u upravi obavlja točno po onome kako to od njega zahtijeva ta druga osoba koja zapravo iz pozadine putem spomenutog povjerenika obavlja taj posao. Druga pretpostavka je ispunjena kad je taj utjecaj i iskorišten da se spomenute osobe navede na poduzimanje štetne radnje. Pri tome nije bitan način kako se koristi utjecaj niti motivi zbog kojih se to radi (ne mora biti u izgledu neka korist od toga). Poduzeta radnja mora biti protupravna.⁴¹

Ilustrativan primjer je slučaj kada netko drži udio u tuđem udjelu, primjerice u poslovnom udjelu člana društva s ograničenom odgovornošću ili u udjelu koji ima dioničar u društvu na temelju broja dionica kojih je imatelj. Kako je tada riječ o ortaštvu između člana/dioničara glavnog društva i njegovog ortaka, član/dioničar tog društva mora voditi brigu o ortakovim interesima pa prema okolnostima i, ovisno o tome što je predviđeno ugovorom o udjelu ortaka u njegovom udjelu, postupati po ortakovim uputama. Ako je član/dioničar u

---

⁴⁰ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 622; Wiesner, G., o. c. u bilj. 27, str. 292; Hommelhoff, P., Witt, C. H., u: Schmidt, K., Lutter, M., Aktiengesetz Kommentar, Köln, Bd. I, 2008., str. 1256, 1257; Schall, A., u: Spindler, G., Stilz, E., Kommentar zum Aktiengesetz, Bd. I, München, 2007., str. 1351, 1352.

⁴¹ Hüffer, U., ibidem; Wiesner, G., o. c. u bilj. 27, str. 293; Hommelhoff, P., Witt, C. H., o. c. u bilj. 39, str. 1258; Schall, A., o. c. u bilj. 39, str. 1353 - 1354.

glavnome društvu i član uprave tog društva utjecaj njegovog ortaka može dovesti i do ortakove odgovornosti za štetu temeljenu na utjecaju da se poduzme neka radnja ili nešto propusti učiniti na štetu društva.

Štetan utjecaj može se ostvariti i glasovanjem na glavnoj skupštini društva. To je logična posljedica obveze dioničara na lojalno postupanje prema društvu i drugim dioničarima.⁴² To vrijedi i za članove društva s ograničenom odgovornošću. Primjer za to bila bi odgovornost većinskog dioničara, odnosno člana društva ili više dioničara, odnosno članova društva koji glasovanjem na glavnoj skupštini, odnosno skupštini društva spriječe donošenje odluke o povećanju temeljnog kapitala društva kada je ona jedina pretpostavka za to da društvo dobije značajna sredstva koja bi mu inače pripala i time bitno poboljša svoje materijalno stanje. To bi moglo biti kada bi se dioničkom društvu od državnog tijela koje upravlja državnom imovinom (prije Hrvatskog fonda za privatizaciju) trebala prenijeti naplaćena sredstva iz njegovih prijašnjih tražbina na temelju izvoznih poslova sklopljenih u bivšoj državi putem nekadašnjih saveznih organa koja su na temelju provođenja sukcesije prenesena tom tijelu (prije Fondu), a prije to nije učinjeno jer tražbina nije bila iskazana u imovini društva prilikom pretvorbe društvenog poduzeća u dioničko društvo. Postavljen je uvjet da se za iznos naplaćene tražbine poveća temeljni kapital, uz isključenje prava prvenstva upisa dionica

---

⁴² Ovdje treba skrenuti pozornost na odluku Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske Pž-7766/06-3 od 29. svibnja 2007., objavljenu u ING Pregledu sudske prakse, br. 1/2008., odjeljak 2, str. 8 - 9, odluka pod br. 234.551.3. U toj odluci Sud je zauzeo stajalište da se štetan utjecaj u društvu može ostvariti i time da se nelojalno postupaju prema društvu i zlouporabljuje pravo glasa u konkretnom slučaju tako da se ne donese odluka o usvajanju godišnjih financijskih izvješća. Sud nije primijenio odredbe čl. 273. Zakona o trgovačkim društvima samo zato što je u to vrijeme bila na snazi odredba st. 6. t. 1. tog članka Zakona, kasnije ukinuta izmjenama i dopunama Zakona iz 2007., kojom se odredbe o odgovornosti ne primjenjuju u slučaju kad se utjecaj ostvaruje glasovanjem na glavnoj skupštini društva. Stoga je Sud zaključio da je odluka glavne skupštine kojom je odbijen prijedlog odluke o usvajanju godišnjih financijskih izvješća pobojna. Zapravo je tu riječ o ništetnim glasovima onoga tko je glasovao protivno svojoj obvezi na lojalno postupanje prema društvu i dioničarima pa je rezultat glasovanja trebalo ocijeniti s obzirom na ostale valjano dane glasove na glavnoj skupštini. Na temelju sadašnjeg stanja stvari u takvom bi slučaju bilo temelja za odgovornost za štetu počinjenu društvu dioničara koji je utjecao da se ne utvrde godišnja financijska izvješća iz onih istih razloga koje je naveo Sud, ali prema tadašnjem stanju propisa nije mogao tako i odlučiti.

od strane dioničara, i da se za iznos povećanja tog kapitala provede postupak po propisima o pretvorbi društvenih poduzeća. Sprječavanje da se donese odluka kojom se omogućuje znatan priljev sredstava u društvo jest djelovanje protiv interesa društva i dovođenje uprave društva do toga da na zahtjev spomenutog tijela (ranije Fonda) izjavi kako društvo ne ispunjava uvjet za stjecanje sredstava i da ih se time odriče. Članovi uprave tada ne odgovaraju za naknadu štete društvu, jer su djelovali u skladu s odlukom glavne skupštine kojom je odbijen prijedlog za donošenje odluke o povećanju temeljnog kapitala društva, ali zato odgovaraju dioničari koji su svojim utjecajem u glavnoj skupštini nanijeli štetu društvu. Ta bi odgovornost otpala ako bi se glasovi tih dioničara smatrali ništetnima zbog postupanja protivno interesima društva i time učinjene povrede obveze na lojalno postupanje, pa bi s obzirom na njihove ništetne glasove ipak bila donesena odluka o povećanju temeljnog kapitala društva i društvu se omogućio priljev sredstava.

I kada je riječ o utjecaju ostvarenom glasovanjem u glavnoj skupštini/skupštini društva dolazi do odgovornosti ortaka koji sudjeluje u ranije spomenutom poslovnom udjelu člana/udjelu dioničara glavnog društva ako je utjecao na člana/dioničara glavnog društva da glasuje tako da time utječe na poduzimanje ili propuštanje da se poduzme neka radnja na štetu društva. Tu vrijedi ono što je već rečeno za odnos ortaka u ortaštvu o kojemu je ovdje riječ.

Očiti primjer iskorištavanja utjecaja glasovanjem na glavnoj skupštini ili skupštini društva je slučaj kada u društvu postoji zajednica imatelja prava glasa. Cilj takve zajednice je da se dogovorom imatelja prava glasa ostvari utjecaj u društvu u skladu s onim što se dogovori. Donese li se pritom odluka kojom je iskorišten utjecaj na osobe u društvu koje moraju po njoj postupiti da nešto poduzmu na štetu društva, za tu bi štetu odgovarali i članovi zajednice. Ako se u njoj prema pravnom poslu na kome se temelji odluke donose većinom glasova, ne bi odgovarali oni njezini članovi koji nisu glasovali za donošenje odluke o tome kako će se glasovati na glavnoj skupštini, odnosno skupštini društva. Pritom valja paziti i na to je li osoba koja u ime zajednice ostvaruje pravo glasa glasovala u skladu s dobivenom uputom ili je od toga odstupila te je li baš to odstupanje dovelo do iskorištavanja utjecaja na

štetu društva. Ako bi to bilo slučaj, odgovarala bi samo osoba koja je ostvarila pravo glasa jer je štetan utjecaj nastao samo njezinom radnjom (davanjem prava glasa) protivno dobivenoj uputi za glasovanje o kojoj je odlučeno u zajednici. Ako na temelju odluke donesene u zajednici pravo glasa ostvaruju njezini članovi pojedinačno, odgovarat će za štetu oni od njih koji su na dogovoreni način glasovali za odluku kojom je iskorišten štetan utjecaj za društvo.

Štetnom radnjom treba smatrati svaku radnju kojom se uzrokuje šteta društvu, dioničarima, odnosno članovima društva ili vjerovnicima. To, primjerice, mogu biti radnje kojima se sredstva društva koriste u neke druge svrhe, a ne u interesu društva, kao što je to pri plaćanju obveza drugih društava, davanju kredita uz posebno povoljne uvjete za kreditoprimca ili jednostavno prijenosu novca, a da društvo za to ne dobije primjerenu korist u čemu drugome, pri uzimanju nepovoljnog kredita u vrijeme kada se kredit mogao dobiti pod uobičajenim uvjetima, plaćanju za stjecanje udjela u drugim društvima bez opravdanog interesa društva, posebice ako se to čini da bi udio stekao tko drugi, a ne društvo, pri poslovno neopravdanom opterećivanju sredstava društva osiguranjima za tražbine vjerovnika prema drugim osobama (hipoteke, fiducijarni prijenosi, založna prava na pokretninama, preuzimanjem duga, pristupanjem dugu), pri gospodarski neopravdanim ulaganjima kapitala ako društvu ne donose neku drugu korist. Uz aktivne radnje to mogu biti i propuštanja, kao primjerice netraženje nekog plaćanja, oprost duga, nepodužimanje radnji kojima je trebalo ostvariti neko pravo i sl. Šteta može biti umanjeње imovine društva ili propuštanje da se ona poveća.⁴³

Šteta počinjena dioničarima, odnosno članovima društva izvan one počinjene društvu mora biti takva da im je počinjena kao članovima društva, a ne po nekoj drugoj osnovi, primjerice pogrešnim stajalištem prema objavljenoj ponudi za preuzimanje, "izgladnjivanjem" malih dioničara politikom izrade takvih godišnjih financijskih izvješća kojima se ne iskazuje dobit za isplatu dividende, netočnim i manjkavim priopćenjima.⁴⁴

---

⁴³ Hüffer, U., ibidem; Hommelhoff, P., Witt, C. H., ibidem; Schall, A., o. c. u bilj. 39, str. 1353.

⁴⁴ Schall, A., o. c. u bilj. 39, str. 1353.

Dioničarima se može nadoknaditi šteta, ali ne ona koja nastaje smanjenjem vrijednosti dionice, npr. kada dionič-ar u vezi s tim svojstvom daje kredit društvu za premošćenje obveza koji mu društvo poslije nije moglo vratiti zbog insolventnosti, jer je predsjednik nadzornog odbora utjecao na upravu da podmiri neke nedospjele obveze i da ne naplati neke tražbine.⁴⁵

Kao subjektivna pretpostavka odgovornosti traži se postojanje namjere osobe koja se koristi svojim utjecajem u društvu da bi se poduzela neka radnja.⁴⁶ Za to je dovoljno da onaj tko utječe na to da se poduzme neka radnja zna za posljedice koje iz toga mogu nastati i da usprkos tome želi da se radnja poduzme. Gruba ili obična nepažnja nije za to dovoljna. Nisu potrebni znanje ni svijest o vrsti i visini štete koju će ta radnja izazvati. Neće se smatrati da postoji namjera utječe li se na poduzimanje radnje kojom bi se spriječilo otvaranje stečajnog postupka ako onaj tko iskorištava utjecaj s razlogom vjeruje da će se provesti uspješna sanacija. Za ispunjenje subjektivne pretpostavke za odgovornost osobe koja je iskoristila svoj utjecaj u društvu nije odlučno je li član uprave ili osoba koja obavlja poslove u društvu postupala s krivnjom.⁴⁷ Vjerovnik zahtjeva za naknadu štete mora dokazati postojanje namjere.

Uz navedene osobe odgovaraju za štetu i članovi uprave i nadzornog odbora, a u društvima s monističkim ustrojem organa članovi upravnog odbora i izvršni direktori, ako povrijede svoje dužnosti. Žele li izbjeći odgovornost, moraju dokazati da su u obavljanju dužnosti postupali uredno i savjesno. Oni neće odgovarati za štetu ako su djelovali u skladu sa zakonitom odlukom glavne skupštine. Odobrenje radnje od nadzornog odbora ne isključuje odgovornost.

Uza sve njih za štetu odgovara i osoba koja je imala koristi od radnje poduzete pod utjecajem u društvu. Riječ je o bilo kakvoj koristi, ne traži se da ona mora biti imovinska.

---

⁴⁵ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 623.

⁴⁶ V. odluku Vrhovnog suda Republike Hrvatske od 2. studenoga 2005. u predmetu Revt-48/05 objavljenu na <http://sudskapraksa.vsrh.hr/supra/>.

⁴⁷ Za spomenute primjere vidjeti Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 622 - 623; Wiesner, G., o. c. u bilj. 27, str. 293; Hommelhoff, P., Witt, C. H., o. c. u bilj. 39, str. 1259; Schall, A., o. c. u bilj. 39, str. 1354 - 1355.

Važno je da je ta osoba znala za radnju, da ju je htjela. U pogledu štetnih posljedica i protupravnosti dovoljno je da postoji obična nepažnja. Pri tome je dovoljno i djelovanje na osobu koja je iskoristila svoj utjecaj da se poduzme radnja, čime se posredno ostvaruje utjecaj i na osobu koja je radnju poduzela, pa i dogovor s osobom koja je iskoristila svoj utjecaj u društvu. Osoba koja ima koristi od utjecaja druge osobe ne mora i neposredno utjecati na poduzimanje radnje. Tako bi, primjerice, odgovarao za štetu dioničar koji bi dao samo poticaj upravi da odgodi plaćanje obveze dužnika pa bi zbog toga dužnik s njime sklopio neki drugi posao, ako se ta tražbina kasnije ne bi mogla naplatiti, a to se pažnjom koja se u poslovima zahtijeva moglo predvidjeti. To bi bio slučaj i s bankom koja potakne velikog dioničara društva da utječe na upravu društva da dade izjavu kojom jamči banci za obveze koje prema njoj imaju taj dioničar i društvo sestra društva kojeg je uprava u pitanju.⁴⁸

Da bi se ispunila pretpostavka za odgovornost prema vjerovnicima, posljedica radnje odnosno propuštanja mora biti nemogućnost vjerovnika da svoju tražbinu podmiri od društva. U odnosu na njih obveza da se nadoknadi šteta ne može se otkloniti time da se društvo odrekne zahtjeva ili da o zahtjevu sklopi nagodbu niti time da se radnja temeljila na odluci glavne skupštine. Glede toga zahtjeva vjerovnika i utjecaja otvaranja stečaja nad društvom na ostvarenje prava prema osobama koje su iskoristile svoj utjecaj u društvu odnosno imale od toga koristi vrijedi ono što je o tome rečeno o zahtjevu koji se podiže na temelju odgovornosti članova uprave. Ovdje valja dodati samo neke već spomenute posebitosti koje vrijede za osobe koje su ostvarile utjecaj u društvu odnosno imale od toga koristi.

Nema odgovornosti onoga tko je utjecao na spomenute osobe tako da su na štetnu radnju navedene:

a) korištenjem ovlasti za vođenje društva na temelju ugovora kojim se vođenje poslova društva povjerava vladajućem društvu, jer je u tom slučaju odgovornost za štetu uređena propisima koji se odnose na spomenuti ugovor, i

---

⁴⁸ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 623 - 624; Hommelhoff, P., Witt, C. H., o. c. u bilj. 39, str. 1261.

b) korištenjem ovlasti društva kojemu se dioničko društvo priključilo tako da ono vodi poslove dioničkog društva, jer se na to primjenjuju pravila o priključenju društava.

Odgovornost svih prije spomenutih osoba je solidarna (čl. 273. st. 1. - 3. Zakona). Zahtjevi za naknadu štete zastarijevaju u roku od pet godina.

5. Postavljanje zahtjeva za naknadu štete

Zahtjev za naknadu štete mogu postaviti: a) društvo, b) dioničari i c) vjerovnici društva. Kako je tema ovoga rada odgovornost članova uprave društva za štetu počinjenu društvu i dioničarima, odnosno članovima društva, ovdje se ne obrađuje zahtjev što ga prema članovima uprave mogu postaviti vjerovnici društva ako ne mogu svoje tražbine podmiriti od društva.⁴⁹

Zahtjev koji postavlja društvo njegov je vlastiti zahtjev prema članovima uprave. Oštećenik je društvo. Zahtjev se podiže zbog povrede dužnosti članova uprave iz odnosa što ga imaju s društvom na temelju imenovanja da djeluju kao članovi organa društva.⁵⁰

Zahtjev s naslova odgovornosti člana uprave za štetu ne mogu na temelju čl. 252. Zakona postaviti dioničari društva. Ta odredba nije usmjerena na zaštitu dioničara, nego na zaštitu društva. Dioničar ne bi mogao ni podignuti tužbu protiv člana uprave postavljajući tako zahtjev koji prema članu uprave ima društvo. Mogao bi, međutim, zahtijevati naknadu štete na temelju odredbi članka 273. st. 1. i 2. Zakona kad je riječ o šteti zbog poduzimanja nečega na štetu društva, ako je do toga došlo iskorištavanjem utjecaja u društvu pa time dioničaru nastane šteta neovisno o šteti učinjenoj društvu.⁵¹

---

⁴⁹ O tome v. u Barbić, J., *Odgovornost članova uprave vjerovnicima za štetu zbog neispunjenja obveza društva*, Zbornik 50. jubilarnog susreta pravnika, Opatija, 2012, str. 133-157;

⁵⁰ *Odgovornost članova uprave uređena je slično onome u hrvatskom pravu i u njemačkom (§ 93. st. 2. - 6. Zakona o dionicama), austrijskom (§ 84. Zakona o dionicama), slovenskom pravu, s time da se po njemu za odgovornost prema vjerovnicima ne traži postojanje grube nepažnje (čl. 263. Zakona o gospodarskim društvima), makedonskom pravu, s time da se za odgovornost prema vjerovnicima ne traži postojanje grube nepažnje (čl. 320. Zakona o trgovačkim društvima).*

⁵¹ V. i pravno shvaćanje usvojeno na 13. sjednici Odjela trgovačkih i ostalih sporova Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske održanoj 22. prosinca 2010.,

To je samo šteta koju dioničar pretrpi izvan smanjenja vrijednosti dionica, jer bi u takvom slučaju dioničar mogao postaviti zahtjev samo prema društvu. Šteta počinjena smanjenjem vrijednosti dionice bila bi, naime, refleksna šteta koja se na dioničara odražava tek kao posljedica štete počinjene društvu zbog koje bi se, primjerice, smanjila kapitalna vrijednost društva, što bi moglo utjecati na vrijednost dionice ili pak izazvati takve događaje u vezi s društvom koji bi mogli imati takav učinak na vrijednost dionice. Odgovornost člana uprave postoji ovdje samo prema društvu.⁵² Drugo je ako dioničar ima pravo na zahtjev s druge osnove, primjerice tražiti od člana uprave naknadu štete ako kao dioničar dade društvu zajam za premošćenje koji zbog kasnijeg stečaja društvo ne može vratiti jer je član uprave bio dao nalog da se podmire nedospjele umjesto spomenute dospjele obveze društva.⁵³ Dioničar bi mogao postaviti zahtjev i kao svoj, a ne kao zahtjev koji proizlazi iz odgovornosti člana uprave za štetu prema društvu, tj. kao zahtjev društva, po općim pravilima o odgovornosti za štetu ako bi za to bile ispunjene pretpostavke, primjerice iz čl. 1045. st. 1. Zakona o obveznim odnosima.

Za rješavanje sporova o naknadi štete između članova uprave i društva odnosno dioničara nadležan je trgovački sud na području kojeg je sjedište društva (čl. 40. st. 1. Zakona).⁵⁴

---

objavljeno u Izboru odluka Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske, br. 17, Zagreb, 2012., str. 83 - 84.

⁵² Visoki trgovački sud Republike Hrvatske u odluci od 17. kolovoza 2011. u predmetu Pž-3433/09, objavljenoj u Izboru odluka Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske, br. 17, Zagreb, 2012, str. 247 - 248, odluka pod br. 35, zauzeo je stajalište da dioničar ne može uspjeti u parnici za naknadu štete zbog gubitka vrijednosti dionice kada tu naknadu štete traži od člana uprave zbog povrede prava konkurencije jer za te povrede član uprave odgovara društvu, a ne pojedinom dioničaru. On ne može uspjeti u parnici za naknadu štete zbog gubitka vrijednosti dionice ni kada tu naknadu traži od člana uprave zbog povrede obveze vođenja poslova društva s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika, jer i za štetu prouzročenu tom povredom odgovara društvu, a podredno i njegovim vjerovnicima.

⁵³ Hüffer, U. o.c. u bilj. 3, str. 623; Hueck, G. - Windbichler, C., o.c. u bilj. 23, str. 298.

Stajalište da se zahtjev dioničara za naknadu štete protiv člana uprave društva ne može postaviti zbog pada vrijednosti dionica zauzeo je Visoki trgovački sud Republike Hrvatske u presudi Pž-1286/04-5 od 24. siječnja 2007., dostupnoj na Sudačkoj mreži.

⁵⁴ Tako i Vrhovni sud Republike Hrvatske u povodu tužbe bivšeg dioničara protiv bivšeg člana uprave za naknadu štete koja je nastala time što su mu poništene dionice u tom društvu (odluka od 17. srpnja 2002. donesena u predmetu Grt-

Sada je ta nadležnost propisana i u čl. 34.b t. 3. Zakona o parničnom postupku. Na to ne utječe okolnost što u vrijeme pokretanja spora tuženi više nije član uprave.⁵⁵

U postupcima u povodu zahtjeva za naknadu štete koje društvo vodi protiv članova uprave društvo zastupa nadzorni odbor. Taj organ uvijek zastupa društvo u sporu s članom uprave, pa i kad je riječ o sporu koji se ne vodi sa svim članovima tog organa društva, nego samo s nekima od njih, pa i s nekim tko više nije član uprave.⁵⁶ Riječ je o organu koji po Zakonu zastupa društvo u svakom sporu koji se vodi s članovima uprave, jer je Zakonom to stavljeno u njegovu isključivu nadležnost koja isključuje mogućnost da u bilo kojem slučaju uprava ili neki njezin član zastupa društvo u sporu s članom uprave. Radnje zastupanja ne poduzimaju svi članovi nadzornog odbora zajedno, nego taj odbor donosi odluku o pokretanju spora i u njoj ovlašćuje jednoga od svojih članova, najčešće predsjednika, da njihovu tako izraženu volju izrazi prema van, tj. prema sudu. Nadzorni odbor ovlašten je tada dati punomoć za zastupanje pred sudom osobi koja će u ime društva poduzimati radnje zastupanja, pa, razumije se, tu punomoć i povući. Za te je radnje potrebno da nadzorni odbor donese odluku kojom ovlašćuje predsjednika da daje ili opozove danu punomoć.⁵⁷

To znači da u društvu prvenstveno nadzorni odbor odlučuje o tome da društvo podigne zahtjev za naknadu štete prema članovima uprave. No, moguće je da članovi uprave i nadzornog odbora u društvu djeluju tako da svojim interesima dađu prednost pred interesima društva o kojima se moraju brinuti. To može dovesti do toga da s jedne strane članovi nadzornog odbora ne ustanu u ime društva sa zahtjevom za naknadu štete protiv članova uprave ni, obrnuto, članovi uprave koja zastupa društvo u odnosu na članove nadzornog odbora protiv ovih posljednjih.

497/02, objavljena u listu Informativ, br. 5255-5256 od 17. i 21. srpnja 2004., str. 5).

⁵⁵ Tako i Visoki trgovački sud Republike Hrvatske u odluci od 26. svibnja 2008. donesenoj u predmetu Pž-7208/07, objavljenoj u Izboru odluka Visokog trgovačkog suda Republike Hrvatske, br. 15, prosinac 2009., odluka pod br. 50.

⁵⁶ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 602 - 603.

⁵⁷ Tako Visoki trgovački sud Republike Hrvatske u odluci od 14. veljače 2008. donesenoj u predmetu Pž-4646/07, objavljenoj u ING Pregledu sudske prakse, br. 2/2009., odjeljak 2, str. 12, odluka br. 234-524.

Isto je tako moguće da u eventualnoj parnici koja bi se vodila na toj osnovi ne poduzimaju one radnje kojima bi se najbolje štitio interes društva. U društvu se ne može ostaviti dioničare bez zaštite, jer je u pitanju i zaštita njihovih interesa koji bi takvim ponašanjem članova uprave i nadzornog odbora mogli biti ugroženi. Postoji i opasnost da se većinski dioničari povežu s članovima uprave i nadzornog odbora, naročito zbog toga što mogu utjecati na ove posljednje jer im izbor i opoziv ovisi o njima, pa da se zbog toga u društvu poduzimaju radnje koje im donose korist, ali nanose štetu društvu.

Zato se Zakonom (čl. 273.a) omogućuje da i manjinski dioničari mogu utjecati na to da društvo ustane sa zahtjevom za naknadu štete protiv članova uprave koji su mu je nanijeli, ali i protiv osoba koje su iskoristile svoj utjecaj u društvu i nanijele mu štetu odnosno osoba koje su sudjelujući u tome od toga imale neke koristi. Manjinskim se dioničarima daje mogućnost da prisile društvo na postavljanje zahtjeva. Glavna skupština može odlučiti običnom većinom glasova da društvo mora postaviti zahtjev za naknadu štete prema nekoj od tih osoba. Ona to može učiniti samo ako je donošenje takve odluke bilo na uredno objavljenom dnevnom redu skupštine (čl. 280. st. 4. Zakona). Pri glasovanju je isključeno pravo glasa dioničara protiv kojih bi trebalo podignuti zahtjev (čl. 293. st. 1. Zakona).

Zahtjev se mora podignuti i ako to na glavnoj skupštini zatraže dioničari koji imaju dionice na koje se odnosi najmanje deset posto temeljnog kapitala društva, pod uvjetom da su dioničari društva najmanje tri mjeseca prije njezina održavanja. To mogu zatražiti i dioničari kojih dionice ne daju pravo glasa, jer ovdje nije riječ o donošenju odluke na glavnoj skupštini, nego o postavljanju zahtjeva o kojemu se ne odlučuje. Podizanje zahtjeva s učinkom da društvo mora ustati sa zahtjevom za naknadu štete ne može se zatražiti izvan glavne skupštine. Za valjanost zahtjeva potrebno je da bude unesen u zapisnik glavne skupštine. Zahtjev se mora tako odrediti da se poslije može utvrditi je li se tražilo podizanje upravo takvog zahtjeva podizanje kojeg su zahtijevali dioni-

čari.⁵⁸ No, moguće je i da se točno ne odredi visina tužbenog zahtjeva.⁵⁹

Zakon propisuje da se zahtjev u ime društva može podići u roku šest mjeseci od dana zaključenja glavne skupštine na kojoj je o tome donesena odluka odnosno na kojoj su dioničari postavili zahtjev (čl. 273.a st. 1. Zakona). Ako skupština traje više od jednog dana, rok treba računati prema danu kad je zaključena, a ne kad je donesena odluka odnosno postavljen zahtjev. U tom se roku mora podignuti tužba, ali se pravo može ostvariti i stavljanjem prigovora protiv zahtjeva prema društvu osobe koje odgovornost za štetu društvo traži.

Društvo u ostvarenju zahtjeva za naknadu štete zastupaju osobe koje ga i inače zastupaju, tj. uprava ako zahtjev nije usmjeren prema nekome od njezinih članova odnosno nadzorni odbor ako je riječ o zahtjevu protiv nekog člana uprave. No, glavna skupština može imenovati posebne zastupnike društva. To će naročito biti potrebno kada društvo ustaje sa zahtjevom protiv članova uprave i nadzornog odbora, jer ga tada ne bi imao tko zastupati. Preporučuje se da glavna skupština imenuje posebnog zastupnika i onda kad postoji sumnja u međusobnu povezanost članova uprave i nadzornog odbora, premda se zahtjev podnosi samo prema nekome od njih. Glavna skupština donosi odluku o tome običnom većinom glasova. Imenovanje je valjano kad ga prihvati imenovani zastupnik. Pri odlučivanju o imenovanju zastupnika glasuju i dioničari kojih je pravo glasa inače isključeno kad se odlučuje o tome mora li društvo podignuti zahtjev za naknadu štete. Zastupnik može biti bilo koja osoba koja ima potpunu poslovnu sposobnost i ne mora imati svojstvo dioničara, no pri tome, ako je u pitanju podizanje tužbe, valja imati na umu odredbe Zakona o parničnom postupku o tome kome je dopušteno zastupati društvo pred sudom. Imenovanj se osobi ne može narediti da zastupa društvo, nego se traži da ona to i prihvati. Zahtjev može postaviti ne samo podizanjem tužbe nego i ulaganjem prigovora.

---

⁵⁸ Hüffer, U., o.c. u bilj. 3, str. 842.

⁵⁹ Spindler, G., u: Schmidt, K., Lutter, M., Aktiengesetz Kommentar, Bd. I, Köln, 2008., str. 1749.

Spomenuta manjina dioničara koja je zatražila postavljanje zahtjeva ili dioničari koji imaju dionice na koje se odnosi najmanje osam milijuna kuna temeljnog kapitala mogu, bez obzira na to je li riječ o tome da se zahtjev podigne na njihovo traženje ili je tako odlučila glavna skupština, predložiti trgovačkom sudu na području kojeg je sjedište društva da u izvanparničnom postupku imenuje druge zastupnike društva ako smatra da bi to bilo korisno za ostvarenje zahtjeva društva. Ako sud udovolji tom prijedlogu, troškove tog postupka snosi društvo. Ono je dužno imenovanim zastupnicima platiti i naknadu za njihov rad i nadoknaditi troškove koje imaju u vezi sa zastupanjem, a iznos kojih određuje sud (čl. 273.a st. 2. Zakona). Dioničari mogu predložiti osobu zastupnika, ali sud u odlučivanju o imenovanju time nije vezan.

Iako se zahtjev za naknadu štete u povodu odluke glavne skupštine odnosno na traženje manjinskih dioničara može postaviti u roku o kojemu je već bilo riječi, Zakon dopušta da se to učini i nakon toga, ako postoje činjenice koje opravdavaju osnovanu sumnju da je društvu nepoštenim djelovanjem ili grubom povredom zakona ili statuta društva nanesena šteta (čl. 273.a st. 3.). Zakon tako ograničava mogućnost podizanja tužbe nakon spomenutog roka samo na grube slučajeve nanošenja štete društvu. Teret dokaza da je ispunjena ta pretpostavka jest na dioničarima koji traže da se podigne taj zahtjev. Tada će trgovački sud na području kojeg je sjedište društva na prijedlog dioničara na dionice kojih se odnosi najmanje pet posto temeljnog kapitala ili na dio temeljnog kapitala od najmanje četiri milijuna kuna u izvanparničnom postupku imenovati posebne zastupnike, ako dioničari dokažu da je za to ispunjena ta pretpostavka. Pri tome se sud ne upušta u izgled u sporu, nego samo ocjenjuje postoji li opravdana sumnja u opisane radnje osobe prema kojoj bi trebalo ustati sa zahtjevom za naknadu štete.

Imenovani zastupnici dužni su postaviti zahtjev za naknadu štete u ime društva ako svojom stručnom prosudbom ocijene da postoje izgledi za uspjeh u sporu. Odluka o tome hoće li se podignuti tužba tada je na posebnom zastupniku. Takvo je rješenje u Zakonu potrebno zbog toga što dioničari u pravilu nemaju potrebna stručna znanja za ocjenu isplati li im se ući u spor.

Gubitak spora, naime, može ih izložiti znatnom trošku. S druge strane i pogrešna prosudba posebnog zastupnika može prema okolnostima dovesti do njegove odgovornosti za štetu osobito ako bi bila riječ o njegovoj gruboj pogrešci ili propustu. Zato ga dioničari ne bi mogli prisiliti na podizanje zahtjeva.

Sve što je rečeno za dioničko društvo vrijedi i za društvo s ograničenom odgovornošću s time da nije riječ o dioničarima koji odlučuju na glavnoj skupštini nego o članovima društva koji odluke donose na skupštini društva (čl. 441. st. 1. toč. 9. Zakona). I tu treba primijeniti odredbe za slučaj da se na skupštini ne može donijeti odluka o podizanju tužbe ali to zahtijevaju članovi društva koji imaju poslovne udjele nominalni iznosi kojih čine najmanje deset posto temeljnog kapitala društva. Članovi društva na poslovne udjele kojih otpada najmanje deseti dio temeljnog kapitala društva mogu postaviti zahtjev za naknadu štete kojeg društvo ima protiv članova uprave ako su članovi društva odbili protiv njih postaviti takav zahtjev ili je prijedlog da se to učini dostavljen upravi ali ga ona nije pravodobno podnijela članovima društva da o njemu odluče. Tužba se mora podići u roku od tri mjeseca od dana kada je odbijen prijedlog da se donese odluka o podizanju tužbe ili od kada je osujećena odluka o tome. Za vrijeme trajanja spora tužitelji ne mogu raspolagati svojim poslovnim udjelima bez suglasnosti društva. Na zahtjev tuženoga sud će odrediti da su tužitelji dužni dati osiguranje za naknadu štete koja tuženome prijete zbog podizanja tužbe. Ako se tužba kao neosnovana odbije, a utvrdi se da je podignuta zlonamjerno ili zbog grube nepažnje, tužitelj je dužan tuženome nadoknaditi štetu koja mu je time prčinjena. Više tužitelja odgovara solidarno (čl. 453. Zakona).

Ako je društvo u stečaju, tužbu protiv članova uprave ovlasti kojih prelaze na stečajnog upravitelja podiže stečajni upravitelj.

Troškove spora stranke (društvo i tuženi) snose prema uspjehu u parnici. Ne uspije li društvo sa zahtjevom ili uspije samo djelomično, dioničari koji su zahtijevali da se postavi zahtjev dužni su društvu solidarno nadoknaditi time počinjene troškove u mjeri u kojoj su oni veći od onoga što je dobiveno u sporu. Bude li pak tužba društva odbijena, dioničari koji su tražili postavljanje zahtjeva dužni su društvu nadoknaditi sve troškove spora, troškove suda oko imenovanja zastupnika te

troškove i naknadu isplaćenu za rad zastupnika (čl. 273.a st. 4. Zakona). Takvo pravilo o snošenju troškova spora brana je obijesnom parničanju, jer u slučaju neuspjeha tužbe može inicijatore njezina podizanja izložiti ozbiljnim troškovima.

Ako se tužba podiže na temelju odluke glavne skupštine društva pa društvo u sporu ne uspije, ono će snositi troškove spora. Riječ je, naime, o odluci organa društva, dakle samog društva, da se postavi zahtjev za naknadu štete, a ne samo nekih njegovih članova (dioničara).

Zakon postavlja stroga ograničenja mogućnosti da se društvo odrekne zahtjeva prema članu uprave odnosno da se s njime nagodi. Odricanje od zahtjeva moguće je i ugovorom, a nagodba u sudskom postupku i izvan njega. To se ne može učiniti prije nego što proteknu tri godine od nastanka zahtjeva prema članovima uprave, tj. otkada ih se moglo tužiti. Nisu valjane pravne radnje koje bi se radi toga poduzele prije isteka tog roka. Time se želi spriječiti da nadzorni odbor raspoláže zahtjevom društva prije nego što se utvrde sve posljedice radnje koja je prouzročila štetu društvu.⁶⁰ To vremensko ograničenje ne vrijedi ako je član uprave koji je odgovoran za štetu nesposoban za plaćanje i ako je, da bi spriječio otvaranje stečaja, sklopio nagodbu sa svojim vjerovnicima.

Uz spomenuti uvjet Zakonom se traži da se s nagodbom ili odricanjem od zahtjeva suglasi i glavna skupština. Za to je dovoljna obična većina, tj. većina danih glasova, s time da pri tome ne smije protiv takve odluke biti manjina koja raspoláže glasovima što čine najmanje 10% temeljnog kapitala društva, uz uvjet da je njihovo protivljenje uneseno u zapisnik glavne skupštine. Članovi uprave koji odgovaraju za štetu, ako su dioničari društva, isključeni su od glasovanja.⁶¹ To ograničenje štiti manjinu u glavnoj skupštini od postupaka većine koja bi mogla ukloniti ili smanjiti odgovornost članova uprave za štetu učinjenu društvu radnjama koje bi poduzela u korist većine. To vrijedi i za društvo s ograničenom odgovornošću.

Zahtjevi svih navedenih osoba protiv članova uprave zastarijevaju u roku od pet godina. Zastara počinje teći od dana kada se protiv člana uprave mogla podignuti tužba.

---

⁶⁰ Hüffer, U., o. c. u bilj. 3, str. 508; Hueck, G. - Windbichler, C., o. c. u bilj. 23, str. 296; Wiesner, G., o. c. u bilj. 27, str. 283.

⁶¹ Hüffer, U., ibidem. Vidi čl. 293. st. 1. Zakona o trgovačkim društvima.

Znanje osobe ovlaštene za podizanje tužbe nema utjecaja na to. Bitno je da je nastala šteta, iako još nije konačno utvrđena.⁶²

U pogledu zahtjeva za naknadu štete prema članu uprave upućuje se i na izlaganja pod II. Općenito o odgovornosti članova uprave za štetu.

---

⁶² Hüffer, U., ibidem.

Guido RAIMONDI ¹

**EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA
zaštita temeljnih prava i sloboda uz unapređenje
efikasnosti rada** ²

S pravom bi se moglo reći da Sudu u Strazburu nije potrebno predstavljanje. Ne bi se moglo reći da se radi o sudu koji je slabo poznat. Naprotiv, itekako je prisutan na evropskoj sceni. Privlači pažnju sa raznih strana: političku pažnju, pažnju medija, pažnju nacionalnih sudova, pažnju akademske zajednice, a naravno i pažnju cjelokupne javnosti. Sama zgrada Suda – *Palais des Droits de l'homme* – odmah je prepoznatljiva. Poznata je kao najveća zgrada međunarodnih sudova i ima najveći obim posla. Presude koje donosi obavezujuće su za odnosnu državu, a predstavljaju autoritativni izvor za sve ostale. Sve to čini dio poznatog javnog profila Suda.

Pogledajmo bliže tu poznatu, a po mnogo čemu jedinstvenu instituciju.

Istakao bih da Sud ima određeni stepen slobode u pogledu svoje interne organizacije. Naravno, sama Konvencija daje osnovnu strukturu i procedure institucije. Kao što je to slučaj i sa svakim drugim sudom, radi se o instituciji „ustanovljenoj pravom“. Te institucionalne odredbe nalaze se u Glavi II Konvencije. Počinje članom 19, odredbom kojom je Sud uspostavljen kao stalni sud od 1. novembra 1998. godine.

Funkcije i nadležnosti različitih formacija Suda su utvrđene, u osnovi, ugovornim pravom. Zatim se detaljnije definišu i razrađuju Poslovníkom Suda. Ovdje možemo uočiti jednu veoma važnu funkciju Suda, a to je njegovo ekskluzivno pravo donošenja pravila. To je ovlašćenje koje je Sud oduvijek uživao. Predviđeno je članom 25 sadašnje Konvencije.

---

¹ Predsjednik Evropskog suda za ljudska prava.

² Predavanje održano na Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore u Podgorici, 1. marta 2019. godine. Prevod je uradila Tamara Jurlina. Stručnu lekturu prevoda uradila je sutkinja Evropskog suda za ljudska prava, prof. dr Ivana Jelić.

To ovlašćenje predstavlja značajan element nezavisnosti naše institucije. Mislim da čovjek mora da bude impresioniran veličinom Suda. Radi se o velikoj instituciji, sa 47 sudija izabranih iz 47 Visokih strana ugovornica. Takva raznovrsnost sudija u Strazburu predstavlja osnovnu karakteristiku ove institucije. To je veoma reprezentativan sud.

Opšta sjednica Suda ne obavlja sudsku ulogu. Sudski dio poslova Suda obavlja se na četiri različita nivoa, počev od sudije pojedinca (što je mehanizam za filtriranje predmeta), do Velikog vijeća Suda koje se sastoji od sedamnaest sudija. Između ta dva ekstrema, Sud ogroman dio svog sudskog posla obavlja u vijećima od po sedam sudija i odborima od po tri sudije. Obje formacije locirane su u pet odjeljenja Suda. To je osnovna sudska infrastruktura ove institucije.

Kako je ranije pomenuto, naša unutrašnja organizacija regulisana je Poslovníkom suda. Pravilo 25 predviđa osnivanje odjeljenja na period od tri godine. Tim vremenskim periodom pokušava se uspostaviti ravnoteža između dvije legitimne težnje: s jedne strane, potreban je određen stepen stabilnosti za sudije, kao i za Registar koja im pruža podršku u radu. S druge strane, periodična promjena je zdrava stvar, a ujedno važna za ukupnu koheziju institucije.

Pomenuh reprezentativnost Suda. To je važan aspekt legitimnosti naše institucije. Iz tog razloga, to je vodeći aspekt razmatranja povodom konstituisanja i rekonstituisanja Odjeljenja. Pravilo 25 predviđa tri kriterijuma reprezentativnosti: geografski, rodni i kriterijum različitih pravnih sistema Evrope. U praksi, postoji još jedno dodatno razmatranje, koga nema u pravilima, ali koje se ne može ignorisati. To je radno opterećenje, koje potiče od svake pojedinačne zemlje. Tu su variranja ogromna, pa je stoga očigledno važno pokušati sa se postigne neka vrsta ravnoteže među odjeljenjima.

Cilj Pravila 25 jeste da se osigura da Sud bude istinski evropsko tijelo, koje razvija posebnu evropsku jurisprudenciju u oblasti ljudskih prava. Da vam to ilustrujem na primjeru Crne Gore. Predstavke protiv ove zemlje idu u Drugo odjeljenje, u kome se sutkinji Ivani Jelić pridružuju njene kolege sa Islanda, iz Belgije, Turske, Estonije, Moldavije, Monaka, Norveške i Albanije.

Načelo reprezentativnosti se odnosi i na Veliko vijeće Suda. To nije stalna formacija unutar Suda. Ono ima stalne članove po službenoj dužnosti (predsjednika Suda i predsjednike Odjeljenja), kojima se svakog puta pridružuje odnosni nacionalni sudija, a onda se ostali članovi biraju žrijebanjem. Ali, nije to tek čista lutrija. Po definiciji, u potpunosti nasumičan postupak ne bi u svakom pojedinačnom predmetu osigurao reprezentativnost. Da bi se ona postigla, sudije se grupišu po regionima, a imena se izvlače po grupama. Sve se to radi da bi se osiguralo da Sud, na svom najvišem nivou jurisdikcije, zadrži to važnu raznovrsnost svog sastava.

U naslov ovog predavanja uključio sam i riječi „efikasnost rada“. Dobro je za Evropu da ima sud za ljudska prava koji je sastavljen od posvećenih sudija, koji imaju niz značajnih pravnih ovlašćenja (koja sada, nakon stupanja na snagu Protokola 16 na Konvenciju, uključuju i ovlašćenje davanja savjetodavnih mišljenja). Ali, koliko je u stvarnosti efikasan? To je zaista legitimno, a i temeljno, pitanje koje se može postaviti Sudu poznatom po svom naglasku na zaštiti ljudskih prava na *konkretan i djelotvoran način, a ne teoretski ili iluzoran*.

Da bi se tim pitanjem pozabavili, potrebno je da dodamo još neke informacije.

Logično je krenuti od opterećenja samog Suda. Na početku 2019. godine, ukupan broj predmeta u radu Suda bio je nešto više od 56.000. Radi se o izuzetno velikom broju predmeta, što pokreće aktuelno pitanje efektivnosti ovog međunarodnog mehanizma.

Ipak, cifra koju sam upravo iznio čak predstavlja značajno smanjenje u odnosu na prethodnu godinu. Sud je 2016. godinu završio sa gotovo 80.000 podnesenih predstavi. Tendencija iz 2017. godine bila je prilično netipična. Broj neriješenih predmeta u jednom se trenutku popeo na 93.000, prije nego što je opao na broj koji sam upravo pomenuo, a koji je ostao stabilan tokom 2018. godine.

Jedan važan element ove statistički izuzetno velike promjene vezan je za situaciju u Turskoj. Kao što je poznato, mjere preduzete nakon pokušaja državnog udara uticale su na značajan broj turskih građana, vezano za lišenja slobode, zadržavanja i veliki broj otkaza sa posla.

Hiljade onih koji su došli pod udar tih mjera podnijeli su predstavke Sudu – samo 2016. i 2017. godine dobili smo preko 32.000 predavki. To nam samo pokazuje koliko snažno i koliko brzo događaji na nacionalnom nivou mogu da se odraze na Strazbur.

Stanje u Turskoj samo je najskorašniji takav primjer, a ujedno najobimniji. Ako se osvrnemo unazad koju godinu, i događaji u Ukrajini uticali su na veliki priliv pritužbi Sudu.

Sličan efekat je uslijedio i nakon rusko-gruzijskog sukoba nekoliko godina prije toga. U stvari, Sud još uvijek radi na tim predstavkama i one postoje paralelno sa međudržavnim predmetima između odnosnih država.

Međutim, Sud je brzo reagovao na veliki priliv predmeta iz Turske. Za svega nekoliko mjeseci donesen je niz odluka o dopuštenosti. Vijeće je bilo stanovišta da podnosioci predstavke nisu ispoštovali obavezu iscrpljivanja domaćih pravnih lijekova, što znači da se njihove predstavke nisu mogle razmatrati u meritumu. Što takav odgovor znači? Da u Turskoj u tom trenutku okolnosti nisu bile takve, da prestane da važi načelo supsidijarnosti. Naravno, ovo pitanje se ponovo može naći pred Sudom, tako da neću dalje da komentarišem njegove pravne aspekte. Ali se iz ove epizode može dosta i naučiti u smislu funkcionisanja konvencijske mašinerije. Nakon odluka Suda o raspoloživosti domaćih pravnih lijekova, druge slične predstavke su upućene na nivo sudije pojedinca, te su veoma brzo riješene. Stoga se može konstatovati da što se tiče procesa filtriranja predmeta, potvrđeno je da je kapacitet Suda primjeren njegovom opterećenju predmetima.

Ipak, teško da možemo da budemo veoma zadovoljni sistemom koji je najefikasniji kada odbacuje predmete.

A što je sa predmetima o kojima se raspravlja u meritumu ili je vjerovatno da će tako biti razmatrani?

Vraćam se na brojku koju sam prethodno iznio od 56000 predavki koje su trenutno pred Sudom. Možemo da zanemarimo 6000 od tih predavki, jer su u vrijeme uzimanja ove statistike već dodijeljene sudijama pojedincima, što znači da je u radu pred Sudom nekih 50000 predmeta. To je ogromna brojka, koja predstavlja izazov za kapacitete našeg Suda.

Naravno, realnost je daleko složenija nego što to može da pokaže jedna brojka. Zato ovu cifru treba da razlučimo, kako bi stekli stvarni uvid u stanje Suda, kao i strategije koje je Sud osmislilo da bi to pitanje riješio.

Za potrebe upravljanja protokom predmeta, ukupan broj predmeta u radu Suda razdvajamo na različite načine.

Najvažnije je razdvajanje po prioritetnosti. Od 2009. godine, Sud primjenjuje politiku utvrđivanja prioritetnosti, kao nužan i racionalan odgovor na svoje ukupno opterećenje predmetima. U našem modelu se razlikuje sedam nivoa prioritetnosti. Ako sagledamo tri nivoa najveće prioritetnosti – koji uključuju hitne predmete, predmete od opšteg pravnog značaja i predmete koji se odnose na nešto što nazivamo „suštinskim pravima“ – pred Sudom je trenutno skoro 18 000 predmeta. Kako to rješavamo?

Na to pitanje ću odgovoriti tako što ću opisati ključna dešavanja tokom 2017. godine u odnosu na Sud, uspješnu primjenu postupka pilot presuda na problem neprihvatljivo loših uslova u mađarskim zatvorima. Sud je 2015. godine donio pilot presudu po tom pitanju, *Varga i ostali protiv Mađarske*. Presudom se analizira ovaj ozbiljan strukturni problem i ustanovljava kršenje člana 3. Na Mađarskoj je tada bilo da preduzme adekvatne mjere da se sprovede ova pilot presuda. Naredne godine Mađarska je usvojila zakonski paket koji uključuje preventivne i kompenzatorne mjere, koji je stupio na snagu početkom 2017. godine. Tokom tog perioda, Sud je zabilježio ogroman broj predstavki zatvorenika iz Mađarske, njih više od 8000. Sud je u novembru 2017. godine preispitao mjere koje su preduzete na domaćem nivou.

Da kažemo samo da je Vijeće ustanovilo da sada u Mađarskoj postoji kombinacija pravnih lijekova koja može da osigura stvarnu zaštitu u slučaju kršenje prava zatvorenika. To je značilo da se svi ti predmeti mogu vratiti nazad na nacionalni nivo, za dalje postupanje po mehanizmima pravnog lijeka. Nedugo zatim, odlukom koju je donio sudija pojedinac, 6000 tih predmeta je proglašeno nedopuštenim po osnovu neiscrpljenja domaćih lijekova.

Ovaj primjer odlično pokazuje da, kada to okolnosti dozvoljavaju, Sud ima na raspolaganju procesna sredstva da se djelotvorno nosi sa prilivom predstavki. Iz ovog primjera je,

takođe, savršeno jasno da je apsolutno presudna aktivna i efektivna saradnja od strane nacionalnih organa.

Prilikom ranijeg razmatranja situacije u Turskoj, pomenuo sam supsidijarnost. Ovdje se ona ponovo javlja. Ili tačnije, dolazimo do njenog sinonima, a to je zajednička odgovornost.

Međutim, bilo je i neuspjeha. Pilot postupak koji je otpočeo presudom *Ivanov protiv Ukrajine* 2009. godine završio se predmetom *Burmych protiv Ukrajine*, u kom je presuda donesena prošlog oktobra. Bojim se da bi mi bilo potrebno svo vrijeme do kraja ovog predavanja da predstavim opsežno obrazloženje koje je u ovom predmetu dalo Veliko vijeće, a koje se odnosi na neizvršenje domaćih presuda. Suština je u tome da je Sud zaključio, suočen sa evidentnim istrajnim neuspjehom tužene države da preduzme mjere neophodne za prevaziženje nedostataka u svom pravosudnom sistemu, da nije ispunila svoju funkciju u toj stvari. Ponovljeni predmeti koji su bili pred Sudom, njih 12400, skinuti su sa liste predmeta Suda i stavljeni pod nadzor Komiteta ministara. Sada se moraju rješavati u okviru postupka izvršenja presude u predmetu *Ivanov*, koje je još u toku.

Primjeri koje sam upravo naveo, iz Mađarske i iz Ukrajine, podrazumijevali su ponovljene predmete za koje postoji niz dostupnih strategija postupanja. Ali to je samo dio cjelokupne slike. Drugi dio čini blizu 25000 predmeta koji nisu ponovljeni, mada otprilike 9000 njih predstavljaju pojedinačne predstavke povezane sa međudržavnim predmetima koji su još pred Sudom, pa su time *de facto* zamrznuti u iščekivanju presude u tim predmetima. To predstavlja najteži dio predmeta u radu pred Sudom. Mi u Sudu razmatramo načine kako da povećamo efikasnost našeg rada, da učinimo naše napore efikasnijim.

Daću tri primjera, tri skorašnje strateške odluke koje smo donijeli, a koje se sada sprovode sa ciljem obezbjeđivanja unapređenja na srednji rok.

Prvi se odnosi na temeljno preispitivanje podjele poslova između Vijeća Suda i tročlanih odbora. Protokolom br. 14, odborima je data nadležnost da donose presude u predmetima koji potpadaju pod ustanovljenu konvencijsku praksu (well-established case-law).

Naša institucija je to u praksi tumačila tako da se to odnosi na predmete koji u osnovi predstavljaju ponovljene - repetativne slučajeve.

Međutim, 2017. godine smo došli do stanovišta da treba usvojiti šire tumačenje izraza „ustanovljena praksa“ kako bi veći procenat predmeta uputili na manje strukture za razmatranje.

Po meni je takva logika veoma jasna – uključivanje troje umjesto sedam sudija i jednostavniji i brži postupci. Tokom 2018. godine broj predmeta koje razmatraju odbori povećan je za 14%. Sljedstveno tome, broj predmeta koji se razmatraju na vijećima smanjen je za 15%.

Druga promjena desila se na praktičnom nivou. Sa ciljem smanjenja rada Registra u prvoj fazi postupka, zamolili smo države da prihvate neposredno i pojednostavljeno komuniciranje pristiglih predmeta. Države više ne dobijaju opis činjeničnog stanja koji priprema Registar, već treba da odgovore na verziju predstavke kako ju je podnosilac dostavio u predstavi. Skorašnja evaluacija je pokazala da je time došlo do uštede 60% vremena pravnika u Registru u fazi komunikacije. Kako to Sud vidi, to je konkretizovana ideja zajedničke odgovornosti između Suda i država, praktična saradnja u korist efikasnosti rada.

Najnovija inicijativa probno je uvedena od 1. januara ove godine, a odnosi se na uspostavljanje posebne vanparnične faze postupka. Ukratko, kada je slučaj komuniciran, Vlada ima period od 12 sedmica kada se može usredsrediti na zaključenje sporazumnog poravnanja, kada je to moguće na osnovu predloga koji da Registar. Cilj je da se poveća broj sporazumnih poravnanja, kao načina smanjenja obima posla kako Registra, tako i zastupnika država, te da se osigura brža zaštita prava podnosioca predstavki. Te razne metode slijede logiku Protokola br. 14, kako što se tiče pojednostavljenja postupka kod jednostavnijih predmeta, tako i da se stavi veći naglasak na odgovornost Vlada za konvencijski sistem.

Kako se približavam kraju ovog dijela predavanja, u zaključku samo mogu da kažem da se Sud i dalje suočava sa velikim izazovima. Ipak, kao što rekoh, u Strazburu prilikom otvaranja sudske godine, vidim i osnova za optimizam.

Nadam se da sam večeras uspio da vam predočim čvrstinu naše opredijeljenosti da radimo što je najbolje moguće, da u mjeri mogućeg, zaštita ljudskih prava bude realnost, a ne apstrakcija, za one koji se obrate Strazburu.

Prije nego što zaključim, sa vama bih podijelio razmišljanje o tome što danas Evropski sud za ljudska prava predstavlja u Evropi.

Znamo da danas politika u brojnim zemljama poprima nacionalistički zaokret. Vidimo da je populizam sve prisutniji. Ovo je vrijeme osporavanja unutar društava, gdje se mnoge davnašnje norme, vrijednosti i institucije dovode u pitanje. Sa svoje strane, tu posebno mislim na pritisak na sudove i sudsku nezavisnost koji je sada vidljiv u nekim državama članicama. Erozijska prava i institucija pravde je nešto što može da izaziva samo najsnažniju zabrinutost.

To osporavanje je neminovno usmjereno i ka evropskim institucijama. U pitanje se dovode njihova svrha, njihove vrijednosti, čak i njihov legitimitet. Srećom, taj izazov nije ostao bez odgovora. Pomenuo bih snažnu izjavu Predsjednika Makrona prilikom njegovog obraćanja u Strazburu, krajem 2017. godine, kada je Sud nazvao „najvećom referentnom tačkom za građane Evrope”.

Želim da završim sa tom idejom da Sud nije samo tu da kontroliše moć države, kao sila ograničavanja i uzdržavanja. Sud, naprotiv, vidim kao sredstvo zastupanja kohezije u današnjoj Evropi. Dajući pravnu formu temeljnim načelima i suštinskim vrijednostima, praksa ovog Suda osnažuje moralnu osnovu i brojne veze koje naša društva drže na okupu. On okuplja evropske države u jednu sadržajnu i mirnodopsku međunarodnu zajednicu, utemeljenu na poštovanju ljudskih prava.

U ovim zahtjevnim vremenima u kojim živimo, bilo bi dobro da taj koncept imamo čvrsto pred očima.

Prof. dr Ivana JELIĆ ¹

UDK: 342.722:347.962.6

UDK: 342.7:340.114

IZAZOVI CRNE GORE U ZAŠTITI PRAVA NA PRAVIČNO SUĐENJE

praksa ESLJP povodom primjene čl. 6 Evropske konvencije

Značaj i značenje prava na pravično suđenje, u smislu Evropske konvencije o ljudskim pravima

Pravo na pravično suđenje zauzima centralnu poziciju u korpusu zaštite pravnog integriteta ličnosti, obezbjeđenja pravne sigurnosti i vladavine prava. Kako neki autori ocjenjuju, ono ima položaj eminentnog prava Konvencije, kako zbog važnosti prava koja ono obuhvata, tako i zbog ogromnog broja aplikacija i bogate jurisprudencije povodom ovog prava.²

Pravično ili fer suđenje je standard međunarodnog prava ljudskih prava, mada je u značajnom broju slučajeva iz prakse Evropskog suda za ljudska prava neispoštovan u potpunosti od strane sudova država koje su Visoke strane ugovornice Evropske konvencije o ljudskim pravima. Naime, sprovođenje prava i dostizanje pravde su, ponekada, suprostavljene kategorije, zbog čega Sud iz Strazbura reaguje supsidijarno u odnosu na nacionalne sudove, ostvarujući svoju ulogu korektivnog međunarodnog mehanizma.

Uloga Suda u pogledu zaštite pojedinih prava nije samo u tome da riješi konkretan slučaj, već je ona opštija i, samim time, apstraktnija. Naime, pored odlučivanja po konkretnoj predstavi, u odnosu na konkretne okolnosti svakog slučaja, Sud svakom svojom odlukom i presudom djeluje i mnogo šire, postavljajući standarde zaštite ljudskih prava koje štiti Konvencija i protokoli uz nju, i koji su i upućujući i obavezujući za druge slučajeve iz istog konteksta.

---

¹ Sutkinja Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu.

² Mole and Harby: *The Right to a Fair Trial*, Council of Europe Human Rights Handbook No.3, 2nd edition, Council of Europe, Strasbourg, 2006. Harris, D., O'Boyle, M. and Warbrick: *Law of the European Convention on Human Rights*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2018, p. 373.

Jurisprudencija Suda, samim time, ima opšti značaj, jer je po-stavljena u opštem interesu evropskog demokratskog društva, u kojem je Konvencija obavezujući instrument, a presude Suda su izvor prava. Dakle, Sud, kroz svoje odluke i presude, obja-šnjava, obezbjedjuje i razvija pravila postavljena konvencijskim pravom, kako to ističu pojedine presude.³

Kao jedno od osnovnih ljudskih prava, pravo na pravično suđenje zauzima istaknuto mjesto u demokratskom društvu, a njegova zaštita od strane Suda u Strazburu pomaže demokra-tizaciji društava u državama članicama Savjeta Evrope. S obzirom na važnost ovog prava u pomenutom kontekstu, Sud je zauzeo stav da nema opravdanja da se obaveze zaštićene članom 6.1. Evropske konvencije tumače restriktivno.⁴

Član 6 Konvencije jasno ističe međunarodne garancije pravičnog suđenja, propisujući u stavu 1 da “prilikom utvrđi-vanja građanskih prava i obaveza ili osnovanosti bilo kakve krivične optužbe protiv njega, svako ima pravo na pravično suđenje i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim, zakonom ustanovljenim sudom”, te da se “pre-suda izriče javno, ali se novinari i javnost mogu isključiti iz čitavog ili jednog dijela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne sigurnosti u demokratskom društvu, kada to nalažu interesi maloljetnika ili zaštite privatnog života strana u sporu, ili kada to Sud smatra izričito neophodnim zato što bi u posebnim okolnostima publicitet mogao nanijeti štetu interesima pravde”.

Takođe, garancija pretpostavke nevinosti - tog drevnog opšteg pravnog načela *in foro domestico* - data je u stavu 2, u smislu da “svako ko je optužen za krivično djelo smatra se nevinim dok se njegova krivica po zakonu ne dokaže”.

Minimum zaštićenih prava u kontekstu prava na pravično suđenje dat je u stavu 3, kroz pravnu garanciju da “svako ko je optužen za krivično djelo ima sljedeća minimalna prava: da odmah, na jeziku koji razumije, bude detaljno obaviješten o prirodi i razlogu optužbe protiv njega; da mu se osiguraju vrijeme i uslovi neophodni za pripremanje odbrane; da se brani sam ili uz pomoć branioca koga sam izabere ili da, ukoliko ne raspolaže sredstvima da plati branioca, da ga dobije

---

³ Jeronivičs v. Latvia, par. 109. (Grand Chamber).

⁴ Perez v. France, par. 64. (Grand Chamber).

besplatno, kada to nalažu interesi pravde; da sam ispituje ili zahtijeva ispitivanje svjedoka optužbe i da se prisustvo i saslušanje svjedoka odbrane odobri pod uslovima koji važe i za svjedoka optužbe; da koristi besplatnu pomoć tumača, ukoliko ne razumije ili ne govori jezik koji se koristi u sudu”.

Dakle, stav 1 se odnosi na sve pravne postupke, dok se stavovi 2 i 3 člana 6 odnose samo na krivični postupak. Međutim, u praksi Suda postoje i situacije u kojima je bilo opravdano interesima pravde da se pod određenim okolnostima konkretnog slučaja i stav 3 člana 6 može primijeniti i na građankse parnice.⁵

Odredba iz člana 6 u praksi Suda, ali ranije i Komisije, tumačena je široko, obuhvatajući više aspekata, koje zapravo pravo na pravično, ili kako se još kaže fer i pošteno, suđenje i sadrži. Naime, ono se može razmatrati kroz prizmu krivičnog i prekršajnog postupka, građanske parnice, ali i upravnog spora. Njeno široko tumačenje ima osnova u tome što se radi o odredbi od suštinskog značaja za funkcionisanje demokratije.

Imajući u vidu značaj prava na pravično suđenje u svim demokratskim društvima Evrope, tzv. mladim i starim, ali i širok pristup Suda prema razmatranju ovog prava, i ne čudi ogroman broj predstavki povodom člana 6. Naime, predstavke koje se tiču člana 6 brojnije su od predstavki povodom bilo koje druge odredbe Konvencije.⁶

U prilog konstataciji o brojnosti slučajeva koji se tiču povrede prava zaštićenih članom 6, ide i statistika u vezi sa Crnom Gorom. Naime, najveći broj slučajeva do sada pokrenut je upravo povodom navoda o povredi nekih aspekata ovog prava. Do sada, od ukupno pedesetak presuda protiv Crne Gore, u 32 slučaja Sud je ustanovio kršenje člana 6, od čega se najveći broj presuda odnosi na suđenje u razumnom roku (6.1).

Iako ima dominantnu prirodu građanskog prava, pravna zaštita prava na pravično suđenje, kao i korpusa prava koja ono obihvata, često ima implikacije i na ostale vrste ljudskih prava, kao na primjer na prava ekonomske, socijalne i kulturne prirode.

---

⁵ Delcourt v. Belgium

⁶ Harris, D., O’Boyle, M. and Warbrick: Op. cit, p. 374.

Zato se dodatno može konstatovati posebna važnost ovog prava i za pojedince i za društvo u cjelini, a naročito za proces demokratizacije društava u procesu političke i ekonomske tranzicije, gdje ima mnogo izazova na putu ka realizaciji principa vladavine prava, kakvo je crnogorsko.

Na kraju, kao i svako konvencijsko pravo, odnosno svaki njen član, i član 6 ima svoj materijalni ili substantivni i procesni ili proceduralni aspekt, koji impliciraju i različite pozitivne obaveze država. Ipak, kod članova 6 i 13, koji su dominantno procesne prirode, "materijalni aspekt nije osobito vidljiv"⁷. Što se tiče pozitivne obaveze država, najprimjerenija je konstatacija da su ova dva člana su u potpunosti definisana "tako da od država zahtijevaju pozitivno djelovanje"⁸. No, šta će u konkretnom slučaju biti ocijenjeno kao pozitivna obaveza države zavisice iz konkretnih okolnosti slučaja, na šta upućuje bogata jursiprudencija Suda na ovu temu.

Suđenje u razumnom roku

S obzirom na to da je suđenje u razumnom roku najučestaliji problem iz korpusa prava na pravično suđenje, kao i da je najveći broj presuda u kojima je ustanovljeno kršenje ove odredbe od strane Crne Gore, u daljem tekstu ćemo se pozabaviti ključnim aspektima ovog zahtjeva. To je ujedno i jedan od najvećih izazova Crne Gore povodom zaštite prava na pravično suđenje.

Kako je praksa Suda u Strazburu ustanovila, test koji se sprovodi radi utvrđivanja da li je suđenje sprovedeno u razumnom roku vrši se na osnovu tri kriterijuma, koji se moraju ispuniti kumulativno, a koji su vezani za ispunjavanje uslova koji se tiču efikasnosti i djelotvornosti.⁹ Oni su: priroda i složenost predmeta; ponašanje podnosioca predstavke i ponašanje vlasti.

---

⁷ Omejec, J.: Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u praksi Europskog suda za ljudska prava, Strasbourški *acquis*, Novi informer, Zagreb, 2013, str. 860.

⁸ Batistić Kos, V.: Pozitivne obveze prema Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine, Zagreb, 2012. str. 294.

⁹ Pogledati: *Pretto and others*, par. 30–37, H. v. France.

S obzirom na to da se odredba u članu 6.1. odnosi na sve sudske postupke, kao i da su postupci u domaćim sudovima autonomni u smislu procesnih radnji, važno je istaći da ono što čini pravično suđenje ne može biti predmet jedinstvenog nepromjenjivog pravila, već mora zavisiti od okolnosti konkretnog slučaja (*Ibrahim i drugi protiv UK*).¹⁰

U tom smislu, može se konstatovati da Sud potencira autonomnost domaćih sudova, kao i da u duhu načela supsidijarnosti tretira svaku odredbu, pa i član 6.1, što u konkretnom kontekstu znači da ne postoje čvrsto utvrđeni rokovi za sudske postupke, nego da se radije pristupa pojedinačnom sagledavanju svakog konkretnog slučaja i partikulatrnih okolnosti, kako bi se ustanovilo da li je do povrede došlo.

Sud naglašava¹¹ da je važno da se administriranje pravde mora odvijati bez kašnjenja, jer to može ugroziti efektivnost i kredibilnost.

Ipak, razlike postoje u odnosu na krivične stvari i parnicu. One se odnose i na dužinu postupka, ali i na momente kada rok počinje da traje i kada se završava.

U krivičnim stvarima, suština ispunjenja zahtjeva iz člana 6.1 je u tome da se obezbijedi da optuženi ne mora dugo da leži pod optužbom i da je ona konkretno određena.¹² U pogledu dužine pritvora, važno je istaći da se tu uspostavlja primjena strožijeg testa dužine pritvora u situacijama u kojima je lice u prepretresnom postupku lišeno slobode.

Pitanja kada počinje da teče rok u kontekstu zahtjeva suđenja u razumnom roku, jurisprudencija Suda riješila je na sljedeći način.

U parnici taj rok teče od dana podnošenja tužbe, odnosno od momenta podnošenja prvog prigovora ukoliko je tužilac spriječen zakonom da podnese tužbu. U krivičnim predmetima, rok počinje teći od datuma obavještenja o optužbi, odnosno od datuma kada je pokrenuta istraga, odnosno ako okolnosti konkretnog slučaja to zahtijevaju, od datuma hapšenja, pretresa, saslušanja.

Kraj roka u kontekstu zahtjeva suđenja u razumnom roku poklapa se sa datumom obavještenja o pravosnažnoj

---

¹⁰ *Ibrahim and Others v. the United Kingdom*, par 250. (Grand Chamber)

¹¹ *Scordino v. Italy* (no. 1), par 224 (Grand Chamber), *H. v France*, par 58.

¹² *Kart v. Turkey*, par 68 (Grand Chamber)

odluci, uključujući i postupak po ustavnoj žalbi, koju je Sud ustanovio za efektivni pravni lijek u Crnoj Gori, u presudi *Siništaj i drugi protiv Crne Gore*.

Što se tiče kriterijuma u vezi s dužinom trajanja suđenja pred ustavnim sudovima, Sud zauzima stav da obaveza suđenja u razumnom roku ne može biti konstruisana na isti način kao što je to slučaj s redovnim sudovima.¹³

Umjesto zaključka

Pravo na pravično suđenje podrazumijeva obavezu svake države članice Savjeta Evrope da organizuje svoje pravosuđe tako da suđenja budu ekspeditivna, efikasna, djelotvorna, i upućuje na adekvatno administriranje pravde.

Između različitih aspekata pomenutih osnovnih zahtjeva povodom ispunjenja zahtjeva iz člana 6 Konvencije, pravična ravnoteža (fair balance) se mora postići, kako se navodi u presudama strazburškog suda.¹⁴

Konstitutivni element prava na pravično suđenje je, pored ostalih važnih elemenata, i zahtjev da suđenje bude završeno u roku koji garantuje pravnu sigurnost i daje osjećanje da je pravda dostižna, a njeno ostvarenje omogućeno od strane sudova koji su nezavisni i nepristrasni.

Problem koji Crna Gora ima u vezi sa ispunjenjem zahtjeva za suđenjem u razumnom roku, potvrdio je Evropski sud time što je ustanovio kršenje člana 6.1 u 32 presude, do sada. Sada se neki aspekti kršenja ovog prava tretiraju kao slučajevi iz dobro ustanovljene prakse Suda, pa se rješavaju u odborima.¹⁵ kao i države iz regiona Zapadnog Balkana i neke države u tranziciji.

Na kraju, vjerujem da je uputno naglasiti da je Sud u Strazburu samo supsidijarni organ, koji svakako nije četvrta instanca, i koji sudi samo kako korektivni mehanizam, kada domaći sudovi nijesu primijenili, ili nijesu u potpunosti, principe i standarde Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja je za Sud 'živi instrument' koji prati potrebe savremenog trenutka u cilju obezbjeđivanja pravde.

---

¹³ Oršuš and Others v. Croatia, par 109 (Grand Chamber)

¹⁴ Boddaert v. Belgium, par 39.

¹⁵ Lekić v. Montenegro

Prof. dr Ivana Jelić ¹⁶

CHALLENGES OF MONTENEGRO
IN PROTECTION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL
with the emphasis to the ECHR case law regarding article 6 of the
European convention

Summary

This article gives a critical analysis of the challenges of Montenegro concerning protection of the right to fair trial, relying on relevant case law of the European Court of Human Rights in respect of Article 6. Having in mind that the most numerous cases against Montenegro before the Strasbourg Court have been focused on the trial in reasonable time, this is also the brunt of this paper.

In addition, apart of general introductory analysis on meaning and practical scope of the right concerned, the paper examines the criteria deriving from the Court' case law on the reasonable time in civil, criminal and administrative procedure. It also attempts to give an overview on the right to fair trial in the context of application and interpretation of the Convention as a living instrument.

Keywords: European Convention on Human Rights, case law, fair trial, legal certainty, reasonable time.

---

¹⁶ Judge of the European Court of Human Rights.

UDRUŽENJE PRAVNIKA CRNE GORE
ČASOPIS ZA PRAVNU TEORIJU I PRAKSU
„PRAVNI ZBORNIK”

OKRUGLI STO

- izlaganja na okruglom stolu Udruženja pravnika Crne Gore

**KORIJENI I POSLJEDICE
CRNOGORSKIH PODJELA**

u svijetlu 100 godišnjice Božićnjeg ustanka

Fondacija Petrović Njegoš - Podgorica
Podgorica, 15.01.2019. godina

Dr Branislav RADULOVIĆ¹

UDK: 342.8(497.16)"1918"

UDK: 94(497.16)"1918"

DIJALOG O CRNOGORSKIM PODJELAMA u svijetlu 100 godišnjice Božićnjeg ustanka

Organizacijom naučnog skupa „Korjeni i posljedice crnogorskih podjela u svijetlu 100 godišnjice Božićnjeg ustanka“ Udruženja pravnika Crne Gore, je u namjeri da o ovako značajnoj, naučno nedovoljno istraženoj i nadasve društveno osjetljivoj temi, razgovaramo u duhu akademske zajednice i pokažemo da u crnogorskom društvu postoji kultura dijaloga i akademskog uvažavanja i na temama koje duboko dijele ne samo političku već i naučnu javnost.²

Kao pripadnici akademske zajednice imamo i obavezu više da pokažemo da je crnogorsko društvo sposobno da uči iz svog historijskog iskustva i da podjele nastale u dugom historijskom trajanju, koje nijesu samo osobenost crnogorskog društva, mogu biti predmet ozbiljne rasprave u formi društvenog dijaloga, a sve u cilju dobijanja odgovora koji imaju naučno utemelje i koji vode društvenom razumjevanju i koheziji.

Naučni skup, na kojem su pozvani i okupljeni eminentni crnogorski historičari, pravnici, književnici, publicisti, crkveni uglednici, profesori Univerziteta i članovi CANU, održava se u okviru tematskih segmenta, u cilju sagledavanja korjena i posljedica crnogorskih podjela u historiografiji, literaturi, duhovnosti i pravno-političkoj sferi.

Udruženje pravnika Crne Gore na ovaj način nastavlja tradiciju organizacije naučnih rasprava upriličenih u čast značajnih događaja iz državno-pravne historije Crne Gore.

- 23. decembra 2016. godine održali okrugli sto na temu „110 godina parlamentarizma u Crnoj Gori“;

---

¹ Predsjednik Udruženja pravnika Crne Gore

² Pozdravna riječ prilikom otvaranja okruglog stola „Korjeni i posljedice crnogorskih podjela u svijetlu 100 godišnjice Božićnjeg ustanka“ održanog 15.01.2019. godine u Fondaciji Petrović Njegoš - Podgorica

- 23. oktobra 2017. godine održali naučni skup povodom obilježavanja „10 godina moderne crnogorske ustavnosti“ i
- 09. novembra 2018. godine smo obilježili 130 godina od donošenja Opšteg imovinskog zakonika za knjaževinu Crnu Goru.

Organizacijom ovog naučnog skupa Udruženje pravnika nastavlja svoju profesionalnu misiju i u očekivanju da svi učesnici, iz svog ugla, daju odgovore na pitanje koji su to korjeni a šta posljedice crnogorskih podjela, koje i dalje traju nakon sto godina od Božićnjeg ustanka, vjerujem da ćemo svi skupa odgovoriti postavljenom naučnom i istraživačkom izazovu. Zato vjerujem da ćemo uspjeti u diskusiji izneti argumentaciju koja će biti osnov za nastavak traženja odgovora, i u tom pogledu naglašavam i cijelim namjeru svih učesnika skupa da na ovaj, akademski način, razmijenimo stavove. U konačnom, „ne može se pobjeći od odgovornosti sutrašnjice izbjegavajući je danas“ (Abraham Linkoln) i zato bi nas odlaganje sučeljavnja sa činjenicama i referentnim izvorima za ovu samo udaljilo od naučno utemeljenih saznanja koje, nakon sto godina od Božićnjeg ustanka dugujemo crnogorskom društvu.

Unutar crnogorski dijalog

Prije sagledavanja direktnih uzroka i posljedica Božićnjeg ustanka, potrebno je u širem kontekstu razmotrimo i pitanje prirode još uvijek trajućih podjela u Crnoj Gori. Akademik Mijat Šuković zapisao je 2010 godine da: na javnoj sceni ima više sukoba nego istinskog dijaloga i „više presija u pravcu razgrađivanja i manjak u pravcu građenja“ (Janes Loung), što je prepreka za progres.

Uspjeh predmetnog okruglog stola, u prvom redu je u činjenici da su crnogorski intelektualci, koji mnoga pitanja iz teme o kojoj se vodi dijalog, vide različito, sjeli za jednim stolom i raspravljaju o istoj vodjeni premisom "audiatur et altera pars" – (neka se čuje i druga strana). Na ovaj način demonstrira se akademski manir da se sasluša drugi sago-vornik i pokaže kako se vodi (unutar crnogorski) dijalog.

Dijalog traži tačku dodira koja je neupitna vrijednost za obje ili sve strane. Za početak su to dobra namjera i elementarna pristojnost u međusobnom komuniciranju. Kako je ta tačka dosegnuta na ovom skupu Udruženja pravnika, to daje prostor da se napravi korak dalje.

Taj korak dalje je neophodan, jer ukoliko predugo traje sukob oko nekog pitanja, koje društvo ne može da prevaziđe, a pritom se dodatno politički generiše i nerijetko zloupotrebljava, postoji opasnost da se uđe u zamrznuti sukob, koji će se kao takav prenositi iz generacije u generaciju. Dugo trajući sukobi po pravilu metastaziraju i više se ne mogu liječiti metodama društvenog dogovora.

Dileme, različite interpretacije i nerjetko zloupotrebe istorijskih činjenica i upotreba falsifikata, kao u slučaju „Božićnjeg ustanka“ čitav vijek bili su osnova za produkciju podjela i negiranja fakticiteta oko ovog istorijskog događaja.

„Dobar dijalog ne propisuje istine već ih traži, ne proklamuje istine, već ih ispituje. Dobar argument se u njemu ne prima kao uvreda, nego kao pomoć raščišćavanju vlastitih pojmova” zapisuje Borislav Pekić i stoga, cilj društvenog dijaloga, koji sam po sebi nije cilj nego sredstvo, je postizanje kompromisa koji ne ugrožava temeljne vrijednosti bilo kojeg činioca razgovora. Pritom njegovi akteri ne smiju upasti u grešku pretenciozne i pogrešno postavljene ideje „o pomirenju“, bilo ideološkog unutar jednog ili nacionalnog između dva korpusa, a po najmanje da se povrijedi načelo neprikosnovosti činjenica.

Otežavajuća okolnost danas za ovaj i sve druge osnove podjela u Crnoj Godi je nažalost to što ne postoji društvena kultura koja afirmiše razumjevanje, ne funkcioniše liberalna i funkcionalna demokratija, mediji uglavnom ne prepoznaju značaj potrebe da se „zamrznuti konflikti“ otvore i sa odgovarajućom vremenskom distancom i sa neupitnim činjenicama ponovo razmotre.

Naravno, „krizu nacionalnog identiteta“ ali i druge teme koje čine osnov sukoba u Crnoj Gori relativno je lako riješiti ukoliko se prihvate vrijednosti evropskih prosvijećenih društava, koja počivaju na principima Aristotelove premise “Drag mi je Platon, ali mi je istina draža.”

Potreba vođenja unutar crnogorskog dijaloga neupitna je i ne samo na predmetnoj temi. U skoro svim segmentima društva prisutna je zatvorenost i manjak želje za razumjevanjem drugog, usljed čega raste društvena polarizacija, na šta upućuju i riječi akademika Dragana Vukčevića „da smo 2006 godine napravili dogovor za Crnu Goru, a danas nam treba dogovor o Crnoj Gori“.

Stoga, odgovori koji se traže u predmetnoj temi, nijesu u nacionalnoj klaustrofobičnosti, populizmu ili u različitim interpretacijama prošlosti, već u zajedničkoj budućnosti. Stoga, težište skupa treba biti na odgovornosti i nadajmo se sposobnosti ove generacije Crnogoraca da, na temama koje su u stanju „zamrznutog sukoba“, otvori dijalog i izađe iz stanja trajućeg konflikta. Zato, započeti dijalog, ukoliko teži rezultatu, ne smije se pretvoriti u prebacivanje argumenata preko zida, već se moraju pronaći vrata kroz koja crnogorsko društvo iz dominantne „(ne)kulture sukoba“ može preći u kulturu snage argumenata i traženja rješenja.

Navedeno obavezuju, prije svega organizatora skupa, da na isto odgovori, ne samo sa daljom proklamacijom čuvene Volterove premise o pravu oponenta da saopšti svoj stav, već i da uđe u meritum teme „100 godina od Božićnjeg ustanka“ i razloge zbog dio naučnih činjenica i relevantnih izbora i dokaza još uvijek nije zastupljen u crnogorskoj historiografiji.

Božićni ustanak kao posljedica kršenja principa ustavnosti i legitimiteta

Latinski princip “Da mihi facta, dabo tibi ius” – (daj mi činjenice, daću ti pravo) u razmatranju posljedica Božićnjeg ustanka nalaže da prethodno definišemo uzroke zbog kojih je isti podignut.

Naime, uzrok za podizanje Božićnjeg ustanaka bila je tzv. “Podgorička skupština”, koju je sazvala (organizovala) četvoročlana grupa, samopromovisana kao “Privremeni centralni izvršni odbor za ujedinjenje Srbije i Crne Gore” u sastavu: Svetozar Tomić, Petar Kosović, Janko Spasojević i Milisav Raičević. Samozvani Odbor donosi odluku da se sprovedu izbori za “Veliku narodnu skupštinu” i ako crnogo-rski ustavno/pravni poredak nije poznavao ovaj institut.

Ime "Velika narodna skupština" unionisti su preuzeli iz Ustava Knjaževine/Kraljevine Srbije (čl. 89. Ustava od 1869 god. i član 129. Ustava od 1903 god.).

Ustav iz 1905. godine, koji u trenutku djelovanja samoprogašenog Odbora ima puni legitimitet i važenje, uređuje Narodno predstavništvo – Narodnu skupštinu (čl. 41-70 Ustava) kao najviši organ zakonodavne vlasti i utvrđuje Krug vlasti Narodne Skupštine (čl. 71-103 Ustava). Crnogo-rskim, tada važećim Ustavom, u čl. 73 utvrđuje se da "nikakav zakon ne može biti bez pristanka Narodne Skupštine izdat, ukinut, namijenjen ili obavezno protumačen."

Neustavna suspenzija Zakona o izboru narodnijeh poslanika i protivustavo organizovanje "nove skupštine" od strane samozvanog Odbora, i to u uslovima vojne okupacije, anulira bilo kakav legalitet "Velike narodne skupštine", koja je trebala samo da obezbjedi privid "narodnog legitimiteta" unaprijed planiranoj aneksiji.

Profesor beogradskog Univerziteta dr Živojin Perić (1868-1953) za koga je srpski naučni velikan akademik Slobodan Jovanović napisao da je "najkrupnija figura pravnštva Slovenskog juga" u svojoj istorijsko-pravnoj studiji, sa naslovom "Crna Gora u jugoslovenskoj federaciji", objavljenj 1940. godine utvrđuje: "Crna Gora je mogla izgubiti svoju međunarodnu individualnost samo na osnovu jedne suverene odluke, a tu odluku bila je nadležna donijeti, jer je Crna Gora tada bila još nezavisna i suverena država sa svojim Ustavom (1905. godine) i svojim Vladarem (kraljem Nikolom) samo zakonodavna vlast, tj. Narodna skupština sa Vladarem".

Za pripremu izbora pristalice unionista su imali od tri do devet dana, a sami "izbori" sprovedeni su bez: biračkih spiskova, traženja na zborovima bilo kakvih isprava o identitetu prisutnih i dokaza o posjedovanju prava glasa u određenom mjestu, određenja ko podnosi listu kandidata i koje uslove podnosilac treba da ispuni, obaveze da se određuju birački odbori koji će rukovoditi glasanjem i izbornim radnjama.

"Izbori" su sprovedeni a da nije bilo određenja koji procenat od prisutnih i od ukupnog broja glasača treba da dobije kandidat za povjerenika, odnosno koji procenat glasova povjerenika treba da dobije kandidat za poslanika, da bi dobio mandat poslanika itd.

Pritom, promjenjen je broj poslanika sa 66, koliko je imala legitimna, u to vrijeme važeća crnogorska Skupština (taj broj se mijenjao, nekad 65, nekad 74, a bilo je i virilnih poslanika) na 168 (nijesu svi verifikovani), čime se želio prikazati “šiti narodni legitimitet”.

Pritom, sami izbori nijesu provedeni na cijeloj teritoriji Crne Gore, što su i sami poslanici na “velikoj skupštini” konstatovali.

Samozvani Odbor u Pravilima o izboru poslanika predvidio je obavezu dostavljanja zapisnika sa održanih izbora povjerenika i poslanika “Velikoj narodnoj skupštini”. U svojoj knjizi dr Dimitrije Vujović zapisuje da nakon 30 godina naučnog rada “ja nijesam pronašao ni jedan od tih zapisnika”.

Sami “izbori” održani su ne po principu direktnog izbora poslanika, kako je to utvrđeno Ustavom Crne Gore (čl. 46), već su prvo birani povjerenici, a zatim su se iz reda povjerenika (iza)birali “poslanici”. Time je Odbor za ujedinjenje uspostavio dodatan filter u postupku izbora i obezbjedio prolaz pristalicama unionista.

U svom naučnom radu posvećenom Podgoričkoj skupštini³ akademik Mijat Šuković zaključuje da ovi izbori: “nijesu legalni i legitimni jer nijesu ni omogućili, ni obezbijedili, da se izabere “opštenarodna skupština”, kako je bilo proklamovano. Procesura, rokovi, način sprovođenja izbora i utvrđivanja izbora povjerenika, a potom poslanika u Podgoričku skupštinu, isključivo raspolaganje unionista (unitarista) sa apsolutno svim instrumentima rukovođenja izbornim procesom i njihova organizovanost, omogućili su Privremenom centralnom izvršnom odboru da on stvarno odabere poslanike, da to fasadno pokrije izborima, i da tako osigura da apsolutnu većinu poslanika u Podgoričkoj skupštini čine pouzdano opredijeljeni za koncepciju bezuslovnog ujedinjenja, unionističku koncepciju”.

Među pristalicama ujedinjenja, koji su ga vidjeli na jugoslovenskim osnovama, bila je zastupljena ideja “plebiscita” i da se na taj način, kroz optenarodno izjašnjenje, izrazi želja Crnogorskog naroda da uđe u novu zajednicu, ali na federalnim osnovama. Sam kralj Nikola u “Proklamaciji Jugo-

---

³ Šuković, M. Podgorička skupština 1918. (drugo dopunjeno izdanje) , Podgorica 2004, izdavač DOB - Podgorica

slovenima”, od 7. oktobra 1918., dakle prije održavanja Podgoričke skupštine, iskazao je opredjeljenje da Crna Gora stupi u jugoslovensku zajednicu “koja mora biti suverena nad svim ostalim”, dodajući da “oblik vladavine” ima riješiti narodno predstavništvo svih.

Međutim, unionisti su kroz “Veliku skupštinu” željeli što prije sprovesti plan po instrukcijama Nikole Pašića koji im izdaje nalog da izvrše: “sjedinjenje Crne Gore sa Srbijom, nezvano od procesa ujedinjenja sa drugim južnoslovenskim narodima” i organizuju “posebnu opštenarodnu skupštinu sa sastavom pouzdanim da proglasi željeno ujedinjenje”.

Velikan srpskog i jugoslovenskog pravnštva profesor Živojin Perić, u naučnoj studiji iz 1940 godine, pozivajući se na čl. 36 Ustava Crne Gore iz 1905 godine, utvrđuje da je Podgorička skupština: “protivpravno ukinula državu Crnu Goru” i zaključuje da: “niko drugi osim zakonodavne vlasti nije bio ovlašćen čak ni za to da državne granice smanji ili razmijeni, tim manje je moglo biti govora da netko tko nije zakonodavac cijelu oblast Crne Gore otuđi, tj. prisajedini (anektira) nekoj drugoj državi.”

Profesor Živojin Perić dodaje: “to nije mogla učiniti ni Velika Skupština Podgorička, koja nije imala nikakvog oslonca u Ustavu Crne Gore, koji je Ustav, u času kada je ta skupština sastavljena i vijećala, bio u punoj snazi, budući da je i sama država, Crna Gora, još uvijek postojala kao pravno nezavisni i suvereni međunarodni individualitet. Prema tome, bez ustavne i pravne vrijednosti je Odluka Velike Podgoričke skupštine o prisajedinjenju Crne Gore Srbiji”.

Neupitno, sa stanovišta pravne nauke, tzv. „Podgorička skupština“ nije bila legalni ustavno definisani zakonodavni organ, već samoproklamovano političko tijelo, sazvano suprotno važećem Ustavu Crne Gore i odluke, ovog samopro-glašeneog tijela, ne mogu imati legitimitet, već predstavljaju akt protivustavnog djelovanja.

“Ujedinjenje” iz 1918 godine, u osnovi, bilo je politička i vojna operacija Vlade kraljevine Srbije sa ciljem aneksije teritorije druge suverene države i nema jugoslovenski karakter, jer je produkt koncepta nacionalnog hegemonizma.

Sprovedno kroz unitarni koncept, nesporna težnja Crnogoraca za ujedinjenjem južnoslovenskih naroda, pretvorila se u (bezuslovno) prisajedinjenje Srbiji, što je, vrlo brzo, proi-

zvelo revolt i kod onog dijela Crnogoraca koji su težili zajedničkoj državi Južnih Slovena, ali na federalističkim osnovama. Tako su velike pobornici ujedinjenja, poput Marka Dakovića ili dr Sekule Drljevića, kasnije postali veliki protivnici stvorenoj državi.

Unaprijed pripremljenu projekciju "ujedinjenja" od strane srbijanske vlade najbolje opisuje depeša Nikole Pašića od 24. februara 1917. godine u kojoj stoji: "U deklaraciji crnogorskog odbora ne treba da uđe riječ niti Jugoslavija, niti Jugosloveni, niti ma kakva pogodbeni formula ili rečenica. Odbor radi s nama na spajanju Crne Gore sa Srbijom i na jedinstvu srpskog naroda bez obzira na ostale Jugoslovane". U odlukama tzv "Podgoričke skupštine" nema riječi Jugoslavija, čime je u potpunosti ispunjen zahtjev Pašića.

Crna Gora, kako konstatuje akademik Mijat Šuković tako "nije subjekt u završnim činovima stvaranja države jugoslovenskih naroda i zemalja, nije njen konstituent kao posebni činilac i u njoj se našla kao sastavni dio proširene Srbije, bez svog identiteta i individualiteta, državnog, kulturnog, političkog ili bilo kojeg drugog ..."

Božićni ustanak u savremenoj međunarodnoj historiografiji

Tema – nestanak države Crne Gore 1918, tzv. „Podgorička skupština” i kasnije podignuti „Božićni ustanak” (1919) nijesu samo predmet aktivnog istraživanja domaćih historičara ili pravnika posvećenih historiji države i prava, već i stranih autora, kao što je to slučaj sa poljsko/britanskim historičarem profesorom Normanom Dejvisom. Naime, navedeni autor je 2012 godine objavio knjigu „Isčezla kraljevstva Evrope”⁴ u kojoj se između ostalog bavi i nestankom Kraljevine Crne Gore.

U svojoj knjizi, u dijelu pod nazivom „Kingdom of the Black Mountain 1910-1918”,⁵ gdje daje opis političkih prilika krajem 1918. godine i između ostalog navodi: „Jugoslovenska država odgovarala je težnjama zapadnih saveznika koji su je smatrali poželjnom zamjenom austrijske moći, a među manjim

---

⁴ Norman Dejvis – „Vanished Kingdoms – The History of Half-Forgotten Europe“, 2012. godina, Oksford - Velika Britanija.

⁵ Isto, strana 577 - 620

nacijama vladao je entuzijazam. I sam kralj Nikola je izrazio svoju spremnost da se pridruži. Bez sumnje je razmišljao o saveznoj jugoslovenskoj državi uređenoj po uzoru na Njemačko carstvo, u kojoj bi svaki vladar zadržao svoju krunu. Time se nametnulo pitanje koje je svakako zahtijevalo 'prijateljski dogovor'. Prema tome, Crnogorci su imali mnogo briga. Nije bilo poznato kako će crnogorska teritorija biti u potpunosti obnovljena ili kako bi se mogao realizovati jugoslovenski projekat. Nesuglasice su bile sveprisutne; pesimisti su možda i očajavali. Ipak, bilo je veliko olakšanje čuti da je proglašeno primirje i da je Crna Gora prihvaćena kao jedna od pobjedničkih saveznica. U takvim okolnostima, mali narodi uglavnom polažu svoje nade u dobročinstvo velikih sila; Crna Gora, kako se činilo, nije bila u tako beznadežnom položaju poput Mađarske ili Bugarske koje su stale na pogrešnu stranu”.⁶ Nadalje profesor Dejvis navodi: “Nasuprot tome, Srbi su od početka uočili značajne prepreke. Vrijeme je, za njih, igralo ključnu ulogu. Ako su namjeravali da ostvare svoj san o državi u kojoj bi Srbija igrala istu dominantnu ulogu kao i Pruska u Njemačkoj, morali su brzo djelovati. Naročito je bilo važno da spriječe svoje glavne partnere i suparnike, Hrvate, koji su se još uvijek rješavali starih austrougarskih institucionalnih struktura. Ishod mirovne konferencije i postizanje dogovora bili su neizvjesni. Srbijanska delegacija bi bila u znatno jačem položaju ako bi se prethodno uredile sve neophodne pripreme po volji Srbije”⁷

U dijelu opisa odnosa zvanične Kraljevine Srbije prema Crnoj Gori u citiranom dijelu se između ostalog ističe: „Srbija je, dakle, imala najsnažnije motive da, bez odlaganja, eliminiše Crnu Goru, a prije formalnog okončanja rata ukazala se i povoljna prilika. Odabrani tok djelovanja, usvojen munjevitom brzinom, nalagao je da se svi Srbijanci objedine pod jugoslovenskim okriljem i po uslovima Beograda. To se odnosilo na bivšu austrijsku Bosnu i Hercegovinu, te na bivšu mađarsku Vojvodinu, kao i na Crnu Goru. Organizatori su ostvarili svoje ciljeve u svim slučajevima uz prećutnu pomoć srpske vojske. U slučaju Crne Gore, izabrali su Podgoricu, a ne kraljevsku prije-

---

⁶ Dejvis, N. „Vanished Kingdoms – The History of Half-Forgotten Europe“, 2012. g., Oksford - Velika Britanija, str. 603

⁷ Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origin, History, Politics* (Ithaca, NY, 1984), especially part II, 'Great Serbia and Great Yugoslavia', str. 141-214.

stonicu Cetinje, kao mjesto okupljanja "Velike narodne skupštine", i brzo podijelili bijele i zelene kandidatske liste: bijele za prosrpsku jugoslovensku opciju; zelene za pristalice obnove Kraljevine Crne Gore. Rokovi su bili drakonski, a trik bestidan. Nekoliko stranih posmatrača, koji su saznali za izbore, bili su blaženo nesvjesni da je "Velika narodna skupština" nešto potpuno drugačije od ustavne Skupštine čije je sazivanje kralj odredio".⁸

U dijelu opisa stanja priprema i organizacije tzv. "Podgoričke skupštine" u knjizi "Isčezla kraljevstva Evrope" navodi se: "Počev od 10. novembra, samo su dvije sedmice bile predviđene za predizbornu kampanju koju je obilježila i osramotila plima kleveta i insinucija protiv Petrovića. Brošure i novinski članci širili su neprijateljske glasine. Odnosi odsutnog kralja Nikole sa Habzburgovcima opisani su kao sebični i nepatriotski: govorilo se da je sebi stekao ogromno bogatstvo u (nije navedeno kojim) britanskim bankama. Skupovi su bili ograničeni na samo sedam dana (a na Cetinju tri dana). Srpska vojska je dobila naređenja da uguši svaku "agitaciju" i spriječi povratak Crnogoraca iz egzila. Saglasno vijeće biskupa proglasilo je ponovno ujedinjenje crnogorske i srpske pravoslavne crkve. U ovom namještenom scenariju, rezultat 'plebiscita' bio je u potpunosti predvidiv: izabrano je 168 poslanika sa ubjedljivom većinom za prosrpske bjelaše, a tome je uslijedila 'Velika narodna skupština' koja se sastala 24. novembra. Na drugom zasjedanju Skupštine, dva dana kasnije, dokument 'Odluka' je prvo naveo da 'srpski narod Crne Gore dijeli istu krv, jezik, religiju i tradiciju sa narodom Srbije', i drugo, da ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom nudi 'jedino moguće spasenje za naš narod'. Nije bila dozvoljena nikakva rasprava".⁹

U dijelu navedne knjige, gdje se opisuje ustanak i početak "Božićne pobune", profesor Dejvis navodi: "Zelenaši su podigli odlučujuću pobunu na dan pravoslavnog Božića, 7. januara 1919. godine. Njihova brzopletost potpalila je građanski rat koji je podijelio tradicionalna plemena. Srpska vojska sprovodila je žestoke odmazde i time izazvala revolt.

---

⁸ Dejvis, N. „Vanished Kingdoms – The History of Half-Forgotten Europe“, 2012. g., Oksford - Velika Britanija, str. 605

⁹ Ibid.

Obje strane počinile su zločine; kuću Andrije Radovića u Martinićima zapalili su pljačkaši, majka mu je oteta, a otac strijeljan. No, zelenaši su bili samo šibica u odnosu na srbijansko vatreno oružje. "Spaljivali su im kuće. Pljačkali ih i tukli. Žene su ušivale mačke u svoje suknje, a mačke su bile pretučene štapovima. Vojnici su stajali na leđima starih ljudi i tjerali ih da ih prenose preko potoka. Napadali su djevojke. Imanje, čast i prošlost: sve je njegovo pogaženo."¹⁰ Crnogorski vojnici morali su da polože novu zakletvu na svoju odanost kralju Petru I. Oni koji su odbili bili bi zarobljeni. Srpski zatvori su bili pretrpani crnogorskim zatvorenicima.¹¹

Opisujući zločine protiv crnogorskih ustanika profesor Dejvis u knjizi između ostalog navodi i sljedeće: "U međuvremenu, srpska vojska započela je godišnji niz pohoda u planine kako bi opkolila 'pobunjenike'. Varvarske metode su bivale sve češće, sela su spaljivana. Ucijenjene su glave bjegunaca i ponuđene nagrade u vrijednosti od 100.000 dinara. Tukli su ili podmićivali mještane kako bi postali doušnici, a zatvorenici su se suočili sa mučenjem i smaknućima. Beogradska štampa se nije uzdržavala od objavljivanja užasnih fotografija. Kanadski štabni oficir, žitelj Balkana, svjedočio je: "Znam za slučaj izvjesnog Bulatovića koga zovu "pukovnik", a koji se našao u rukama Srba. Ovaj nesretni čovjek je tri puta visio... U posljednjem trenutku bi izrezali uže kako ne bi odmah umro ... Nakon toga su mu slomili ruke i noge. Na kraju su mu, dok je još bio živ, odrali kožu, kao životinji."¹² Izveštaji iz Crne Gore bilježe 6.000 spaljenih, a još veći broj opljačkanih kuća. Šteta koju je prouzrokovala srbijanska vojska premašila je štetu koju je ostavila austrougarska okupacija, a procijenjena je na 723 miliona franaka. Više od 5.000 crnogorskih civila čamilo je u srpskim logorima.¹³ Dalje, u opisu zločina nad ustanicima navodi se i sljedeće: "Još jedan Kanađanin, koji je vodio ratnu bolnicu u Ulcinju pisao je britanskoj vladi u julu 1920. godine, rekavši da njegova

---

¹⁰ Milovan Djilas, *Land Without Justice* (New York, 1958), quoted by Roberts, *Realm of the Black Mountain*, p. 326.

¹¹ Dejvis, N. „Vanished Kingdoms – The History of Half-Forgotten Europe“, 2012. g., Oksford - Velika Britanija, str. 607

¹² Col. Burham, nav. prema: Davies, Norman, *Vanished Kingdoms – The History of Half-Forgotten Europe*, UK, Penguin, 2012, str. 610

¹³ Dejvis, N. „Vanished Kingdoms – The History of Half-Forgotten Europe“, 2012. g., Oksford - Velika Britanija, str. 610

humanitarna organizacija više ne može obavljati svoj posao. "Srbi su izveli svaki prljavi trik koji su mogli smisliti", napisao je. "Nema mnogo Crnogoraca, a za godinu dana neće preostati nijedan."¹⁴ Kao kruna svega, srbijanska vlada donijela je zakon o "zaštiti države", te svojim bezbjednosnim snagama dala dozvolu da koriste sva raspoloživa sredstva koja smatraju neophodnim.¹⁵

Navedeni citati, kao i kompletno izdanje knjige „Isčezla kraljevstva Evrope” i pored velikog interesovanja naučne i druge javnosti za „Božićni ustanak” do sada nijesu korišćeni u crnogorskoj historiografiji i stoga bih zahvalio akademiku Šerbu Rastoderu koji je prvi ukazao na ovo značajno izdanje profesora Normana Dejvisa, poljsko/britanskog historičara, koji se sam u svojoj knjizi poziva na akademika Rastodera i citira njegova izdanja (fusnote 52,54,57 strana 778).

Ističem da je značaj ove knjige to što je čitava jedna cjelina, pod nazivom „Kingdom of the Black Mountain 1910-1918“ posvećena Crnoj Gori, iz koje se dobija jedna cjelovita slika događaja vezanih i za tzv. „Podgoričku skupštinu“ i Božićni ustanak (1919. godine) i to od strane nepristrasnog i objektivnog historičara i međunarodno priznatog autora.

Udruženje pravnika obezbijedilo je autorizovani prevod ove knjige u dijelu koji je posvećen Crnoj Gori, kako bi što veći broj crnogorskih historičara, pravnika i drugih autora koji se bave ovom temom bili u prilici koristiti ga kao izvor za svoja buduća istraživanja. Istovremeno cjenim da bi domaći izdavači trebali da učine napor da se cjelokupna knjiga štampa na crnogorskom jeziku i bude dostupna široj čitalačkoj publici zbog izuzetnog značaja za predmetnu temu i činjenicu da, po našem saznanju ne postoji izdanje ove knjige na južnoslovenskim jezicima.

---

¹⁴ Enclosure in George Grahame (Paris) to Earl Curzon, 19 August 1920, National Archives, LG/F/57/2//4; nav.prema: Davies, Norman, Vanished Kingdoms – The History of Half-Forgotten Europe, UK, Penguin, 2012, str. 610

¹⁵ Davies, Norman, Vanished Kingdoms – The History of Half-Forgotten Europe, UK, Penguin, 2012, str. 610

BOŽIĆNI USTANAK U CRNOJ GORI - kontraverze i dileme u istoriografiji

Već skoro čitav vijek Božićni ustanak je predmetom istoriografske ekspozicije ali se ima utisak da nijesmo odmakli od početka, bez obzira što je u međuvremenu objavljeno nekoliko stotina knjiga, priloga i eseja i na hiljade primarnih istorijskih izvora na ove teme. Iako zavidna heuristička i sazajna osnova sužavaju mogućnost intelektualnih impresija, publicističkih i kvazinaučnih ekspozicija, proizvoljnosti i neobavezujuće naracije, ipak je ona i dalje prisutna.

Ambicija ovoga rada nije da prepozna sve protivu-rječnosti, oprečna mišljenja i intelektualne konstrukcije koje (ne)imaju obilježje provjerljivosti, nego da problematizuje neka suštinska pitanja sadržaja ovog događaja i ponudi provjerljivu i merljivu naraciju, koja time stiče legitimitet naučnosti. Zato će broj tih pitanja biti sintetizovan, na samo ona ključna, uz mogućnost dodatnog razlaganja koje u suštini vodi ka preispitivanju. Naša je ambicija, ne da preispitujemo, nego da na osnovu preispitanog zaključujemo, iako znamo da je ovo stalan i beskonačan proces unutar naučnosti.

Prvo, polemično pitanje je ono u kojem se razmatra praksa različitog imenovanja ovog događaja: buna, pobuna, ustanak. Iako je uvid u rječnike pokazao da se radi o sinonimima u značenju, ipak postaje jasno da među njima postoji bitna razlika u sadržaju. Odnosno, vrlo jasno je uočiti tendenciju da oni autori koji žele umanjiti značaj, opseg i karakter događaja, lokalizovati ga (prostorno i hronološki) isti nazivaju "bunom" ili "pobunom", dok objektivna heuristička osnova jasno daje za pravo onima koji ovaj događaj označavaju "ustankom". Ako je to tako, postavlja se pitanje datuma početka i kraja ustanka. Odgovor na ovo pitanje pronalazimo u brojnim izvorima ustanika koji su kao datum početka ustanka označavali 21. decembar 1918.

---

¹ Akademik Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (CANU)

Saglasno tome, su ustanovili "spomenicu" i medalju ("gaetušu"), koje su dodjeljivali kao spomen i priznanje za ovaj događaj. Rukovođeni navedenom logikom skloni smo pretpostavci da se završetak ustanka može prepoznati u likvidaciji posljednjih sljedbenika ideologije Božićnog ustanka, a to je mart 1929. godine, kada su likvidirani Drago i Radoš Bulatović. Dakle, ovdje se radi o licima čija se aktivnost u smislu ciljeva ustanka može pratiti od decembra 1918 - marta 1929. a ne o odmetnicima kao takvim, jer se njihova likvidacija dešavala i nakon marta 1929. Istovremeno, ciljeve ustanika možemo prepoznati u analizi nekoliko stotina proglašenja i programskih dokumenata ustanika. Prvobitni zahtjevi za poništenjem odluka Podgoričke skupštine, ravnopravnim ujedinjenjem koje bi proklamovali legalni i legitimni organi crnogorske države, protokom vremena su sve više prerastali u zahtjev za "vaspostavu Crne Gore". Jedno je sigurno da osnovna programska parola "za pravo, čast i slobodu Crne Gore" sublimira čitav segment pitanja koje nije moguće razumjeti ako se ne poznaju događanja u Crnoj Gori i van nje, naročito od januara 1916. g.

Jedno od pitanja, koje samo naizgled izgleda nesporno i samim tim manje smisljeno, je ono, protiv koga je podignut ustanak? Pitanje je protivurječno zbog toga što je ustanak, po definiciji oružana ili druga pobuna protiv (neke) vlasti? Zato je i pravo pitanje: ko je u decembru 1918 vlast u Crnoj Gori? Suštinski i stvarno, Crna Gora je okupirana oblast od strane saveznika. Tačnije odlukom od 7. oktobra 1918, Crnu Goru su okupirali saveznici (američke, engleske, francuske, italijanske i srpske trupe). Ove posljednje su postale dio okupacionih savezničkih snaga, isključivom odlukom Francuske, koja ih je uvela u okupacioni kontingent mimo svih predhodnih planova i dogovora. Zato je bitno znati, da je Crna Gora bila okupirana od strane saveznika, da je komanda savezničkih trupa bila u Kotoru na čijem čelu je bio francuski general Venel i da je vršila vlast u ime crnogorskog kralja, kojem je onemogućen povratak iz egzila. Dakle, mandat savezničkih trupa je bio usmjeren na očuvanju reda i mira u ime crnogorskih zvaničnih organa vlasti.

Zato su ciljevi ustanka usmjereni ka poništenju odluka Podgoričke skupštine, koju nije priznala niti jedna saveznička država, pa ni Srbija, uz zahtjev da Crnu Goru napuste srpske

trupe, bio nerealan, nepromišljen i dio nesnalazjenja političke elite u Crnoj Gori. Jer, formalno, napuštanje srpskih trupa morao bi odobriti komandant savezničkih trupa, odnosno Francuska, što je bilo daleko od ambicija velikih sila. Zbog svega navedenog, u ključnoj fazi ustanka, na Božić oko Cetinja, u slamanju ustanka i razoružavanju ustanika učestvovat će francuski general Venel, koji se javlja kao neprikosnoveni "arbitar" u unutar crnogorskom sporu, iako je stvarno bio "navijač", čija je vlada već bila "odabrala" stranu, a to nije bila Crna Gora.

Upravo zbog navedenog, anticrnogorskoj propagandi je bilo profitabilno da ustanak predstavi kao akt nasilja protiv međunarodne zajednice. Tim prije, što je do kraja ostalo nerazjašnjeno pitanje vođe ustanka, odnosno dileme, da li je postojalo jedinstveno izabrano vođstvo ustanka? Izvori ukazuju da je početnih godina, do jula 1919, Jovan S. Plamenac pominjan kao osoba koja je označavana kao vođa ustanka. Dilemu oko toga, djelimično razrešava dokument sa početka novembra 1918, kojim kralj Nikola, Plamenca imenuje vrhovnim vojnim i civilnim zapovjednikom Crne Gore. Samo je tako objašnjiva neprikosnovena vodeća uloga Plamenca u pripremi ustanka i njegovo neupitno vođstvo među sujetnim crnogorskim glavarima. Isticanje Krsta Popovića kao vojnog zapovjednika ustanika, po nama ima smisla tek od jula 1919, kada on kao novopostavljeni načelnik generalštaba crnogorske vojske u Italiji sa 120 saoboraca upada u Crnu Goru sa namjerom da proširi ustanak. U tom kontekstu čini se zanimljivim pitanje o nestanku crnogorske vojske u vremenu dok još postoji crnogorska država i njenom "obnavljanju" onda kada te države više nema? Ovdje ukazujemo na činjenicu da nakon neuspjelog zauzimanja Cetinja, Nikšića, Podgorice, Rijeke Crnojevića, Virpazara kako je to bilo zamišljeno u početnoj fazi ustanka, dio ustanika razoružan i vratio se kućama, dio je izbjegao u šumu, dok je jedan dio izbjegao na teritoriju koju su bili okupirali Italijani. Oni su sa dijelom drugih ustanika preko Medove u Albaniji bili prebacivani na italijansku obalu u Brindizi, a odatle na obalu Tirenskog mora u Gaetu. Nakon sklapanja vojne konvencije između Italije i Crne Gore u aprilu 1919 i dogovora oko izdržavanja jednog odreda (do 700 vojnika) u Italiji je na području Gaete, Formie i Sulmone izvršena koncentracija crnogorskih rodoljuba od kojih je osnovano

četiri bataljona crnogorske vojske, narodna garda, žandarmerija i komanda štaba crnogorskih trupa. Broj ovih trupa je varirao i dostigao cifru 1552 vojnika sredinom 1920. godine. Osnovane su radi eventualnog upada u Crnu Goru. Stvarno, su bile italijanska moneta i sredstvo pritiska na KSHS, u rješavanju, za Italiju ključnog Jadranskog pitanja, i zbog toga su ove trupe nakon Rapalskog ugovora između Italije i KSHS, i naročito nakon dolaska na vlast fašista i Musolinija bile silom rastjerane. Dio ovih snaga se vratio u zemlju, gdje su velikim dijelom završili u zatvorima, dok se manji dio sklonio i nastavio borbu iz američkih i zapadnoevropskih zemalja.

Pitanje inspiratora ustanka je u historiografiji više sagledavano kao potreba minimiziranja značaja ustanka, tako što su kao njegovi isključivi inspiratori označavani kralj Nikola i Italija? Prozivanje kralja Nikole kao isključivog inspiratora ustanka posebno je prisutno kod onih koji su "crnogorsko pitanje" željeli svesti na "dinastičko", odnosno na pitanje vlasti. Suštinski izvori i činjenice ukazuju da kralj i vlada u egzilu nijesu bili upoznati sa pripremama ustanka i da je vijest o izbijanju ustanka u Crnoj Gori vladi i kralju u egzilu prosljedio crnogorski poslanik iz Rima, Veljko Ramadanović. Prema zapisima neposrednih svjedoka, kralj Nikola je vijest o ustanku propratitio riječima: "Vidim da devojka neće otići bez prćije". Uostalom, strane diplomate svjedoče, da je u dogovoru lidera saveznika, američki predsjednik Vudro Vilon poslao kralju Nikoli sekretara Kloza koji je učestvovao u skiciranju pisma ustanicima, koje je bilo naslovljeno na Boža Petrovića, koji je sa 124 ugledna Crnogorca, uoči ustanka bio zatvoren u podgoričkom zatvoru "Jusovača". U tom obraćanju Crnogorcima, kralj Nikola ih poziva da se ne suprostavljaju novostvorenom stanju, jer ima obećanje saveznika da će crnogorsko pitanje biti riješeno na Mirovnoj konferenciji u skladu sa Vilsonovim načelom od 14 tačaka kojim se predviđala obnova Crne Gore, Srbije i Belgije. Pismo je dostavljeno vojvodi Božu Petroviću u zatvoru i njemu je bilo jedino preostalo da napiše "ovamo je sve mirno". S druge strane "kredibilitet" saveznika je čuvan na taj način što je pismo "čitano" sa razglasa savezničkih brodova koji su bili u Bokokotorskom zalivu, u Jadranskom moru.

Nema temeljnijih istraživanja o tome koliko je ovo "pismo" doprinjelo pacifikaciji ustanika ali je sigurno da je dodatno osnažio iluziju onog malog broja koji su bili upoznati sa njegovom sadržinom da će međunarodna zajednica riješiti "crnogorsko pitanje".

Kada je u pitanju pripisivanje Italiji uloge inspiratora ustanka onda treba reći sljedeće. Italija je bila zemlja saveznica Antante, koja je sa svojom vojskom učestvovala i u probijanju Solunskog fronta i sigurno je da njene simpatije prema protivnicima bezuslovnog ujedinjenja nijesu bile ništa manje od simpatije i uloge Francuske prema pobornicima bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore i Srbije. Optuživanje Italije kao nekog ko je stajao iza zvanične Crne Gore dodatno je osnaženo njenom potrebom da saglasno odredbama Londonskog ugovora proširi svoj posjed, na račun teritorija koje su u vrijeme sklapanja ugovora, bile dio Austro-Ugarske, a da su u novostvorenoj geostrateškoj raspodjeli na kraju rata, bile dio novootvorene jugoslovenske države. U tom kontekstu odnos Italije prema Crnoj Gori, najbolji znalac ove problematike Dragoljub R. Živojinović s pravom prikazuje kao "iznevjereno savezništvo". U tom kontekstu boravak italijanskog obavještajca Đovani Baldačija na granici Crne Gore u vrijeme pripreme ustanka i njegovi kontakti sa Jovanom S. Plamencem, pokazali su se, prema istraživanjima istog autora, kao izlazak Baldačija izvan mandata koji je imao, te su njegova obećanja koje je davao u tom smislu bila bez realnog pokrića. Tačnije, Italija nije bila spremna, da u predvečerje Konferencije mira u Parizu, preuzme rizik podrške crnogorskom pitanju i izazove nesporazume sa ostalim članicama velike četvorke. Na kraju, više je nego jasno, da još uvijek ne postoje precizni bilansi posljedica ustanka. Tačnije svaka strana je "brojala" samo "svoje žrtve". U tom kontekstu, tvrdnje Pantelije Jovovića, inače radikala, iznijete u beogradskim novinama još 1921. godine o 5.000 popaljenih crnogorskih domova, kasnije su postale opšte mjesto u literaturi, iako je više nego jasno da u ovaj broj nijesu ukalkulisane paljevine nakon tog datuma. S druge strane cifre od 5.000 ustanika kod istraživača, ili 35.000 po izvorima ustanika, oko 4.000 zatvaranih i likvidiranih lica, više su iskaz površne analize nego sveobuhvatnijih istraživanja.

Jedino ozbiljnije istraživanje na ove teme, je ono Novaka Adžića, koji se bavio sudskim političkim procesima u Crnoj Gori 1920-1940. godine i koji je precizno ustanovio da je u više političkih sudskih procesa u ovom period, 248 Crnogoraca osuđeno ukupno na 1.637 godina zatvora, odnosno 5,85 godina po optuženom ili 2.111 dana. U svakom slučaju je na osnovu brojne izvorne građe moguće napraviti relativno preciznu statistiku žrtava na obje strane.

Ustanak, pobuna ili buna

Da značenje riječi u određivanju suštine i karaktera jednog događaja, pojave ili procesa u istoriji može biti različito motivisano upravo potvrđuje praksa imenovanja događaja o kojem je riječ. Zbog praktikovanja različitog imenovanja ovog događaja s početka 1919 zavirio sam u rječnike i sa ne malim iznenađenjem konstatovao da riječi "ustanak" m.r. znači isto što i "buna" "pobuna", odnosno na engleskom "uprising" (ustanak, dizanje, razvoj); "rebellion" (pobuna, ustanak, buna) ili "insurrection" (ustanak, pobuna). Dakle, više je nego sigurno da su formalno, posmatrajući raspoložive rječnike², riječi "buna", "pobuna", "ustanak" sinonimi i da u tom smislu načelno nema bojazni od "greške" u imenovanju događaja s početka januara 1919, jednim od navedenih pojmova. Ta činjenica je dugo motivisala i autora ovih redova da u ranije

---

² buna 1. ustanak protiv vlasti, vladajućeg poretka. 2. protivljenje, bunjenje, pobuna, bunt. Rečnik srpskoga jezika, Matica srpska, Novi Sad, 2007, str.121; pobuna 1. ustanak buna; negodovanje, protest (protiv vlasti, politike i dr.) kao izraz nezadovoljstva. 2.otpor protiv nekoga, nečega, otkazivanje poslušnosti, negodovanje. 3.nered, haos izazvan nemirima, metež, komešanje; Rečnik srpskoga jezika, Matica srpska, Novi Sad, 2007, str. 939; ustanak 1.oružana pobuna naroda. 2.dizanje iz postelje, ustajanje.: Rečnik srpskoga jezika, Matica srpska, Novi Sad, 2007, str. 1417; pobuna 1.ustajanje protiv vlasti; ustanak. 2.iskazivanje negodovanja ili nezadovoljstva čim; protivljenje. 3. pren. (preneseno značenje) stanje nemira, zbrke, uskomešanosti, uzburkanosti; Senad Halilović, Ismail Palić, Amela Šehović: Rječnik bosanskoga jezika, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 916; ustanak oružana pobuna naroda, Senad Halilović, Ismail Palić, Amela Šehović: Rječnik bosanskoga jezika, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 1398; buna 1.oružanotpor protiv vlasti viših staleža. 2.stanje kad se tko protivi komu ili čemu; Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, Školska knjiga, Zagreb, 2015, str. 119; pobuna 1.ustanak protiv vlasti. 2.naglo negodovanje protiv koga ili čega, nezadovoljstvo čime ili otpor protiv koga ili čega, nemirenje, neslaganje s čim, otkazivanje poslušna, Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, Školska knjiga, Zagreb, 2015, str. 1066; ustanak oružana pobuna naroda, Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, Školska knjiga, Zagreb, 2015, str. 1640

objavljenim radovima, po inerciji i iz iskaza poštovanja prema nekim autorima, češće koristi sintagmu "Božićna pobuna", nego "Božićni ustanak". Tek su mi razmišljanja, akademika Mijata Šukovića³ na ovu temu ukazala na potrebu preispitivanja ovoga stava, tim prije, što po značenju ovi pojmovi mogu biti sinonimi, no po sadržaju se ipak radi o različitim pojmovima. Tako se manje, više u svim relevantnim enciklopedijama upozorava da se pojam "pobuna" u "površnoj publicistici meša sa ustankom jer su slični po obliku. U stvari pod ustankom se podrazumeva akcija koja ima dublje motive i dalekosežnije ciljeve a širi obim, dok po stepenu organizovanosti pobune, osobito vojne pobune, mogu biti planirane do u detalje. Izraz ustanak se osim toga pridaje pokretu za koji imamo simpatija ili ga moralno odobravamo, dok pobunom označavamo nešto sa čim se ne slažemo. (podv. R. Š.) Ovo pod uticajem inskriminisanosti pobuna ka akta, tj. činjenice što se u krivičnom zakonodavstvu mnoge od ovih oblika političke borbe tretiraju kao pobuna. Tako dolazi do toga da jednu istu akciju razne društvene grupe nazivaju različitim izrazima: jednu revolucijom ili ustankom, drugi pobunom"⁴. Ovo potenciram iz jednostavnog razloga što među istoričarima još uvijek ima onih koji različitim imenovanjem ovog događaja apriori pokušavaju odrediti njegovu vrijednost i karakter. Tako se dešava da se ime događaja ne izvodi iz njegovog sadržaja, nego se sadržaj pokušava odrediti imenom. Zbog svega navedenog, imenovanje ovog događaja nema samo formalni značaj, iako smo naglasili da u rječnicima riječi "ustanak, buna, pobuna" imaju isto značenje ali ne i istovjetan sadržaj. Tako se u enciklopedijama "ustanak" definiše kao "oružana pobuna protiv nečije vlasti". Njeni učesnici, odnosno ustanici, podanici su te vlasti koji nastoje da na određeno područje zamijene postojeću vlast vlastitom ili nečijom drugom".

---

³ Vidi više: Akademik Mijat Šuković, O karakteru i ciljevima Božićnog ustanka, Zbornik radova sa naučnog skupa održanog povodom 90-godišnjice Božićnog ustanka "Za pravo, čast i slobodu Crne Gore", Cetinje, maj 2009, str. 39-51, Akademik Šuković tim povodom tvrdi, n.d, str.41: Kvalifikovanje Božićnjeg ustanka kao p o b u n e oduzimaju mu se državotvorni karakter i smisao, odbrambeni cilj od agresivnog i nasilnog nametanja vlasti koja nije imala ni legitimitet ni legalitet, a njegovi ciljevi svode sena zaštitu isključivo parcijalnih "dinastičkih interesa"

⁴ Vidi više: Politička enciklopedija, Beograd 1975, str. 96, str. 737-738, str. 1111-1112

U tumačenju navedenih pojmova nailazimo na različite vrste ustanaka (državni udar, građanski rat, revolucija) i posebno izraza "buna" - koji se definiše kao "ustanak malog, lokalnog značaja (prostorno, vremenski, po broju učesnika)"⁵.

Zašto je važno ovaj događaj pravilno imenovati? Ne zbog toga da bi se "popravila" postojeća imenovanja, koja će ostati i nakon ove analize, nego zbog toga, kako bi se ime događaja izvelo iz njegovog sadržaja a ne obratno. Dakle, mislimo da imenovanjem ove pojave "ustankom" ne znači iskazivanje "simpatije" prema ovom pokretu niti njegovo "apriori moralno odobravanje", kako je to naznačeno u enciklopedijama. To nije naša polazna osnova, kao što bih mogao veoma jednostavno pokazati, da je u historiografskom nasljeđu, svako drugo imenovanje ovog događaja, motivisano, ne analizom sadržaja samog događaja, već vrijednosnom ocjenom prema njemu. Zato bi se moglo utvrditi da svi oni koji žele umanjiti značaj i vrijednost ovog događaja isti imenuju "bunom" ili "pobunom" a ne "ustankom". I ovdje treba praviti jasnu distinkciju između nauke i ideologije. Jer smo ubijeđeni da su činjenice te, koje određuju karakter događaja, a da je njihovo subjektivno bojenje uvijek pripadalo onima koji ih interpretiraju od postanka istorijske nauke do danas. Dovoljno je biti svjestan te činjenice i imati na umu da nasljeđe istorijske nauke nije puka "istina", nego je njen ideal "težnja" ka istini. I da istoričarima, posebno ne treba vjerovati, kada se zaklinju u "objektivnost i nepristrasnost". To ne zavisi od deklarativnog opredjeljenja autora, već od provjerljivosti i utemeljenosti njegovih stavova. Takođe u navedenom kontekstu i nije presudno značajno naknadno nacifikovati aktere događaja, odnosno tvrditi, da li se radi ili ne, o istom ili dva naroda. Bilo da su se Crnogorci tada osjećali "Srbima" ili ne, mnogo je važnije znati protiv čega su i zašto podigli ustanak? I odgovoriti na to, kako je došlo do prvog, nažalost ne i jedinog, ideološkog raskola i sukoba u Crnoj Gori u XX vijeku.

Datum podizanja ustanka

Da je značenje Božića i Badnje večeri u crnogorskoj tradiciju već uveliko bilo poprimilo obilježje slobodarskog simbola svjedoči i činjenica da su sljedbenici ustanka obilje-

---

⁵ Ibid

žavali 21. decembar kao datum ustanka i vezivali ga za Božić. Dva su bitna razloga što baš taj datum izabran za početak ustaničke akcije.

Prvi je vezan za tradiciju i to najbolje objašnjava dr Sekula Drljević koji tim povodom tvrdi: "Crnogorci su epski narod. Poznaju svoju prošlost. Njihovo duhovno oko nikada ne ispušta iz vida djela predaka. Njihovi časovi odmora od dnevnih briga ispunjeni su razgovorima o prošlosti. Razumljivo je, da im se nametnula misao, da je Crna Gora prije preko dvje-sta godina bila u sličnom položaju i da su uputstva za svoj rad tražili u postupcima svojih predaka onoga vremena. Kad su se Turci uvjerali, da ne mogu silom pokoriti složnu Crnu Goru, pokušali su korupcijom razjediniti Crnogorce. I dijelom su uspjeli. Našlo se onih, koji su prešli na islam i tim putem prihvatili tursku državnu ideju, postali "Turci". Tako je Turska za svoju borbu protiv Crne Gore našla uporište u samoj Crnoj Gori. Crnogorci su dovedeni u položaj da se odreku ili slobode, ili bratstva s domaćim "Turcima" i da ih poubijaju. Odlučili su se za ovo drugo i svoju odluku su izvršili na Badnje Veče. To je znamenito crnogorsko Badnje Veče, kada se rodio mali crnogorski bog, to jest od korupcije i izdaje očišćena Crna Gora. Od tog vremena najveći crnogorski praznik je Badnje Veče. Oko njega se okreće moralni i etički sistem crnogorske religije kao planete oko sunca. Crnogorsko pravoslavlje konačno se odvojilo od vizantijskog i postalo crnogoroslavlje, o čemu će kasnije biti govora. Pri kraju 1918. godine Crnogorci se odlučise, da obnove djelo svojih predaka baš na isti dan. Tačno je da su ondašnji domaći "Turci" bili preteče beogradske janjičara. Po jedinstvu cilja, tj. želje da unište crnogorsku državnu slobodu slični su jedni drugima kao jaje jajetu. Ali, situacija Crne Gore nije bila ista u oba slučaja. Dok Turska nije imala svoju vojsku na Cetinju, Srbija ju je imala. Dok su Crnogorci bili naoružani kao i domaći "Turci", sad su Crnogorci imali zarđale puške, sakrivene ispod pećina za vrijeme austrougarske okupacije, a janjičari dobro naoružani. Zvijezda badnje večeri ipak je 1918. godine okupila oko Cetinja katunsko i riječko pleme, iako gotovo goloruke. Potomci velikih stvaraoca Crne Gore vjerovali su da žrtva za slobodu ne ostaje uzaludna i jurišali su na okupatora i njegove topove. Ishod borbe već unaprijed se znao. Nakon velikih žrtava, velikog broja mrtvih i ranjenih, Crnogorci su se razbježali po plani-

nama, a na Cetinju su nasilje i korupcija slavili svoju pobjedu..."⁶

Ovdje treba napomenuti da se o datumu ustanka govori u okvirima računanja vremena po julijanskom (starom), odnosno po kalendaru koji je tada bio zvaničan i važeći. Dakle, ono što je "kraj 1918" po julijanskom kalendaru, to je početak 1919 godine po Gregorijanskom kalendaru (razlika je 13 dana u XX vijeku)⁷. Dakle, ne bi trebalo biti dileme oko toga da je odluka o podizanju ustanka donijeta 21. decembra 1918, po julijanskom, odnosno 2. januara 1919 po gregorijanskom kalendaru. Dakle, ako je to ozvaničen početak ustanka, kada bi se onda mogao odrediti njegov kraj? Ako bi to posmatrali sa stanovišta činjenice, o početnom (ne)uspjehu u ostvarivanju zacrtanih ciljeva, onda bi se ustanak mogao svesti na nekoliko dana sukoba oko Božića 1919. godine, odnosno na dan sukoba u okolini Cetinja, 24. decembra 1918/ 6. januara 1919. Međutim, više je nego jasno da sukob oko Cetinja na Božić 1919. godine predstavljao tek inicijalnu kapislu sukoba, koji se može pratiti do marta 1929. godine, kada su likvidirani posljednji odmetnici ideologije Božićnog ustanka.

Ako bi ovako posmatrali proces razvoja ustanka i njegove pacifikacije, onda bi ga hronološki mogli omeđiti na januar 1919 - mart 1929, odnosno na više od deset godina. O tome šta se sve dešavalo u tom periodu svjedoči na hiljade objavljenih dokumenata, knjiga i tekstova,⁸ koji više ne dozvo-

---

⁶ Vidi: Dr Sekula Drljević, *Balkanski sukobi 1905-1941*, Zagreb 1944, reprint izdanje, Zagreb 1990,105-112

⁷ U kraljevini SHS je donijet Zakon o izjednačavanju starog i novog kalendara, 10. januara 1919. Zakonom je stari kalendar prestao da važi 15. januara 1919 tako što se taj dan vodi kao 28. januar. Ovo računanje vremena nije prihvatila SPC i još nekoliko pravoslavnih crkava koje su zadržale stari julijanski kalendar.

⁸ Vidi: Dimitrije Dimo Vujović, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije 1918. godine*, Titograd, 1962; Dimitrije Dimo Vujović, *Podgorička skupština 1918*, Zagreb,1989; Mijat Šuković, *Podgorička skupština 1918*, Podgorica, 1999; Jovan Četković, *Ujedinitelji Crne Gore i Srbije*, Dubrovnik 1940; Jovan B.Bojović, *Podgorička skupština 1918*, Gornji Milanovac, 1989; Živojin Perić, *Crna Gora u jugoslovenskoj federaciji*, Podgorica, 1997²; Vojislav Vučković, *Diplomatska pozadina ujedinjenja Srbije i Crne Gore*, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* (Beograd) 2, (1959); Miomir Dašić, *Jugoslovenska misao u Crnoj Gori do stvaranja Jugoslavije*, JIČ 1-4/1989; Miomir Dašić, *O korijenima i razvoju jugoslovenske ideje u Crnoj Gori do 1918. godine*, u: *Ogledi iz istorije Crne Gore*, Podgorica, 2000; Miomir Dašić, *O jugoslovenskoj ideji u Crnoj Gori do stvaranja jugoslovenske države 1918*; u: *Zbornik - Jugoslovenska država 1918-1988*, ISI,1999; Radoslav Raspopović, *Stav Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje prema jugoslovenskom ujedinjenju*, *Zbornik: Srbija 1918*, Beograd,1989; Đeneral Vešović pred sudom, Zemun, 1921;

ljavaju nikakav impresionizam, improvizaciju niti publicističko pojednostavljivanje. Mnogo je pitanja koja traže odgovor i mnogo je odgovora koji bi mogli biti jednostavni ako bi se zane-marila impresivna heuristička osnova znanja o ovom događaju.

Karakter, tok, organizacija i ciljevi ustanka

Analitičari se uglavnom slažu u ocjeni da je ustanak podignut s ciljem da se ponište odluke tzv. "Podgoričke skupštine", povrati oduzeta državnost Crne Gore, učini je aktivnim i uvažanim subjektom eventualnog ujedinjenja. Takođe je više nego jasno da je ustankom trebalo skrenuti pažnju Mirovnoj konferenciji u Parizu na sudbinu države koja se u ratu borila na strani sila Antante.

Pripreme za ustanak bile su intenzivirane poslije povratka nekih crnogorskih prvaka iz zarobljeničkih logora, koji su bili

---

Vuk Vinaver, O interesovanju engleske javnosti za problem Crne Gore posle prvog svetskog rata, Istorijski zapisi, 1, (1965); Šerbo Rastoder, Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929, I- IV, Zbornik dokumenata, Biblioteka Nidamentym, Bar 1997, Podgorica 2006²; Šerbo Rastoder, Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore, prevod izdanja iz 1921, Conteco, Bar, 2001; Šerbo Rastoder, Crna Gora u egzilu 1918-1925, I-II, Istorijski institut Crne Gore, Almanah, Podgorica, 2004; Šerbo Rastoder, Janusovo lice istorije, Vijesti, Podgorica, 2000; Šerbo Rastoder, Petrovići – suton jedne dinastije, Dinastija Petrović Njegoš, CANU, 2002, tom. II, 227- 303; Dr Jozef Bajza, Crnogorsko pitanje, Podgorica, 2001; Giuseppe de Bajza, La questione montenegrina, Budapest, 1928; Gavro Perazić, Nestanak crnogorske države u Prvom svetskom ratu sa stanovišta međunarodnog prava, Beograd, 1988; Dragoljub Živojinović, Crna Gora u borbi za opstanak 1914-1922, Beograd, 1996; Dragoljub Živojinović, Italija i Crna Gora 1914-1925, Studija o izneverenom savezništvu, Beograd, 1998; Dragoljub R. Živojinović, Nevoljni saveznici 1914-1918, Beograd, 2000; Dragoljub Živojinović, Kraj Kraljevine Crne Gore: mirovna konferencija i posle 1918-1921, Beograd, 2002; Mijat Šuković, Činjenice su odlučujuće, Stvaranje 10-12, 2000, 254-284; Zoran Lakić, Političko mišljenje ili naučni stav, Crnogorske istorijske teme, Podgorica 2001; "Stvaranje" 2000, br.1-5, str.220-245); Miomir Dašić, O dilemi da li je Velika narodna skupština u Podgorici bila legalna i legitimna, u: Oglеди iz istorije Crne Gore, Podgorica, 2000, 323-337; Adžić Novak, Posljednji dani Kraljevine Crne Gore", Cetinje, 1998; Adžić Novak, Crnogorski heroji Savo Raspopović i Petar Zvicer", Cetinje, 2003; Adžić Novak, Sudbine crnogorskih patriota 1919-1941", Podgorica, 2006; Adžić Novak, Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918-1941", Tom I, Cetinje, 2008; Adžić Novak, Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918-1941", Tom II, Cetinje, 2010; Adžić Novak, Politička suđenja u Crnoj Gori (1920-1940)", Cetinje, 2013; Adžić Novak, Crnogorac bez domovine - Milo Petrović Njegoš i crnogorsko pitanje", Cetinje, 2013; Adžić Novak, Crnogorsko pitanje (1918-1931) - Pogledi iz inostranstva - Aleksandar Divajn, Ronald Meknil i Antonio Baldaći o Crnoj Gori", OKF, Cetinje, 2014; Zbornik radova sa naučnog skupa održanog povodom 90-godišnjice Božićnog ustanka "Za pravo, čast i slobodu Crne Gore", Cetinje, maj 2009.

zadržani na putu za Crnu Goru (najvećim dijelom u Sarajevu) dok se ne izglasaju odluke na Podgoričkoj skupštini. Posebno su bile intenzivne na prostoru Crne Gore u granicama poslije Berlinskog kongresa, odnosno na području gdje je bila izraženija državopravna svijest crnogorske države, mada su ustanici imali pristalica i u drugim krajevima. Procjenjuje se da je u pobuni, čiji je početak planiran za 21. decembar 1918, učestvovalo oko 4.000 slabo naoružanih ljudi. Plan pobune otkrio je 18. decembra, dakle nedjelju dana prije formalnog izbijanja sukoba (25. XII), pop Stevo Drecun, koji je o ovome obavijestio mitropolita Mitrofana Bana, a ovaj komandu srpske vojske na Cetinju i Izvršni narodni odbor.⁹ Za pripreme pobune general Milutinović znao je od 17. decembra 1918. godine, tako da za vojne i civilne vlasti ona nije bila nikakvo iznenađenje.¹⁰

Dvojica crnogorskih oficira dva dana uoči pobune dostavili su komandantu savezničkih trupa za Crnu Goru, francuskom generalu Venelu, zahtjeve za poništenje odluka Podgoričke skupštine, restauraciju Crne Gore kao ustavne monarhije, okupaciju Crne Gore od strane savezničkih trupa uz isključenje srpskih, dok se ne sprovedu izbori, poslije kojih će se riješiti o načinu uprave i formi budućeg ujedinjenja. Postavlja se pitanje: zašto su "zahtjevi" dostavljeni francuskom generalu, a ne, na primjer, komandantu Jadranskih trupa generalu Milutinoviću ili novouspostavljenim civilnim organima vlasti? Pa zato što je general Venel formalno bio komandant savezničke okupacione vojske i sve trupe na prostoru Crne Gore trebalo je da budu potčinjene njegovoj komandi. Dio pobunjeničkih vođa uzdao se u pomoć Italije, čije su se trupe, kao dio savezničke vojske, nalazile u južnim djelovima Crne Gore, te je održavao kontakte sa pojedinim italijanskim agentima. Konkretna italijanska podrška uoči same pobune izostala je, mada je Italija kasnije prihvatila izbjegle protivnike bezuslovnog ujedinjenja, pomagala ih vojno i finansijski, koristeći na taj način crnogorsko pitanje kao sredstvo pritiska u diplomatskim pregovorima oko mjesta u sjevernom Jadranu.

---

⁹ Vidi: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, Bar 1997, knj. I, dok. br. 15, 21, 22, 56.

¹⁰ *Ibid*, dok. br. 56.

Konkretnim aktivnostima u sprečavanju i ugušivanju pobune rukovodila je Komanda Jugoslovenskih trupa na Cetinju, na čelu sa generalom Dragutinom Milutinovićem. Uoči pobune počelo je hapšenje pojedinih pobunjeničkih vođa i zelenaških prvaka. U Piperima je 20. XII uhapšen brigadir Milutin Vučinić, čime je osujećeno opkoljavanje Podgorice prema ranije usvojenom planu, bez obzira na to što su pobunjenici presjekli put Podgorica-Danilovgrad na Vranjskim njivama i što je jedan dio Martinića, sa komandirima Stevanom i Bogdanom Radovićem, zauzeo spušku glavicu, dok je kapetan Mato Raičević zaposjeo Velje brdo kod Podgorice. U ovom kraju pokret pobunjenika privremeno je likvidiran bez oružanih sukoba, hapšenjem nekih od pobunjeničkih vođa.

Ustanak u drugim djelovima Crne Gore tekao je drugačije. Već 21. XII bili su opkoljeni gradovi: Cetinje, Rijeka Crnojevića, Virpazar, dok su se oko Nikšića prikupljali ustanici. Obračun koji je presudno uticao na dalji tok ustanka dogodio se u okolini Cetinja. Štab ustanika nalazio se u Bajicama, gdje su na pregovore došli brigadir Janko Vukotić i Jovo Bećir, u želji da spriječe budući sukob i bespotrebno prolivanje krvi. Ustanici su u načelu prihvatili mirovne inicijative uz ispunjavanje postavljenih uslova. Njihovu neodlučnost i nedovoljnu organizovanost vješto su koristili bjelaši, koje su potpomogle srpske trupe stacionirane u Crnoj Gori. Već 22. XII slomljen je otpor oko Virpazara, koji je predvodio inspirator, organizator i vođa ustanka Jovan Plamenac, koji je, na poziv kralja Nikole, ubrzo napustio Crnu Goru, prebacivši se preko San Đovani di Medua u Italiju. Oko Nikšića su borbe otpočele 23. XII, i poslije jednodnevnog okršaja, odbrana grada je, pošto su u pomoć došli bjelopavlički, grahovski i drobnjački bjelaši, uspjela da pokoleba krajnje neodlučne ustanike. Vođe ustanka, vojvode Đuro i Marko Petrović, i Marko Đukanović bili su uhapšeni u svojim kućama, dok su Milisav Nikolić i komandir Đuro Jovović sa dijelom svojih prstalica odbjegli u šumu.

Ustanici su iz štaba u Bajicama 22. XII uputili svoje Zahtjeve, koje je u ime ustaničkog odbora potpisao kapetan Krsto Popović, generalu Venelu, komandantu savezničkih trupa, koje su dobile mandat od međusavezničke komisije u Versaju da okupiraju Crnu Goru, i Izvršnom narodnom odboru, čiji je prepis dostavljen komandi Jadranskih trupa. Sjedište komande savezničke vojske bilo je u Kotoru, a pod njenom komandom su,

već smo napominjali, formalno bile sve savezničke jedinice, uključujući i srpske. Ova komanda je bila potčinjena Komandi istočne vojske, sa sjedištem u Carigradu. U Zahtjevima se navodi da je skupština u Podgorici sazvana protiv ustavnih odredbi Crne Gore i volje većine crnogorskog naroda, što je bio osnovni razlog da se digne opšti pokret i ustanak u Crnoj Gori. Potom se navodi da se svi slažu sa idejom da Crna Gora uđe punopravna sa ostalim pokrajinama u jednu veliku jugoslovensku državu, a da o obliku vladavine riješi redovno izabrana skupština svijeh Jugoslovena, odnosno Konstituenta. Prethodno su zahtijevali da se kazne krivci koji su bacili ljagu našem oružju, što se odnosilo na intenzivnu propagandu ujedinitelja o navodnoj izdaji Crne Gore i njenog kralja tokom rata, te da se anuliraju odluke Podgoričke skupštine i provedu novi slobodni izbori za Crnu Goru, čiji će izaslanici privremeno predstavljati Crnu Goru izvan i unutra. Radi izvršenja nave-denog, najavljen je ulazak ustaničkih trupa 23. XII u Cetinje, kada će preuzeti sva državna nadležstva. Izvršni narodni odbor, na čelu sa Markom Dakovićem, i komandant Jadranskih trupa, general Milutinović, odbili su pomenute zahtjeve.

Do sukoba je došlo uoči Božića, 24. XII ujutro, kada su na pokušaj ustanika da uđu u grad, bjelaši odgovorili oružanom paljbom. Istog dana na Cetinje je došao komandant savezničkih trupa, general Venel, pokušavajući da sklopi primirje među sukobljenim stranama. Postavio je i jednoj i drugoj strani uslove, po kojima je trebalo put Kotor-Cetinje osloboditi za saobraćaj, uspostaviti pokidane telefonske i telegrafske linije. Dat je rok da se navedeno ispuni do 25. XII /7. I i da se svi oni koji su učestvovali u ustanku povrate kućama i polože oružje. Ustaniци su se dijelom povukli svojim kućama, odbijajući da polože oružje. Dio ustanika je pobjegao u Boku Kotorsku i Bar, odakle su ih Italijani prebacili u Medovu, gdje se nalazio sabirni logor za Crnogorce, a potom u Italiju, dok se dio odmetnuo u šumu.

Na taj način suzbijen je ustanak na Božić 1918. godine, ali će se borbe protiv protivnika bezuslovnog ujedinjenja trajati sve do 1924. odnosno sporadično do 1929. godine. U borbama oko Cetinja bilo je 79 ranjenih i poginulih (16 poginulih i 63 ranjenih) među pristalicama bezuslovnog ujedinjenja, dok je među njihovim protivnicima oko Nikšića i Cetinja poginulo 29 lica (tri oko Nikšića).

Ovim događajima skrenuta je pažnja Konferenciji mira u Parizu na stanje u Crnoj Gori, što je bio jedan od ciljeva pobunjenika, ali je i otvoren proces dugotrajne oružane konfrontacije pristalica i protivnika bezuslovnog ujedinjenja.

Ciljevi ustanka

Ciljeve ustanka su veoma jasno definisali sami ustanici u pismu tzv. Izvršnom odboru od 22. decembra 1918/ 3. januar 1919 koje je u ime Ustaničkog odbora potpisao Krsto Z. Popović:

"Već su prošla dva dana, da se prijestonica Cetinje nalazi u opsadi od strane nekoliko hiljada ustaških četa, koje sa nestrpljenjem očekuju da čim prije uljegu u prijestonicu Cetinju, te svojim ulaskom uspostave stanje koje dostojno odgovara crnogorskom imenu i budućoj državi Jugoslaviji. Da bi se izbjeglo prolijevanje bratske krvi, koja ako poteče istorija neće pamtiti, potpisati Ustanički odbor našao je za shodno da Izvršnom odboru uputi izražaj volje crnogorskog naroda u sljedećem:

I – Mi smo svi složni da Crna Gora uđe punopravno sa ostalim pokrajinama u jednu Jugoslovensku državu, bez ikakvih unutrašnjih političkih granica, a oblik vladavine ostavljamo da punopravno riješi redovno izabrana skupština svih jugoslovena – Konstituanta - čemu ćemo se srdačno pokoriti.

II – Mi tražimo da prethodno jedan narodni sud pronađe krivce za sve događaje koji su bacili ljagu na naše oružje i da tek onda, čista vedra čela pristupimo velikoj jugoslovenskoj zajednici, za koju su i najstariji naši preci najvjerniji zatočnici bili.

III – Tražimo anuliranje odluka Podgoričke skupštine i nove slobodne izbore za Crnu Goru, čiji će izaslanici punovažno rješavati sve naše sadašnje domaće poslove, te privremeno predstavljati Crnu Goru iznutra i izvana.

Za izvršenje rada po ovom programu, ustaničke trupe sutra, 23. ovog mjeseca, umarširaće u prijestonicu Cetinje i radi uspostavljanja budućeg reda zaposjesti će sva nadležstva, u koju svrhu s naše strane bit će očuvan najbolji red, te sa ovim preko vas opominjemo vojsku koja se sada nalazi u Cetinje da sa svoje strane ne bi izazivala prolijevanje bratske krvi - u kojem slučaju smatrali bi se odgovornim članovi toga

Odbora, a mi sa svoje strane dajemo časnu riječ da će kako život tako i imovina svakom biti zagarantovani, sem u slučaju da budemo napadnuti¹¹.

Šta se uočava ako se posmatraju programski dokumenti od početka ustanka, pa dalje? Prije svega, da se programska načela mijenjaju od početnog stanovišta "pravednog ujedinjenja, konfederacije" do izričitog zahtjeva za "vaspostavom Crne Gore". Istina bez "vaspostave Crne Gore" nema bilo kakvog oblika "ujedinjenja" u kojem bi Crna Gora bila subjekt, kao što je zaista realna činjenica da bi "samostalna Crna Gora" mogla u bilo kojoj političkoj spekulaciji naći svoje mjesto izvan objedinjene južnoslovenske države. I ovo je bila kvadratura kruga u kojem su se našli protivnici bezuslovnog ujedinjenja. Dokazati novim kartografima Evrope da Crna Gora ima pravo da odlučuje o sebi a da istovremeno ne ugrožava njene geostrat+eške interese vezane za stvaranje jugoslovenske države bilo je praktično nemoguće. I to je onda izvorište političkog fatalizma u kojem znate da je "pravda" na vašoj strani ali ne i sredstva za njeno ostvarivanje. Otuda vođa ustanka Jovan S. Plamenac kao cilj navodi sljedeće: "Naša je deviza: Vaspostava Crne Gore sa svim njenim suverenim atributima, pa sljedstveno tome i narodno samoopredjeljenje prema postojećem crnogorskom Ustavu i parlamentarnim principima" kako je u svome Dnevniku zabilježio, u suštini, vojni zapovjednik ustaničkih snaga u Božićnjem ustanku, kapetan, potom, komandir Krsto Zrnov Popović.¹² Iz navedenih principa izvedena je glavna parola ustanika: "Za pravo, čast i slobodu Crne Gore" To je bio poklič ustanika, oznaka na medalji skovanoj u njihovu čast (tzv. "gaetuša") i programsko geslo pod kojim je vođena decenijska borba.

Protiv koga je podignut ustanak

Prvo, nije sporno da je odlukom međusavezničke konferencije od 7. oktobra 1918, Crna Gora okupirana od strane svojih saveznika. Kralju Nikoli (koji se nalazi sa vladom

---

¹¹ Vidi: Rastoder Šerbo, Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929, I-IV, Cetinje-Podgorica 2005², tom I, str. 123, dok 30, Proglas pobunjenika Izvršnom narodnom odboru na Cetinju, Bajice, 22. decembar 1918. godine, U ime Ustaničkog odbora, kapetan Krsto Popović,

¹² Dnevnik Krsta Popovića, rukopis u privatnom vlasništvu.

u egzilu) je povratak u Crnu Goru bio onemogućen na izričiti zahtjev srpske vlade, koja je uspjela da ga predstavi kao remetilački faktor čije bi prisustvo u Crnoj Gori otupilo oštricu borbi u završnici rata, što je na kraju postao i stav Vrhovnog komandanta savezničke vojske.¹³ Suočen sa energičnim odbijanjem Francuske povodom njegovog povratka u Crnu Goru, te odsustvom podrške Italije i Engleske, kralj Nikola je jedino preostalo da traži garancije od saveznika. Francuska vlada mu je saopštila da će njene trupe kada uđu u Crnu Goru poštovati legalne vlasti kralja Nikole, a da će vojne vlasti koje okupiraju zemlju upravljati u ime kraljevo.¹⁴

Stvarno, aršini koji su važili za kralja i njegove pristalice nijesu važili i za njegove protivnike. Janko Spasojević, jedan od glavnih organizatora Podgoričke skupštine, je prebačen iz Tulona u Solun francuskom ratnom lađom u prvoj polovini oktobra 1918. a Andrija Radović, ključna ličnost ujediniteljskog pokreta i anticrnogorske propagande je takođe francuskom ratnom lađom stigao iz Tulona u Crnu Goru, početkom decembra 1918. godine.¹⁵ U međuvremenu po odluci međusavezničke komisije u Versaju od 7. oktobra 1918., savezničke trupe (francuske, engleske, italijanske, američke) su okupirale Crnu Goru. Zanimljivo je, da su srpske trupe ušle u ovaj saveznički kontigent po izričitoj i samovoljnoj odluci Francuske, jer one u nijednoj varijanti nijesu planirane za ulazak u Crnu Goru. Formirana je i posebna komanda savezničke vojske za Crnu Goru, na čijem čelu je jedno vrijeme bio francuski general Venel, a kasnije francuski general Taon. Sjedište ove komande je bilo u Kotoru i njoj su formalno bile podređene sve jedinice, koje su se nalazile u Crnoj Gori, uključujući i srpske. Ova komanda je bila potčinjena Komandi Istočne vojske, sa sjedištem u Carigradu, na čijem čelu se nalazio francuski general Franše D' Epere. Italijanske trupe su se nalazile u Baru, Virpazaru, na Krstacu, u Kotoru i okolini i Ulcinju; francuske u Duboviku blizu Cetinja, Baru, Virpazaru, na putu prema Nikšiću i Zelenici; engleske u Virpazaru; a američke prema Cetinju, Podgorici, Kotoru i okolini i Zelenici.

---

¹³ Vidi: D.Vujović, Ujedinjenje... 303

¹⁴ Ibid,60

¹⁵ D.Vujović,Ujedinjenje ...285

Srpske trupe su bile raspoređene uglavnom u svim krajevima Crne Gore.¹⁶ Zadatak savezničkih trupa je bio da očuvaju red i mir u Crnoj Gori.

Dakle, često se previđa suštinska stvar. Crna Gora na kraju Prvog svjetskog rata nije bila obnovljena, nego okupirana teritorija. Ali ovoga puta, od strane savezničkih vojski (francuske, engleske, američke, italijanske i srbijanske vojske). I ovdje se izvodi svjesno karikiranje činjenica. Crnu Goru nijesu okupirale samo srbijanske trupe, ali su te trupe bile dio savezničke okupacione vojske i kao takve podređene komandi savezničke vojske u Kotoru, odnosno komandi Istočne vojske, sa sjedištem u Carigradu, na čijem čelu se nalazio francuski general Franše D' Epere.

Zašto je ovo važno? Pa upravo zbog toga što su okupacione trupe trebale da budu garant mira i samim tim zadužene za očuvanje reda u ime crnogorskog suverena a ustanak se podiže protiv "okupatora" koji se u iskazu ustanika prepoznaje kao Srbija. Odnosno, ono zbog čega su ustanici digli ustanak je prepoznavano isključivo kao djelo Srbije: "Na dan 21. decembra 1918 objavljen ustanak naroda Crne Gore protivnika okupatorske vojske, odnosno Izvršnog odbora Velike narodne skupštine, sa zahtjevom da se od njih oduzme sva uprava u zemlji; uspostavi stara na dotadašnjim zakonima i ustavom. Ustaničke trupe su pokušale na Badnji dan (24. decembra/ 6. januara) ući na Cetinje, kojim je tada komandovao srbijanski officer Milutinović i uzmu upravu u svoje ruke ali ih je dočekao plotun omladinskih grupa...,tvrđi jedan od autora pobornika ustanika, desetak godina nakon ovih događaja. ¹⁷ Uslovi koje su ustanici dostavljali posadama u opsjednutim gradovima, uglavnom su se svodili na to da "srbijanske trupe" napuste Crnu Goru. Tako su ustanici oko Rijeke dostavili tamošnjoj "mjesnoj komandi" sljedeći ultimatum sa lokacije Šinđon, 21. decembra 1918: „Izvještavamo vas da ovdje okupljeni narod zahtijeva sljedeće: Da se srbijanske trupe koje se u Rijeci nalaze da iste odmah uklone, a tako i svi oni koji žele sa njima odit. Pri izlasku da su trupe slobodne sa

---

¹⁶ Ibid, 379/380

¹⁷ Vidi : S.M. Štedimlija, Gorštačka krv, Crna Gora 1918-1928, Beograd 1928

sobom i oružje iznijeti. Odgovor na gornje narod zahtijeva do 11 sati prije podne. Šindjon 21. XII 1918¹⁸.

Zahtjev o odlasku srbijanskih trupa iz Crne Gore je bio nerealan i izraz nerazumijevanja suštine. Naime, srpske trupe su bile dio savezničkih okupacionih trupa, podređenih savezničkoj komandi u Kotoru. Formalno, kako su Francuzi prećutno ih "uveli" u Crnu Goru, mimo prvobitnih dogovora, to bi njihovo napuštanje ovih prostora trebala da naredi saveznička komanda. Da je to bilo daleko od realnog potvrđuje dopis Vrhovne komande Srbije koja dostavlja komandantu Jadranskih trupa naređenje sljedeće sadržine: "...Komanda đenerala Venela prostire se na sve trupe u Crnoj Gori i Kotoru bez obzira na njihovu jačinu. Kako je ta komanda obrazovana radi zaštite naših interesa i odbrane od italijanske akcije (podv.R.Š.) to ne treba stvarati nikakvih teškoća đeneralu Venelu niti činiti kakvo pitanje da li naših trupa ima više ili manje no što je predviđeno."¹⁹

Reduciranje ciljeva ustanika na prosto "za" i "protiv" kralja Nikole, odnosno na "dinastičko pitanje" relativizira brojna dokumentacija i sačuvani proglašeni ustanika. Jedan od takvih je objavio historičar Jagoš Jovanović još 1963. godine: "Borci za slobodnu i nezavisnu Crnu Goru ne bore se da bi povratili na prijesto dinastiju Petrović Njegoš, nego traže pravo da narod sam odluči kakav oblik vlasti želi da stvori... Nikada nećemo priznati odluku Podgoričke skupštine donesenu od jedne šačice ljudi bez korijena u narodu, nego ćemo se uporno boriti da Crnogorci sami odluče pod kojim uslovima hoće da private ujedinjenje"²⁰ Jednostavno, svođenje čitavog pitanja, na "dinastičko" je izraz potrebe bjelaša da satanizacijom crnogorske dinastije čitavo pitanje svedu na uskodinastički interes, dok su "zelenaši" bili primorani da nekritički glorifikuju dinastiju kako bi odbranili "pravo" Crne Gore. Činjenica da je ovakvo shvatanje, motivisalo ujedinitelje da pokušaju "otkupiti" priznanje od strane dinastije. Tako je početkom decembra 1920. godine vlada donijela odluku da se kralju Nikoli izdaje na ime godišnje apanaže ona ista suma od 300.000 koju je primao u Crnoj Gori, s tom razlikom što bi se sada primala u francima.

---

¹⁸ Vidi: J.Četković, Ujedinitelji.....352

¹⁹ Vidi: Šerbo Rastoder, Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929, I-IV, Bar 1997, tom I, str. 223, dok. br. 130

²⁰ Vidi više: Jagoš Jovanović, Orao na Janiku, Beograd 1963, str.106

Ta odluka je od strane procrnogorskih krugova okvalifikovana kao, "drska i kukavička," i usmjerena obmanjivanju svjetskog javnog mnjenja, sa željom da pokaže da je crnogorsko pitanje svršeno, da je ono dinastičko pitanje, a ne čisto naroda kao što je to u stvari... Vlada Srbije, kako su ovi krugovi nazivali tadašnju jugoslovensku vlast, je po njima: htjela je ovim ubiti svaku nadu kod crnogorskog naroda da će Crna Gora ikad uskrsnuti i tim slomiti njegov otpor, koji je svakog dana sve silniji. "Navodeći da je kralj odbio tu ponudu i da se tim povodom šire neistine, ponavlja se odlučnost kralja i vlade da neće popustiti nikad, ni pred najvećim žrtvama u borbi za čast, pravo i DOBRO, dobre nam Crne Gore.²¹ Slično piše i Jožef Bajza, navodeći da je poslije Rapala Italija napravila odlučan i radikalni zaokret u crnogorskoj stvari, te da je potom kralju Nikoli ponuđena apanaža od 300.000 franaka godišnje ako bi priznao aneksiju Crne Gore od strane Srbije. Kralj Nikola je s prezirom odbio takvu ponudu.²² Ali su kasnije, njegovi sinovi "izdali" svoga oca i za razliku od kćerki (posebno Ksenije) pristali na apanažu koja je obesmišljavala ciljeve njihovog oca.²³

U svakom slučaju, činjenica je da je ustanak u ključnoj fazi realizacije početnog plana po kojem je bilo planirano da se opkole Cetinje (snage pod komandom komandira Krsta Zrnova Popovića); Rijeka Crnojevića (snage pod komandom komandira Đura Šoća); Virpazar (snage pod komandom ministra Jovana S. Plamenca), dok su se oko Podgorice i okoline trebali okupiti, Piperi, Lješkopoljci i Bjelopavlići, ukupno oko 500 boraca kojim je trebao da komanduje general Milutin Vučinić, dok se oko Nikšića trebalo mobilisati preko 1000 ustanika pod komandom braće vojvode Boža i Đura Petrovića, na prostoru Rovaca bilo je oko 400 ustanika pod komandom kapetana Ivana Bulatovića. Prema procjenama oko 5000 ustanika je bilo spremno, da po potrebi stupi u borbu i uzme vlast u navedenim sredinama.

---

²¹ Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. III, dok. br. 1354, str. 1656.; Vidi više: Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu I-II*, Podgorica 2004, 152-153

²² Giuseppe de Bajza, *La questione Montenegrina*, Budapest 1928. Jožef Bajza, *Crnogorsko pitanje* (priredili Branislav Kovačević i Marijan Miljić), Podgorica 2001, 50, Bajza se u ovom slučaju poziva na pisanje zagrebačke štampe.

²³ Vidi više: Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu I-II*, Podgorica 2004, 152-153

Međutim, suštinske činjenice, koje su presudile da se, skoro ništa, ili malo toga odvija po planu su: Prvo, priprema ustanka je bila poznata pristalicama ujedinjenja, još sedam dana prije početka akcije. Naime, pop Stevo Drecun je, ponovimo, još 18. decembra obavijestio Mitrofana Bana, a ovaj generala Dragutina Milutinovića, komandanta Jadranskih trupa da se priprema ustanak.²⁴ To je bilo presudno da ustanici nijesu uspjeli da iznenade protivnike. Naprotiv, oni su konsolidovali, mobilizacijom dobrovoljaca i teškog oružja ojačali svoju odbranu i preventivno pohapsili dio vođa ustanka i onih za koje su mislili da su im neloyalni. Tako se 125 najuglednijih Crnogoraca prije ustanka našlo u zatvoru u Jusovači, među njima i: vojvode Božo i Đuro i Marko Petrović, te ministri: Savo Vuletić, Risto Popović, Marko Đukanović, te brojni drugi oficiri, sveštenici, predsjednici opština, učitelji, sudije, profesori i kmetovi.²⁵ Svi su oni optuženi za učešće u "pobuni", iako je najveći broj njih uhapšen prije izbijanja ustanka.²⁶ To je u konačnom značilo da je "ustanak obezglavljen" da je uklonjena opasnost iznenađenja i kasnije će se pokazati da će to biti odlučujući trenutak za sudbinu čitavog ustanka.

Neuspješni napad na Nikšić 23. decembra oko 15,30h je osujećen, dok je brat generala Milutina Vučinića pokušao manevar oko Podgorice, ali su ustanici bili primorani na predaju. To je omogućilo ujediniteljima da priteknu u pomoć svojim istomišljenicima oko Cetinja i Rijeke koji su bili najugroženiji. Brigadir Niko Pejanović je iz Dobrskog sela uspio da oslobodi Rijeku i dođe u pomoć Cetinju²⁷. Tako je bio osujećen plan vezan za Nikšić i Podgoricu, dok se za osujećivanje napada na Cetinje, pored ovih trupa, angažovala raspoloživa vojska i dobrovoljci. Svi okolni visovi su 21.

---

²⁴ Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. I, str.112, dok.br.15, Pop Stevo Drecun obavještava Mitrofana Bana: "Glavni vodje pokreta su: Jovan Plamenac, vojvoda Đuro Petrović i Milutin Vučinić. Većina naroda izgleda je nezadovoljna sa odlukom Podgoričke skupštine, a za to štoje Crna Gora pripojena Srbiji, a nije kao zasebna zajednicu ušla u jugoslovensku zajednicu."

²⁵ Spisak svih 125 zatvorenih lica je objavljen: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. I, str.226-229, dok. br.133

²⁶ Ibid

²⁷ Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. I, str.148-149, dok. br. 56

decembra 1918 bili "posednuti manjim grupama pobunjenika. Neke od tih grupa su bile na samoj ivici varoši u dodiru sa osmatračkim grupama." kako stoji u vojnim izvještajima²⁸. U tim izvještajima komandant Jadranskih trupa, general Dragutin Milutinović navodi i sljedeće: "Kada sam 17. decembra dobio prve vesti o tome (ustanku R.Š.) da se u Crnoj Gori sprema oružani pokret protiv ujedinjenja sa Srbijom, pozvao sam k sebi ljude, koji su označavani kao vođe, i u razgovoru koji sam vodio u mom štabu 18. decembra 1918, sa g. Ristom Popovićem²⁹ -jednim od Jabučana- biv. ministrom i g. Petrom Lomparom, komandiro, dobio sam utisak, da je komplot potpuno organizovan i da je njegovo izvršenje pitanje najkraćeg vremena. Taj utisak se pretvorio u uverenje, da su sva moja naprezanja u toku 18 i 19. decembra da dođem u ličan dodir sa g. Jovanom Plamencem, takođe biv.ministrom i g. Jov. Popovićem, biv. dipl. činovnikom, koji su takođe označavani kao vođe ovog oružanog pokreta, ostala uzaludna.³⁰ Sva osumnjičena lica su stavljena pod strogi policijski nadzor a preduzete su mere za "bezbednost Cetinja". Iz Kotora je 19. i 20. decembra prebačeno oružje kojim su naoružani dobrovoljci, kojih je bilo oko 300, dok je djelovima 2. jugoslovenskog puka u ukupnoj jačini od oko 250 boraca naređena pripravnost. Dvije zaplijenjene brdske haubice, koje sam ranije privukao iz Skadra, pripremio sam za dejstvo, referiše general Milutinović koji istovremeno obavještava da je Izvršni narodni odbor (privremena vlada Podgoričke skupštine) - nezavisno od mene – mobilisao "cetinjsku omladinu" - jedno silno udruženje mladih ljudi - i raspisao saziv dobrovoljačkih trupa iz svih krajeva Crne Gore.³¹ Štab ustanika se nalazio u Bajicama i n jemu su od strane Izvršnog narodnog odbora upućeni brigadiri Jovan Bećir i Milutin Vukotić, kao i neka

---

²⁸ Šerbo Rastoder, Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929, I-IV, Bar 1997, knj. I, str.145-155,dok.br.56

²⁹ Risto Popović (1871-1924) rodio se na Cetinju, gdje je završio osnovnu i srednju školu a pravni fakultet u Beogradu. Bio ministar pravde, sudija cet. okr. suda, predsjednik Velikog suda, ministar finansija, ministar unutrašnjih poslova. Jedno vrijeme bio opozicija režimu. Poslije A-U okupacije Crne Gore interniran prvo u Mađarsku a nakon toga u Austriju. Po ujedinjenju penzionisan kao ministar, na izborima 1923 izabran za poslanika na listi Crnogorske stranke. Umro u Beču 1924.godine.

³⁰ Šerbo Rastoder, Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929, I-IV, Bar 1997, knj. I, str.145-155, dok. br. 56

³¹ Ibid, str.148

"građanska uticajna lica", kako tvrdi u detaljnom izvještaju general Dragutin Milutinović. Delegacija se istog dana vratila sa izvještajem da su "pobunjenici nepomirljivi i da su rešeni na borbu, ako se njihovi zahtevi ne ispune." Divizijar Janko Vukotić se sa svojih 30 vojnika stavio na raspoloženje komandi Jadranskih trupa a on sam je po sporazumu sa INO otišao u štab ustanika, u pratnji jednog oficira koji se odmah vratio sa obavještenjem da su ustanici zadržali divizijara Vukotića, "preteći javno, da će ga ubiti". S druge strane, Jovan Plamenac je sa Cetinja došao u Crmnicu i u selu Godinje pokušao da organizuje ustanak, ali je bio osujećen od strane ujedinitelja i Jagoša Draškovića, komandanta mjesta u Virpazaru. To je bi razlog da Jovan Plamenac napusti područje Crne Gore. U vrijeme najžešćeg sukoba oko Cetinja, Jovan Plamenac se sa svojih 50 saboraca nalazio u Čurilu kod Taraboša, odatle prešao u Meduuu da bi potom otišao i uskoro se pridružio kralju i vladi u egzilu.

Oklijevanje ustanika, koji su po nekim izvorima "pokušavali da izbjegnu prolivanje bratske krvi" dalo je dovoljno prostora drugoj strani da se konsoliduje organizuje i spremno dočeka svaku ustaničku akciju. Noću između 23/24 decembra ustanici su se od strane Kotora spustili na samu ivicu Cetinja sa istoka i zapada. Ujutro 24. decembra došlo je do sukoba ustanika sa dobrovoljačkim četama i djelovima 2. jugoslovenskog puka koji su bili naoružani mitraljezima i haubicama. Prodor ustanika je bio zaustavljen a borba je nastavljena čitav dan. Dobrovoljci iz Nikšića su toga dana uhapsili jednog od vođa ustanika, Marka Đukanovića, biv. predsjednika Državnog savjeta i nastavili "čišćenje" terena od ustanika. U podne 24. decembra je stigao na Cetinje, komandanta savezničke vojske, francuski general Venel, koji je predhodno u Bajicama saslušao zahtjeve ustanika, potom došao sa svojom četom na Cetinje, preuzeo na sebe ulogu da rastera i razoruža ustanike i propisao uslove pod kojima će to da urade. Istovremeno je na putu za Cetinje bila upućena jedna američka četa, dok je italijansku četu general Venel odvratio od puta i naredio joj da ostane na Krstacu. Naišavši na izuzetno snažan i organizovan otpor, veliki broj ustanika, po vojnim izvorima, oko 300 se tokom 24/25 decembra

"predao bez ikakvih uslova"³². Time je bila okončana prva etapa sukoba ali je stanje bilo daleko od mirnog.

Uostalom, sam general Milutinović, stanje u Crnoj Gori prikazuje višim komandama sljedećim iskazom:

1. "Nezadovoljstvo sa Srbijom – opšte, jer su razočarane sve nade i političke i ekonomske.

2. Izvršni narodni odbor pogrešno shvata situaciju i ne pokazuje dovoljno takta za upravu ovom pokrajimom. Zbog toga nema ni autoriteta ni vlast, koje on predstavlja, imaju takav značaj. On nema ni sredstva za administrativnu radnju ni sposobnosti da zavede i organizuje red. Protiv njega ustaju čak i ogorčeni protivnici starog režima.

Zbog svega navedenog, prvi čovjek vojne sile novostvorene države u Crnoj Gori je smatrao kao "bezuslovno potrebno" da se:

1. Administrativne, sudske i vojne vlasti najhitnije saobraze sličnim vlastima u ostalom delu Srbije i da se izbor činovnika emancipuje od uticaja ma kog Crnogorca, jer partijski, lokalni plemenski i lični obzir u Crnoj Gori ometaju svaki rad.

2. Da se najhitnije izradi budžet za finansiranje u ovim krajevima da se obezbedi: uredno izdavanje plate činovnicima, dovoz robe na crnogorska tržišta, i pomoć narodu u hrani i odelu.

3. Da se bar aktivni crnogorski oficiri odmah upotrebe na službu, po srpskim komandama van Crne Gore, jer ovde i oficiri vode partijsku politiku.

Ako se ovo najhitnije ne uradi i ako se ostavi ovaj dosadanji provizorijum, koji ne zadovoljava apsolutno nikoga, ideja o ujedinjenju sa Srbijom doći će nesumnjivo u pitanje, tvrdi na kraju detaljnog izvještaja Dragutin Milutinović, unuk Sime Milutinovića Sarajlije.³³

Da su se ova upozorenja shvatala ozbiljno svjedoči i činjenica da je komanda Zetske divizijske oblasti dostavljala redovne "dnevne izvještaje" sa ovog područja koji nesumnjivo svjedoče da je vojska još dugo na ovim prostorima korišćena za "smirivanje stanja". Izgleda, da je Jovan Četković, jedan od

---

³² Šerbo Rastoder, Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929, I-IV, Bar 1997, knj. I, str.154-155, dok. br. 56

³³ Šerbo Rastoder, Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929, I-IV, Bar 1997, knj. I, str. 155, dok. br. 56

prvaka ujedinitelja bio u pravu kada je ustvrdio da je: "odbranom Cetinja bila spašena sva Crna Gora, bilo je spašeno ujedinjenje. Pokret pobunjenika je malaksao. Razbijeni oni su se sad, jednim dijelom, skrivali po šumama, a drugim dijelom sa nekim vođama koji nijesu bili pohvatani, prebjegli su u Italiju"³⁴. Dakle, i sam Četković koji je bio učesnik, svjedok i hroničar ovih događaja tvrdi da je „Pokret pobunjenika malaksao“, dakle nije bio likvidiran i ugušen, što će pokazati slijed sljedećih događanja.

Organizovane vojne akcije protiv protivnika bezuslovnog ujedinjenja su vođene u Rovcima od oktobra 1919. sa prekidima do oktobra 1921, da bi poslednji odmetnici sa ovog područja (braća Radoš i Drago Bulatović) bili likvidirani u martu 1929. godine. U decembru 1919. ugušena je pobuna u Kućima koju su predvodili major Vojin Lazović, Krsto Ivanović, Vaso Čejović i Spaso Pavićević. Borbe u Katunskoj nahiji su bile stalne i trajale su do početka 1924. godine. Najveća organizovana vojna akcija protiv ustanika je vođena u decembru 1919. i januaru i februaru 1920. Tada je Zetska divizijska oblast (koja je pokrivala Crnu Goru) bila podijeljena na 14 manjih oblasti, operativnih zona, iz kojih je istovremeno počelo gonjenje odmetnika, interniranje i hapšenje članova njihovih porodica, jataka i svih onih koji su posredno ili neposredno pomagali ustanički pokret. U ovoj akciji uhapšeni su pobunjeničke vođe: Ibro Bulatović iz kolašinskog kraja; Ilija Damjanović, Mato Todorović, Kosta Radović, Ilija Kecojević, Nikola Perović, Luka Popović iz nikšićkog kraja; Đuro Kapa koji se predao sa 12 saboraca; Simo i Filip Krivokapići odmetničke vođe iz Cuca su se predali sa 60 saboraca. Ukupno je u ovoj akciji ubijeno 22 odmetnika, uhvaćeno i natjerano na predaju 599, kao i 138 izbjeglih vojnika iz nikšićkog bataljona, odnosno ukupno 757 lica.

Shvativši da su svi naponi prema internacionalizaciji crnogorskog pitanja ostali bez značajnijeg odjeka, crnogorska emigracija je sredinom 1919. godine počela pripreme za upad u Crnu Goru, odnosno proizvodnju događaja koji bi ponovo i snažnije skrenuli pažnju Konferenciji mira na ono što se događa u Crnoj Gori. Tim prije što su britanska i francuska vlada priznale KSHS početkom juna 1919, dok su SAD to uradile u

---

³⁴ Vidi: Jovan Četković, n.d.str.395

februaru iste godine, što je Crnu Goru dodatno udaljavalo od povoljnog rješenja. To što su velike sile još priznavale Crnu Goru, odnosno nejsku vladu, i držale svoje poslanike pri crnogorskom dvoru, što nijesu formalno priznavale odluke Podgoričke skupštine, dodatno je pothranjivalo iluziju crnogorske emigracije da je moguće sve vratiti na stanje od prije Podgoričke skupštine. Krajem jula 1919. godine, u Rim su iz Pariza doputovali Jovan Plamenac i njegov sekretar Savo Petrović. Jugoslovenski poslanik Antonijević obavještavao je da među crnogorskom emigracijom u Italiji vlada živo komešanje i da je počelo prebacivanje Crnogoraca, kao i italijanskih ardita koji se koncentrišu u Draču. Glavna snaga biće u Baru, a manji delovi u San Đovani di Medua.³⁵ Prema istom izvoru, Plamenac je uvjeravo Crnogorce u Italiji da će Crnogorski kralj i vlada crnogorska najviše za dve tri nedelje biti u Crnoj Gori.³⁶ I zaista, poslije kratkotrajnih priprema u julu 1919. godine, Krsto Popović, načelnik štaba vojske u Gaeti, sa još 120 Crnogoraca (po obavještajnim izvorima) krenuo je u Crnu Goru s namjerom da podigne opšti ustanak; ova grupacija se sa italijanskih lađa iskrkala u Crnu Goru noću između 18. i 19. jula (između Bara i Ulcinja).

Prema tim izvorima, iskrcalo se 17 oficira i 103 naoružana vojnika,³⁷ dok je, prema izvorima crnogorske emigracije, tada u Crnu Goru upalo 69 crnogorskih oficira i to: komandiri - Petar Lekić, Marko Vučeraković, Krsto Popović, Pero Vuković, Savo Čelebić, Đuro Kapa, Mato Todorović, kapetani - Milo Lekić, Andrija Dragutinović, Niko Kaščelan, Todor Borozan, Dušan Vuković, Krsto Ivanović, Božo Bećir, poručnici - Jovan Nikolić i Vaso Marković, potporučnici - Mašan Borozan, Petar Lekić, Petar Nikolić, Marko Popović, Majo Vujović, Boško Vujović, Ilija Raičević, Mladen Gluhović, Ilija Konjik, Jovo Kojić, Marko Đ.

---

³⁵ Vidi: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, Bar 1997, knj. I, dok. br. 406, str. 532.

³⁶ Vidi: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, Bar 1997, knj. I, dok. br. 426, str. 549; dok. br. 427, str. 549-550.

³⁷ Vidi: *Ibid*, dok. br. 355, str. 477; dok. br. 375, str. 497; dok. br. 376, str. 497-498; dok. br. 378, str. 501-502; dok. br. 391, str. 514-515; dok. br. 398, str. 521.; Jedan od učesnika u ovoj misiji Marko Vučeraković, navodi da ih je bilo 17 oficira i 103 vojnika i da su 13. jula 1920 u 6 sati ujutro krenuli iz Gaete i da se 25 jula sastao sa Krstom Popovićem na Sutormanu. Oficiri su imali svoje operativne zone u kojima će djelovati na podizanju ustanka. Vidi: *Memoarsko-dnevnički Zapisi Marka Vučerakovića*, Cetinje 2014, srt. 91-112

Popović, Đoko Tomanović, Milovan Kalezić, Niko P. Martinović, Živko Đurović, Todor Grgur, Ilija Đukić, Milo Đukić, Butor Batričević, Petar Batričević, Đuro Popović, Nikola Knežević, Simo Lažetić, Četko Jovanović, Ilija Vuković, Savo Pejović, Stevan Radonjić, Boško Vučinić, Đorđije Božarić, Filip Vrbica, Milo Šikmanović, Mašo Borilović, Pero Ivanović, Ferid Abazović, Radovan Turčinović, Petar Perišić, Andrija Pejović, Andrija Popivoda, Krsto Vuković, Đuza Vukmanović, Radisav Nikezić, Niko Niković, Mićo Niković, Stevo Dabanović, Nikola Crnojević, Janko Jovanović, Savo Marković, Jovan Zlatičanin, Ilija Leković, Đoko Račić, Milan Orović, Savo Pavlović i barjaktar - Savo Martinović.³⁸ Od navedenih, Boško Vujović i Dušan Vuković odmah su se vratili u Italiju, dok će ostali duže vrijeme komitovati po Crnoj Gori. Prema izvještaju jugoslovenskog poslanika iz Rima, ova grupa je u Brindiziju bila obučena u italijanske uniforme, prevezena ratnim brodom i iskrcana između Ulcinja i Bojane i odatle se rasturili po plemenima i svaki otišao u svoj kraj. Jedna grupa se sukobila sa srpskom vojskom u Crmnici, gde ih je poginulo šest, jedan oficir zarobljen, a trideset pobjeglo u San-Đovani-di Medua, odakle ih Talijani ponovo prebacili u Italiju u logor Formio.³⁹ Ekspedicija je bila traljavo i dosta nevjesto pripremljena. Ne samo što su informacije o namjerama crnogorske emigracije curile sa svih strana, te nijedna akcija nije mogla biti izvedena u tajnosti, već su pogrešne procjene o situaciji u Crnoj Gori, vjerovatno uslovljene i izvještajima stranih misija, u kojima je naglašavano veliko nezadovoljstvo naroda, kao i alarmantnim iskazima izbjeglica kod emigracije, stvorile utisak da će im se većina naroda pridružiti. S druge strane, neki od učesnika ove ekspedicije (Marko Vučeraković) koji je detaljno opisao ovu epizodu ustanka, kritički se određuje i prema svojim saborcima i implicite sugerise da je ovo bila akcija iza koje je stajao Milo Vujović a da Plamenac u nju nije bio detaljno upućen.⁴⁰ Pri tome se apstrahovala činjenica da je narod, posebno protivnici bezuslovnog ujedinjenja, bio razoružan, go i gladan i da se u Crnoj Gori nije uspjela razviti logistička mreža među pristalicama. Tako se desilo da protivnici ujedinjenja nijesu ni

---

³⁸ Ibid, dok. br. 949, str. 1146-1147.

³⁹ Ibid, knj. II, dok. br. 540, str. 676.

⁴⁰ Vidi: Memoarsko-dnevnički Zapisi Marka Vučerakovića, Cetinje 2014, str. 91-112

znali za dolazak Krsta Popovića i drugova, dok su pristalice, organizovane u paravojne formacije, tzv. Omladinske čete, i vojska već uveliko izvršili mjere predostrožnosti u slučaju upada. Rovito stanje u Crnoj Gori, u kojoj je (na području Zetske divizijske oblasti) početkom avgusta 1919. godine, prema jugoslovenskim vojnim izvorima, bilo 2.278 odmetnika⁴¹ i gdje su se stalno vodile borbe sa njima, davalo je osnova za razno spekulacije. Uz to, obavještajni izvori ukazivali su na pokušaje povezivanja nezadovoljnih Crnogoraca sa Albancima i Hrvatima, uz logističku podršku Italijana.⁴²

Značajni rezultati u likvidaciji odmetnika postignuti su i krajem 1923. kada su likvidirane ustaničke grupe Sava Raspopovića i Muja Bašovića i marta 1924. kada je ubijeno 10 a zarobljeno 13 odmetnika. Ne treba zaboraviti da je u tada zakrvljenoj i popaljenoj Crnoj Gori, stotine ljudi čamilo u zatvorima i da je manji dio njih, amnestiran ukazom kralja Aleksandra 1925. godine. Stotinama je suđeno, mnogi na višegodišnje kazne, poput 59 odmetnika koji su osuđeni na kazne zatvora između 10 i 20 godina.⁴³

Komanda Božićnog ustanka

Jedno od zanimljivih pitanja, vezanih za Božićni ustanak je ono – ko je bio stvarni vođa ustanka? Kada se analiziraju izvori "bjelaša", posebno prvih godina nakon ustanka onda oni kao vođu označavaju samo Jovana S. Plamenca. S druge strane, znalci ovoga problema, a posebno oni koji su ostvarili uvid u raspoložive izvore, poput Novaka Adžića tvrde da je Jovan Plamenac bio politički vođa ustanka, a Krsto Popović vojni,

---

⁴¹ Ibid, knj. I, dok. br. 466, str. 590. Prema ovom izvoru, na području Zetske divizijske oblasti bilo je u cetinjskom okrugu 148, barskom 200, podgoričkom 80, nikšičkom 180, kolašinskom 30, beranskom 10, andrijevičkom 1597, bjelopoljskom 25 i pljevaljskom 8 odmetnika.

⁴² Ibid, dok. br. 479, str. 601, Prema izvještajima Marka Mijatovića akcija Crnogoraca i Arnauta počela bi jednovremeno iz Peći, Đakovice, Prizrena i Mitrovice. Na čelu Arnauta su Asan-beg Prištinac, Ahmet-bej Marto, beg iz Gnjilana, Mahmut Begović iz Peći i Đeleš beg iz Kastrata. Po instrukcijama Jovana Plamenca, u Sarajevo je otputovao Milan Kovačević. Hercegovac Veselin Sekulić počeo istu akciju u Hercegovini, dok Radićeve pristalice treba da dođu u Švajcarsku i Italiju radi dogovora sa crnogorskim agentima o zajedničkoj akciji. Na Cetinju u tom smislu radi serdar Škrnjo Kusovac...

⁴³ Vidi više: Novak Adžić, Politička suđenja u Crnoj Gori 1920-1940, Cetinje 2012

vođa ustanka⁴⁴. No, kako je ovakva podjela neuobičajna za slične pokrete to se nužno postavlja pitanje, ako je to tačno, ko ih je izabrao na te funkcije i jesu li ustanici imali jedinstvenu komandu?

Zbog toga sam skloniji tumačenju po kojem je Jovan Plamenac, mnogo ranije bio od strane kralja Nikole postavljen za prvog predstavnika vlasti u Crnoj Gori, i da je iz te činjenice crpio kapacitet prvog i neprikosnovenog vođe, više nego što je takav legitimitet imao od ustanika u Crnoj Gori. Naime, 5. novembra 1918. godine, dakle prije održavanja Podgoričke skupštine, crnogorski konzul iz Rima Veljko Ramadanović⁴⁵ proslijedio je Jovanu Plamencu vijest po kojoj je ovaj imenovan za vrhovnog zapovjednika cjelokupne vojne i civilne vlasti Kraljevine Crne Gore. Pošto se radi o do sada nepoznatom dokumentu, citiraćemo njegove najvažnije djelove: „...Čast mi je po Najvišem nalogu hitno izvijestiti Vašu Preuzvišenost, da se je Njegovo Veličanstvo Kralj Gospodar blagoizvolio pridružiti odluci volje naroda Crne Gore i sa svoje strane potvrditi Vašu Preuzvišenost za Vrhovnog zapovjednika cjelokupne Vojne i Civilne vlasti Kraljevine Crne Gore. U isto vrijeme čast mi je po Najvišem Nalogu ovim putem izvijestiti Vašu preuzvišenost, da je Njegovo Veličanstvo Kralj Gospodar blagoizvolio postaviti Vašu Preuzvišenost i za Ministra Predsjednika, Ministra inostranih djela i za zastupnika Ministra Unutrašnjih Djela.“⁴⁶ Ove navode potvrđuje i jedan od Plamenčevih bliskih saboraca, Marko Vučeraković⁴⁷ koji tvrdi da je 20. decembra, poslije

---

⁴⁴ Vidi: Đeneral Krsto Zrnov Popović, Ličnost, djelo, vrijeme, Zbornik radova sa naučnog skupa, Cetinje 2011, str. 86

⁴⁵ Sumnju u autentičnost ovog dokumenta, pored ostalog, unosi i činjenica da se na njemu Veljko Ramadanović potpisao kao generalni konzul, iako je na mjesto generalnog konzula postavljen ukazom o postavljanju 24. decembra (6. januara). Do tada je bio vicekonzul. Vidi: Glas Crnogorca, br. 63, 14. januar 1919.

⁴⁶ BIIP, f. 176, Građa Jovana Plamenca, Veljko Ramadanović - Jovanu S. Plamencu, Rim, 5. novembra 1918.

⁴⁷ Vučeraković Marko (Krnjice, Crmnica 1880 - Lijež, Belgija 1931), komita i brigadir crnogorske vojske u emigraciji. Učesnik balkanskog i prvog svjetskog rata. Istakao se u ustanku 1919. kao protivnik bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore i Srbije. Poslije sloma Božićnog ustanka odlazi u Italiju. Od kada je izbjegao u San Đovani di Meduu (28. decembra 1918) pa do smrti Marko Vučeraković je bio jedan od najaktivnijih boraca crnogorske emigracije. Više puta je upadao u Crnu Goru i komitovao. Jula 1919. s grupom oficira upada u Crnu Goru s namjerom o podizanju opšteg ustanka. Potpisnik je brojnih proglašenja ustaničkih vođa, slovio za neustrašivog i hrabrog borca. Juna 1919. mu je spaljena kuća u Krnjicama i ubijen brat Blažo. Jedan od najpoznatijih komitskih vođa uglavnom operisao na

podne dobio pismeno naređenje sa kojim se pozivam sa Krnjičanima na ustanak i polazak za Virpazar, te da su sjutradan (21. decembra) stigli pod Godinje "đe smo našli ministra Plamenca sa nekoliko Crmničana." Tvrdeći da su odatle krenuli na Virpazar i došli do Besca i da ih je bilo svega "50 tak ljudi, većinom oficira i činovnika" i da su bili okruženi znatno jačim snagama koje su bile ranije obaviještene o njihovim namjerama i da su se samim tim morali povući, te da su 29. decembra stigli u San Đovani di Medua.

Vučeraković svjedoči i sljedeće: "Kao što se iz gore navedenog vidi, naš ustanak u crmničko-primorskoj oblasti, bio je sasvim slab i bez ikakvih uspjeha, on je morao takav biti čim smo nas 50 većinom starih ljudi i podpuno razoružanih, imali pred sobom, osim srbijanske vojske i žandarmerije, još i francusku vojsku, a povrhu toga što je najvažnije protiv nas 50 bijaše sva Crmnica". Uzrok tome, Vučeraković je nalazio u "veoma slaboj i nikakvoj pripremi za ustanak" koji je "ministar Plamenac kao vođa ustanka u Crnoj Gori pripremao preko viđenijih ljudi iz pojedinih crnogorskih oblasti". Tako je ustanak u Crmnici provodio preko komandira Jovana Nikolina Plamenca, čiji su sinovi protivnici ustanka sve znali o istom iz pisama svojega oca, tako da se dogodilo da "Ovo svjedočenje je zanimljivo i zbog tvrdnje da je "ovaj ustanak u Crnoj Gori, ma kako da je bio organizovan morao je propasti, jer narod Crnogorski bio je potpuno razoružan, goloruk, i on kao takav nije se mogao boriti sa velikom srbijanskom vojskom potpuno naoružanom, sa francuskom vojskom i komandom i još sa većim brojem domaćih izroda", kako naziva svoje domicilne

---

crnogorsko-albanskoj granici, te na području Medove i Skadra odakle je organizovao, kontrolisao i koordinirao akcije emigranata i bavio se obavještajnim radom. Ukazom od 27. januara 1920. kralj Nikola ga proizveo u čin brigadira. U Gaeti je bio komandant Trećeg bataljona Crnogorske vojske u Italiji, potom komandant vojnog garnizona u Vitoriji (Paduli). Bio jedan od glavnih organizatora otpora italijanskim vlastima u akciji razoružanja i deportacije crnogorskih vojnika poslije potpisivanja Rapalskog ugovora. Poslije rasturanja crnogorske vojske, među posljednjima napušta Italiju. S većom grupom saboraca odlazi u Carigrad (juna 1923) s namjerom da se prebace u Rusiju, a potom u Albaniju (jula 1924). U Skadru je 1924. pod vođstvom Marka Vučerakovića i Pera Vukovića bio organizovan Crnogorski komitet. Vučeraković potom odlazi u Egipat, a odatle, uz pomoć Belgijskog komiteta za Crnu Goru, stiže u Belgiju (1925), gdje je i umro 1931. Nosilac je brojnih crnogorskih odlikovanja.

protivnike, odnosno pobornike bezuslovnog ujedinjenja.⁴⁸ Uz to, Vučeraković razlog tome "što je sva Crmnica bila protiv nas je veoma slaba i baš nikakva priprema za ustanak" koji je Jovan Plamenac pripremao samo preko viđenijih ljudi i o kojem narod nije znao ništa, ali su zato sve znali protivnici ustanka.⁴⁹

Ako se napred navedeno ima na umu, da je Jovan Plamenac kao zapovjednik cjelokupne vojne i civilne vlasti faktički bio ovlašćeni predstavnik krune i nosilac legitimne vlasti, postavlja se pitanje da li je ustanak "rezultat proste borbe za vlast" i kako se desilo da se legitimni predstavnik te vlasti, nađe u ulozi bjegunca od onih koji su tu vlast proglasili ništavnom a nosioce te vlasti razvlašćenim i odbačenim? S druge strane, samo se na ovaj način može objasniti ne samo da baš Jovan Plamenac bude vođa ustanka protiv Odluka Podgoričke skupštine, već se samo u tome može naći razlog bespogovornog potčinjavanja njegovoj komandi sujetnih crnogorskih glavara, od kojih nijedan nije osporio njegovo vođstvo. Istovremeno, tako se čini razumnijom Plamenčeva tvrdnja da je Crnu Goru napustio na poziv kralja Nikole radi formalnog preuzimanja vlasti i nastavljanja borbe na diplomatskom terenu, kao i tvrdnja istraživača da se ponašao kao čovjek koji je imao faktičku vlast. S druge strane okolnosti su Krsta Popovića isturile na najviše mjesto u vojnoj hijerarhiji ustanika, a u prilog tome je i činjenica da on u egzilu pokriva najviša mjesta u vojnoj hijerarhiji, iako mu to po činu nije pripadalo.

U svakom slučaju nakon neuspjelog ustanka na Božić 1918, "crnogorske ustaše", kako su sebe nazivali ustanici su se preko Medove prebacivali za Italiju, gdje je organizovana crnogorska vojska u egzilu, koja je dugo bila prijetnja za izbijanje novog ustanka. Značajan dio ustaničkih vođa se odmetnuo u šumu i otuda stalno radio na podsticanju nezadovoljstva i organizovanju ustaničkih aktivnosti.

Tako je 16. januara 1919 za Italiju a potom u Francusku otišao vođa ustanka Jovan S. Plamenac, koji je prispjevši u Francusku, preuzeo vladu, dok je brigadir Milutin Vučinić,

---

⁴⁸ Vidi više: Memoarsko-dnevnički zapisi Marka Vučerakovića, Cetinje 2004, priredili Jasmina i Šerbo Rastoder, str. 79-91

⁴⁹ Ibid

preuzeo komandu Crnogorske vojske u Gaeti. Time su i formalno bile stvorene pretpostavke za nastavak ustaničke i političke akcije na "vaspostavi Crne Gore i poništenju odluka Podgoričke skupštine". No, protokom vremena, to je bilo sve neizglednije, jer će se u međuvremenu konsolidovati uspostavljeno stanje "svšenog čina"⁵⁰.

Bilans ustanka

Iako postoji respektabilan broj primarnih istorijskih izvora, skoro niko nije našao za shodno da pokuša da napravi približno precizan bilans posljedica prvog ideološkog raskola u Crnoj Gori. U dugotrajnom procesu pacifikacije Crne Gore koji je trajao koliko i sama Kraljevina SHS/Jugoslavija, dakle do početka Drugog svjetskog rata ovo područje je bilo izloženo surovim likvidacijama, grupa i pojedinaca, paljevini čitavih sela, zabranama kretanja i izгона stoke na katunima, izbjeglištvu brojnih porodica a nekada i čitavih krajeva, brojnim grupnim i pojedinačnim sudskim procesima, i uopšte teroru i mučenjima oponenata. Izdavane su publikacije sa namjerom da se svjetska javnost upozna sa onim što se događalo u Crnoj Gori⁵¹ emigracija je prilježno bilježila izvještaje svjedoka zločina⁵¹, strana štampa je relativno često objavljivala uznemiravajuće vijesti iz Crne Gore. U to vrijeme informacije su se sporije i teže širile, te nije čudo što se sve negdje do 1921. godine u jugoslovenskoj, posebno beogradskoj javnosti, skoro ništa nije znalo o tome šta se dešava u Crnoj Gori. Sve dok 1921 godine, kada je beogradski „Balkan“ (urednik i vlasnik Svetolik Savić) objavio prve tekstove o krvavom crnogorskom raspletu iz pera radikala Pantelije Jovovića u kojima je on prvi pomenuo "pet hiljada popaljenih crnogorskih domova" što su kasnije prihvatili i mnogi istraživači. Sam Pantelija Jovović je tvrdio da „Golgota, koju je preživjela Srbija za vrijeme evakuacije kroz albanske Gudure, ni približno nije ravna onoj golgoti, koju je Crna Gora preživjela za vrijeme ujedinjenja. „Ja sam Evropi jasno predočio da je nesrećna Crna Gora, u čast i slave ujedinjenja razapeta na krstu“ tvrdio je ovaj autor⁵².

---

⁵⁰ Vidi: Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore, prevod izdanja iz 1921, Conteco, Bar, 2001 (pogovor)

⁵¹ Vidi: Krvavi album Karadorđevića, Rim 1921

⁵² Vidi: Pantelija Jovović, Crnogorski političari, Beograd 1924

Pored cifre od 5000 popaljenih domova, susrećemo se sa cifarama od 4000 stradalih Crnogoraca, preko 3000 uhapšenih, natjerano na političku emigraciju oko 4000 gradjana Crne Gore, dok je u raznim političkim procesima na sud izvedeno preko 500 lica⁵³. Jedinu pouzdanu statistiku bilansa napravio je Novak Adžić⁵⁴. Istražujući politička suđenja u Crnoj Gori od 1920-1940 ovaj autor je precizno utvrdio da je u navedenom periodu na sudskim procesima: Cetinjski proces 1919-1920; Cetinjski proces 1920; podgorički proces 1921; sudskom procesu brigadiru Vešoviću u Beogradu 1921; podgoričkom procesu 1922; nikšićkom procesu 1922; raznim cetinjskim procesima 1922-1926; kolašinskim procesima 1923-1927; te brojnim sudskim procesima 1930-1940, ukupno osuđena 284 lica na kaznu zatvora od 1637 godina ili u prosjeku 5,785 godina ili 2.111 dana⁵⁵.

Među osuđenima daleko najviše je bilo onih koji su ili učestvovali u Božićnom ustanku ili su izbjegli u šumu i kao članovi komitskih družina nastavili da vode borbu. Istražujući navedenu problematiku, autor ukazuje na nevjerovatan pravni paradoks. Naime, sve negdje do unifikacije krivičnog zakonodavstva, kasnih tridesetih godina, svima je suđeno po starim crnogorskim zakonima. Tako se desilo da budu osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne po zakonima zemlje koje nije bilo, a zbog svoje borbe da se vaspostavi ta zemlja. Isti autor je istražujući politički motivisana ubistva u koja se dijelom nalaze i ona izvršena nad komunistima, kojih je u odnosu na zelenaše bilo tek nekoliko procenata, navodeći njihova imena, datume likvidacije ili ubistva naveo podatke za 111-ubijenih (1919); 47 (1920); 25 (1921); 68 (1922-1929), te 38 (1929-1940). Odnosno ukupno 264 ubijena. Ovdje se radi samo o likvidacijama pojedinaca ili manjih grupa, dok su izvan ove statistike ostale žrtve većih sukoba vođenih između vojske i naroda, odnosno ustanika. Treba reći da je teror, naročito vidljiv od aprila 1919. godine, kada u Crnu Goru dolazi Ivan Lola Pavićević, kao namjesnik kraljevske vlade za kojeg sam Pantelija Jovović navodi opisujući teror koji je zaveo i sljedeće:

---

⁵³ Vidi: Novak Adžić, Politička suđenja u Crnoj Gori 1920-1940, Cetinje 2012, 195-196

⁵⁴ Ibid

⁵⁵ Vidi: Novak Adžić, Politička suđenja u Crnoj Gori 1920-1940, Cetinje 2012, str. 382

“Ta ulična rulja za nagradu od Pavićevića, ubijala je ljude, vešala žene, palila kuće, pljačkala tuđe domove.....”.⁵⁶ U svakom slučaju se zna se da je svako brojao samo „svoje” žrtve. Tako je u borbama na Badnji dan oko Cetinja prema izvještaju tamošnjeg upravnika bolnice bilo 13 poginulih, 59 ranjenih, odnosno ukupno 72 lica.⁵⁷ U deportacijama i kažnjavanju čitavih krajeva, sela i zaselaka, motivisanih optužbama da štite odmetnike, vršene su masovne odmazde. Tako komandant Zetske divizijske oblasti general Mihailović javlja da su u septembru 1919 samo u šavničkom srezu uhapšena 132 mještanina.⁵⁸

U novembru iste godine usled raširene komitske djelatnosti i velikog broja odmetanja u šumu, general Mihailović je predlagao povjereniku Kraljevske vlade na Cetinju da se zavede vanredno stanje sa prijekim sudom na svakom dijelu teritorije gdje se pojavi veći broj odmetnika i gdje ga narod pomaže, kao i tamo gdje se vojska mora upotrijebiti za zavodjenje reda⁵⁹. Sačuvani su spiskovi odmetnika, “sumnjivih” i njihovih jataka, te izvještaji Komandanta pojedinih operacija iz vođenih u raznim djelovima Crne Gore. Ovi izvještaji na kraju po pravilu sadrže bilanse u kojima je naveden broj “uhvaćenih u borbi” onih koji su se “predali” te broj “ubijenih”. Sistematskom analizom ovih izvještaja i spiskova mogao bi se utvrditi približan broj stradalih i na jednoj i drugoj strani. Svejedno, bio on “mali” ili „veliki” samo se na taj način može smanjiti nivo manipulacije i istovremeno pokazati veći nivo odgovornosti. Jer ako se u ovim izvještaji a kao brojke izbačenih iz stroja navodi cifra od 759⁶⁰ ili da je u Pješivcima u novembru 1919 zarobljeno „odeljenje od 20 vojnika”⁶¹ te borbama u nikšićkom srezu u kojima je poginulo 5 a ranjeno 7 vojnika⁶².

---

⁵⁶Vidi: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I- IV, Bar 1997, knj. I, str. SS 18-19

⁵⁷ Vidi: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I- IV, Bar 1997, knj. I, str.164, dok. br. 66

⁵⁸ Ibid,knj. II, str.732, dok. br. 606

⁵⁹ Ibid,knj. II, str.656, 658, 670, 671, 705, 706, 733, 775,.....

⁶⁰ Ibid, KNJ.II, str.945, dok.br.769

⁶¹ Vidi: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. II, str.852, dok. br. 777

⁶² Vidi: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. II, str. 955, dok. br. 780

Početak decembra 1919 pukovnik Bogdanović je tvrdio da se samo na području Stubica-Bogetići nalazi 150-200 odmetnutih Čevljana, Cuca, Rovčana i Zagarčana i da im se pridružilo 150 Pješivaca⁶³. Šta nam ovi brojni izvještaji govore?⁶⁴ Samo to da je sukob oko Cetinja i drugih mjesta na Božić 1919 bio minorna uvertira za daleko veće sukobe krajem te i početkom 1920 godine i kasnije, te da je saglasno nespornim činjenicama nemoguće i nenaučno ustanak svoditi samo na događanja iz januara 1919.

---

⁶³ Vidi: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929*, I-IV, Bar 1997, knj. II,

⁶⁴ *Ibid*, knj. II, str. 945, dok. br. 769

Akademik Zoran LAKIĆ¹

UDK: 94(497.16)"1918"

UDK: 355.426(497.16)"1918"

**KORJENI I POSLEDICE
NAŠIH PODJELA KROZ ISTORIJU**
stogodišnjica nemira u Crnoj Gori 1919-2019

Podjele su bile čest saputnik, bezmalo, svih generacija u Crnoj Gori, od pojave pismenosti (i pisanih izvora) pa sve do ovih naših dana. Nekada su bile vrlo žestoke, pa i pogubne za budućnost Crne Gore. Više ih je nezabilježenih; pa su sačuvane kroz naraciju – od oca do sina. Za čudo je što se tim nasleđem, kojim je opterećena svaka generacija – malo ko temeljno bavio. Kao da je sve ostalo bilo važnije od raskola i podjela i njihovih posledica.

Ostalo je, međutim, dosta zapisa o tome, u formi narodnih mudrosti i raznih dosjetki, upravo, na ovu temu. Imalo se, dakle i ima što naći. I vrijeme je da se, konačno, nauka i struka pozabavi ovom temom.

Htio sam uputiti riječi priznanja organizatorima ovoga okupljanja i riječi podrške za organizaciju ovoga, ali i za buduće skupove u još proširenijem sastavu. Mislim da nam za sada nedostaju stručnjaci iz Srbije, Bosne i Hercegovine, pa i iz Crne Gore.

Malo ko je ulazio u uzroke tih naših podjela. Tako se otvarao prostor za njihovu politizaciju. Razno-razni političari, svaki iz svoga vremena, odista su ih koristili da ne kažem - zloupotrebljavali, po poznatom latinskom principu – pro dommo sua. Najčešće su u toj namjeri i uspijevali. U neke sukobe, čak i one odlučujuće po sudbinu i budućnost Crne Gore, odlazilo se sa poznatom lozinkom – ćeraćemo se još. Da zloupotrijebim poznatu zbirku pjesama, popularnog Matije Bečkovića, dobitnika najvećih priznanja za poeziju; među njima i Njegoševe nagrade.

Raskoli Guvernadura i Vladika – iz kuće Petrovića kao da su otvorili Pandorinu kutiju. I danas je ta tema zloupotrijebljavana.

---

¹ Akademik Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (CANU)

Navodi se da su Guvernaduri bili za put Crne Gore u Evropu (za Austrougarsku - Beč) a crnogorske vladike su tražile oslonac u Carskoj Rusiji – Brat je mio, pa ma ko on bio.

Sa najdužim posljedicama bili su raskoli tkz. „bjelaša“ i „zelenasha“. Vododjelnica sukoba je bila istorijska raskrsnica: cio slovenski Jug je bio za ujedinjenje – ne samo 1918. godine; manja grupa tkz. zelenaša je bila za samostalnu – separatnu Crnu Goru – oličenu u dinastiji Petrovića. I oni su verbalno i uslovno bili za ujedinjenje. Te podjele su potrajale i kroz događaje svjetske istorije, kakav je nesporno bio i Prvi i Drugi svjetski rat. Stari ratnici nisu zaboravljali svoje ranije podjele, ili da kažemo – ranije bratstveničko i plemensko rivalstvo. Pa će jedan od njih reći drugome da mu je sin postao četnik – borac protivu fašističkih okupatora. Onaj drugi – stari ratnik je to prokomentarisao - da njegov sin nema kud drugo – no u partizane, još žešće – antifašiste. Tako su očevi, preko svojih sinova, nastavili, još žečšu borbu od one koju su nekada vodili, kao bjelaši i zelenaši.

I dan – danas se te stare podjele nastavljaju, često i po pravilu, još žešće od prethodnih – i po brojnim osnovama. Ona druga strana u sukobu, teško dolazi do posla, do izdavača, do društvenih priznanja. Brišu se neke evidentne čak i volonterske aktivnosti. Kao najnoviji primjer navodim monografiju o KUD „Budo Tomović“ – Podgorica ili promociju Monografije o slikaru Jovu Ivanoviću. Itd. Lako je zaključiti da zbog takvih posljedica ranijih, a i novih neslaganja, najviše je gubila-Crna Gora. Padoše mi na pamet Njegoševi stihovi:

O da mi je očima vidjeti
Crna Gora – izgub da namiri
Tada bi mi duša mirna bila
Kao mirno more na pučini.

Sami sebi stvaramo probleme. Možda i iz golog koristoljublja. Rekao bih, ipak, da su korjeni tih raskola mnogo dublji. Morao bi se temeljno analizirati i karakter našeg čovjeka, koji je 5-6. vjekova bio podanik zlih gospodara.

To nasleđe nas čini i dalje – vrlo dalekim od onoga morala, koga je najavio Marko Miljanov u Primjercima čojstva i junaštva; teško je, na strane jezike, shvatljiv i prevodljiv za ljude drugog podneblja – itd.

Sada bih pokušao da objasnim moju prvotinu dilemu da li da se odazovem ljubaznom pozivu organizatora ovoga okupljanja. Nisam bio siguran da je u pitanju stručna rasprava o delikatnom i vrlo provokativnom pitanju, nakon predloga o ograničenju osnovnih sloboda govora, koji je, čak dospio i do našeg Parlamenta. Na sreću – Parlament ga je odbio.

Drugi mogući razlog je bio drugo ime našeg okupljanja – 100. godišnjica Božićnog ustanka. Ne tako davno vodio sam javnu polemiku da se to ne može nazvati – ustankom, već nekom vrstom pobune, poput današnjih pobuna kada se nekim radnicima ne isplaćuje zarađeni lični dohodak. Događaji iz 90-tih godina prošloga vijeka, koji su uzburkali Crnu Goru, gdje se čak iz korjena promijenio i sistem vlasti u Crnoj Gori – akademik Vlado Strugar je nazvao Velika buna – baš tako je naslovio svoju knjigu od 6 ili 7 stotina stranica. Ni to nije bio ustanak – iz prostora razloga što su za Ustanak potrebne mnoge druge osobenosti, koje nije imao: program, organizacija, masovnost i dr. Tako ga ne nazivaju ni pobunjenici.

Pregledao sam ponovo više stotina arhivskih dokumenata – svuda se oni nazivaju pobunjenici, takvi uslovi nisu bili ispunjeniji ni 90-tih godina prošloga vijeka, a pogotovo nije se radilo u ustanku 1919. godine u kome učestvuje par hiljada – pobunjenika. Baš bi me zanimalo koji od historičara koristi to ime. I na osnovu koje dokumentacije i argumentacije.

Uz navedene dileme, valjalo je ozbiljno analizirati, da tako kažem – i brojna pitanja, koja bi nam pomogla – kako da na te događaje gledamo, nakon 100.godina: da li je to, zaista, bio ustanak – kada je počeo i kada se završio, što je bio cilj ustanka i ko ga je i kada definisao. Ko su, zaista, vođe ustanka i ko ih je izabrao, kada i gdje. Koliko je, zaista bilo ustanika: 1.500, 5.000 ili 35.000! Odnos Velikih sila prema ustanku i posebno odnos Italije koja je bila protivu ujedinjenja jugoslovenskih naroda i zemalja. Svi učesnici Podgoričke skuptine su bili ucijenjeni po 50.000 dinara, pa se postavlja pitanje – otkuda tolike pare – osriomašenoj i gladnoj Crnoj Gori. Izvještaj Komande savezničkih trupa, koji je na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine podnio njen komandant o stanju u Crnoj Gori – prihvaćen je bez primjedaba.

Nakon toga je uslijedio raskid diplomatskih veza sa crnogorskim Suverenom, i konačno, priznanje nove države, koja je bila jedina od desetak koje su stvorene na ruševinama pet carstava, koja više nikada nisu obnovljena. itd. itd.

Još manje se taj ustanak 1919. godine – može smatrati nastavkom antiokupatorskog Komitskog pokreta 1916-1918. godine. O tome, već, postoje historiografska djela, koja se ne mogu ignorisati – bez valjane arhivske dokumentacije. Uostalom – donio sam poznatu Komitsku proklamaciju iz ljeta 1918. godine, koja nedvosmisleno pojašnjava stav Crnogorskih komita – prema kasnijim odlukama Podgoričke skupštine od 26. novembra 1918. godine. Riječ je o ujedinjenju jugoslovenskih naroda i odnosu prema kralju Nikoli Petroviću. Fotokopirao sam taj dokument u više primjeraka. Ustupiću ga zainteresovanim, uz naznaku da se i danas nalazi u dokumentaciji Istorijskog instituta Crne Gore – u Podgorici.

Najzad da kažem da postoje naučne studije o ponašanju samozvanih– komita, a ustvari odmetnika, koji nakon ujedinjenja 1918. čine dosta nevolja narodu susjedne Hercegovine. Jedna od njih je knjiga Hercegovina – u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca – prof. dr Drage Mastilovića, dekana Filozofskog fakulteta u Istočnom Sarajevu – danas (2009). Pripremio sam i fotokopiju Proglasa iz Trebinja 15. XII 2018. U kome se oni nazivaju najpogodnijim imenima – razbojnici i pljačkaši itd. (str. 215). I to mogu dati zainteresovanim.

Ako bi bilo vremena nastojao bih da u kratkim crtama portretišem Krsta Zrnova Popovića – vođe Božićne pobune 1919. godine. Prema njegovim dnevničkim zapisima koje je objavio pasionirani historičar – Veljko Sjekloća: I on je ove događaje nazivao pobunom - u knjizi Krsto Popović u historijskoj građi i literaturi, Podgorica, 1998, (str. 397). A kada je riječ o njegovom nacionalnom identitetu – kazivao se Srbinom, naravno iz CRNE Gore. Bio je pristalica Kralja Nikole, kao i mnogi drugi. Ali Crna Gora nije samo Kralj, već narod u prvom redu.

Ovu elaboraciju ću završiti stihom pjesnika:

- Melemi se žure – da rane zaliječe!

Umjesto komentara evo još par stihova:

- Ne bih htio da imam drugu istoriju osim istorije – svojih predaka.
- Šta li se sve to – oko mene zbiva?
Idem li ja to bez moje glave,
bez prošlosti
u budućnost.
- Kako da bez temelja
gradim kuću – u vazduhu!
- Gdje da zaplačem
kad preoremo svetle grobove
naših predaka?!
- Mračna je zemlja
kada usled bijela dana
tražimo još čovjeka.

Na kraju izlaganja predlažem da se ispusti drugi dio naslova našega skupa koji glasi – 100. godišnjica Božićnog ustanka iz navedenih razloga, te da ostane kao naziv ovog našeg skupa samo Korijeni i posledice naših (crnogorskih) podjela. Prije mnogo godina – to sam označio kao – Raskoli, diobe i pomirenja (dijalog). Bio bi to adekvatniji naziv svega onoga sa čime Crna Gora živi evo – punih 100. godina.

Najzad, predlažem da ovo naše okupljanje preraste u tradiciju i da se svake godine održi rasprava sa istim naslovom – Korjeni i posledice podjela u istoriji Crne Gore. I tako redom par narednih godina sa novim učesnicima – specijalistima za taj period, uključujući tu i ideološke podjele 1948. godine, zatim događaje iz zajedničke države i one druge – sadašnje Crne Gore.

Svaki naredni skup će nametnuti nove teme. Politika ne može da zamijeni nauku. One su uvijek međusobno suprotstavljene. Ovakvim okupljanjima daje se puna sloboda naučnom mišljenju, od čega mogu da budu na dobitku i nauka i politika.

Akademik Jevrem BRKOVIĆ²

BOŽIĆNI USTANAK JE REAKCIJA NA PODGORIČKU SKUPŠTINU

Božićni ustanak je svakako najuvjerljiviji istorijski dokaz protiv zloglasne Podgoričke skupštine. To je dokaz da Crna Gora nije jednodušno prihvatila njene odluke kojima se ukida Država Crna Gora i detronizuje dinastija Petrović Njegoš, znatno starija od dinastije Karađorđevića. Vjerujem da su se i sami ustanici, pogotovo vođe Božićnog ustanka, znali da neće osloboditi Crnu Goru i vratiti dinastiju Petrović Njegoš. Njihov cilj je bio da Evropi, pogotovo Italiji, Engleskoj i Austriji, mada u rasulu, pokažu da se Crnogorci nijesu pomirili sa nestankom svoje stare države Crne Gore, čiji korijeni sežu sve do Duklje Arhonta Petra, Svetog Vladimira, kneza Vojislava, kralja Miha-ila i kralja Bodina. To se i desilo. Evropa i dvije beogradske no- vine pišu da Beograd nije uspješno obavio posao prisajedi- njenja i ujedinjanja Crne Gore. Božićni ustanak je sve iznena- dio, pa i neke poznate crnogorske ujedinitelje i sluge okupa- cionog režima: shvatilo se da Srbija nije svršila posao u Crnoj Gori. Gledano iz takve povijesne pozicije, Božićni ustanak, bez obzira na njegov poraz, postao je izuzetan dokaz da Crna Gora nije pristala na onakvo prisajedinjenje Srbiji, da to nije svršeni čin jedne istorijske drame. Postoje slučajevi u velikim povijesnim dramama kada je mnogo bitnije pokazati otpor tom „svršenom činu“, nego, recimo, postići kakav djelimičan uspjeh. Nemirenje sa „svršenim činom“ nestanka jedne države i jednog naroda je najbitniji činilac za sudbinu tog naroda i te države, u ovom slučaju, crnogorskog naroda i crnogorske države.

U crnogorskoj savremenoj historiografiji Božićnim ustankom su se najozbiljnije bavili istoričar Dimo Vujović, akademik Šerbo Rastoder i poudan istoričar mlađe generacije, Novak Adžić.

---

² Akademik Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (CANU)

U novijoj crnogorskoj istoriji postoje dvije godine čije se imenovanje završava OSMICOM! Te dvije tragične i pogubne godine su 1918. i tragična 1948. godina. Obje te godine, koje se završavaju Osmicom, Crna Gora je tragično doživjela, mučenički podnijela i sudbinski platila. I prvi i drugu Osmicu Crna Gora je, to jest crnogorski narod, platili su žrtvama, progonima, logorima i groznim odučavanjem ili odvikavanjem od crnogorstva, a to znači od dukljanstva, Duklje, Zete i crnojevičko-petrovičkog postojanja! I te su dvije naše užasne Osmice postale krvave i strašne zbog crnogorske ljubavi prema onima zbog kojih su u prvoj Osmici bili izbrisani iz postojanja naroda, država i teritorije: u prvoj Osmici još i bez Dinastije, u čijem se dinastičkom pedigreu ne nalaze storije ubistva rodjaka, pa čak i ubistva sina i ova, brata i najbližih rodjaka, a bilo je i sljepila, to jest oslipljivanja i ženidbenog incesta!

U drugoj smo Osmici, takodje zbog velike i grozno navine crnogorske ljubavi, sve od cetinjskog Dvora do otresitog čobančeta i pod Durmitorom pa sve do Vasojevića, Pipera, Kuća, Bratonožića, Bjelopavlića, Rovaca i obje Morače; u Katunskoj Nahiji i Cetinju se znalo zapitati, uz prilično posnu trpezu. „Fala Bogu je li ruski car večerao i jeli dobro ijo???” Ta pjanost naša za onima koje smo proglašavali svojim zaštitnicima, a oni našem Gospodaru i Vladici, našem Gospodaru Petru Prvom nijesu dozvolili da udje u Rusiju, a Petra Drugog Njegoša su dva puta u Pskovu držali na čekanje po cijelih devedeset dana! Nije naš Vladika i genijalni pjesnik nekoliko puta jauknuo da je rob petrogradskih čudi! Mi smo svaku našu moguću i nemoguću ljubav grdno plaćali.

Više nas je koštala ljubav prema onima što su za nas malo marili nego mržnja i ratovi s onima što su na nas vjekovima ratnički nasrtali! I 1918. kobne godine bilo je nešto mnogo slično: dio Crnogorca pohrlio je u bratski zagrljaj onima što su ih kao ratne saveznike okupirali i Podgoričkom skupštinom prisaje-dinili, a prisajedinili su nas tako da u velikom ujedinjenju južnoslovenskih naroda našeg imena nigdje nije bilo, osim u dokumentima Nikole Pešića Bajce da je „konačno Crna Gora nestala“, a nešto kasnije i u naredbama načelnika genera-lištaba da „Crnu Goru smatrajte okupiranom teritorijom!“

Postojala je, ona druga Crna Gora, ona što nije potrćala u zagrljaj dojučerašnjim saveznicima u Prvom svjetskom ratu i odmah potom okupatorima i prisajediniteljima. Koliko su nesrećnini Crnogorci pretjerali u ljubavi prema velikoj Rusiji, najbolje nas uvjerava kako su svoju malobrojčanost stanovništva nadoknadjivali floskulom: NAS I RUSA TRISTA MILIONA! Danas, čujemo tu tipično crnogorsku izreku koriste Slovenci, Srbi, pa i suzdržani Hrvati! Srećom, danas se ova nekadašnja crnogorska lozinka u Crnoj Gori ne čuje, otišla je u zaborav kao i mnoge naše zablude!

Dakle, danas, konačno, znamo kako je Crna Gora svoju bezmjernu ljubav prema Rusiji platila 1948. godine, a malo se zna da je jedna Crna Gora, često obostrano imenovanu ljubav prema Srbiji i srpskom narodu platila 1918. godine. Desilo se da su jedna milenijumska državnost i država poništene nečasnom i neparlamentarnom takozvanom Velikom narodnom Podgoričkom skupštinom. Dogodilo se da jedna časna dinastija, čiji je doduše potonji vladajući kralj obilovao pogubnim opsesijama da bude kralj svih ujedinjenih Južnih Slovena, još i u bliskim rodbinskim odnosima s dinastijom Karadjordjevića i nekoliko evropskih dvorova, doživio da bude detroniziran, prognan i lišen porodične imovine!

Danas slaviti Podgoričku skupštinu znači priželjkivati novu Podgoričku skupštinu i sve njene odluke, što znači da bhi došlo do Drugog Božićnog ustanka ili Trinaestojulskog ustanka, i naravno – pobjede.

Rekli smo već da je jedinstven primjer u državnoj istoriji, državnoj i savezničkoj da saveznica, nakon pobjede, okupira svoju jedinu saveznicu, ukine joj i kraljevsko i narodno i nacionalno ime! Sve je to uradjeno neustavno, naručeno iz Beograda – organizovanom tobožnjom Velikom narodnom Podgoričkom skupštinom! U stvari – ni velikom, ni narodnom, ni ustavnom! Bilo je slučajeva da su se, nešto kasnije, kada su vidjeli što su uradili i u kakvom su anticnogorskom kolu tancovali, neki podgorički skupštinarci javno odrekli svoga nečasca u tom groznom istorijskom falsifikovanom činu. Neki su izjavljivali da je sve montirano, organizovano i upriličeno da se ugodu Beogradu. Zna se da je Rezolucija o bezuslovnom prisajedinjenju Crne Gore Srbiji u Beograd stigla nekoliko dana prije završetka Podgoričke skupštine!

Odnos prema stoljetnom jubileju južnoslovenskog ujedinjenja, iz razumljivih razloga iziskuje određenu ambivalenciju.

Naime taj čin je predstavljao civilizacijski iskorak Južnih Slovena, predstavljao je uvažavanje najljepših vizija naših najpametnijih glava, od Njegoša i Štrosmajera do Svetozara Markovića i Dimitrije Tucovića! ... Sve južnoslovenske narode doveo je u modernističku retortu savremenog svijeta koji će odigrati emancipatorsku ulogu. Taj čin je posebno bio privlačan za Crnu Goru i njenu težnju ka ujedinjenju svih Južnih Slovena!

Istovremeno od svega toga što čini civilizacijsku vertikalu južnoslovenskog iskustva, moramo razdvojiti jedan politički čin koji je, ako ništa drugo, nedostojan registara o kojima smo govorili. Način na koji je Crna Gora stupila u zajednicu sa Srbijom, bio je surova i nepravedna politička egzekucija. A tzv. Podgorička skupština nije bila ništa drugo do nedostojna politička predstava, cinična forma da se dokine jedna država i ime jednog naroda. Tako da danas konačno moramo biti jasni – slaviti čin ujedinjenja južnih slovena uvažavanje najznačajnijih tekovina našega dijela svijeta, ali slavljenje jedne sramne prevare samo je ciničan način da se otvaraju stare rane i podjele! da budemo jasni – to vam je kao da umjesto ideja francuske revolucije Francuzi slave giljotinu!

Već se tačno zna da je 1918. godina zapaljeno šest hiljada crnogorskih domova, da je izvan Crne Gore u logorima bilo šesnaest hiljada Crnogoraca, najviše oficira i podoficira, da je na Njegušima ubijeno trinaestogodišnje dijete, da su jusovača i drugi zatvori i pritvori bili pretrpani utamničenih Crnogoraca, da su u Župi Nikšićkoj, što je i u literaturu ušlo, vadili mladića iz groba i ponovo ga uz crkvu strijeljali, da su se mladićevom ocu u crnogorsku kapu otornjali i stavili mu je na glavu. Dok se izmetska sadržina ocu iz kape cijedila niz starčevo lice i bijelu zaspučenu košulju bez kragne, držeći dvanaestogodišnju kćerkicu za ruku, starac se prekrstio i gledajući u crkveno kube glasno kazao: Bože, je li moguće da su ovi ljudi Srbi!

I još jedan detalj iz literature, a u literaturu je ušao – život: „Jednog dana decembra 1918. godine u jedan sat noću, jedna grupa srbijanskih oficira, praćena vojnicima i jednom gomilom najgore fukare, kojom su terorizali čestito i mirno

stanovništvo, izvršila je u Nikšiću sljedeći odvratan zločin, želeći tim ubiti autoritet crkveorske crkve, odnosno svetitelja, patrona crnogorskog naroda i crnogorske države. Napravili su tri kovčega na formu mrtvačkih sanduka. Na jednom je pisalo Sv. Petar Cetinjski, na drugom – Sveti Vasilije Ostroški, a na trećem Crnogorsku krunu. Ove kovčege su nosili kroz varoš Nikšić na način kao što se čini crkvene procesije, zatim su se na trgu zadržali gdje su iskopali tri groba, u koja su položili ova tri kovčega. Poslije ovoga održali su opijelo kao što se to čini u pravoslavnoj crkvi prilikom sahrane. Kako je u pravoslavnoj crkvi običaj da se grobovi preliju vinom i uljem, to su mjesto toga, srbijanski oficiri prepisali javno groblje. To su oficiri: pješadijski poručnik Dušan Stajić, pješadijski poručnik Mijušković, i artiljerijski poručnik Tunguz!“

Ovaj detalj su božićni ustanici u svojim govorima i optužbama često spominjali.

I sve ono što sam do sada izlagao je, uglavnom, iz literature. Čudno je, a i nije, kada se znaju dva dosta traumatična konteksta – prvi onaj jugoslovenski karadjordje-vički, kada Crna Gora ni imena nije imala, a kasnije onaj takodje jugoslovenski, ali oslobodilački i zaista ujediniteljski, internacionalistički. Ovo su dva konteksta nastojala da potisnu u zaboravljenu prošlost sve ono što su tadašnji jugoslovenski narodi činili jedni drugima. Otuda vjerovatno, i kod crnogorskih pisaca partizana i nema adekvatnih tekstova o Podgoričkoj skupštini 1918. godini, tobođe ujediniteljskoj, a što se Crne Gore tiče sasvim prisajediniteljskoj. O Podgoričkoj skupštini i 1918. godini imamo kod Mihaila Lalića prilično detalja i asocijativnih tekstova kod njegovih ličnosti koje dolaze iz miljea prisajediniteljske a ne ujediniteljske 1918. godine, i silom nametnute Podgoričke skupštine kao tobože ustavnog okvira tom činu. Toga tematski ima i kod velikog partizanskog pjesnika Mirka Banjevića u poemi 1923. godina! Kod Banjevića je i o Podgoričkoj skupštini i 1918. godini dosta naznaka što se zapravo desilo. Kod Radovana Zogovića ima genijalna pjesma internacija crne gore, ali se ona odnosi na austrijsku okupaciju!

Veliki istraživač i pisac dr Radoslav Rotković napisao je dramu Podgorička skupština. Naše Crnogorsko narodno pozorište se nije usudilo da je izvede. Evo sada prilike da dramu Podgoričku skupštinu vidimo na sceni!

Što se moje generacije tiče, ja da znam, osim moga obimnog dukljanskog i crnogorskog temata, posebno o 1918. godini i Podgoričkoj skupštini, nema književnih tekstova, izuzev nekoliko publicističkih. Komunisti jesu AVNOJ-em vratili Crnoj Gori ime, naciju i državni federalni status u Socijalističkoj Jugoslaviji.

No, došlo je vrijeme kada je Crna Gora i avnojevski i državni i nacionalni status nestajao, kad je svedena na 27. srpsku izbornu jedinicu! Istorijskom sudbinom i zavjetom "da je vječna Crna Gora", naša država se 21. maja 2006. godine referendumski osamostalila.

Za taj veliki istorijski čin primarna je uloga naroda i svih nas koji smo i u teškim uslovima torture mislili Crnu Goru!

Kad su Zviceri gorjeli

Između jednog Velikog petka
i jedne Velike subote
(aprila mjeseca 1923. godine)
bila je i takva noć

kada su Zviceri gorjeli,
kada su nebesa plakala,
kada je neki
žandarmerijski major Kecmanović, a iz Bosne,
više no Bog Đavola Crnogorce mrzio!

Naredi
taj žandarmerijski major Kecmanović, a iz Bosne,
da te cijele noći između Petka i subote,
gore samo Zviceri,
samo čeljad Petra odmetnika!

Petar odmetnik je imao samo dvoje čeljadi:
Imao je majku i ženu i uz njih troje dece,
troje douvčadi, tri kaćunasta anđelčića gladna,
što još ne stigoše ni Čeljad da budu.

Cijele te noći
između Grahova i Cetinja,
između kamene pučine i čađavih zvijezda,
gorjela su Petrova deca,
gorjela je Petrova žena,
gorjela je Petrova kuća!

Kuću, decu i ženu,
za primjer zapali,
onaj major Kecmanović, a iz Bosne.

Te strašne crnogorske noći
samo Petrova majka nije gorjela:
Vezaše staricu za mladu trešnju ispred kuće
da bolje vidi kako joj Petrova деца i žena gore!

Pred smrt, majka Petrova
u ludnici šibenskoj doktoru Baltiću došapnu:
Sine moj,
teže je gledati kako ti sreća gori nego gorjeti!
Sve to uradi onaj major Kecmanović, a iz Bosne!

(Iz Komitskih balada)

Dr Radoje PAJOVIĆ¹

UDK: 94(497.16)"1918"
UDK: 355.426(497.16)"1918"

O UZROCIMA BOŽIČNOG USTANKA 1919. GODINE I NEKIM TERMINOLOŠKIM ODREĐENJIMA

Podgorička skupština (1918), i Božićni ustanak (1919), bili su tijesno povezani, tako da ih je izolovano nemoguće ni izučavati, ni prikazivati. U odlukama Podgoričke skupštine nalaze se uzroci Božićnog ustanka, tako da je Božićni ustanak, ustvari, odgovor na odluke Podgoričke skupštine. O tome su objavljene ozbiljne studije Dima Vujovića, Novice Rakočevića, Šerba Rastodera, Živojina Perića, Mijata Šukovića, zbirke dokumenata Šerba Rastodera, Novaka Adžića, Jovana Bojovića, memoarska kazivanja učesnika Svetozara Tomića i Jovana Četkovića. Naravno da ove autore i priređivače navodim selektivno, jer za ovu priliku nije moguće drugačije. Podpunijem razumijevanju tih prilika doprinijeli su i naši pjesnički bardovi: Radovan Zogović, Mirko Banjević i Jevrem Brković, svojim knjigama Internacija Crne Gore, Pobune uma i Komitske balade, i poemama Svezana Crna Gora ide preko Crne Gore, Brijest i 1923. (godina), Kad su gorjeli Zviceri, i Zvono Ivanovo. Ova djela omogućavaju da meritorno i objektivno možemo da promišljamo to vrijeme i te događaje.

Podgorička skupština i Božićni ustanak su velika crnogorska tragika i nezapamćena ljudska drama, čije posljedice osjećamo i dan danas. O svemu tome, danas i ovdje je teško govoriti, zbog ograničenog vremena. Zato sam se opredijelio samo za jednu dimenziju te tragike. To su crnogorske podjele.

Crnogorskih podjela je bilo i prije Podgoričke skupštine i Božićnog ustanka, ali su tada dobili surovu dramatičnost. Tada je uslijedila podjela na „bjelaše“ („ujedinitelje“) i „zeleniše“ (suvereniste). Tom prilikom je posijano zlo sjeme, koje i danas traje, naravno u drugačijem obliku. Te podjele su Crnu Goru koštale oko 5000 poginulih i ubijenih građana Crne Gore (nijesu stradali samo Crnogorci), neutvrđeni broj ranjenih i

---

¹ Autor je istoričar i član DANU

unakaženih, oko 6000 uništenih i spaljenih crnogorskih domova, a o drugim, naročito ekonomskim štetama, i da ne govorim.

Te su podjele nastavljene i u Drugom svjetskom ratu, na partizane i četnike. To je Crnu Goru koštalo oko 40 000 građana, što poginulih, što ubijenih, što strijeljanih. Više od polovine je nastradalo u međusobnim obračunima. Ni o ranjenim i ratnoj šteti ovom prilikom nije moguće da govorim.

U ovom posljednjem nesrećnom ratu (1991 – 1999) Crna Gora se nalazila na ivici provalije. Ko zna kako bi se sve to završilo da nije bilo razboritih ljudi u Crnogorskoj skupštini. Čini se da je i Narodna sloga tu odigrala izvjesnu ulogu.

Izgleda da su danas podjele veće nego ikad. Ostali su recidivi iz 1918, a pojavile su se i nove podjele. Na političkoj sceni Crne Gore vlada ogromna nesloga. Jedan broj političara radi za tuđe interese, za interese drugih država, koje ni najmanje nijesu naklonjene Crnoj Gori. Neke pokazuju i neskriveno neprijateljstvo. Taj dio političara podriva interese Crne Gore đe god stignu. Dio poslanika ne dolazi ni u poslaničke klupe. Njih interesuje samo da zbace aktuelnu vlast, pa da je oni preuzmu. Oni, izgleda, nemaju drugog programa.

Vođstvo SPC sije mržnju prema svemu što je crnogorsko. Ono ne priznaje ni crnogorsku državu, ni Crnogorce kao narod. Njen crnogorski mitropolit Crnogorce naziva „Đilasovim kopiladima“, volovima i fekalijama (ne pravi se pita od „onoga“). Crnogorsku crkvu ne samo što ne priznaje, nego je naziva najpogrdnijim imenima, a crnogorsku autokefalnost naziva autofekalnost! Kao da zaboravlja da je Aleksandar Karađorđević, 1920. godine, nekanonski ukinuo crnogorsku autokefalnu crkvu, a SPC, tj. njena Crnogorsko - primorska mitropolija baštini sve crnogorske crkve i manastire koje je na volšeban način unijela u katastar, kao vlasništvo SPC i druge države, što nije u skladu ni sa međunarodnim pravom. S druge strane ona širi lažnu propagandu kako su u Crnoj Gori, tobože, ugroženi i srpska crkva i srpski narod. Najviši crkveni velikodostojnici šire grube neistine da je danas u Crnoj Gori položaj Srba gori nego u NDH u doba Pavelića. Takve izjave podržava i dio srpskog državnog rukovodstva. Srpski mitropolit u Crnoj Gori, ističe da bi bilo bolje da je u ovoj državi podignut spomenik Musoliniju, vođi fašizma, nego Titu, vođi antifa-

šizma, čime je jasno istakao svoje ideološko, a i političko opredjeljenje. Ovo zaslužuje komentar. Zar ovo nije rehabilitacija zločina. Zar ovo ne znači rehabilitaciju i ustaša, i fašizma, i Pavelića, i Musolinija. Naravno da znači. Za obični svijet, koji ne poznaje ovu problematiku, ovakva priča može da se tumači kao da u NDH nije bilo onako stravičnih zločina nad Srbima kao što je bilo, i da je ta situacija bila bolja nego što je danas položaj Srba u Crnoj Gori. Jesu li ovi velikodostojnici SPC svjesni što govore? Ovo bi zasluživalo pravi komentar, ali se uzdržavam, jer je riječ o crkvenim velikodostojnicima.

Danas u Crnoj Gori postoji pristojan međunacionalni sklad. U svakom slučaju bolji nego u našen okruženju. Ako bi se objektivno gledalo na stvari, onda je najugroženiji crnogorski narod, i ne samo u Crnoj Gori. Prema popisu stanovništva od 1951. do 1981. godine, broj Srba u Crnoj Gori kretao se od 1,5 do 3%. Godine 1981. taj procenat je bio nešto ispod 3%. Na to povećanje, uticalo je buđenje velikodržavnih nacionalizama. To je doprinijelo da se na popisu 1991. taj procenat utrostručio i povećao na oko 9%. Na popisu iz 1911. godine, taj se procenat ponovo utrostručio, i iznosio je oko 27% (ovo je približno, jer nijesam vršio precizni proračun). Ali to nije značilo povećanje broja etničkih Srba. To su etnički Crnogorci, koji su se deklarirali kao Srbi, to je, naravno, njihovo ustavno pravo. Prema tome, kad bi bilo ugroženosti, onda bi bili ugroženi stvarni Crnogorci, a ne Srbi u Crnoj Gori. Sličan slučaj je i sa Crnogorcima u Srbiji. U doba SFRJ, u Srbiji je živjelo oko 140 000 Crnogoraca. Danas u Srbiji živi nešto manje od 40 000 Crnogoraca. To ne znači da je 100 000 Crnogoraca iseljeno iz Srbije, nego da su se ti Crnogorci deklarirali kao Srbi. Očito da nije riječ o stvarnoj ugroženosti ni Srba ni Crnogoraca, nego o nacionalnim gibanjima u crnogorskoj populaciji. No, bilo kako bilo, to stvarno znači razuranje crnogorskog identiteta.

Srpski velikodostojnici ignorišu CPC, koja još od perioda Balšića baštini visoki stepen crkvene samostalnosti. A od 1700 do 1920. godine, CPC je imala i de fakto i de jure svoju autokefalnost, a 112 godina (od 1766. do 1878.) bila je jedina autokefalna crkva na Balkanu. Nesumnjivo, da ponašanje SPC utiče krajnje destruktivno na crnogorske podjele.

Situacija u okruženju postala je zabrinjavajuća. Već se oglašavaju ratničke trube o realizaciji nekadašnjih velikodržavnih projekata.

Poznato je da se takvi projekti plaćaju potocima krvi. Već se razmišlja o reviziji pojedinih državnih granica, o brisanju državnih granica između pojedinih država, a u nekim državama u okruženju već se zveckaju oružjem. Neke velike sile i same podstiču balkansku nestabilnost.

Opravdano se nameće pitanje kako prevazići ove podjele i kako, u ovakvoj situaciji neutralisati opasnu ratnohuškačku propagandu. Može li ovaj naš skup učiniti nešto u tom pogledu? Može se samo pretpostaviti, što bi se dogodilo da ovako podijeljeni dočekamo eventualni rat.

Nameće se pitanje – Možemo li mi, učesnici ovoga skupa, učiniti nešto konstruktivno u tom pogledu? U tom smislu gajim neki umjereni optimizam. Možemo, ako smo „*ljudi od posla*“. To ćemo pokazati našim ponašanjem na skupu, i našim dometima. Prisjećam se Narodne sloge, od prije dvije ipo decenije, koja je bila sastavljena od dva nacionalna „ekstrema“. S tim što ovo ne bi bila politička partija, nego neka vrsta pokreta, odnosno nevladina organizacija. Ovaj skup će pokazati koliko mi to možemo. Kao prvo i osnovno treba da testiramo naš stav prema Podgoričkoj skupštini i prema Božićnom ustanku, od čega će zavisiti i naša dalja zajednička aktivnost. Uslov za to je zauzeti principijelan stav prema istini, u ovom slučaju istorijskoj istini, tj. istorijskim činjenicama, koje su utvrdile istorijska i pravna nauka. Ako u tome ne uspijemo, onda bi naš dalji posao, u ovom smislu, bio uzaludan.

Ovdje bih izdvojio set pitanja koja je nauka verifikovala i koja nijesu sporna. Na primjer nije sporno:

- da Podgorička skupština nije bila ni legalna ni legitimna;
- da Podgorička skupština nije bila izraz volje crnogorskoga naroda;
- da su Crnu Goru, uz francuske, italijanske i engleske, okupirale srpske trupe i uspostavile policijski režim;
- da su srpske trupe omogućile održavanje Podgoričke skupštine i primjenu njenih nelegalnih i nelegitimnih odluka;
- da su srpske trupe učestvovala samo u oslobođenju Podgorice (zajedno sa crnogorskim komitima i crnogorskim ustaničkim jedinicama), dok su ostale crnogorske gradove

oslobodile crnogorske ustaničke jedinice, a iz nekih gradova austro-ugarske trupe su se povukle bez borbe;

- da su poslije oslobođenja Crne Gore, srpske trupe razoružale crnogorske komite i crnogorske ustaničke jedinice, kako eventualno ne bi ometale realizaciju daljih planova;

- da su srpske trupe bile jačine divizije, oko 9000 ljudi, a ne 500 kako se negdje kaže;

- da su uoči održavanja Podgoričke skupštine srpske trupe spriječile povratak u Crnu Goru kralja Nikole i njegove vlade i crnogorsku političku elitu, koja se vraćala iz zarobljeničkih logora, među kojima je bilo oko 9500 logoraša, a među njima je bilo 700 oficira, 17 generala i neutvrđeni broj poslanika, visokih činovnika, profesora, učitelja, pravnika, itd;

- da su odlukama Podgoričke skupštine ukinute crnogorske institucije, Crnogorska skupština, Crnogorski ustav, crnogorski zakoni, crnogorska autokefalna crkva, crnogorski crveni krst, itd;

- da su srpske okupacione trupe oskrnavile crnogorsku državnu zastavu, crnogorsku krunu, crnogorski grb, kult svetog Vasilija Ostroškog i svetog Petra Cetinjskog;

- da su srpske trupe, uz pomoć domaćih saradnika, porušile spomenik velikom vojvodi Mirku Petroviću i još nekoliko spomenika, među kojima i kultni tristagodišnji Brijest;

- da su srpske trupe u saradnji sa domaćim saradnicima umorili oko 5000 građana Crne Gore, od čega oko 2000 na crnogorsko-albanskoj granici, da su artiljerijom uništili ili zapalili oko 6000 domova, ranili na hiljade građana (tačan broj nikad nije utvrđen);

- da su srpske trupe i žandarmerija izvršili nekoliko monstruoznih zločina – ubacivali u zapaljene kuće živu čeljad, među kojima i decu (porodica komite Petra Zvicera), na svirep način umorili nekoliko uglednih crnogorskih oficira (slučaj majora Šćepana Mijuškovića i njegovog brata Đola, idr);

- da su na svirep način iznuđivali prokazivanje komita, stavljajući žrtvama u gaće žive mačke koje su tukli štapovima, a one žrtvama razdirale živo meso;

- da je navodni tajni ugovor između kralja Nikole i austrijske vlade bio falsifikat Radovana Perovića Tunguza, što je srpska vlada zloupotrijebila.

Ovo su samo najizrazitiji zločini. Neke zločine sam izostavio, zato što nijesam siguran u potpunu istinitost

podataka (silovanje 500 žena, od čega 30 samo iz jednog bratstva).

Ako skup pokaže da je ovo izvodljivo, onda bi valjalo nastaviti aktivnosti u cilju oživotvorenja ove ideje. Nije suvišno da dodam nekoliko napomena:

- društvo koje eventualno budemo formirali treba da se zalaže za koncepciju građanske Crne Gore, multietničke, multikonfesionalne, nepolitičke, ne vladine, ali ni anti vladine, civilizacijske, prevashodno kuturne usmjerenosti. Morali bismo se potruditi da u ovom društvu ne budu političari, niti ostrašćene ličnosti;
- društvo bi imalo svoju platformu, zapravo jasan program, koji bi predviđao bavljenje i istraživačkom aktivnošću, izdavaštvom, izdavanjem svoga časopisa...
- Ako program bude jasno osmišljen, računam da bismo imali široku podršku i domaće i međunarodne javnosti. Nadam se da ne bi bilo teško obezbijediti sponzore. Za početak društvo bi moglo da dobije radni naziv Narodna sloga, ili po dogovoru neki prikladniji naziv.
- Za početak treba da izaberemo Inicijativni odbor od predstavnika svih nacionalnih struktura – Crnogoraca, Srba, Muslimana, Bošnjaka, Albanaca, Hrvata, Roma, Jevreja i svih drugih. Odbor bi pripremio nacrt programa i osnivačku skupštinu.
- Prema ovoj zamisli društvo bi moralo da počiva na principima kao što su: kultura dijaloga, tolerancija, uvažavanje drugačijega mišljenja (ali praviti razliku između utemeljenog i neutemeljenog mišljenja). O svakom problemu imati ljudski pristup. U naučnim i stručnim stvarima primijeniti princip nepristrasnosti, latinski – sine ira et studio (bez srdžbe i pristrasnosti).

Terminološka određenja

O ovome je, ovom prilikom, zbog vremenskog tjesnaca, moguće govoriti samo u naznakama, i samo o nekim pitanjima.

Nameće se pitanje naziva događaja – ustanak, buna ili pobuna.

Kod nekih novinara, pa čak i historičara i pravnika primijetio sam da upotrebljavaju naziv – pobuna, odnosno Božićna pobuna.

Pobuna je neadekvatan naziv, jer on umanjuje karakter i značaj događaja. Uvjeren sam da se to ne radi tendenciozno, nego zbog nedovoljnog poznavanja pojma pobuna. Za ovaj događaj, odgovaraju termini ustanak ili buna. Kod nekih autora to nije isto, ali moja saznanja potvrđuju da jeste isto. Svi znamo da se *Seljački ustanak* pod Matijom Gupcem iz 1573. godine naziva i *Seljačka buna*. Svi znamo da se Prvi srpski ustanak iz 1804. godine naziva i *Buna na dahije*. Filip Višnjić to tako naziva u istoimenoj poemi, a njegov stih „*Usta raja ka iz zemlje trava*“, govori da je riječ o opštenarodnom ustanku. I da završim sa Mađarskom bunom. Mađarska revolucija iz 1848. godine često se naziva Mađarskom bunom. Prije 60 godina prvi put sam čuo za Božićni ustanak, i taj naziv je u stalnoj upotrebi – tako da je stekao „pravo građanstva“, što bi rekli. Prema tome, nema nikakvog razloga da tako ne ostane – dakle Božićni ustanak. A primjere o buni naveo sam, kako ni od tog naziva ne treba bježati, ali bih rekao da se taj pojam ne razumije dovoljno.

U literaturi o Božićnom ustanku, a još više o Drugom svjetskom ratu, često se neadekvatno upotrebljavaju termini „ubijen“, „strijeljan“, „poginuo“. To su sasvim različiti pojmovi. Ako se u ratu protivnik zarobi, pa se ubije bez sudskog procesa, onda je to ubistvo. Strijeljanje se obavlja po kakvoj takvoj presudi, a za palog u borbi ne može da se kaže da je ubijen, nego da je poginuo. Ima drastičnih primjera, ali nema vremena za kazivanje o njima.

Za ovu priliku izdvojio sam još jedan termin. Riječ je o neadekvatnom tumačenju Mojkovačke bitke – i kod historičara, i kod publicista, i kod političara. Obično se borba od 6. i 7. januara 1916. godine navodi kao Mojkovačka bitka. A to je, u stvari, Mojkovački boj, i to jedan od bojeva Mojkovačke bitke.

Mojkovačka bitka je isto što i Mojkovačka operacija. Ona traje od sredine oktobra 1915. (počinje od Javora i Drine) pa do 7. januara 1916. godine. Ona je imala nekoliko uzastopnih bojeva. Mojkovačka bitka je spasila srpsku vojsku od opkoljavanja i uništavanja, a Mojkovački boj od 6. i 7. januara 1916. nije imao nikakvog značaja za povlačenje srpske vojske. Tada se srpska vojska već nalazila u Albaniji.

Mojkovački boj od 6. i 7. januara je bio ujedurma zloglasnog Petra Pešića kako bi se tim bojem spriječilo povlačenje crnogorske vojske sa srpskom vojskom.

Др Александар Д. СТАМАТОВИЋ¹

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ДРЖАВНО ОПРЕДЈЕЉЕЊЕ ЦРНОГОРСКИХ ЗЕЛЕНАША

Основ за проучавање националног идентитета зеленаша и њиховог државног опредјељења у догађајима уједињења, и пост фестуму догађаја послије одлука Велике Народне Скупштине српског народа у Црној Гори, како је био њен званични назив, је најприје у националној доктрини Краљевине Црне Горе до краја њеног постојања, било фактичког, било формалног. Као фактички узима се 1. децембар 1918. године, када је створено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, а као формални прекид дипломатских односа великих сила са Владом у егзилу краља Николе, након одржавања избора за Уставотворну Скупштину Краљевине СХС од 28. новембра 1920. године. Књажевина (Краљевина) Црна Гора до 1918. године, и уопште тзв. петровићка Црна Гора кроз читаво своје постојање, биле су на становишту српског идентитета Црногораца. У другој половини XIX вијека, а нарочито од формалног стицања независности 1878. године, на њему се чак и инсистирало. Концепт буржоаских националних држава овог вијека, мада са закашњењем у класно-социјалном смислу, захватио је и Црну Гору на размеђу два вијека, XIX и XX. Званичан концепт црногорске државе био је да у њој живи српски народ са три вјере: православном, мухамеданском и римокатоличком. Стога није зачујућује да су тај концепт слиједили и зеленаши у догађајима уједињења, и пост фестуму одлука Подгоричке Скупштине (како се најчешће назива у скраћеној оперативној историографској и политиколошкој терминологији).

Стварање основа за буржоаско друштво у Црној Гори на размеђу два вијека, и ујединитељски практикум и модалитет стварања Њемачке и Италије, захватили су

---

¹ редовни професор, Универзитет у Источном Сарајеву

српски народ уопште, а и црногорску државу у ужем смислу. У Црној Гори никада није оспорована жеља за уједињењем најприје са осталим дјеловима српског народа, односно са једнородном браћом у осталим српским територијама, а нарочито другој независној српској држави Србији, а онда и са осталим југословенским народима. При томе треба истаћи, да је српска ујединитељска идеја била примарна, али није одбацивана ни југословенска. Шта више, користећи тешке прилике у Србији, аустрофилску политику два посљедња Обреновића, и њихове личне скандале, у црногорском државном врху на челу са књазом Николом, на размеђу два вијека, појављују се нескривене намјере и идеје да Црна Гора на себе преузме улогу српског Пијемонта.

Међутим, промјене на престољу у Србији 1903. године, које су значиле велики унутар и спољнополитички заокрет Србије, пореметиле су планове црногорског државног врха и владара. Иако је књаз Никола сматрао да ће доношењем Устава 1905. године, свој апсолутизам заогрнути демократским формалним плаштом, није било тако. Покрет за истинску уставност и демократизацију запљуснуо је Црну Гору, а он је био комбинован са конкретним ујединитељским процесом. Суочен са експанзијом Србије у српском народу уопште, и чињеницом да је ујединитељска идеја захватила и његову државу, а да при томе није примарно разматрала и условљавала то уједињење опстанком на власти њега и његове династије, и могућношћу да трговачки преговора о условима уједињења, књаз Никола се нашао у галиматијасу двоструког процеса коме се опирао: демократизације и уједињења.

Два балканска рата, и периферна улога Црне Горе у њима у односу на Србију, дефинитивно су декласирали његове амбиције да сједне на трон уједињених Срба и Југословена. Такав тренд наставио се и током Првог свјетског рата, нарочито у његовој другој фази, када је он носио хипотеку нелојалног савезника Антанте. Са друге стране, тада већ краљ Никола је као искусан политичар и државник врло добро знао, да би га свако отворено противљење српском и југословенском уједињењу, и инсистирање на погађању око сопствених интереса, које је настојао да пласира и као интересе своје државе и њеног

народа, дефинитивно декласирало у очима не само свих Срба и Југословена, него и народа сопствене државе. Суочен са чињеницом да је у процесу српског и југословенског уједињења стављен у аут најприје од Србије, а затим и Југословенског одбора, те да је то аутирање настављено и на ужем црногорском плану, стварањем Црногорског одбора за народно уједињење, краљ Никола је пред расплетом великих догађаја почео повлачити хаотичне и привремене политичко-државне потезе, најчешће без икакве концизности, а некада и нелогичне. У том домену нашла су се и политички људи који су га слиједили, и та појава рефлектовала се и на касније догађаје око самог уједињења и послуже њега.

Наведена чињеница, да је краљ Никола ипак током овог процеса био свјестан чињенице, да би га отворено противљење српском и југословенском уједињењу дефинитивно декласирало и компромитовало, доводила га је у замку да покушава дискретно да тргује са својим интересима. И у једном и у другом контексту, тако треба схватити његов проглас Југословенима поводом прокламације председника САД Вудро Вилсона, који је објављен у Гласу Црногорца од 8. октобра 1918. године. Он у њему подсећа да је објављујући рат Аустроугарској 1914. године рекао: „Тржем мач за уједињење Југословена.“ Борио се до живота и скрхана мача, па је дочекао да види остварење својих замисли и хтијења, тј. Југославију ослобођену и једру. Даље наставља: „Замишљам је већ велику, напредну и просвијећену, како се развија у демократском духу на удивљење цивилизације и слободних људи. Ево ме, браћо, данас као вазда с вама и уз вас.“ Дакле, у овом дијелу његовог прогласа неспоран је став краља Николе као поборника југословенског уједињења.

Не може се схватити сврха потенцирања краља Николе у овом прогласу улоге Црне Горе и Црногораца у прошлости. Он констатује да: „У нашој Црној Гори добро знате, од давнина живе најбољи Срби и Југословени“. Њихове муке и борбе познате су цијелом свијету, те да нема народа који је толико претрпио мука у борби за слободу. Свакако да је и ова констатација потврда српског националног идентитета Црногораца, чији ће тренд касније пратити и зеленаши. Даље опет „свечано изјављује“ да и он

и његов народ у Црној Гори желе да постану саставни дио Југославије. Међутим, краљ Никола даље наставља да жели да Црна Гора „часно уђе у југословенску заједницу, као што је часно и до краја за њу ратовала и страдала. Желим да сложено и братски уредимо југословенску конфедерацију, у којој ће свако очувати своја права (...) у којој нико неће смјети наметати првенство, већ сви да будемо једнаки у чедним њедрима мајке Југославије“ ... У овим његовим ставовима већ се јасно може видјети да намеће политичку трговину око услова уједињења, а конкретно и конфедерацију, у којој би он задржао свој краљевски положај и своју малу државицу са којима би могао да располаже, иако на крају прогласа опет поздравља све Југословене, а за себе наводи да је најсрећнији и најрадоснији Југословен.²

Уопште у црногорској историографији разних периода, нико начелно није од историчара спорио жељу народа Црне Горе да се уједини са Србијом, а такође да уђе у југословенску државу. Коментарисана је само форма уједињења, некада критикована, а још чешће констатовано да је Црна Гора у првим годинама по уједињењу такође била подређена, као и у читавом међуратном периоду. Нијансе у оцјењивању зависиле су од историографског курса компарираних са друштвеним приликама и уређењем у којем су изречене. Неки од историчара су чак дијаметрално мијењали своје ставове, у зависности од политичких и друштвених прилика.

Црногорски историчар социјалистичког и пост социјалистичког периода Радоје Пајовић, у својој књизи Контрареволуција у Црној Гори - четнички и федералистички покрет 1941-1945, објављеној 1977. године, само се овлаш дотакао периода уједињења. Он је навео: „Приликом стварања југословенске државе 1918. године црногорске грађанске снаге су се подијелиле на два политичка табора: на тзв. „бјелаше“ и „зеленаше“, тј. на присталице и противнике безусловног уједињења.“³ Из овог Пајовићевог става посредно дакле произилази и да су зеленаше били поборници уједињења, али да се разлика у односу на бјелаше

---

²Југословенима, Глас Црногорца, бр. 56, 1.

³ Радоје Пајовић, Контрареволуција у Црној Гори- четнички и федералистички покрет 1941- 1945, Цетиње, 1977, 17, Обод.

разликовала само у политичком модалитету. При том, Пајовић даље није навео шта подразумева под „условним“ уједињењем? Са промјеном политичких и друштвених прилика у посљедњој деценији XX вијека, Пајовић се нашао на курсу тзв. црногорских историчара, тј. историографског правца који је у потпуности негирао сваки српски национални идентитет Црногораца, па и зеленаша приликом уједињења. Такође, није оквирно спорио жељу Црногораца за уједињењем, као уосталом и свих југословенских народа, али се крајње критички односио према моделу уједињења, и представљао зеленаше као борце за националну и државну самобитност Црногораца и Црне Горе.

Црногорски историчар социјалистичког и пост социјалистичког периода (преминуо 1995. године) Димитрије Вујовић, у својој књизи Црногорски федералисти, објављеној 1981. године констатује: „Црногорци нијесу били противници уједињења Црне Горе са Србијом и другим југословенским земљама. Напротив, огромна већина је жељела то уједињење. Та жеља имала је емоционалне и рационалне коријене. Емоционални коријени су потицали из осјећања етничког заједништва и жеље да се нађу у заједничкој држави (...) Јер иако није оспораван српски карактер Црне Горе - напротив, на њему се стално инсистирало - сматрало се да су Црна Гора и Црногорци постали таква индивидуалитет који се не може једноставно избрисати, пошто би то значило угрожавање и онемогућавање слободног развитака Црне Горе“ ...⁴

Типичан примјер дијаметралног мијењања ставова у својим историографским радовима је црногорски историчар социјалистичког и пост социјалистичког периода Зоран Лакић. Исти је и члан ЦАНУ. У својој књизи Народна власт у Црној Гори 1941-1945, објављеној 1981. године, он је дао овакав коментар: „Безусловним припајањем Србији требало је избрисати државну и другу индивидуалност Црне Горе, која се стварала у њеној вишевијековној историји. Управо зато знатан дио црногорског народа, иако дугогодишњи приврженик идеје уједињења Јужних Словена, био је против онаквог уједињења какво је било изгласано на

---

⁴ Димитрије Вујовић, Црногорски федералисти, Титоград, 1981, 12, Историјски институт СР Црне Горе.

Подгоричкој Скупштини 1918. године. Национално незадовољне масе посебно су биле огорчене политичким рјешењима која су негирала национална права Црногораца..... Црна Гора је у међуратној Југославији 1918- 1941. године била национално обесправљена, политички деградирана и економски изабљивана.⁵ Лакић у овом коментару истина ограничава број приврженика уједињењу у Црној Гори на „знатан“, што би требало да значи већински. Но, он полази од констатације да је црногорски национални индивидуалитет тада већ био формиран. Са друге стране одлуке Подгоричке Скупштине су довеле до ревизионистичког става маса према уједињењу, чему је била алтернатива повратак на старо, тј. на независну црногорску државу. Из овога би се могао извући посредни контекст, да су тако мислили и зеленаши. У прилог овој тврдњи, иде и још један Лакићев коментар који гласи: „За наше разматрање битно је констатовати да је великосрпска буржоазија настојала да од самог почетка постојања нове државе избрише трагове црногорске државности и сузбија свијест о националној индивидуалности Црногораца.“⁶ У пост социјалистичкој ери, Лакић је у својим ставовима и радовима направио врло брзо потпуни заокрет, те у данашњици дјелује са позиција позитивистичког погледа на процес уједињења, као и српског идентитета Црногораца.

Новица Ракочевић је био црногорски историчар социјалистичког и пост социјалистичког периода (преминуо 1997. године).⁷ У својим радовима у социјалистичком периоду он је био на становишту српског националног идентитета Црногораца, а позитивистички се односио и према уједињењу. У својој књизи Црна Гора и Аустроугарска 1903-1914, објављеној 1983. године, он је политику Аустроугарске према Црној Гори оцијенио овако: „Црна Гора је за Аустро-Угарску била српска држава и дио јединственог српског питања, које ће она, у циљу опстанка морати једног дана оружјем рјешавати.“ Он је такође само

---

⁵ Зоран Лакић, Народна власт у Црној Гори 1941- 1945, Цетиње, 1981, 15, Обод.

⁶ З. Лакић, Нав. дј., 16.

⁷ Вујовић и Ракочевић припадају најстаријој генерацији аутохтоних црногорских историчара одшколованој у првој половини 50- их година XX вијека. Из биолошких разлога ови историчари су у постсоцијалистичком периоду остварили до своје смрти мали број научних радова.

констатовао оно што је било опште познато „да је краљ Никола претендовао на улогу „првог Србина“, а тиме, наравно и на уједињење српског народа под његовом династијом.“⁸

Пропаст социјализма у општем контексту, и Југославије почетком посљедње деценије XX вијека донијели су и ревизију социјалистичког концепта историографије, па и по питању оцјене уједињења 1918. године. У Црној Гори су врло брзо оформљена два основна историографска правца. Први је афирмативно третирао уједињење 1918. године, и био на концепту српског националног идентитета Црногораца, па и зеленаша. Други се углавном концептуално наслањао на форму социјалистичког периода, која се критички односила према положају и улози Црне Горе у уједињењу. Ова подјела спустила се до нивоа политичког популизма у глобалној идентификацији, на тзв. српске и црногорске историчаре. Међутим, и тзв. црногорски историчари углавном нијесу спорили, а нијесу то могли ни на основу извора, глобалну жељу већине становништва Црне Горе за уједињењем. Критика се односи на начин уједињења, и каснији положај Црне Горе у југословенској држави. Један од најизразитијих представника овог правца историографије Шербо Растодер је у својој књизи Политичке борбе у Црној Гори 1918-1929, објављеној 1996. године, у вези са овом проблематиком коментарисао: „У том смислу уједињење Црне Горе и Србије, прокламовано на Подгоричкој Скупштини 26. новембра 1918. године, представља политички чин, чија се логика не може бранити алтернативом. Тешко би било замислити Црну Гору изван обједињеног југословенског простора, а при томе, имати на уму правце и одлике њеног друштвеног развоја у XIX и почетком XX вијека.“⁹

Да је владало опште расположење народа у Црној Гори за уједињење као један глобални чин (наравно не улазећи у његове модалитете), свједочи и извјештај српског официра поручника Милутина П. Драговића, који је био командант мјеста у Никшићу, од 25. децембра 1918.

---

⁸ Новица Ракочевић, Црна Гора и Аустроугарска 1903- 1914, Титоград, 1983, 183- 184, Историјски институт СР Црне Горе.

⁹ Šerbo Rastoder, Politичке борбе у Црној Гори 1918- 1929, 1996, 9, Zadužbina Andrejević.

године. Овај извјештај начињен је одмах послје угушења Божићног устанка, и послат је ђенералу Драгутину Милутиновићу, команданту Јадранских трупа. Драговић у њему процјењује да у Црној Гори „нема од 100 - 5 који не желе уједињење са Србијом и тако заједно уђу у велику Југославију овоме се само противе од сто пет као што рекох и то само они који су овим уједињењем изгубили како они кажу своје личне користи и положаје и зато су се отворено бацили у наручје Италијанским агентима и представницима те помоћу њиховог новца и помоћи раде на обмани и завођењу мирног и сиромашног црногорског сељака“... Његов је утисак да „за ово време од како сам у Црној Гори познао сам потпуно душу црногорског сељака и са истим долазио више пута у друштву и разговор и ни једнога не чух да је противу уједињења или за нешто друго без за данашњи положај и данашњи пут Црне Горе тако рећи за уједињење.“¹⁰

Зеленаши као политичка групација, исто као и бјелаши, тј. извориште њиховог термилошког одређења и идентификације су производ популистичког виђења. Они дакле имена не добијају по одређеним идеолошко-политичким карактеристикама, него по боји папира на којима штампају своје изборне листе, а бјелаши и прогласе. Но ови политолошки термини, врло брзо ће у народу бити идентификовани и са политичким одређењем. Бјелашки покрет имао је идеолошко утемељење чак до почетка уставног периода у Црној Гори 1905. године, и оснивања Народне странке као прве и једине политичке странке у Црној Гори. Но, са друге стране бјелашки покрет се у низу сегмената не може идентификовати само са Народном странком, која практично у вријеме избора за Скупштину у Подгорици није ни постојала, а у новој југословенској држави није наставила своје постојање.

Бјелашки покрет се кроз идеју уједињења у Црној Гори већ више од деценије прије тога идеолошки профилисао и уобличавао. Он у преломне догађаје улази са јасним циљевима, а показаше се и активном политичком кампањом. Има своје прогласе, чак и лист Ново доба, прави изборне скупове и сл.

---

¹⁰ АИИЦГ, фасцикла 360, КЈТ, ОА, група XXIII, 3.

Зеленашки покрет се формирао у ходу, са врло честим политичким импровизацијама, без штампе и прогласа. Нема јасно одређене своје скупове. Обичан бирач и Црногорац тога доба слабо је разумио његове политичке поруке, јер се и тај покрет залаже за ује-дињење. Његове политичке поруке су саме себи често контрадикторне, што ће бити показано и примјерима у овом раду. Обичног Црногорца збуњивала је и чињеница, да се државна идеологија књаза (краља) Николе заснивала такође на идејама српског и југословенског уједињења. И у другом дијелу Првог свјетског рата, политика краља Николе била је конфузна, ишла је од прилике до прилике, и није негирала потребу српског и југословенског уједињења, бар у транспарентном смислу. Краљ Николе је свакако био свјестан чињенице, да би га отворено противљење уједи-њењу дефинитивно дисквалификовало у опште српском и југословенском јавном мњењу, а тако и у Црној Гори. Тражење зачкољица у том процесу, и истицање неких услова и сепаратних захтјева, било је такође и у општем јавном мњењу ван Црне Горе и у њој самој, схваћено као борба за личне интересе и круну. Политичка тактика, у којој је он те своје личне интересе настојао да прикаже као заштиту интереса државе Црне Горе и њеног народа, била је сликовито речено сувише провидна.

Искази закржљалих елемената политичког програма код зеленаша, долазе сувише касно, и то када је Скупштина у Подгорици већ требала да почне, или када је већ почела. Као такав примјер може се навести проглас 250 пуноправних гласача Цетиња од 8. новембра. Како техника гласања и бирања посланика није тематика разматрања овог рада, за њега је важније да су ови гласачи у прогласу навели: „Ми смо за Југославију. Облик те наше велике и заједничке Југославије одредиће Југословенска конституанта састављена из вољом народа изабраних представника свију југословенских покрајина. Ми смо за то да у Југославију уђу Црна Гора и Србија братски руку под руку и равноправно.“ Образлагање начина уједињења „братски“ и „руку под руку“, представља контрадикторност ставу да се за уједињење, и да конституанта треба да одлучи облик те државе. Скупштина у Подгорици није одлучивала о

начину уређења будуће државе, тј. да ли ће то бити конфедерација, федерација или унитарна држава?

На скупу који је одржан говорили су бивши црногорски конзул у Скадру Алекса Мартиновић, који је макар по подацима из другог извора напустио биралиште незадовољан начином бирања, а касније је био посланик Скупштине у Подгорици, као и бивши министар Ристо Поповић. Исти није изабран за посланика Скупштине у Подгорици, иако је био на зеленој листи, али је касније био делегирани посланик те Скупштине у Привременом народном представништву Краљевине СХС. Конфузију у статове зеленаша уноси и још један извод из овог текста, у којем се види да између њих и бјелаша није било разлике, а цитира се Алекса Мартиновић који је том приликом изјавио: „Овдје смо се сакупили да извршимо изборе повјереника, који ће међусобно, договорно бирати посланике за Велику Народну Скупштину. Из говора г. Риста Поповића, јасно се види шта ова група хоће, шта жели, какви су његови идеали. Непрестана одобравања његовог говора од стране и ваше групе доказују, да међу нама не постоји начелних разлика.“¹¹

Букашин Божовић био је командир (мајор) црногорске војске. У времену уједињења био је један од команданата тзв. Народне гарде, паравојних бјелашких јединица, састављених углавном од омладине, и млађих црногорских официра који су били бјелашки настројени. У војсци међуратне Југославије достигао је чин потпуковника. Био је пасионирани историјски истраживач, те је иза њега остала обимна грађа, која већ деценијама служи као релевантан извор за догађаје уједињења. У свом дневнику он је описао да су на агитацијоном скупу на Цетињу, присталице бјелаша овацијама поздравиле своје кандидате, а лармом и виком представнике зеленаша. Овај скуп би се можда могао довести у везу са скупом који је описан у представци 250 гласача са Цетиња, тј. можда се ради о истом скупу. У сваком случају, Божовић је навео, да је један од говорника из редова зеленаша рекао: „И ја сам, односно ми, за уједињење, али условно уједињење, да Црна Гора улази у уједињење Југославије као самостална краљевина;

---

¹¹ ДАЦГ, АОП, фонд 1918, IV- 2 (18).

онако како ће да уђе и Србија и друге покрајине, и онда ће Југославија у заједници дати облик новој држави.“¹²

Алекса Матановић је у времену уједињења био познати бјелаш. Он је 1941. године у Београду објавио политиколошко-полумемоарску књигу Уједињење Црне Горе са Србијом. Ту је поред осталог поменуо и бившег министра Јована С. Пламенца, да ни он није био против уједињења, и да је на једном скупу на Цетињу одмах послје ослобођења узео ријеч, те „ни он није заузео неки став против уједињења. Само се оградио са формом провођења његова.“¹³ У догађајима избора за Скупштину у Подгорици Пламенца се није истицао у било чему, па ни као неки израженији зеленашки експонент. Он ће међутим у каснијим догађајима бити кључна личност Божићног устанка, и каснијег битисања зеленашког покрета. У вези са њим командир Божовић је констатовао да „13. новембра стиже депеша од цетињских народних посланика да је Велика Народна Скупштина прогласила уједињење и збацила са престола династију Петровић-оқлизну се ту Јован. Увече у Дому слободе дође сво грађанство да прослави највећи дан у историји Српског народа“ (...) ¹⁴

Вјероватно у вези са догађајем описаним у жалби 250 гласача Цетиња, приликом одржавања Скупштине у Подгорици, на сједници од 23. новембра, повела се полемика о легалности избора на Цетињу, пошто су бирачи Цеклинско-добрске капетаније уложили жалбу, јер су по њиховим тврдњама гласала лица која нијесу била на бирачком списку на Цетињу. Поводом тога, група кандидата на зеленом папиру (зеленаша) напустила је скуп. Њихови противници са листе бијелих (бјелаша), тврдили су да су то зеленаши учинили, јер су видјели да неће имати већину на изборима. Бјелашки посланик из Капетаније мартинићке - Марко Савићевић, прозвао је поводом ове расправе зеленашког посланика Алексу Мартиновића тврдећи: „Алекса Мартиновић приговара верификационом одбору што је навео у извјештају да је он са дружином напустио биралиште зато што је био у мањини и наводи

---

¹² АИИЦГ, фасцикла 39, фонд Вукашина Божовића, Дневник, 1918. година.

¹³ Алекса Матановић, Уједињење Црне Горе са Србијом, Београд, 1941, 24, Издавачка задруга политика и друштво.

¹⁴ Као напомена 11.

сасвим други разлог, међутим, тачно је да је баш стога са друштвом напустио салу и што је то друга партија која је противу нашег великог идеала. „Алекса Мартиновић му је на то одговорио: „Што господин Савићевић тврди да на Цетињу има партија па чак и таквих, које су противу нашег великог идеала-циља то није тачно. Као Цетињанин свечано изјављујем таквих не постоји и не може постојати (...) Нема партија – сви смо једног начела. Наше бирачке борбе не могу се узети као партијске подјеле.“¹⁵ Свакако да се у овом сучељавању партије које се помињу не могу третирати као политичке партије или странке.

Идентификација зеленашких посланика у Подгоричкој Скупштини не може се извршити, тако да се не може знати колико је кандидата са оваквим схватањима ушло у ту Скупштину, тј. било изабрано. Ово тим прије, што је гласање за њене одлуке било акламативно, и опште потврђено. Историографија је једино узимала у обзир као зеленашког посланика Алексу Мартиновића, и то на основу чињенице да је на изборима на Цетињу био на зеленој листи, затим представке 250 гласача са Цетиња, а и овог његовог става у Скупштини. Један од ујединитељских вођа-Светозар Томић, у својој политиколошко-полумемоарској књизи Десетогодишњица уједињења Црне Горе и Србије, објављеној у Београду 1929. године, тврди да се на изборима кандидовао велики број присталица краља Николе, али да је од њих „врло мало изабрано.“¹⁶ Посланик Скупштине у Подгорици Јован Ћетковић, у свом историјско-политиколошком и полумемоарском раду Ујединитељи Црне Горе и Србије, објављеном у Дубровнику 1940. године, тврди да су „и зеленаши добили приличан број посланика.“¹⁷

Јагош Јовановић, родом из Пипера, припадао је првом ешалону црногорских револуционара из Другог свјетског рата и револуције на тлу Црне Горе. Послије рата био је један од оснивача, и први директор Историјског института Црне Горе на Цетињу.

---

¹⁵ АИИЦГ, фасацикла 319, фонд Подгоричка Скупштина, Записници.

¹⁶ Светозар Томић, Десетогодишњица уједињења Црне Горе и Србије, Београд, 1929, 29, Штампарија „Свети Сава“ М. Сладековића.

¹⁷ Јован Ћетковић, Ујединитељи Црне Горе и Србије, Дубровник, 1940, 287, Штампарија „Јадран“.

Сматра се практично првим представником социјалистичке историографије у Црној Гори. У једном чланку Побједе из 1959. године, он је о овој тематици записао: „У Подгоричкој скупштини, према свим подацима, није било ни једне струје која је била против уједињења, али је било и оних који су имали друкчије схватање од оног које је победило. Наиме, било је посланика, који нијесу били за то да се уједињење Црне Горе и Србије изврши без икаквих услова.“ Своју тврдњу је поткријепио, позивајући се на ђенерала Драгутина Милути-новића, који је навео да је број таквих 31.

Никола-Нико Хајдуковић је током прве фазе Првог свјетског рата био црногорски чиновник са посебним задацима. У другој фази рата био јер високи чиновник и министар избјегличке Владе краља Николе у Неју код Париза. Послије уједињења, када је Јован С. Пламенац образовао емигрантску Владу, био је министар у тој Влади по сопственом признању само неколико дана, и то само да би оборио Пламенчеву Владу, и политички пројекат са Пламенцем на челу. Иако то није успио, он је утицао да се један број значајнијих црногорских личности, иако до тада лојалних краљу Николи, дистанцира од Пламенчеве Владе. Хајдуковић се од тада дистанцира од црногорске емиграције. Од марта 1919. до априла 1920. године сарађује са Владом Краљевине СХС на мировној конференцији у Версају. Потом се враћа у Цариград гдје је до Првог свјетског рата живио и радио, и постаје предсједник тамошње Српске православне црквене општине и Југословенског клуба. Те чињенаце, као и контакти са Николом Пашићем 1923. године, доводе до тога да се Хајдуковић вратио у земљу 1925. године, и врло брзо након тога регулисао министарску пензију, која му је призната од нове државе, иако је био министар у избјегличкој Влади краља Николе, и његовом окружењу неколико мјесеци послје уједињења, када су краљ и његова Влада водили интензивну кампању против нове државе. Тако повратак Хајдуковића није имао никакве везе са датом амнестијом, послје које се вратио у земљу низ емиграната, на челу са Јованом С. Пламенцем. Опет, већина од њих регулисала је пензије у новој држави, и није одговарала за рад против ње, у првих неколико година њеног постојања, што је

изазвало огорчење бивших бјелаша, па и званично протеставање посланика који су им припадали у Скупштини.

Коментаришући однос снага у Подгоричкој Скупштини по релацији бјелаши-зеленаши, Хајдуковић је тврдио: „Иако су у Скупштину доведени људи од повјерења, који су били за безусловно уједињење Црне Горе са Србијом, у Скупштини се појавила прилично јака опозиција, која се није сложила са унапријед припремљеном Резолуцијом. Она је опоменула сазиваче скупа, да је Црна Гора независна држава, да има Устав, да се на овај начин крше основне одредбе његове и да ће се по међународном државно-правном статусу одлуке Скупштине сматрати као илегалне. На гласању опозиција је остала у мањини и Резолуција већином гласова усвојена.“¹⁸ У овом случају ради о потпуној паушалној оцјени Хајдуковића. У доба припрема и одржавања Скупштине у Подгорици он се налазио далеко од Црне Горе. Одлуке Скупштине у Подгорици биле су усвојене акламативно потврдно, а према њеним записницима нико није негативно расправљао о њеним одлукама приликом њихових припрема за гласање. Међутим, ово је значајан податак, да је и један у то доба од људи из блиског окружења краља Николе сматрао да је у Скупштини био приличан број зеленаша.

Историчар Димитрије Вујовић је навео два податка које су дали Италијани и Французи. Командант италијанских трупа на Балкану генерал Сетимио Пиаћентини, у телеграму послатом из Валоне у Албанији 28. новембра 1918. године, наводи да од 160 посланика „само су тридесетак присталице једне независне и изоловане Црне Горе.“ Према другом извјештају од 23. децембра, који је сачинила француска морнаричка обавјештајна служба из Котора, наводи се број од 44 посланика. Они су били обавезани од својих бирача, да не дирају у династичко питање, и да Црна Гора има иста права као и Србија приликом уједињења. Истиче се да због недостатка куражи нијесу реаговали на одлуке Скупштине.¹⁹ Ове податке такође треба узети са резервом, јер Италијани и Французи нијесу били стационарани у унутрашњости Црне Горе.

---

¹⁸ Нико Хајдуковић, Мемоари, Подгорица, 2000, 441- 442, ЦИД.

¹⁹ Dimitrije Vujović, Podgorička Skupština, Zagreb, 1989, 94, Školska knjiga.

Имали су постаје у Боки, која иначе и до тада није била у саставу Црне Горе, и у Вирпазару и Бару. Без обзира на све паушалности изнесених процјена о учешћу зеленаша у Подгоричкој Скупштини, како је већ назначено, они дакле учествују у изборима за њу, посланици су у њој, чиме признају њен легитимитет. Самим тим они не оспоравају ни потребу уједињења.

Други зеленаши појављују се у припрема и току Божићног устанка, и каснијег комитског покрета. Релевантна историографија је доказала да краљ Никола уопште није знао за припреме и избијање Божићног устанка. Он јесте посредно покушавао да оствари контакт са једним бројем људи и позивао их да дођу у Француску. Стога се припреме за овај устанак и његово избијање, могу тумачити као плод импровизације неколико особа, које су се позивале на краља Николу и његова права, као и права Црне Горе у процесу уједињења. Овдје се највише мисли на бившег министра Јована Пламенца. То је Нико Хајдуковић образложио овако: „Јован Пламенац, човјек несталожен, немирног духа, пун амбиција и славољубља, потајно ствара блок од својих присталица, служећи се именом и интересима Господара, са задатком да се организују одреди од незадовољника и силом оружја власт узме у руке.“²⁰

Међутим, краљ Никола и његова Влада у Неју су послије почетног кратког задовољства избијањем устанка у Црној Гори, послије консултација у првом реду са француском дипломатијом, а онда и другима, изузимајући италијанску одлучили да се дистанцирају од устанка. Они су добили увјеравања од ових дипломатија да се питање положаја Црне Горе у процесу уједињења, па и њен суверенитет имају ријешити на предстојећој конференцији у Версају, а да би свако подржавање устанка било погрешно схваћено од великих сила. Такође, убрзо по одласку из Црне Горе, и успостављању контакта са краљем Николом, Пламенац је током наредних мјесеци краљу убрзано почео наметати концепт ослонаца на Италију. Она је опет имала својих интереса за дестабилизацију прилика у новоствореној Краљевини СХС, а отварање тзв. Црногорског питања је било идеално за њу.

---

²⁰ Н. Хајдуковић, Нав. дј., 449.

Хајдуковић чак тврди да је и Србија послије Подгоричке Скупштине дјелимично промијенила своје ставове, као и један број присталица краља Николе. О самој улози Пламенца у дизању устанка Хајдуковић даље наводи: „Они нажалост не знају колико су зловне намјере њиховог главног вође Јована Пламенца – нити их издалека наслућују, него наивно продужавају рад на организацији и старају се, да прикупе и задобију што већи број присталица за тај лудачки подухват, што је унапријед осуђен на пропаст, тим прије, што је он уперен исто онолико противу генерала Венела, повјереника савезничких влада, колико и противу Извршног одбора постављена од стране Велике Народне Скупштине у Подгорици, који себе такође сматра за легалну извршну власт у Црној Гори“.

Елементе теорије завјере Пламенца за освету Петровићима Хајдуковић образлаже овако: „Пламенац, како је то сам изјавио и ту своју изјаву својеручно написао и потписао, има намјеру да узме власт у своје руке и диктира београдској влади услове уједињења Црне Горе са Србијом. Он намјерава користити се приликом, да се освети Дому Петровић – Његош, што је Владика Раде, у своме спјеву Кула Ђуришића и Чардак Алексића, онако јадно оцртао и опјевао његовог рођеног ђеда Маркишу, за причињено издајство према својем отачаству Црној Гори, што пође пред војском скадарског паше султана и удари на Црмничку нахију“²¹

Припреме за избијање, и сами краткотрајни ток Божићног устанка, намећу у одговору на проблематику којом се овај рад бави, и питање зашто је до ње дошло? Да ли се већ развило незадовољство народа новом влашћу, који уједињење и живот у новој држави није тако замишљао, или се задржао концепт старог питања, које су зеленаши за изборе за Подгоричку Скупштину прокламовали, о тзв. „равноправном уједињењу“, „братски руку под руку“ и сл? Тзв. комплот, или завјера, откривени су тако што је свештеник Стево Дрецун са Љуботиња обавијестио митрополита Митрофана Бана о њима.

---

²¹ Н. Хајдуковић, Нав. дј., 462.

Митрополит је одмах по ослобођењу Црне Горе безрезервно подржао уједињење и Подгоричку Скупштину, исто као и остала два архијера Православне Цркве у Црној Гори: митрополит пећки Гаврило Дожић (који је био и посланик Скупштине), и епископ захумско-рашки Кирил Митровић. Он је податке о спремању устанка одмах доставио ђенералу Милутиновићу који је био стациониран на Цетињу.

Дрецун је 18. децембра јавио да се спрема побуна, а да јој је циљ „ултиматум Србијанцима да напусте Црну Гору, прокламовање независности Црне Горе у границама до овог рата и сазив народне скупштине према уставу на Цетиње, која ће донијети решење оће ли и под којим условима ступити у Југословенску заједницу. „У допису је навео имена вођа завјереника на челу са Јованом Пламенцем. Констатовано је да је „већина народа незадовољна са одлуком Подгоричке скупштине, за то што је Црна Гора припојена Србији, а није као засебна јединица ушла у Југословенску заједницу. Како чујем већина народа по свим племенима задобивена је за покрет. „Још је навео да се почетак акције спрема за 21. децембар, и пошто је митрополит у добрим односима са Пламенцем требало би да се виде. На крају је свештеник Дрецун заузео неутралан став: „Што се мене лично тиче ни у што се не мијешам већ пазим искључиво своју дужност пазећи са стране на развој догађаја“. ²²

Ђенерал Драгутин Милутиновић је 5. јануара 1919. године упутио команданту Друге армије војводи Степи Степановићу детаљан извјештај о стању у Црној Гори, наводећи узроке избијања Божићног устанка, и његов такстативан ток по датумима, а на крају дајући и предлоге за рјешење ситуације. У његовој анализи углавном не преовладавају политичка питања, тј. положај Црне Горе у процесу уједињења. Он је у низу детаља навео улогу Италије у организацији устанка, покушајима подршке устанку, и на крају прихвату поражених устаника. По њему, „на челу побуњеника налазили су се махом људи, који су познати као слепи приврженици бив. краља Николе или су његови рођаци.“ Даље је навео да у Црној Гори постоји једна

---

²² АИИЦГ, фасцикла 360, КЈТ, ОА, група XXIII, 14.

мањина са породициом Петровића и Јабучана на челу „/ готово цела Катунска нахија/, која се не слаже са одлуком Велике Народне Скупштине у Подгорици, и која тежи да развије сасвим супротне политичке идеје, управљене поглавито на то, да у првом реду рестаурирају Црну Гору у оном облику, какав је имала под бив. краљем Николом.“

Потом се Милутиновић као на још један узрок устанку, осврнуо и на фактор повратка интернираца у Црну Гору, махом људи из државног апарата бивше државе, те да је „од доласка тих људи у Црну Гору идеја о уједињењу са Србијом почела да се дискутује, и одлука Велике Народне Скупштине у Подгорици да се скоро отворено напада, под изговором да јој није дат правилан облик и да је треба модифицирати у смислу истинитих жеља народних.“ Милутиновић је као један од узрока устанка навео и лични мотив одређеног броја људи, који су до уједињења имали привилегован положај у држави. По њему: „Такви су, на примјер сви ђенерали и већина официра који се боје уједињења са Србијом, јер страхују за своју личну каријеру. Такви су сви бивши великодостојници и виши чиновници, јер су они по садањој констелацији политичких снагау Црној Гори остављени без утицаја на државне послове.“ Прва од ове констатације није једноставно тачна, јер се највећи број дивизијара и бригадира, као и већи дио нижег официрског кадра ставио на расположење уједињењу, предвођен Јанком Вукотићем и Митром Мартиновићем. Оцјена о расположењу државних чиновника је такође сасвим паушална.

Коначно, у низу узрока Милутиновић је навео несналажење Извршног Народног Одбора Подгоричке Скупштине, који је као специфичан облик владе правио некада лоше економске и кадровско чиновничке потезе. Он је довео до тога, да се народ разочарао јер није добио обилну економску помоћ. Свој извјештај Милутиновић је завршио предлозима у три тачке, како би се стабилизовало стање. То је било да се што прије административни систем саобрази са оним у Србији, да би се избор чиновничког апарата еманциповао од ма ког Црногорца, „јер партијски, локални племенски и лични обзир у Црној Гори ометају сваки рад.“ Плате је требало редовно издавати чиновницима, и усвојити буџет за помоћ Црној Гори. Црно-

горски официри требало би да буду размјештени ван Црне Горе, „јер овде и официри воде партијску политику.“ Ако се ово најхитније не би урадило, и ако се остави садашњи провизориј „који не задовољава апсолутно никога, идеја о уједињењу са Србијом доћи ће несумњиво у питање.“²³

Из овог Милутиновићевог извјештаја, јасно се види, макар у неким сегментима, да је глобална политичка платформа незадовољства оних групација у Црној Гори, које су покренуле и извеле Божићни устанак облик уједињења, тј. да оно није било равноправно, и да није уважена посебност Црне Горе у њему. Са истом платформом је и једна представка у току самог устанка. Главни дио устаничких снага требао је да заузме Цетиње, док је други мањи дио требао да заузме оближње мјесто Ријеку Црнојевића, која се налази неколико километара од Цетиња, чиме би устаницима био отворен коридор на Скадарско језеро. Ова представка је на бази услова.

Углавном њена политичка платформа не спори жељу народа у Црној Гори за уједињењем. Устаници који дају услове констатују, да кад „дође нашем измученом али херојском народу и тај дан, дан свеопште слободе, дођосте ви браћа Шумадинци да замијените Аустро-Маџаре у Црној Гори. Ваш долазак поздравили смо са великим ентузијазмом, мишлећи да сте ви дошли као што долази брат брату, па да се брацки руку под руку грлимо и љубимо и да тако загрљени уђемо у нашу велику Југославију.“ Даље се наводи да су им Црногорци указали сву пажњу, гостили их и чашћавали као браћу, и указивали им пажњу, мислећи да су они искрено дошли међу своју браћу. Међутим, разочарали су се. Они оптужују Шумадинце да су „дошли не искрени! Ви сте нам донијели Јудине сребрњаке, да за њих купите нашу милу Црну Гору и да је као прћију предате Краљу Карађорђевићу.“ Устаници тврде да су Шумадинци нашли неколико младих и неурачунљивих људи, које су покупили и завели сребрњацима, да би им предали милу отаџбину. Овакав поступак не одобрава ни 5% становништва у Црној Гори, а тог јутра устаје и опкољава све црногорске вароши 35000 устаника.²⁴

---

²³ Исто.

²⁴ Ј. Петковић, Нав. дј., 353.

Како је већ назначено, ради се у ултиматуму у политичком смислу и оперисању са истом терминологијом. Свакако је констатација да нову државу и услове не подржава ни 5% становништва потпуно преувеличана, а још бомбастичја је бројка устаника. У прилог овоме говори и чињеница, да окупљени устаници нијесу ни покушали да нападну Ријеку Црнојевића, јер су испред себе из тог краја имали најмање исто толико присталица бјелашке идеје, предвођене бригадиром црногорске војске Ником Пејановићем. Ова чињеница такође потпуно негира констатацију ђенерала Милутиновића да су сви црногорски генерали против новог стања.

У акцију у Божичном устанку активно се укључио бригадир Милутин Вучинић, који је безуспјешно покушао да окупи људи за опкољавање Подгорице, и послије краћењг пушкарања одустао. Затим ту је био дивизијар Ђуро Петровић (блиски рођак краља Николе), човјек већ стар, који се активно није укључивао у акције око Никшића. У акцију око Никшића активно се укључио бригадир Ђуро-Ђуза Јововић. Незадовољник је био и бригадир Јоко Ацић из Пиве, човјек такође стар, који већ није ни био у активној служби, и за своју идеју у пивском племену практично није имао никаквих присталица. Сви остали црногорски генерали (дивизијари и бригадири) су били подржаватељи бјелашке идеје. То потврђује и чињеница, да су тројица од четворице црногорских дивизијара: Јанко Вукотић, Митар Мартиновић и Лакић Војводић активно подржали уједињење, а на страни краља Николе био је само његов блиски рођак Ђуро Петровић. Бјелашку идеју, активно су подржали нпр. бригадири: Нико Пејановић, Машан Божовић, Јово Бећир, Милош Меденица, Петар Мартиновић, Павле Вујисић²⁵. Послије Андрије Радовића, предсједник тзв. Нејиске Владе био је бригадир Мило Матановић, који је поднио оставку, јер је био поборник уједињења. Бригадир Данило Гатало, начелник интендантуре црногорске војске до капитулације, био је уз Андрију Радовића један од првих који је у Женеву потписао декларацију Црногорског одбора за народно уједињење.

---

²⁵ Рођени дјед познатог српског глумца Павла Вујисића.

Првобитно је за главног команданта устаника био одређен бригадир Блажо Врбица са Његуша. Он је међутим последије краћег двоумљења одбио тај предлог, сматрајући да устаници најприје тиме раде против уједињења које су и сами жељели, а онда и да немају никаквих изгледа на успјех. Бригадир Радомир Вешовић је био посљедњи министар војни Црне Горе, и издао је наређење о распуштању кући црногорске војске. Послије тога он је у наредним годинама направио неколико контраверзних поступака (одметање у комите па последије тога предаја аустроугарском окупатору, сарадња са окупатором, упућивање од истога у интернацију је је процијењен као бескористан). На повратку из интернације он је у Загребу нудио услуге за уједињење делегату Врховне команде српске војске потпуковнику Душану Симовићу²⁶, и том приликом постављао услове. Послије краћих консултација са својом Врховном командом и Владом, Симовић му није дао било какав одређени одговор, јер му се напосто није вјеровало.²⁷ По повратку у Црну Гору Вешовић се није укључивао у припреме за организовање Божићног устанка, нити је у њему учествовао. Врло брзо је преведен у нову војску Краљевине СХС са чином дивизијског ђенерала и службом у Скопљу. По свој прилици нечим незадовољан, или јер нијесу остварене његове амбиције, последије одређеног времена је затражио пензионисање. По повратку у Васојевиће отпочео је са деструктивним радом против нове државе.

Ове чињенице потврђује и Нико Хајдуковић. Он такође описује да покретрач устанка бивши министар Јован С. Пламенац није имао израженијег упоришта у његовој родној Црмници. Образлаже то овако: „Пламенац за вријеме опсаде и борбе око Цетиња налази се са својим такозваним штабом на Љуботињу – Дубову. Увиђајући да је његова акција за заузимање Цетиња пропала, наредио је побуњеницима да се повлаче. Повлачење је извршено преко Доње Црмнице, Крајине и побуњеници пријешли су на албанску територију и дошли са Пламенцем око 250 њих у

---

²⁶ Каснији армијски ђенерал југословенске војске, вођа пуча од 27. марта 1941. и председник Владе.

²⁷ ВАС, фонд ВКСВ, пописник бр. 3, 1918, фасцикла 5.

Санђовани од Медуе. Ту се Пламенац са дружином улогорили и чекали долазак осталих незадовољника и учесника у борби. Пламенцу у Медуи дошао је бригадијер Милутин Вучинић са још неколико људи. Међу избјеглим нема ни једног државника, нити политичара или народног посланика, осим неколико нижих чиновника, један мали број командијера²⁸ и неколико одважних официјера нижег чина.“²⁹

О краху Пламенчевог устанка, као и његовог покушаја да организује Црмницу, говори и већ помињани извјештај од 5. јануара 1919. године ђенерала Милутиновића. Он је у извјештају под 21. децембром, описујући ток устанка навео и ово: „Јован Пламенац је овога дана, бежећи из Цетиња дошао у с. Годиње јужно од Вирпазара, и тамо покушао да организује буну, али су сви ти покушаји осујећени од стране народа, верног уједињењу са Србијом, као и енергичнога рада поручника г. Јагоша Драшковића команданта места у Вирпазару.“³⁰

Када је избио устанак, командант устаничких снага за реон Цетиња, капетан Крсто Поповић, је из устаничког штаба у селу Бајицама код Цетиња, 22. децембра послао неку врсту ултиматума ђенералу Милутиновићу и Извршном одбору Подгоричке Скупштине. Ултиматум су на једно и друго мјесто однијели устанички официри капетан Ђуро Драшковић и поручник Мирко Грујичић. Он има и политичке карактеристике. На почетку ултиматума се истиче да је Подгоричка Скупштина нелегална, и противна важећем Уставу Црне Горе, што је дало повода за избијање устанка. Цетиње је већ два дана опкољено, и устаници хоће да уђу у њега и успоставе стање „које достојно одговара црногорском имену у будућој држави Југославији.“

Ултиматум има три политичке тачке. У првој стоји: „Ми смо сви сложни да Црна Гора уђе пуноправна са осталијем покрајинама у једну велику Југословенску Државу без икаквих унутрашњих политичких граница, -

---

²⁸ У црногорској војсци чин командира одговарао је чину мајора и потпуковника у поређењу са ондашњим модерним европским армијама.

²⁹ Н. Хајдуковић. Нав. дј., 465.

³⁰ АИИЦГ, фасцикла 360, КЈТ, ОА, група XXIII, 4- 10 (поручник Драшковић нема никакве везе са капетаном Ђуром Драшковићем, једним од команданата устаника у нападу на Цетиње. Ради се о поручнику српске војске) .

облик владавине остављамо да пуноважно ријеши редовно изабрана скупштина свијех Југословена (конституанта) чему ћемо се срдечно покорити.“ У другој тачки се тражи стварање једног народног суда, који би пронашао кривце за догађаје који су бацили љагу на наше оружје, „и да тек онда чиста и ведрa чела приступимо овој великој Југословенској заједници, којој су наши предци најстарији и највјернији заточници били.“ У посљењој трећој тачки, тражено је анулирање одлука Подгоричке Скупштине, расписивање нових слободних избора, чији ће изасланици рјешавати све унутрашње и спољне ствари, и тако представљати Црну Гору.³¹ Дакле, и у овом извору, види се да се употребљавају већ оптицајни ставови, који су самима себи контрадикторни. Тражи се анулирање одлука Подгоричке Скупштине, и равноправан положај у процесу уједињења, а са друге стране се оставља слобода уређења нове државе по одлуци конституанте која треба да се сазове.

Српски национални идентитет зеленаша нико од њих није доводио у питање. Извори о њему могу се пратити посредно. Зеленашки покрет, било онај за изборе за Скупштину у Подгорици, било онај у вези са Божићним устанком наслиједио је национални концепт црногорске државе, да у њој живи српски народ са три вјере: православном, римокатоличком и мухамеданском. Тај концепт може се пратити и у изворима које је оставила емигрантска Влада краља Николе у Француској и Италији. Истина, у неким изворима помиње се термин црногорски народ, као територијално и државно одређење, а не као национално. Ово тим прије, што се појмови нација и народ разликују у одређењу, када их изучава филозофија, историја, социологија, политологија, културологија и сл. У зеленашким изворима углавном превађава концепт Црногораца као дијела српског народа који није никада покорен. Исто важи и за црногорску државу. Тај концепт се заснива на томе да као никада покорена српска територија и држава, а самим тим и Црногорци као дио српског национа, имају право првенства у процесу уједињења, у односу на остале Србе, без обзира колико та територија или држава, и Црногорци били мали и малобројни.

---

³¹ Исто, 12- 13.

То потврђује и почетак већ третиране представке-услова који су устаници предали команданту мјеста Ријека Црнојевића. У њој стоји: „Црна Гора наша Отаџбина, од назад 600 година бранила је и чувала лучу српске слободе и у њој се иста утрнула није, до назад три године.“ Уназад три године ту слободу су Црној Гори одузели Аустро-Мађари, који су двадесет пута били јачи, док нијесу савезници: Енглези, Французи, Американци и Италијани, сатријели тог насилника.³² Исти концепт може се видјети и касније, када је Божићни устанак пропао, и када је у Црној Гори већ постојао комитски покрет, а у Италији била оформљена избјегличка војска. Крсто Поповић је послао отворено писмо Ивану-Лоли Павићевићу путем Гласа Црногорца од 10. децембра 1919. године. Павићевић је био опуномоћени представник Владе Краљевине СХС у Црној Гори (у то вријеме представљао је неку врсту незваничног гувернера Црне Горе). Иначе је био по рођењу и поријеклу домицилни Црногорац, и прије рата противник режима краља Николе. У писму се поред осталог каже: „Павићевићу! Читавом свијету је познато да ево шест вјекова од када Црна Гора постоји, да су њени синови најстарији и највјернији поборници националне идеје, и да је Црна Гора она земља ђе се чувала и сачувала искра слободе Србинове.

Црногорци се као лавови бораху са до јуче силном Отоманском Царевином, под чија копита мртвијем сном спаваху остали Срби и Југословени. И кад сви Срби свој умирући поглед у горди Ловћен упираху да их отуда огрије сунце слободе“ (...) ³³

Јован С. Пламенац упутио је током 1919. године два меморандума. Први је упућен предсједнику САД Вудро Вилсону. Иако на њему нема датума, да се претпоставити да га је упутио негдје почетком 1919. године, пред засиједање Версајске конференције, рачунајући на већ обзнањене Вилсонове тачке у декларацији, којима је гарантовао опстанак и опредјељење послје рата малим народима и државама. Поред тезе о елитности Црногораца и Црне Горе у српском народу, као никада непокореног дијела тог народа и општих српских земаља, у његовим

---

³² Ј. Петковић, Нав. дј., 353.

³³ Глас Црногорца, бр. 80, 10. децембар 1919, 4.

ставовима превлађују и тезе о првенству Црне Горе у српском и југословенском уједињењу. Оне су требале да покажу фактор Црне Горе и њен идентитет у овом односном уједињењу послје Првог свјетског рата.

Пламенац наводи: „Црногорци су увијек моралним добрима давали преимућство над материјалним (...) Њихов језички дијалект украс је књижевном језику цјелокупног српског племена, а уз то они су Српству дали највећег пјесника и мислиоца (црногорског владара Петра II, претка данашњег краља Николе) (...)”³⁴

Преко нас се сав културни свијет упознао са вриједношћу српског народа (...)”³⁵

Што се тиче права наслеђа над српским земљама уопште, Црна Гора, као српска држава, има над тим земљама много прече право него Србија. Црна Гора је основатељ српске државе. Она је та која је у средњем вијеку, у борби са Византијом прва ујединила готово све српске земље под својом државном „скиптром.“ (...)”³⁶

Други меморандум има тачан датум, објављен је 5. марта 1919. године, и послат мировној конференцији у Версају. Објављиван је у наставцима у Гласу Црногорца. У њему се може најконкретније видјети историографско становиште Јована С. Пламенца о улози и мјесту Црне Горе у развоју и пракси српски државне идеје. У овом меморандуму Пламенац пише: „Племена српска, која се у VII вијеку населише на Балкану, падоше одмах под власт Византије; само оно племе, које заузео земље данашње Црне Горе, Херцеговине, Боке Которске и Скадра, почело се је, од првог дана свога доласка, борити против Византије, с намјером да оснује своју државу. Послије два вијека, том племену пође за руком да створи прву српску државу, Зету, у којој су Турци, због ратних пораза који су их стално снажили, тек доцније дали име Црна Гора (Карадаг).

Послије неколико времена, Зета подвласти сва остала племена српска. Скадар постаде престоница Зете, а Зета центар заједничке државе.

---

³⁴ Јован С. Пламенац, Меморандум предсједнику САД Вудро Вилсону, Неји код Париза, 1919, 4.

³⁵ Нав. дј., 5.

³⁶ Нав. дј., 14.

Првјенство Зете пред осталим земљама српским признао је и иностранство. У XI вијеку, папа Александар II, признао је Бар као престошно мјесто цјелокупне српске државе: (primas sedes totius regni serblian), а католички арцибискуп барски доби 1045. године титулу, коју носи и дан данашњи, primas regni totius serblian.

Продирањем Турске у Европу, све балканске земље, дакле и српске, погубише своју независност. Једино се Црна Гора одржа. (...)

Вјековима Црногорци водише крваве ратове против угњетача српског. (...)

На тај начин припада Црној Гори насљедно право над свим осталим српским земљама које падоше под туђинску власт. Стога је цио српски народ у Црној Гори од вазда гледао као свој Пијемонт (...) већ и сама њена егзистенција бјеше од огромна значаја за очување националне свијести у осталим дјеловима српског народа који допаде ропства. Српски народ је том осјећају дао израза на уста једног од својих највећих пјесника:

Црна Гора, поносито стијење,
Српске круне ти драго камење!

Слобода Црне Горе служила је Српству не само тијем, што му је кријепила морал, већи тијем што га је стварно помагала. (...) У Српству Црна Гора је имала исту улогу коју има срце у људском организму, јер се из њених планина исељавао вишак становништва у остале плодније крајеве, нарочито у Србију, чим би режим турски бивао блажи. Ти исељеници црногорски прожети идејом слободе, а припадајући оном дијелу нашег народа који је не само физички него и усљед дугог робовања, давао нову снагу која је Шумадију кренула на устанак противу Турака.“³⁷

Шта више, у неким текстовима оптуживана је Србија, да је водила егоистичну уску националну државну политику, а Црна Гора ону искрену. У тексту Гласа Црногорца од 21. маја 1919. године, са насловом „Ко је издајник“, то је образложено овако: “Док је Црна Гора водила прво српску, југословенску па тек онда црногорску, Србија је, увијек водила егоистичку политику у

---

³⁷ Јован С. Пламенац, Меморандум версајској мировној конференцији, Женева, 1919; Захтјеви Црне Горе, Глас Црногорца, бр. 69, 21. мај 1919, 4.

националном питању. Њена политика била је прво србијанско-династичка па тек, ако је остало последије тога, била је српска и уопште национална (...) Ово је онемогућило стабилизацију династије у Србији и подизање њеног ауторитета међу осталим Србима и Југословенима. Међутим углед краља Николе и мале Црне Горе бијаше врло велик у Српству и Словенству. По сулудом схватању Београда, то је била велика опасност за њих, коју јер требало срушити не бирајући начина.“³⁸

У већ наведеном концепту, пренијет је чланак из напуљског листа *L'Opinion*, објављен под псеудонимом Вук Раслапчевић, у Гласу Црногорца од 19. августа 1920. године. Ово је већ вријеме када је црногорска емиграција своју судбину увелико везала за Италију. Недуго по њему, у новембру ће бити потписан Рапалски уговор, којим је Италија регулисала спорове са новом државом Краљевином СХС, која се одрекла права на Задар, Ријеку, Кварнерска острва и дјелове Корушке у корист Италије. Пошто је послужило сврси отварање тзв. црногорског питања, Италија га је у сљедећим мјесецима и затворила, и пустила низ воду црногорску емиграцију коју је одржавала на својој територији. Убрзо, крајем новембра одржани су и избори за Уставотворну Скупштину Краљевине СХС. Изласком нешто више од 67% становништва Црне Горе, велике силе су ово тумачиле као својеврстан референдум о признању нове државе од стране становништва. У наредним мјесецима оне су прекинуле своје дипломатске односе са провизорном црногорском владом. Коначно, у марту 1921. године услиједила је и смрт краља Николе, као посљедњег симбола државности Црне Горе. У сваком случају, у поменутом чланку су изнијети и ови ставови: „Историја Црне Горе крвљу је писана. Као најстарија држава на Балкану, она је имала да издржи најтеже навале, којима су други подлегли. Војујући противу Турске најезде шест стотина година, борба за слободу и независност српског племена постала је њен највећи идеал.“³⁹

---

³⁸ Ко је издајник? Глас Црногорца, бр. 69, 21. мај 1919, 2.

³⁹ Вук Раслапчевић, Глас Црногорца, Зашто се Црногорци боре, бр. 86, 19. август 1920, 3.

Уједињењем 1918. године, отворено је и црквено питање, тј. питање васпоставе и уједињења Српске Цркве. Православно свештенство у Црној Гори, сем појединачних изузетака, потпуно је подржало уједињење. Како је већ назначено, уједињење као политички чин подржали су сви архијереји Православне Цркве у Краљевини Црној Гори, а четрнаест свештеника и монаха на челу са митрополитом Гаврилом Дожићем били су посланици Подгоричке Скупштине. Двојицу свештеника, од којег једног посланика те Скупштине, послје уједињења убили су зеленашки комити. Уједињење свих српских епархија са различитих територија, и васпоставу јединствене СПЦ, као црквени чин подржао је Свети Синод Православне Цркве у Црној Гори. У изворима има индикација, да се послје балканских ратова, краљ Никола узимајући у обзир да је Пећ као сједиште некадашње Патријаршије припала Црној Гори, носио мишљу да васпостави српску патријаршију на том мјесту. За то је имао првенствено политичке и државне мотиве, да би одржао континуитет првенства у српском народу са Србијом. У том смислу треба тражити и његове мотиве да се прогласи за краља, а Црну Гору за Краљевину 1910. године.

Да је себе третирао као српску државу, а Црногорце као Србе, и да није имала ништа против уједињења српских епархија и васпоставе СПЦ, али опет наглашавајући првенство Црне Горе у том чину, провизорна Влада краља Николе показала је у чланку Гласа Црногорца од 7. октобра 1920. године, са насловом „Српска Патријаршија“ Чланак је објављен поводом завршног процеса унификације СПЦ. У њему поред осталог стоји: „Црногорски народ, који је у својим вјековним напорима засновао српску државну мисао и створио прву политичку и омогућио својим несебичним јуначким подвизима да се ослободи српско племе испод турског и аустријског ропства, ослободио је Пећ, сједиште српског патријарха.“⁴⁰

Ако је зеленашки покрет у припремама и току Божићног устанка, а касније и комитског покрета, те раду емигрантске Владе имао какву-такву идеологију, онда се као његов идеолог једино може идентификовати бивши

---

⁴⁰ Српска Патријаршија, Глас Црногорца, бр.88, 7.октобар 1920, 2.

црногорски министар Јован С. Пламенац. Тим прије, што он послије бјегства из Црне Горе, постаје кључна личност у раду емигрантске Владе, њен министар и предсједник. Послије Рапалског уговора, и избора за Уставотворну Скупштину Краљевине СХС у новембру 1920. године, и смрти краља Николе 1. марта 1921. године, услиједио је слом црногорске емиграције. Тзв. црногорско питање је у сљедећих неколико мјесеци затворено. Комитски зеленашки покрет у Црној Гори претворио се у неколико група очајника, свјесних одговорности за учињена кривична дјела, и чије битисање практично више да није имало било какву политичку основу.

Послије неколико промијењених дестинација у Европи и САД, Јован С. Пламенац се 31. јануара 1925. године из Париза обратио дугим писмом краљу Александру Карађорђевићу. Писмо је практично политички трактат, у којем је он настојао да оправда своје политичке поступке од уједињења. У њему је он опширно изложио свој животни пут, од рођења па кроз своје политичко и државно бављење, до повратка у отаџбину. У средњем дијелу писма, он је у десет тачака прецизно изложио разлоге својих поступака од момента уједињења. Констатиовао је да је Црна Гора била окупирана од трупа Србије у намјери да буде анектирана. У трећој тачки навео је да је сматрао да су на конференцији мира у Версају Србија и Црна Гора требале изаћи посебно „у интересу српског народа“ и то као „двје српске државе са посебним захтјевима, а у једном циљу тако, што не могне једна добити за Српство то да добије друга“.

Тачке четири, пет и шест, биле су образложене тако, да су подупирале трећу тачку, да је то требало урадити ради добијања Скадра. Испада тако да је основа сепаратних Пламенчевих акција од Подгоричке Скупштине била првенствено добијање Скадра. Током даљег текста он је убацио и далматинско приморје, јер би самосталним потраживањем њега били неутралисани италијански планови. У тачки седмој он је нагласио да „династичко питање не може бити никаква сметња за уједињење народа.“ Девету и десету тачку образложио је тако, да је сматрао, да ако Црна Гора једноставно буде анектирана од Србије без икаквог државног уговора, онда ће она у новој држави бити прегласавана као малобројна. Неће добити

економске дотације, што би јој један уговор о уједињењу гарантовао. Одлучно је негирао да је био помаган за устанак и у каснијем дјеловању од Италије. Устанак је сам финансирао. Ове трврдње Јована Пламенца представљале су ноторну лаж.

На крају писма тврдио је да је процијенио да би његова свака даља борба „била само једно средство у рукама непријатеља српског народа. Како сам ја послје тога што сам Црногорац, Србин то не желим водити борбу која би шкодила српскоме народу, а не би могла донијети користи црногорскоме народу и у случају васпостављања његове Отаџбине. Ради тога сам, Величанство, скоро двије године и прекинуо сваку озбиљну борбу.“ Оправдање за повратак у отаџбину Пламенац је нашао у свом размишљању, као и у позивима неколицине пријатеља, па је као одлучио да их послуша. Ријешио је да покуша да се легално врати у отаџбину као слободан грађанин, „и да у том случају ставим моју радну снагу на расположење држави Срба, Хрвата и Словенаца“. Међутим, ако је којим случајем починио неку кривицу према Србији и држави СХС, „то најпонижније молим Ваше Величанство, да би сте ми благоизвољели, данас већ као мој Узвишени Господар, милостиво дати амнестију за све моје политичке кривице.“ На крају је увјеравао краља да ће бити лојалан грађанин и служити интересима државе СХС.⁴¹

Пламенчево писмо је пост фестум једне неуспјеле политичке идеје и опције. У њему је он неколико пута користио термин црногорски народ, али искључиво у контексту територијалне и државне одреднице. Пламенчев повратак у земљу изазвао је бурно негодовање бивших бјелаша, од којих су неки били и посланици у Скупштини. Око тога је нарочиту полемику повео Ристо Јојић, а у полемисање са њим укључио се и сам Пламенац, у београдским листовима Политика и Балкан. Бивши идејни вођа Божићног устанка, и формални челник црногорске емигрантске Владе, није се прикључио што је било за очекивати, њему идејно најближим црногорским

---

⁴¹ АИИЦГ, фасцикла 176, фонд Јована С. Пламенца, 76- 114, Писмо је у потпуности објавио и Ј. Ћетковић, Нав. дј., 418. На ово писмо је након тога реаговао у јавности Пламенац, тврдећи да је Ћетковић дјелове писма фалсификовао: АИИЦГ, фасцикла 176, фонд Јована С. Пламенца, 65- 75.

федералистима, који су тада били у зениту у Црној Гори, него радикалној странци Николе Пашића. Убрзо је добио положај министра-резидента у Прагу, чиме су власти Краљевине СХС хтјеле послати поруку да је тзв. црногорско питање потпуно затворено.⁴² Недуго потом Пламенац је пензионисан са министарском пензијом, и живио је угодно у Београду, бавећи се полемикама по новинама са својим бившим политичким противницима, или историјским црногорским темама, те излажући неке привредне и културне потребе Црне Горе.

---

⁴² У тих неколико година, на основу амнестије у земљу се вратио највећи број емиграната, и углавном регулисао своја пензијска права. У сличном контексту Пламенчевом, је и писмо Крста Поповића краљу Александру Карађорђевићу из 1929. године, мада текстуално много краће, и са много мањим политичким капацитетом. Посједује се у приватној документацији једне породице на Цетињу и до сада је низ пута било обављено.

Mr. Novak ADŽIĆ ¹

**O POLITIČKOJ IDEOLOGIJI BOŽIĆNOG USTANKA
I BORBI CNOGORSKIH SUVERENISTA – ZELENAŠA
(1919-1934)**

Crnogorski zelenaši su se zalagali za ujedinjenje južnoslovenskih naroda i zemalja na konfederalnim principima², odnosno, na osnovama saveza nezavisnih i ravnopravnih država. Suštinu njihovog političkog angažmana (koju su kasnije prihvatili - u nešto izmijenjenoj formi i drugačijim okolnostima - crnogorski federalisti kada su se opredijelili za parlamentarni način političke borbe) izrazio je kralj Nikola I Petrović Njegoš u Proglasu Jugoslovenima, upućenog iz progonstva, iz Neja na Seni kod Pariza 7/20. oktobra 1918. godine, kada je, pored ostalog, naveo i ovo: »Braćo, sa najvišim zanosom, radošću i oduševljenjem danas svečano izjavljujem da želim- a uvjeren sam da istu želju ima i sav moj vjerni narod u Crnoj Gori - da i naša mila Crna Gora bude sastavni dio Jugoslavije, da časno uđe u jugoslovensku zajednicu, kao što je časno i do kraja za nju ratovala i stradala. Želim, da se složimo i bratski uredimo u jugoslovensku konfederaciju, u kojoj će svak sačuvati svoja prava, svoju

---

¹ Autor je diplomirani pravnik i historičar, magistar istorijskih nauka i doktorand istorije na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore

² Podsjećam na činjenicu da u teoriji države i prava i u teoriji i praksi međunarodnog javnog prava konfederacija kao oblik državnog uređenja predstavlja savez (labavu zajednicu, asocijaciju) dvije ili više suverenih, samostalnih, nezavisnih međunarodno priznatih država. Konfederacija nije država. Ona nastaje na osnovu međunarodnog ugovora kojeg potpisuju članice saveza država a koje i dalje zadržavaju svojstvo države i subjekta međunarodnog prava. One stvaraju ugovorni savez radi ostvarivanja nekih zajedničkih interesa. Odluke u konfederalnim organima donose se konsensusom svih država članica, a svaka država članica ima pravo da odluči da jednostrano napusti savez kad god to hoće. Prema tome, zalaganje crnogorskih zelenaša za konfederalnu Jugoslaviju značilo je borbu za očuvanje državnog subjektiviteta i suvereniteta Crne Gore. Osnova ideologije i politike crnogorskih zelenaša, ideologije Božićnog ustanka, ideologije i politike crnogorskog Dvora i Vlade u egzilu i mnogobrojnih emigranata bila je borba za opstanak i za obnovu nezavisnosti i suvereniteta Crne Gore i za afirmaciju istorijske posebnosti Crnogoraca.

vjeru, uredbe i običaje, u kojoj niko neće smjeti nametati prvijenstvo, već svi da budemo jednaki u čednim njedrima majke Jugoslavije, te da svak bratski i složno radi na njenu napretku i veličini u društvu slobodnih i prosvijećih naroda«³.

Kad je krajem 1918. godine, nakon prestanka austro-ugarske okupacije, uslijedila srpska i saveznička reokupacija Crne Gore, kralju Nikoli i njegovoj Vladi nije dozvoljen povratak u zemlju. Na Podgoričkoj skupštini novembra 1918. godine agenti Srpske Vlade i Dvora Karađorđevića izslagasali su, u uslovima vojne okupacije Crne Gore, nelegalno i nelegitimno pripajanje (nasilnu aneksiju) Kraljevine Crne Gore Kraljevini Srbiji⁴. Crnogorski lojalisti pod vođstvom bivšeg ministra i predsjednika Crnogorske narodne skupštine Jovana S. Plamenca i kapetana Krsta Zrnova Popovića, podigli su 6. januara 1919. godine Božićni ustanak protiv srpske aneksije crnogorske države. Božićni ustanak 1919. godine želio je skrenuti pažnju međunarodne javnosti i velikih sila saveznika, pobjednika u ratu (Antante) uoči i tokom zasijedanja Versajske (Pariske) mirovne konferencije (1919-1920) na crnogorsko pitanje, odnosno, htio je ukazati na to da crnogorski narod ne prihvata sprovedenu nasilnu aneksiju Crne Gore od strane Srbije. Crna Gora je brutalnim nasiljem, a ne svojom slobodnom i suverenom voljom pripojena Srbiji i kao njen sastavni dio uključena je u KSHS.

Organizatori, vođi i učesnici crnogorskog ustanka 1919. godine, koji su bili istaknuti državnici, ministri, političari, visoki, srednji i niži oficiri, državni činovnici, te podoficiri i vojnici crnogorske vojske, bili su odani ustavnom i zakonskom poretku i političkom sistemu suverene i nezavisne međunarodno priznate države Kraljevine Crne Gore i njenim legalnim i legitimnim organima državne vlasti u egzilu (Dvoru i Vladi), koju su priznavale savezničke zemlje pobjednice u ratu (sile Velike Antante).

---

³ »Glas Crnogorca«, br. 56, Neji kod Pariza, od 8. X 1918, str.1 i »Kralj Nikola-Politički spisi /priredio prof. dr Dragoje Živković/ Cetinje-Titograd, 1989, str. 479-480.

⁴ Alexander Devine, „OF THE MAP, the suppression of Montenegro, the tragedy of a small nation“, London, 1921., p. VIII navodi: „Ime Crna Gora izbrisano je sa spiska evropskih naroda, a narod Crne Gore nasilno je anektiran Kraljevini Velikoj Srbiji“.

Crnogoski oficiri, podoficiri i vojnici, koji su učestvovali u Božićnom ustanku i zelenaškom komitskom, odnosno, gerilskom pokretu (1919-1934) bili su deponenti zakletve položene Kralju Crne Gore, Ustavu i njenim zakonima i njihova je pravna, vojnička i moralna obaveza bila da joj budu vjerni, što su oni i činili savjesno, odgovorno i patriotski. Oni su od ranije služili kao crnogorski državljani u crnogorskoj vojsci, a u vrijeme podizanja Božićnog ustanka, kao i docnije, bio je na snazi »Zakon o ustojstvu crnogorske vojske«, koji je objavljen je i proglašen, 29. aprila / 12. maja 1910. godine.

Vrhovni zapovjednik crnogorske vojske bio je knjaz/kralj Nikola kao poglavar, neprikosnoveni ustavni i zakonski šef države. Kralju Nikoli, kao vrhovnom komandantu vojske i predstavniku Države i Otadžbine, svaki vojnik, pri stupanju u vojsku, polagao je vojničku zakletvu na vjernost. Njena sadržina propisana je bila i članom 211 pomenutog Zakona o ustrojstvu vojske iz 1910. godine. Ta vojnička zakletva je glasila: »Zaklinjem se svemogućim Bogom da ću biti vjeran momemu Gospodaru Njegovom Kraljevskom visočanstvu Knjazu Nikoli I, da ću za nerazdvojni korist i ugled Otadžbine i Njegovu savjesno vršiti povjerene mi dužnosti, da ću na tu cilj slušati sve moje starješine i da ću do potonje kapi krvi braniti naš mili i sveti barjak crnogorski. Tako mi Bog pomogao«.

U pismu crnogorskom komandiru Petru Gvozdenuviću (jednom od glavnih organizatora i učesnika Božićnog ustanka na području Katunske nahije i Cetinja) organizator, ideolog i politički vođa i vrhovni komandant ustanka Jovan Simonov Plamenac je 31. (18) decembra naveo suštinu političke i ustaničke borbe crnogorskih zelenaša, komita i emigranata. U tome pismu Jovan S. Plamenac navodi: »Naša je deviza: Vaspostava Crne Gore sa svim njenim suverenim atributima pa sljedstveno tome i narodno samoopredjeljenje prema postojećem crnogorskom ustavu i parlamentarnim principima«⁵.

Od strane kralja Nikole I Petrovića Njegoša pozvani su Jovan S. Plamenac i Milutin M. Vučinić da dođu hitno u Pariz, đe je bilo sjedište crnogorskog Dvora i Vlade u egzilu, što su oni i učinili. Naime, iz Italije Jovan S. Plamenac, Milutin M.

---

⁵ Dnevnik Krsta Popovića u privatnom vlasništvu.

Vučinić i Jovo Popović izrazili su spremnost da pođu u Pariz, đe je bilo oficijelno sjedište crnogorskog Dvora i Vlade. Nakon određenih peripetija i odlaganja, francuska ambasada u Rimu je izdala vize za Jovana S. Plamenca i divizijara Milutina M. Vučinića, pa su oni 13. februara 1919. godine otputovali za Pariz. Kad su u Pariz stigli Jovan S. Plaemnac, Milutin Vučinić, Petar (Pero) Vučković i Vladimir Popović otišli su u Neji u Dom Kraljevske Crnogorske Vlade i sa ministrima Nikom Hajdukovićem i dr Perom Đ. Šočem razgovarali o Božićnom ustanku i situaciji u Crnoj Gori i drugim temema i pitanjima ⁶.

Crnogorski suveren kralj Nikola I Petrović Njegoš je dekretom od 4/17. februara 1919. godine obrazovao novu crnogorsku Vladu i imenovao njene članove. Kralj Nikola je tada za predsjednika Crnogorske Vlade, njenog ministra spoljnih poslova i ministra unutrašnjih poslova imenovao Jovana S. Plamenca, za Ministra vojnog Divizijara Milutina M. Vučinića, za ministra Pravde dr Pera Đ. Šoća, a za Ministra prosvjete i crkvenih poslova Pera Vučkovića, dok je za Ministra Finansija imenovao Mila Vujovića, dok je minitsar poljo-privrede i građevina postao Niko Hajduković. Oni su položili zakletvu pred Kraljem Nikolom u hotelu »Meris« u Parizu, uz blagoslov dvorskog svještenika arhimandrita Leontija Ninkovića⁷. Nekoliko dana po imenovanju ove Vlade, podnio je ostavku ministar Niko Hajduković.

Program nove crnogorske kraljevske vlade objavio je 17. februara 1919. godine »Journal Officiel«. Prioriteti Vlade »odlučne akcije«, kako je nazivana Vlada Jovana S. Plamenca, bili su:

»1) Borba na život i smrt, za poštovanje suvereniteta Crne Gore. njeno integralno restauriranje jeste prva posljedica toga.

2) Potpuno skidanje onog lažnog vela od laži i kleveta, kojim zvanična Srbija želi pokriti naše ogrimene i nesebične žrtve u ovom ratu. Isto tako, doći do istine, te dokazati da je Crna Gora izdana od zvanične Srbije čak i u onom času kad je, nez ikakvih sulova, plemenuito i uzvišeno, sebe prinijela na žrtvu zvanične Srbije.

---

⁶ Vidjeti o tome i: Nikola Niko Hajduković, »Memoari, Podgorica, 2000, str. 479.

⁷ Vidjeti o tome i: »Glas Crnogorca«, god 47, br. 64, 6/19 II 1919. godine i Nikola-Niko Hajduković, »Memoari«, Podgorica, 2000, str. 487.

3) da se aboliraju nepravde prema Crnoj Gori što se tiče granica, teritorija i slično«⁸.

U vrijeme stvaranja Kraljevine SHS crnogorski Dvor, Vlada u emigraciji i njihove pristalice u Crnoj Gori zalagali su se za stvaranje Jugoslavije na principima saveza suverenih država (konfederacije) i tražili su vaspostavljanje Crne Gore kao države, kao i garantovanje i primjenu prava crnogorskom narodu da se slobodno izjasni o državno-pravnom statusu Crne Gore u skladu s crnogorskim Ustavom i zakonima. No, kad je postalo očigledno da od takvog jugoslovenskog ujedinjenja nema ništa, da je pobijedio velikosrpski monarhistički centralizam i unitarizam, pod egidom dinastije Karađorđevića, crnogorski Dvor, Vlada, crnogorski ustanici i komitiserilci i emigranti opredijelili su se i borili političkim, diplomatskim, propagandnim, ali i oružanim sredstvima za nezavisnu Crnu Goru⁹. Tako kralj Nikola 1919. godine jasno poručuje: »Hoću samostalnu Crnu Goru i da se vratim u nju i ništa drugo«.¹⁰

Vođa Božićnog ustanka Jovan S. Plamenac na zboru 6. februara 1919. g., kojemu je prisustvovalo oko 200 Crnogoraca, u mjestu Kave kod Rima, u govoru istakao, pored ostalog: »Braćo Crnogorci, cio narod mene je ispratio i predao mi Božju amanet, da Vam kažem pozdrave njegove, koje ću kazati u Parlamentu pred pretsjednikom Konferencije mira Vudro Vilsonom, koji nam je zagantovao samostalnu krunu Crne Gore, koju će i dalje imat Kralj Nikola na glavi na čelu crnogorskog naroda«¹¹. Međutim, na žalost, to se nije dogodilo kako se nadao Plamenac.

---

⁸ Citirano prema: Prof. Dr Dragoljub R. Živojinović, "Italija i Crna Gora 1914-1925-studija o iznevjerenom savezništvu", Beograd, 1998, str. 332. Vidi slično I : "Glas Crnogorca", god. 47, br. 64. 6/19. II 1919. str.2

⁹ Istoričar Jagoš Jovanović navodi da su zelenaške grupe u Crnoj Gori primale tokom 1922. od crnogorske vlade u egzilu "proglase koje su širile po Crnoj Gori. U jednom od takvih proglašenja koje je širila grupa komiterskog čeovođe Radojice Nikcevića bila je i parola: "Neka živi nezavisna Crna Gora na čelu sa dinastijom Petrović-Njegoš" (Jagoš Jovanović, "Orao na Janiku", Beograd, 1963, str. 107).

¹⁰ Vojvoda Simo Popović, „S kraljem Nikolom iz dana u dan 1916-1919“, Beograd, 2002, str. 250.

¹¹ Vidi više o tome: Prof. dr Šerbo Rastoder, „Skrivana strana istorije (crnogorska buna i odmetnički pokret 1919-1929“, Bar, 1997, Tom I., Bar, 1997, dok. br. 164, str. 260-262.

Izaslanici američke ambasade Brjus i Trije sa zadatkom ispitivanja situacije u Crnoj Gori, stigli su 4. februara 1919. godine u Kotor, odakle su se uputili u unutrašnjost zemlje. Ta misija, koju je odredila američka Vlada, a kojoj je nalog da otputuje u Crnu Goru ispostavila američka ambasada u Rimu, boravila je i aktivno radila u Crnoj Gori više od deset dana i sačinila je izvještaj o stanju u Crnoj Gori, koji je, ubrzo, poslat američkom predsjedniku Vudro Vilsonu. Emisari Brjus i Trije su razgovarali sa pristalicama i protivnicima bezuslovnog ujedinjenja, t.j. prisajedinjenja Crne Gore Srbiji i konstatovali, u svome izvještaju, da je Crna Gora bila žrtva nasilne aneksije sprovedene od strane Srbije. Razgovarali su sa organima vlasti i bjelašima u njihovoj službi, te i sa opozicionim crnogorskim predstavnicima, to jest sa crnogorskim ustanicima, zelenošima, suverenistima, konfederalistima¹².

Brjus i Trije su, u svom izvještaju, istakli i to da su izbori za tzv. Podgoričku skupštinu (1918) bili nezakoniti, a tadašnja situacija u Crnoj Gori je stvorena prevashodno spoljnom intervencijom. Prema Brjusovim saopštenjima, crnogorski narod je uvjeren da Francuzi na svojoj teritoriji drže kralja Nikolu I Petrovića-Njegoša kao zarobljenika, te da njegov poznati apel od 22. januara 1919. godine nije nikada saopšten građanstvu, itd¹³.

U cilju ispitivanja stanja u Crnoj Gori, 1919. g. u nju je stigao, kao predstavnik SAD, američki obavještajni oficir i savjetnik za vojna pitanja predsjednika SAD Vudroa Vilsona major Čarls Velington Furlong (docniji pukovnik). On je imao obavezu da o situaciji u Crnoj Gori, u svojstvu šefa američke misije, na osnovu ispitivanja realne situacije u zemlji, sačini i podnese izvještaj američkoj Vladi. Furlong je bio u Crnoj Gori od 6. februara do 2. marta 1919. godine. Premilnarni izvještaj

---

¹² Vidjeti o tome: »Glas Crnogorca«, god. 50, Rim, br. 96, 18. VII/ 1. VIII 1922. g, i dr Dimitrije-Dimo Vujović, »Ujedinjenje Crne Gore i Srbije«, Titograd, 1962, str. 387-388. Izvještaj Džemsa Brjusa, vojnog atašea ambasade SAD u Rimu, o političkim, vojnim i ekonomskim prilikama u Crnoj Gori od 20. II 1919. godine. Vidjeti o tome i: Hartije Edvarda M. Hausa, Biblioteka Sterling, Jejl Univerzitet, Nju Hejven SAD i dr Dragoljub Živojinović, »Crna Gora u borbi za opstanak 1914-1922«, Beograd, 1996, str. 55-56.

¹³ Memorandum Brjusa o prilikama u Crnoj Gori, Pariz, 10. III 1919. godine, Memorandum za Vilsona, 10 III 1919. Citirano prema: dr Dragoljub Živojinović, »Crna Gora u borbi za opstanak«, Beograd, 1996, str. 454-455.

o situaciji u Crnoj Gori, ovog generalštabnog majora vojske SAD, uključujući i pismo osam plemena iz okoline Nikšića datiran je 11. marta 1919. godine, kancelarija Vojnog atašea Rim. Izvještaj je namijenjen za američkog predsjednika Wilsona¹⁴.

Major Furlong je 12. februara 1919. godine u Jusuf-pašinom zatvoru, t.j. podgoričkoj tamnici »Jusovača« razgovarao i sa vojvodom Božom Petrovićem, bivšim predsjednikom Crnogorskog Senata, uhapšenim zelenaškim vođom i jednim od organizatora Božićnog ustanka. U tom izvještaju Furlong veli da mu je vojvoda Božo Petrović rekao i ovo: »Ja sam Kraljev rođak i služio sam svoju zemlju 40 godina - kao najbliži saradnik kralja Nikole i Prinčeva i bio ugledna ličnost u Crnoj Gori. Sadašnja vlast je odgovorna sto sam ja u zatvoru. Crna Gora je uvijek bila slobodna zemlja i kao takva priznata od Evrope. Predsjednik Wilson je kazao da svim malim zemljama, uključujući i Belgiju, Crnu Goru i Srbiju, treba dati samostalnost. Svi su se Crnogorci nadali da će savezničke snage biti poslone ovdje da održavaju red i svi smo se nadali autonomiji. Mi želimo da izaberemo naš sopstveni Parlament i neka sudbinu Crne Gore odluči njen narod...Umjesto Crnogoraca ovdje su došli Srbi i donijeli mnogo novca. Dva-tri čovjeka su nazvali sebe Parlamentom i uredili da se u njemu nađu jedino ljudi koji imaju iste ideje kao i oni. Taj prvi komitet sačinjavali su dva Srbina i jedan Crnogorac: Petar Kosović, Svetozar Tomić i Janko Spasojević. Članovi bivše crnogorske Vlade nijesu bili uključeni ni u komitet ni u parlament... Nase pristalice većinom se nalaze u staroj Crnoj Gori. Mislim da ih ima više nego što sam spreman da kažem. Svako u Crnoj Gori smatra da su izbori bili nelegalni i suprotni zakonu zemlje i da je volja naroda falsifikovana. Srpski zvaničnici i izaslanici, koje su oni izabrali, anektirali su i okupirali Crnu Goru. Nema mogućnosti da bilo ko nešto učini, ali ima mnogo ljudi u planinama koji ne priznaju sadašnju vladu... Mi želimo

---

¹⁴ Spisi Čarlsa V. Furlonga, Arhiv Huverove institucije, Univerzitet Stanford, Palo Alto, Kalifornija, USA. U daljem tekstu Furlongovi spisi. Tekst s prijevodom Furlongovog izvještaja ustupio mi je na korištenje prof. Dr Šerbo Rastoder, na čemu mu ovom prilikom izražavam zahvalnost. Original Furlongovog izvještaja na engleskom jeziku nalazi se u Huverovom institutu u Kaliforniji na Stanford Univerzitetu.

konfederalnu Jugoslaviju, ali ništa se ne može uraditi dok Crnu Goru ne okupiraju Savezničke trupe Engleske, Amerike i Francuske. Mi ne želimo ni Srbe ni Italijane. Onda bi mogli da izrazimo svoje poglede slobodno. Partiju koja ima ovdje moć čine boljševici¹⁵ - i ona ne može zavesti red u zemlji. Oni su svi Srbi i dozvoljavaju svaku vrstu samovolje. Zemlja je siromašna i oni dozvoljavaju pljačku i otimanje. Njihovi ljudi mogu uzeti sto god žele od seljaka. Mogu ubiti koga god žele i neće ih niko pozvati na odgovornost pred zakonom«.

U tome izvještaju Furlong navodi da je razgovarao i »sa političkim zatvorenima u podgoričkom i Nikšićkom zatvoru, kao i sa ustanicima blizu Nikšića i San Đovani di Medua«¹⁶. Furlong u svom izvještaju navodi da su u »Jusovači« smješteni »Politički zatvorenici«, te u tom smislu navodi: »U komandantovoj kancelariji sam zatražio da vidim popis imena političkih zatvorenika i pokazan mi je popis sa sto dvadeset imena. Vidjeli smo ih oko osamdesetšest. Svi ovi zatvorenici su bili Crnogorci iz Zelenaške stranke i koliko sam shvatio oni su zatvoreni po zajedničkoj optužbi da su učesnici revolucije u kojoj je prolivena krv. Bili su zatočeni u četiri pravougaone prostorije i sve osim jedne su bile pretrpane«.¹⁷

Furlong u izvještaju precizira da je, uz asistenciju Andrije Radovića i sa dopuštenjem Izvršnog narodnog odbora Podgoričke skupštine, bilo na čelu misije u ime SAD koji su posjetili zatvorenike u podgoričkoj »Jusovači« i da su u njegovoj pratnji bili kapetan Džems Brjus, Roland Trije i major Strit (Američki Crveni krst) 12. februara 1919. godine dobio dozvolu »za posjetu zatvorenima optuženim za učešće u posljednoj revoluciji od 7. januara 1919. godine tokom koje je prolivena krv ; kao i za razgovor sa njima nasamo. Razgovor se uglavnom vodio na francuskom jeziku pri čemu je značajnu pomoć kod prevoda pružio g-din Ronald Trije«¹⁸. Razgovori koje je Furlong obavio za predstavnicima političkih zatvorenika pokazuju bitna ideološko-politička stajališta uhapšenih crnogorskih zelenaša, kojima oni objašnjavaju zašto su se borili, što su htjeli sa

---

¹⁵ Aluzija na prevratnike bjelaše-Prim. N.A

¹⁶ Ibidem

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Ibidem

svojim akcijama i zašto se nalaze u zatvoru i kakvo je njihovo stanje kao političkih zatvorenika.

U Furlongovom izvještaju nalazi se i parafraza poruke broj 80 generalu Čerčilu u Parizu, od 20. februara 1919. godine iz Rima, koju su potpisali Furlong i Buckley. Ta poruka glasi: »Ukoliko u budućnosti treba osigurati mir i slobodu Crnogorcima preko pravih demokratskih ideja, snažno preporučujem da Mirovna Konferencija razmotri zahtjev za hitnim puštanjem svih crnogorskih političkih zatvorenika, pod uslovom da potpišu sporazum da će se uzdržati od pomaganja ili saučesništva u bilo kakvoj pobuni do odluke Mirovne Konferencije. Zahtjev će biti upućen Narodnom izvršnom odboru u Podgorici, kao i vladi u Beogradu preko Pašića, srbijanskom premijeru i predstavniku na Mirovnoj konferenciji. Naophodno je preduzeti hitne korake prije suđenja i sudske presude ovim ljudima. Shvatio sam da će isti ljudi koji su odgovorni za njihovo zatvaranje donijeti i njihovu presudu. Dok Mirovna Konferencija razmatra pitanje Crne Gore, smatram da bi američke ili britanske trupe trebalo da okupiraju Crnu Goru«¹⁹.

Major vojske SAD, Č. W. Furlong u poglavlju svog izvještaja naslovljenog „Političke prilike u Crnoj Gori“ govori o političkim strankama, ad-hoc formiranim, i to: bjelašima i zelenašima. Za zelenaše kaže da je njihov „program obnova Crne Gore na isti način kao Belgije i Srbije. Prema tome oni zastupaju rješavanje svih pitanja koja se tiču budućnosti Crne Gore putem samoopredjeljenja samog naroda. Zbog toga su oni digli oružje protiv ove prethodne stranke kao protiv uzurpatora. Članovi Zelenaške stranke kao cjeline podržavaju jugoslovensku državu sa Crnom Gorom kao autonomnom članicom te države. Neki članovi ove stranke podržavaju da kralj Nikola i dalje ostane kralj Crne Gore sve dok se postepeno i redovno ne formira republika. Međutim gotovo svi su po svemu sudeći slažu u tri tačke.

Da je Srbija uzurpirala suverena prava naroda Crne Gore,

Da suverena prava zastupa njihov kralj Nikola sve dok se drugačije ne odredi voljom naroda;

---

¹⁹ Ibidem

Da nije bilo dozvoljeno izražavanje volje naroda Crne Gore na izborima u novembru 1918. godine zbog intriga Srbijanaca i vođa Bjelaške stranke²⁰.

U svom izvještaju Furlong za zelenaše kaže i to da su „revolucionarna stranka (koja) želi federaciju Jugoslavije u koju će Crna Gora ući kao nezavisna država, na istim osnovama kao druge države, istovremeno zadržavajući svoju tradiciju i zakone“²¹. Furlong navodi da se »većina vođa Zelenaške stranke nalaze u podgoričkom i nikšićkom zatvoru, istjerani u planinu ili iz zemlje, mnogi njihovi domovi su poharani a njihove porodice u oskudici«²². Furlong je decidiran da su »izbori u novembru²³ bili nelegalni« i da srpske trupe, koje su okupirale Crnu Goru, vrše prinudu nad crnogorskim narodom, te da je izvršena nasilna aneksija Crne Gore od strane Srbije. Furlong u tom izvještaju preporučuje, pored ostalog, uz povlačenje srpskih trupa iz Crne Gore i to »da se politički zatvorenici što prije puste, nakon njihove saglasnosti da neće pomagati i biti saučesnik bilo kakvih nemira sve dok Mirovna konferencija ne riješi crnogorsku situaciju«²⁴, te, da se neki od vođa zelenaške stranke »kao što su stariji Petrović i drugi vođe Zelenaške stranke koji su trenutno u zatvoru u Podgorici i Nikšiću i u planinama u okolini Nikšića i u San Đovani di Medua pozovu da svjedoče pred Mirovnom konferencijom«²⁵. Furlong je u tom izvještaju²⁶ predložio i preporučio američkoj pregovaračkoj komisiji na Konferenciji mira u Versaju kod Pariza, pored ostalog i »što hitnije oslobađanje svih političkih zatvorenika sa pravom da napuste zemlju nakon pristanka da neće pomagati i biti saučesnici bilo kakvih nemira dok se crnogorsko pitanje ne riješi na Mirovnoj konferenciji; da se kompletna lista političkih zatvorenika preda sudu predstavnika saveznika koji izabere Mirovna konferencija. Srbija ne može biti uključena; da se suđenja političkim

---

²⁰ Ibidem

²¹ Ibidem

²² Ibidem

²³ Izbori za Podgoričku skupštinu 1918. godine.

²⁴ Ibidem

²⁵ Ibidem

²⁶ Vidi više o Furlongovoj misiji u Crnoj Gori početkom 1919. godine i o njegovom Izvještaju o situaciji u njoj: Novak Adžić, „Politička suđenja u Crnoj Gori 1920-1940“, Cetinje, 2012. str. 110, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 216.

zatvorenicima održe pred sudom Savezničkih predstavnika koji izabere Mirovna konferencija. Srbija ne može biti uključena; hitan poziv da dođu u Pariz nekim vođama Zelenaške stranke kao što je Božo Petrović, Marko Đukanović, Mirko Mujušković i drugim vođama Zelenaške stranke koji su sada u zatvoru u Podgorici i Radojici Nikčeviću, vođi ustanika u planinama oko Nikšića i vođe u nikšićkom zatvoru²⁷.

U kontekstu sa prethodno navedenim, od posebnog je značaja istaći da je vojni zapovjednik u Božićnom ustanku i načelnik generalštaba crnogorske vojske u Italiji, Krsto Zrnov Popović bio eksplicitan kada iz Cuca, dok je vodio gerilski rat protiv okupatora, 30. septembra 1919. piše generalnom konzulu u Rimu Veljku Ramadanoviću: »Mi pozivamo svakoga pravoga Crnogorca koji je u inostranstvo da hita u svoju domovinu da branimo čast i ponos Crne Gore, našu egzistenciju i suverenitet koja je krvlju i mukom Crnogorskom stečena nizom šest vjekova. Ne damo nikome da je oskrnavi, ma ko i koliko bilo naših neprijatelja dok ijednoga pravoga Crnogorca ustraje²⁸.

Potom, crnogorske ustaničke vođe: oficiri Petar Lekić, Vojin Lazović, Pero Vuković, Božo Bećir, Milo S. Leković i Savo Raspopović, u jednom ustaničkom, komitskom pismu iz Medove 26. januara 1920., adresirano crnogorskom ministru Milu M. Vujoviću, koji se tada nalazio u Rimu, decidirano su poručili: »Ubijedeni u uspjeh naše pravedne stvari, gorostasno cijeneći da je čast, sloboda i nezavisnost naše domovine iznad svega, od te ideje samo smrt može nas razdvojiti i ništa drugo²⁹. Ove činjenice vrijedi zapamtiti kada se govori o ideologiji, programu i političkim težnjama crnogorskih zelenaša-suverenista.

Poslije prvobitnog slamanja Božićnog ustanka ponovo buknuo jula 1919. godine masovni ustanički oružani otpor Crnogoraca, koji je potom neprestano trajao više od jedne decenije. Naime, komandant crnogorske vojske u egzilu general Andrija Raičević je 28. juna/10. jula 1919. godine

---

²⁷ Ibidem

²⁸ Vidi više o tome: Novak Adžić, "Sudbine crnogorskih patriota", Podgorica, 2004., str.124-129.

²⁹ Navedeno prema: Prof. dr Šerbo Rastoder, „Skrivana strana istorije (crnogorska buna i odmetnički pokret 1919-1929“, Bar, 1997, Tom 3, str. 1314.

uputio službeni dopis komandi II bataljona crnogorske vojske stacionirane u Formiji, kojim je pozvao crnogorske oficire: Đura Kapu, Marka Vučerakovića, Mila Lekovića, Iliju Vukmanovića i Todora Borozana da mu se hitno jave u Gaetu, đe je bilo sjedište "Komande Crnogorskih trupa". Pomenuti crnogorski odiciri su se odazvali na upućeni poziv generala Andrije Raičevića i 28. VI/10. VII 1919. godine u 10 sati ujutro bili su u Gaeti kod njega. General Raičević je njima, kao i oficirima Krstu Popoviću, Andriji Dragutinoviću, Savu Čelebiću, Dušanu Vukoviću, Jovanu Nikoliću, Savu P. Martinoviću, Matu Todoroviću, Peru Vukoviću i Mirku Božoviću saopštio naredbu crnogorskog ministra vojnog iz Neja kod Pariza divijara Milutina M. Vučinića, u kojemu je od Raičevića zahtijevao da se izvrši odabir od 130 ljudi iz sastava nacionalne vojske u egzilu i da se od njih formira jedinica, koja će otputovati u Crnu Goru za izvršavanje zadataka političkog i vojničkog karaktera. Grupa od 130 crnogorskih oficira i vojnika dobila je oružje, municiju i novčana sredstva i otputovala za Crnu Goru. Komandant te ekspedicije bio je komandir Krsto Zrnov Popović. Ekspedicija je bila podijeljena u pet grupa: katunski pod komandom Đura Kape, riječki pod komandom Sava Čelebića, crmnički pod komandom Marka Vučerakovića, nikšićki pod komandom Mata Todorovića i zetski pod komandom Pera Vukovića.

Na Petrovdan 12. jula 1919. godine u 7 sati izjutra crnogorska ekspedicija na čelu sa Krstom Popovićem je željezničkim vozom otputovala iz Formije za pristanište Monopoli i naveče oko ponoći ukrcala se na jedan brod sa jedrima i u zoru otplovila za Crnu Goru. Jadranskim morem crnogorska ekspedicija plovila je četiri dana i usljed vrlo nepovoljnih vremenskih prilika (bila je snažna oluja) njeni članovi stigli su, najprije, pod Medovu, a odatle su se, uz pomoć Italijana, prebacili na područje Ulcinja i Bara. Potom su preko Lisinja stigli do Rumije i na Sutorman. Odatle su se uputili u razne predjele zemlje radi izvršenja dobijenih zadataka, odnosno, ponovnog podizanja narodnog ustanka u Crnoj Gori.

Prema izvorima crnogorske Vlade u emigraciji, tada je sa Krstom Popovićem u Crnu Goru upalo 69 crnogorskih oficira, sa ciljem podizanja opštenarodnog ustanka protiv srpske

okupacije i aneksije Crne Gore i to: komandiri - Petar Lekić, Marko Vučeraković, Krsto Popović, Pero Vuković, Savo Čelebić, Đuro Kapa, Mato Todorović, kapetani - Milo Leković, Andrija Dragutinović, Niko Kaščelan, Todor Borozan, Dušan Vuković, Krsto Ivanović, Božo Bećir, poručnici - Jovan Nikolić i Vaso Marković, potporučnici Mašan Borozan, Petar Lekić, Petar Nikolić, Marko Popović, Majo Vujović, Boško Vuković, Ilija Raičević, Mladen Gluhović, Ilija Konjik, Jovo Kojić, Marko Đ. Popović, Đoko Tomanović, Milovan Kalezić, Niko P. Martinović, Živko Đurović, Todor Grgur, Ilija Đukić, Milo Đukić, Butor Batrićević, Petar Batrićević, Đuro Popović, Nikola Knežević, Simo Lažetić, Četko Jovanović, Ilija Vuković, Savo Pejović, Stevan Radonjić, Boško Vučinić, Đorđije Božarić, Filip Vrbica, Milo Šikmanović, Mašo Borilović, Pero Ivanović, Ferid Abazović, Radovan Turčinović, Petar Perišić, Andrija Pejović, Andrija Popivoda, Krsto Vuković, Đuza Vukmanović, Radisav Nikezić, Niko Niković, Mićo Niković, Stevo Dabanović, Nikola Crnojević, Janko Jovanović, Savo Marković, Jovan Zlatičanin, Ilija Leković, Đoko Račić, Milan Orović, Savo Pavlović i barjaktar Savo Martinović³⁰.

Kad su oni stigli u Crnu Goru ponovo je narod podignut na ustanak i tada se vode najžešće borbe širom čitave Crne Gore između crnogorskih ustanika i vojske, žandarmerije KSHS i kontrakomitskih četa. Tada i najviše, od represalija režima, strada Crna Gora i njen narod. Vodi se pravi rat između zelenaških ustanika i oružanih snaga režima. Organi vlasti, kako je 1921. tvrdio general Radomir Vešović, »pretvorile su Crnu Goru u pakao, mnogo crnji od onog Danteovog«³¹.

Lideri crnogorskog narodnog ustanka su 20. septembra 1919. godine, sa svojega zbornog mjesta, sa planine Vojnik, obznanile Proglas, pod naslovom »Braćo Jugosloveni«, u kojemu su, pored ostalog, istakli i ovo: »Na mjesto onih starijih tirjana javio se iz Beograda nov, još gori tirjanin i dušmanin naše slobode i napretka, oličen u dinastiji Karađorđevića i i njegovim kupljenim slugama, a zaogrnut odeždom lažnog

---

³⁰ Citirano prema: Prof. Dr Šerbo Rastoder, "Crna Gora u egzilu 1918-1925", knjiga I, Podgorica, 2004, str. 285-286. O tome vidjeti i: "Suđenje borbicima protiv aneksije Crne Gore 1918. godine pred Okružnim sudom na Cetinju 1920. godine", priredio dr Radoslav Rotković, izdavač LSCG, Cetinje 1994.

³¹ Radomir Vešović, "Đeneral Vešović pred sudom", Zemun, 1922.

demokratizma. Bezbrojni su zločini, strahovito je nasilje koje je počinio ovaj novi demon jugoslovenstva. Nema danas svetinje, koja nam nije pogažena. Ubistva, najgroznija razbojništva, uništenje imovine, paljevine naših kuća, pokolj nemoćnih staraca i nejači, nasilje na nezaštićene ženskinje, interniranje, uzimanje taoca, mučenje i davljenje po policijskim podrumima i strašno morenje glađu do smrti, eto, to je sloboda, kojom nas je Beograd usrećio!... Nikad Crnogorci neće dopustiti da im sloboda njihova bude ukradena! Crna Gora mora biti vaspostavljena u potpunoj njenoj slobodi i državnoj nezavisnosti. To će biti makar koliko današnja borba bila duga i krvava»³² - kaže se u tome proglasu, kojega su »u ime vođa i ustaša crnogorskih« potpisali: Milisav Nikolić, bivši potpredsjednik Crnogorske Narodne Skupštine, major Krsto Popović, major Ivan Bulatović, major Savo Čelebić, Živko Nikčević, sekretar I klase Ministarstva, major Marko Vučeračević, major Pero Vuković, pješadijski kapetan Niko Kaščelan i pješadijski kapetan Milo Leković.

Smisao, suštinu i cilj političke ideologije crnogorskih oficira, ustanika i zelenaša, gerilskih boraca Za pravo, čast i slobodu Crne Gore, čiji je cilj bio borba za opstanak suverene, nezavisne i međunarodno priznate države Kraljevine Crne Gore predstavlja i svečana Izjava 73 crnogorska emigranata iz Gaete, 20. aprila 1920. godine, kojom su oni ponovili da nastavljanju borbe za nezavisnost Crne Gore, a koju su uputili u Pariz predsjedniku crnogorske Kraljevske Vlade i njenom ministru spoljnih poslova Jovanu Simonovom Plamencu.

U toj izjavi veli se i ovo:

»Biogradski lopovi i razbojnici svojim lažima, podvalama i intrigama staviše Njegovo Veličanstvo i Kraljevsku Vladu u težak položaj, t.j. onemogućiše im povratak u domovinu, a svojim razbojničkim bandama okupiraše našu zemlju i lišiše je slobode, unižavajući našu slavnu prošlost, istoriju i barjak.

---

³² Arhiv Jugoslavije, Beograd, 14-181-672. Ovaj dokument je istražio i u istorijskoj nauci prvi objavio prof. dr Šerbo Rastoder, Dr Šerbo Rastoder, "Skrivana strana istorije...", Dokumenti, Tom drugi, Bar, 1997, dok. br. 564, str. 701- - 703: Vidi i Dr Šerbo Rastoder, "Političke stranke u Crnoj Gori 1918-1929", Bar, 2000, str. 19. Vidi o tome i: Novak Adžić, "Sudbine crnogorskih patriota", Podgorica, 2004., str. 192-193.

Poslije ovakvog stvorenog stanja, slavnim i namučanim sinovima Crne Gore, nije preostajalo ništa drugo, nego sa tužnim srcem latiti se oružja i goniti uzurpatore i razbojнике sa svojega svetoga ognjišta, te sa potocima prolivene krvi cijelom svijetu manifestovati da tražimo vaspostavu domovine koju smo vjekovima svojom krvlju očuvali.

Nesrećni položaj naše domovine i njenog naroda, poslije godinu ipo još stoji neriješen. Za sve ovo vrijeme potocima se u njoj krv prolijeva, a hiljade njenih sinova gnjiju po tamnicama; hiljade nevine djece i žena krepaju na ulice bez krova i skloništa, a hiljade opet u izgnanstvo. Sve se ovo po zdravom razumu ne bi moglo raditi pred očima saveznika od jednog malog ali po istoriji i prošlosti velikog i vjernog saveznika-naše mile Crne Gore«. U istoj Izjavi crnogorski rodoljubi, suverenisti, oficiri i činovnici iz Gaete, traže da se crnogorskom narodu, na temelju ustava i zakona, omogući pravo na samoopredjeljenje, pa dodaju: »To je ono što mi tražimo i očemo, to je ono za što smo sve osim časti izgubili, to je ono zašto ćemo i potonju kap krvi dati i protivu svakoga ko nam bude ovo ometao boriti se do potonjega«³³.

Navedenu Izjavu su potpisali crnogorski patrioti, ustanici i emigranti: brigadir Đuro N. Jovović, komandir Blažo Marković, komandir Blagota Martinović, komandir Milo Lekić, komandir Marko Vučeraković, narodni poslanik Vaso Martinović, narodni poslanik Đuro Vučinić, kapetan Petar Kovačević, kapetan Tomaš Grujović, komandir Marko Matanović, kapetan Radovan Savović, kapetan Luka Lekić, komandir Andrija Jovičević, kapetan prof. Milo Kapičić, komandir Marko Kusovac, kapetan Danilo Radović, kapetan Blažo Vukašinić, kapetan Marko Šušović, komandir Jovan P. Radošević, kapetan Savo Hajduković, kapetan Vido Plamenac, komandir Petar R. Ramadanović, alajbarjaktar komandir Marko Zekov Popović, komandir Jovan B. Vujović, komandir Blažo Maričević, komandir Stevan Lekić, komandir Petar N. Savović, poručnik Dušan Vukov Krivokapić student, komandir Mitar M. Popović, kapetan Joko Dabanović, kapetan Četko Bigović, proto Ilija Kapičić, vojni ljekar kapetan Dr. Jovan Vuković,

---

³³ Ovu izjavu istražio je i integralno je prof. dr Šerbo Rastoder u knjizi "Crna Gora u egzilu 1918-1925", Tom II, Podgorica, 2004, str. 282-283

poštenskotelegrafski činovnik Jošo Sp. Martinović, Miloš Vukov Martinović, vojnograđevinski činovnik Miloš Đ. Radunović, poručnik i učitelj Nikola Rašković, poručnik Petar Vujović, poručnik Stevo B. Đurišić, poručnik Krsto Nikaljević, narodni poslanik Bogdan Vukotić, komandir Stevo J. Vučinić, komandir Dušan S. Vuković, komandir Stevan Pavlović, kapetan Marko Turčinović, kapetan Janko Pejanović, Pero M. Jovović, kapetan Ljubo J. Plamenac, poručnik Aleksandar Đokić, kapetan Milan Nikolić, kapetan Petar Kapičić, komandir Milo Petranović, poručnik Risto M. Marković, inspektor trupa komandir I. V. Lekić, poručnik Niko Živanović, kapetan Marko Tatar, komandir Luka Popović, komandir Đuro Ivović, poručnik Toman Zec, kapetan Mićo Ivović, potporučnik Puran Karadžić, Barjaktar potporučnik Đoko B. Mijović, poručnik Milan T. Vojvodić, Barjaktar Joko N. Niković, kapetan Filip Živanović, Barjaktar Rašo Marković, Barjaktar Pero Knežević, Barjaktar Boško Golubović, poručnik Jovan Petrović, kapetan Luka Jovanović, komandir Savo V. Plamenac i Bogdan Laban³⁴.

Predsjednik Crnogorske Vlade u egzilu i njen ministar spoljnih poslova Jovan Simonov Plamenac iz San Rema, Hotel de l'Europe et dela Pais, uputio je 26. aprila 1920. godine Komandi Kraljevskih Crnogorskih trupa u Gaeti, na čijem se čelu nalazio general Andrija Raičević, odgovor na navedenu izjavu, koji glasi:

»Gospodine Komandante,

Ja sam duboko dirnut Vašim patriotskim željama, koje mi izraziste zajedno sa časnicima naše slavne vojske, a u Vašoj predstavi od 20. ovog mjeseca.

Mnogo sam Vam blagodaran na tim plemenitim željama, jer mi one daju podstrek i krijepe me vazda voditi bez prestanka borbu za našu svetu stvar i za pravedni trijumf naše drage Otadžbine.

Brzo će nastupiti trenutak kada će se opet okupiti čitav crnogorski narod pod slavom ovjenčanom crnogorskim barjakom, kojega Ti sa puno ljubavi i samopoštovanja, a u najtežim časovima po čast premile nam otadžbine, umjede podići i održati. Pod njegovim će znamenjem nestati nedosto-

---

³⁴ Ibidem

jnog robovanja kojeg nam nametnuše dojučerašnji tuđinski robovi i sluge, a kojima izvojevaše slobodu vjekovna pregnuća crnogorskog naroda.

Mi moramo još jednom dokazati cijelom svijetu da je naša generacija dostojna svih herojstvom i ljubavlju prema slobodi proslavljenih junačkih predaka.

Jedinstvo duha, pregalaštvo i legendarno samopo-žrtvovanje, stvorili su onu Crnu Goru koja je bila proslavljena u svijetu, gnijezdo sokolova. Samo tako možemo povratiti našu slobodu i dostojanstveno se odužiti svijema onima koji se osmjeliše da dirnu u našu najveću svetinju, u našu nikad i ničim neokaljanu narodnu čast.

U to ime najsrdačnije pozdravljam sve vas i preporučujem Vam da Vaš moral i snagu držite na visini, te da bi u danom momentu što dostojanstveniji i što mogućniji bio naš lavski skok na onu stranu Jadrana.

Ministar predsjednik Jovan S. Plamenac«.35

Kralj Nikola I Petrović-Negoš se zalagao za vaspostavu suverene i nezavisne Crne Gore, što potvrđuje i njegov telegram, koji predstavlja odgovor na čestitku, koju mu je uputio general Đuro Jovović, tadašnji zastupnik komandanta Komande crnogorskih trupa u Gaeti. U tom telegramu generalu Đuro Jovoviću kralj Nikola navodi: „Zahvaljujem Vam, dragi đenerale, zajedno sa područnim Vam oficirima i vojnicima na izražene želje i osjećaje, koje očinski i srcu primam. Treba nepokolebljivo istrajati. Pravda će uspostaviti naše zgaženo pravo. Crna Gora će biti slobodna, jer koji je sin crnogorski preživio njeno uništenje? Istrajmo i čekajmo, želje blagorodnih naroda su uz nas, a i Božja je nad nama. Bogu su mili slobodni ljudi! Prigrļjavam Vas sve svojim starim grudima, hramu neiscrpne ljubavi i želja za crnogorski narod”36.

Božićni ustanak je doživio slom i bio ugušen. Jedan dio ustanika je položio oružje i predao se okupacionim trupama u nadi da će biti pomilovani i pušteni svojim kućama; drugi dio je zarobljen; treći značajan dio je poginuo u borbama, četvrti su odlučili da se ne predaju, već da nastave gerilsku,

---

35 Novak Adžić, “Sudbine crnogorskih patriota”, Podgorica, 2004., str.81-82.

36 „Glas Crnogorca”, službeno glasilo Kraljevine Crne Gore u egzilu, Neji kod Pariza, godina izlaska 48, broj 86, Nej na Seni kod Pariza, od 19. avgusta 1920. str.1.

komitsku, oružanu borbu, dok je peti dio odbio da se preda i odlučio da emigrira u inostranstvo, u Albaniju i Italiju, na prvom mjestu.

Crna Gora postala je žrtva nasilne okupacije i aneksije³⁷ sprovedene od strane Srbije, a njen narod doživio je užasne pogrome i patnje i bio izložen zločinima svih vrsta. O tome piše i ugledni Amerikanac i veliki prijatelj Crne Gore i branilac njene nezavisnosti Luiđi Kriskuolo. Naime, Luiđi Kriskuolo 1922. godine u članku „Kako su saveznici izdali Crnu Goru“ navodi i sljedeće: „Crnogorska želja za nezavisnošću je nagnala Srbe da primjene silu kako bi zaplašili ovaj hrabri narod, tako da su mnogi izbjegli u Italiju i ostali tamo o trošku italijanske vlade. Još niko nije porekao da su Srbi počinili zvjerstva u Crnoj Gori, zločine koje su počinili nad crnogorskim ženama i djecom kao i muškarcima“. U istom članku Kriskuolo tvrdi i ovo: „Primjer Crnogoraca nas navodi da se zapitamo da li uopšte postoji pravda za male narode. U novembru 1918. godine, Srbija je počinila prvi zločin nad Crnom Gorom, kada je proglasila nametnuto pripajanje ove države uz podršku Francuske i njenih generala (Franše Deperea i Venela) koji su komadovali savezničkim trupama na Balkanu“³⁸.

Suprotno međunarodnom pravu Crna Gora je anektirana. O tome piše i rektor Đenovskog univerziteta i profesor međunarodnog prava dr Prospero Fedozzi³⁹ u svojstvu

---

³⁷ Vidi o tome: Živojin M. Perić, „Crna Gora u jugoslavenskoj federaciji“, časopis „Ekonomist“, Zagreb, 1940.

³⁸ Mjesečni časopis F. 77, Biblioteka koledža Drari, Springfield, Misuri, Forum, januar 1922. Naslov originala: „Montenegro beatyed by the allies“, by Luigi Criscuolo, The Forum, January 1922, Drury College library Springfield, Missory, p. 64-73. Kriskuolov rad u originalu na engleskom jeziku nalazi se pohranjen u: Biblioteci Istorijskog Instituta Crne Gore u Podgorici (BIICG), fascikla 455, Ostavština dr Pera Šoća (razni spisi, časopisi, isjecci iz štampe o Grnoj Gori).

³⁹ Prospero Fedozzi (Prospero Fedoci), pravnik, rođen je u Matelici (oblast Marke, središnji dio Italije) 12 jula 1872.godine, a umro u Đenovi, 19. januara 1934. godine. Studirao je u Pizi, Napulju i Padovi, đe je diplomirao 1894. godine i postao docent 1896. godine. Radio je kao profesor međunarodnog prava u Perudi (1899), Macerati (1901), Palermu (1904) i Đenovi (od 1909. do kraja života). Bio je Rektor Univerziteta u Đenovi od 1. marta 1917. do 9. novembra 1923.godine. Držao je kurseve međunarodnog prava na Višem Institutu ekonomskih i komercijalnih nauka u Đenovi i na Akademiji za međunarodno pravo u Hagu. Prospero Fedoci je bio međunarodno priznati ekspert u pravnoj nauci i struci u oblastma međunarodno javnog prava, međunarodno privatnog prava, građansko-procesnog prava, privrednog prava, ugovornog prava, arbitražnog prava, pomorskog prava itd, elem, ugledni, uticajni i afirmisani erudita u više grana prava i polihistorik. Među

eksperta i kao prijatelj Crne Gore i član Komiteta za odbranu njene nezavisnosti, u jednoj predsvci koju je uputio Denovskoj konferenciji tokom 1922. godine, apelujući da se ispravi učinjena nepravda prema Crnoj Gori. Prof. Dr Prospero Fedozzi u radu pod naslovom u originalu na francuskom : „Une question internationale, la situation juridique et internationale du Montenegro“, Genes, Ed. Du Comite pro-Montenegro, Genes, 1922,⁴⁰ (u prijevodu: „Jedno međunarodno pitanje. Pravni i međunaroni položaj Crne Gore“, Đenova, 1922.) objavljenom na francuskom jeziku u Đenovi 1922. godine, navodi:

„Narod koji ima hiljadugodišnju slobodarsku i junačku istoriju, koji priskače sa bratskim poletom braći kojoj prijeti ropstvo i koji ulazi u borbu za goli ideal, bez uslova i pogađanja, koji se bori protiv neprijatelja krajnjim naporom svojih snaga, koji prihvata sve patnje užasnog rata pa i onu najtežu – izgnanstvo iz svoje sopstvene zemlje; koji dobija od svojih Savezničkih sila veoma svečana obećanja za obnovom i naivno vjeruje u načela na koja se poziva pravo naroda da odlučuju o vlastitoj sudbini i pravo na postojanje malih država, koji vjeruje da će sa pobjedom koja se smiješi za stvar za koju se borio, dan reparativne pravde doći; koji se našao izdan od strane savezničkog naroda dotle da od njega trpi do sada nepoznate moralne i materijalne torture, čak pod jarmom

---

naučnim studijama i raspravama dr Prospera Fedocija izdvajaju se: Kolektivna društva u međunarodnom pravu, Verona 1897, Priča o protektoratu, Venecija 1897, Razvoj međunarodnog privatnog prava, Posao, funkcija i metodi u komparativnom pravu na polju međunarodnog privatnog prava, 1902., Međunardono građansko-procesno pravo, Bolonja 1905.godine, Arbitraža u međunarodnogm građansko-procesnom pravu, Palermo 1908.godine, Pravnički uslovi u pomorskoj trgovini, Hag, 1925.godine, Vanteritorijalna efikasnost prava i drugih akata javnog prava, 1929. itd.

Prof. dr Prospero Fedozzi je bio prijatelj crnogorske državne nezavisnosti, član Komiteta za odbranu nezavisnosti Crne Gore u Đenovi (1920-1925), i on je iz filantropskih razloga bio iskreni pristaša opstanka Crne Gore kao suverene i nezavisne države, podržavajući političko-propagandnu i diplomatsku djelatnost crnogorske političke emigracije i Vlade Kraljevine Crne Gore u egzilu.

⁴⁰ Relevantno je navesti da je ovaj isti naučni rad prof. dr Prospera Fedocija (sa propratnim komentarom dr Pera Šoča, datim u oba njegova izdanja /Šoč je bio tadašnji ministar spoljnih poslova Crne Gore/, prvi put objavljen 1922.), ponovo publikovan, ali pod drugačijim naslovom, koji u prijevodu na crnogorski glasi: „IŠČEZAVANJE CRNE GORE Prospero Fedoci, profesor međunarodnog prava, rektor Univerziteta u Đenovi, izdala Delegacija Crne Gore u Ženevi, 1924.“

neprijatelja; koji kuca na vrata onih koji su mu bili prijatelji u vremenu zajedničke opasnosti dobijajući od njih samo prvo lijepe riječi, a potom hladnu ravnodušnost; zar takav narod ne predstavlja tragediju koja konačno daje strašan razlog za optužbu za Evropu, čija ljubav prema miru, nakon ratnih iskušenja, ne opravdava ravnodušnost koju ona pokazuje prema svemu što nije hitan problem - ono što se želi nazvati ekonomska obnova Evrope.

No, pravda u sebi ima potrebnu snagu da, prije ili kasnije, gradi svoj put, uprkos nepravdama i zaboravima, i pobjeda će neminovno doći, čak i za malu Crnu Goru.

Da li je potrebno, dotle, da se pojašnjava pravni položaj koji je sam po sebi očigledan? Doista, opšte pravo Crne Gore da bude smatrana suverenom državom, subjektom međunarodnog prava, zasnovano je na toliko elementarnim i toliko univerzalnim principima da se pravnik osjeća gotovo poniženim što mora na njih da se poziva kao na dokaze.

Poznato je da država može da izgubi svoj pravni subjektivitet samo aktom svoje volje. Prisajedinjenje jedne države drugoj državi može se ostvariti samo uzajamnom voljom te dvije države. Ta zajednička volja može formalno da se izrazi ugovorom ili da proizađe iz dva recipročna ispoljavanja volje, na primjer: sa jedne strane, plebiscitom i, sa druge, zakonom o prihvatanju, kao što se više puta događalo u periodu ujedinjenja italijanskog naroda. No, ako plebiscit treba da se održi (a ja ne vidim iz kojeg razloga bi se on mogao nametnuti Crnoj Gori), on bi bio samo izrugivanje ukoliko bi se održao pod vojnom okupacijom.

Gubitak povjerenja u koji je zapao plebiscit nakon velikog uspjeha koji je imao u doba Napoleona III, zavisio je od nedostatka iskrenosti u narodnom glasanju koje se sprovelo kad je aneksija već bila završena. Nove garancije kojima su mirovni ugovori obavili plebiscite za preuređenje Evrope, napravljeni tako da budu održani izvan nadmetanja država koje se spore oko izvjesnih teritorija i uz zaštitničko prisustvo savezničkih trupa, rehabilitovale su plebiscit u očima onih koji vjeruju da čuveni princip samoodlučivanja ne treba da bude puka šala. Nemoguće je i pomisliti da Sile Antante žele da u odnosu na suverenu državu kakava je Crna Gora, koja je bila

njihova saveznica, odustanu od tog novog puta koji slijede čak i protiv bivših neprijateljskih država.

Treba, s punim pravom, samo sa najvećim gnušanjem, prihvatiti da se volja jedne države u pogledu prisajedinjenja nekoj drugoj državi manifestuje prećutno aktom pristanka. Ako je odricanje od nekog prava uvijek teško, još teže je odricanje od postojanja svog vlastitog personaliteta; upravo ovdje izgleda da naročito ima veću vrijednost fundamentalno pravilo svakog pravnog uređenja da se odricanja ne pretpostavljaju već treba da budu iskazana. U svakom slučaju, akti pristanka nikad se ne bi mogli smatrati ispoljavanjima volje pogodnim da pravno uspostave aneksiju, ukoliko su bili na neki način dvosmisleni i nijesu poticali od ustavno nadležnih organa. No, beskorisno je da se zadržavam na tome, jer su crnogorska vlada i narod izrazili hiljadu puta, sa najvećom mogućom odlučnošću, pa čak i sa veoma silovitom reakcijom, želju da žive nezavisno. Imenovanje Crnogorske narodne skupštine koje je uradila Srbija 1918. godine, kao i izbori crnogorskih delegata u beogradsku Konstituentu, daleko od toga da budu pokazatelji direktne želje za prisajedinjenjem, u apsolutnom su kontrastu sa veoma malim brojem glasača, uprkos srpskoj vojnoj okupaciji, i sa drakonskim zakonom za kažnjavanje zločina koje su Crnogorci počinili nad srpskim trupama. Nije, dakle, dopušteno da se vjeruje da je volja crnogorskog naroda izražena, čak i prećutno, u korist prisajedinjenja Srbiji.

Prema veoma raširenom, ali diskutabilnom i nepouzdanom, mišljenju mogao bi se naći pravni razlog za aneksiju u *debellatio*, to jest u ratnom osvajanju sa potpunom okupacijom teritorije. Ne treba da razmatramo tu tezu kojoj bi, svakako, nedostajao stvarni razlog. Okupacija Crne Gore, daleko od toga da je posljedica rata, izvršena je dok je još postojao savez između države okupatora i države koja je okupirana. Radi se, dakle, o okupaciji iz višeg razloga nego što je ratna okupacija koja se karakteriše postojanošću vlasti okupirane države i ne zadire nimalo u međunarodni subjektivitet.

Dok, sa jedne strane, za gušenje crnogorske države nedostaje svaki pravni razlog, postoji sa druge strane za Savezničke sile precizna pravna obligacija da izvrše njenu

teritorijalnu reintegraciju. Londonski ugovor iz 1915. godine koji je priznao Crnoj Gori teritorijalne kompenzacije, Vilsonova poruka od 8. januara 1918. godine uzeta kao osnova za mir i koja uzdiže obnovu Crne Gore, u isto vrijeme kad i obnovu Srbije i Belgije, svečane izjave predsjednika Francuske Republike i francuskog ministra vanjskih poslova dok su srpske trupe pod komandom francuskog generala sprovodile okupaciju crnogorske teritorije za koju su tvrdili da je privremena, odluka od 13. januara 1919. godine Vrhovnog Savjeta koja priznaje Crnoj Gori pravo da bude predstavljena na Mirovnoj konferenciji, čine niz individualnih i kolektivnih preuzetih obaveza, da se ne može pretpostaviti da bi velike sile koje su se borile za poštovanje povjerenja u međunarodne odnose željele da ih naruše.

Đenova, 1. mart 1922. godine, prof. Prospero Fedoci⁴¹.

Crnogorski emigrantski krugovi (1922-1925) i prijatelji Crne Gore širom svijeta, koji su branili njeno pravo na opstanak i samostalan državni život, značajnu pozornost posvećivali su ovom naučnom radu prof. dr Prospera Fedozzija. U tom radu dr Fedoci ističe stručno i naučno mišljenje koje govori o tome da Crna Gora 1918. godine i docnije nikad nije sa stanovišta međunarodnog prava izgubila svoj državni subjektivitet i nezavisnost i da je ona nasilnom aneksijom, suprotno međunarodnom pravu, uništena kao država, ali sa imperativnih i konvencionalnih normi i principa međunarodnog prava ta nepravna, nasilna aneksija Crne Gore, nije bila sankcionisana i priznata kao legalan i legitiman, odnosno, pravno valjan čin koji bi predstavljao međunarodno-pravni akt.

O motivima, smislu, ciljevima, ideološko-političkoj podlozi, programskim koncepcijama ustaničke, komitske i emigrantske borbe crnogorskih zelenaša, oficira crnogorske vojske, deponenta zakletve kralju Crne Gore Nikoli I Petroviću-Njegošu, koji su svoje činove i unapređenja dobijali na osnovu Zakona o ustrojstvu vojske Kraljevine Crne Gore iz 1910. od strane kralja Nikole i crnogorske Vlade, kao svjedočanstvo

---

⁴¹ Fedozzi Prospero, „Une question internationale, la situation juridique et internationale du Montenegro“, Genes, Ed. Du Comite pro-Montenegro, Genes, 1922; „Jedno međunarodno pitanje. Pravni i međunarodni položaj Crne Gore“, Izdanje Komiteta za Crnu Goru u Đenovi, 1922. godine. Prijevod sa francuskog originala: Marina Vukićević.

može poslužiti i sljedeći istorijski izvor. Radi se o dokumentu naslovljenom »Evandjelje slobode«, Rim 25. novembar 1922. godine, koji je napisan, otkucan pisačom mašinom na memorandumu Ministarstva spoljnih poslova kraljevine Crne Gore i svojeručno potpisan od strane 43 crnogorskih rodoljuba⁴², oficira i političkih emigranata. Ovaj dokument potvrđuje da heroji istorije nijesu oni koji su rušili državu, već oni koji su se borili i stradali za nju. Ovaj akt ima karakter zakletve, a glasi integralno:

»Rim, 25 novembra 1922. godine EVANĐELJE SLOBODE: Sa ovim niže potpisati izjavljujemo i zaklinjemo se:

1) Da ćemo sve svoje snage: fizičke, intelektualne i moralne posvetiti vaskrsnuću crnogorske državne slobode i da smo gotovi za postignuće toga svetog cilja na prvu zapovijest i svoj život dati.

2) Da ćemo sva naređenja, koja nam bude izdavao naš narodni vođa, crnogorski Ministar Predsjednik Gospodin Jovan S. Plamenac bez ikakvog oklijevanja izvršavati.

Njegova naređenja za nas su najveći zakon. Isto tako bez ikakvog oklijevanja izvršavat će mo i svaku naredbu našeg vođe koju bi nam izdavao preko njemu potčinjenih organa. Tek pošto se naređenje izvrši ima se pravo na eventualnu žalbu i to konačno kod prve pretpostavljene vlasti naredbo-davčeve.

3) Pristajemo da svaki neposluh bude kažnjen smrću i da izvršiocu smrtne kazne budu članovi Crne Ruke, koji jedan za drugog ne smiju znati. Umirem za Crnu Goru:

Kom. Pero Vuković, kom. Marko Vučeraković, kom. Mašan M. Borozan, kom. Blažo Marković, kom. Savo Bošković, kap. Jokica Andrijević⁴³, kom. Zaviša Zvicer, kap. Ilija Luba-

---

⁴² Potpisnici ovog akta su zelenaški ustanici i oficiri crnogorske vojske, iz svih krajeva Crne Gore (Piperi, Cuce, Crmnica, Bokovo, Bjelopavlići, Ljubotinj, Cetinje, Bajice, Bandići, Konak, Vasojevići, Kući, Pješivci, Komani, Nikšić, Zeta, Grahovo, Bjelice i dr.), koji su učestvovali u ustaničkim i komitskim akcijama i bili emigranti u Italiji (1919-1922). Mnogi od njih skončali su svoje živote u inostranstvu, a mnogi su se vratili u zemlju i nastalivili borbu za svoja uvjerenja. Neki su poginuli u borbama, a jedan dio je uhvaćen i osuđen na robiju od strane vlasti u KSHS.

⁴³ U pismu Jovanu Simonovu Plamencu iz italijanskog grada Bolonje marta 1922 godine pred napuštanje Italije komandir Savo Raspopović i kapetan Jokica Andrijević izjavljuju mu spremnost da će „ostat vjerni i dostojni svoje zakletve”(Biblioteka Istorijskog instituta Podgorica, f. 81, Dokumenti Jovana Plamenca, Savo Raspopović, Jokica Andrijević-Jovanu Plamencu, Bolonja, mart, 1922. Dr Šerbo Rastoder, »Crna Gora u egzilu 1918-1925«, knjiga I, Podgorica,

rda, por. Krsto Niković, Pero Leković, poručnik Maksim M. Martinović, Mijuško Mrvošević, Aleksandar F. Đokić, Mihailo Tomić, kap. Luka Đurković, kom. Pero Bošković, kom. Simo Čukić, kom. Tomica Lekić, kom. Petar Lekić, Đuro Lazarević, Miljan Lazarević, Risto Sekulić, kom. Ćetko Bigović, Zeko Delibašić, Krcun Kusovac, kom. Petar Vukov Lekić, kom. Milo S. Leković, por. Andrija Radulović, por. Bogdan Simović, Rade Nikić, Vaso Kralj, Bogić Perović, Niko Niković, Kom. M. Kovačević, kom. Dušan Vuković, Vido Nikčević, Mitar Popović, Vasko Radičević, Stevan Lekić, Milo Leković, Špiro Belada, Radisav Nikezić, Krcun Janković⁴⁴.

Oružana borba crnogorskih zelenaških ustanika kontinuirano, snažno i masovno se vodi od jula 1919. do kada se dogodila pogibija 28. decembra 1923. čuvene ustaničke zelenaške grupe od 11 rodoljuba, predvođenih Savom Raspopovićem, Milutinom-Mujom Bašovićem i Petrom Zvicerom.

»Komitet za nezavisnost Crne Gore« iz Njujorka u proglasu od 6. marta 1924. godine govori o pogibiji Sava Raspopovića i drugova. Evo integralnog teksta tog proglasa u prijevodu sa engleskog jezika na crnogorski jezik:

»KOMITET ZA NEZAVISNOST CRNE GORE
52 East 65 th Street, New York

Časni Luidi Criscuolo, New York
Brigadni general, F. E. Burnham, Vinnipeg
Kavalir (plemić) J. Eugene Corriveau, Quebec
Dr Aleksander Devine, London
Prof. Antonio Baldaći, Bolonja, Italija
Pacifikacija Crne Gore od strane Srbije

2004. str. 370). I izvršili su zakletvu: Savo Raspopović je, sa 10 svojih saboraca, poginuo 28. decembra 1923. godine u Rubežima kod Nikšića u sukobu sa srpskom vojskom, žandarmerijom i bjelaškim kontrakomitskim formacijama, a Jokica Andrijević je nakon povratka u Crnu Goru i ponovnog komitovanja uhvaćen i na sudskom procesu u Kolašinu presudom od 5. januara 1927. godine osuđen kao politički »krivac« na kaznu robije u trajanju od 15. godina. Robijao u zloglasnom zatvoru u Zenici kao politički osuđenik. Kao datum početka izdržavanja određene zakonske kazne naznačen je 28 april 1926. Izašao je iz zatvora nakon amnestije date 24. maja 1934. godine.

⁴⁴ Biblioteka Istorijskog Instituta Podgorica, Izabrana dokumenta Jovana Plamenca (nenumerisana kutija), odabrao i sredio Jagoš Jovanović. Ministere Royal Affaires Ettangeres de Montenegro, Rim, 25 novembra 1922, EVANĐELJE SLOBODE.

Sliku koju dostavljam poslao mi je dr Aleks. Devine iz Vinčestera, Engleska, koji je autor nekoliko knjiga o Crnoj Gori i nekadašnji Ministar pri Kraljevstvu u Londonu. Slika govori vjerodostojnije od bilo kojeg falsifikovanog izvještaja o Balkanu i stanju stvari kakve postoje u Crnoj Gori danas. Jedanaest ljudi koji leže mrtvi na snijegu su sve ljudi dobrog karaktera i ugleda, čiji je glavni prestup po mišljenju Srba bio u tome što su se borili za slobodu svoje zemlje.

Osoba druga po redu bio je Savo Raspopović, čovjek izvanrednog ličnog karaktera, iskreni patriota i vođa borbenog pokreta za slobodu Crne Gore.

Mjesto gdje su ljudi ubijeni je Nikšić, Crna Gora, sa Crkvom Sv. Vasilija u pozadini.

Bila je određena nagrada od 100.000 dinara po glavi za svakog od ovih crnogorskih ustanika, a taj novac je trebao biti isplaćen istoga dana kada se ti ustanici ubiju ili zarobe. Potkazivačima je bila zagarantovana puna tajnovitost.

Interesantno je napomenuti činjenicu da, dok su neki samozvani »patrioti« sakupljali novčana sredstva u Sjedinjenim Državama, može se zaključiti iz izvora za koje se vjeruje da su pouzdani – da nijedan cent od tog novca koji je sakupljen, nikad nije stigao u Crnu Goru. Mole se Amerikanci da pošalju ovaj cirkular svom Kongresmenu i da ga pitanju hoće li Amerika ostati slijepa na ovakav tretman koji se primjenjuje prema jednom od naših savznika.

Luigi Criscuolo, član Američkog Komiteta za nezavisnost Crne Gore... - Mart 6, 1924. godine⁴⁵.

Crnogorski ustanak trajao je i nakon toga, te je bio je vođen u formi gerilskog manjih i rijedih akcija od polovine 1924.: potom isti malaksava, ali se održava u sporadičnom obliku do 1929. godine, kako se ističe u naučnoj historiografiji, mada ja mislim da se njegov kraj može označiti 1934. godine, kada je u Vraki u Albaniji od strane agenata jugoslovenske tajne policije ubijen istaknuti oficir crnogorski, zelenaški komita, ustanik poručnik Petar Markov Pekić iz Crmnice.

---

⁴⁵ Originalni dokument na engleskom jeziku nalazi sam u zaostavštini- radovima Vladimira Đ. Popovića, koja je fasciklirana u biblioteci Istorijskog instituta Crne Gore u Podgorici.

U pogledu bespravnog i nasilnog ukidanja nezavisne Crne Gore jasno piše i Luidi Kriskuolo, predsjednik Međunarodnog Komiteta za Nezavisnost Crne Gore sa sjedištem u Njujorku, u knjizi "Pravo Crne Gore na život", Nju Jork, 1928. U toj knjizi Kriskuolo navodi i ovo: „Princ Aleksandar, regent Srbije, proglasio je pripajanje Crne Gore Srbiji. Ovo je pratila prava vladavina terora u cijeloj Crnoj Gori jer svi koji nisu obećali odanost srpskoj vladi završili bi u užasnim zatvorima gdje su ih mučili, kuće bi im palili, porodice razdvajali i, Srbi su u Crnoj Gori zapravo ponavljali svaki poznati vid mučenja iz srednjeg doba. Crnogorci su tako bježali gdje god bi im se ukazalo utočište. Na hiljade su pošli u planine, drugi u Italiju, Albaniju i druge susjedne zemlje. U slučaju srpskih novina „Balkan” objavljenog u Beogradu, zaključeno je da su Srbi od novembra 1918.godine zapalili punih 5000 kuća u Crnoj Gori”⁴⁶.

U rukopisu nezavršene knjige memoarskog karaktera pod naslovom „Izgubljeno Kraljevstvo“ (1935). američki generalštabni pukovnik i obavještajac Čarls Welington Furlong kazuje „Legalna misija saveznika bila je održavanje reda i sprovođenje uslova primirja, prije svega ublažavanjem konfliktnih situacija, a ne njihovim raspirivanjem. Moja obaveza je bila da zastupam principe zbog kojih je Amerika ušla u rat, što demagozi i izvjesni tipovi rijetko razumiju i nikada ne tolerišu, već probleme često reduciraju na čisto pitanje ličnosti kako bi se principi potpuno zamaglili”⁴⁷. Američki obavještajni oficir govori da je često sebi postavljao brojna pitanja: "Zašto su Srbi svojoj braći najgori neprijatelji, jer je druga invazija Srbije na Crnu Goru bila gora od invazije Austrije, a primirje gore od rata?"⁴⁸. Kad je nastupilo primirje i kad je austro-ugarska vojska napustila tlo Crne Gore dogodila se reokupacija. O tome Furlong piše: „Kad je došlo primirje, Crnogorci kod kuće, kao i demobilisani vojnici, iako iznenađeni okupacijom srpske vojske, što su teško mogli razumjeti, dočekali su Srbe kao bra-

---

⁴⁶ Luigi Criscuolo, „Montenegro s Right to Live“, by Luigi Criscuolo, New York, 1928, p. 19-20. Fotopija originala koji se nalazi u Nacionalnoj kongresnoj biblioteci u Wašingtonu.

⁴⁷ Blažo Sredanović, Blažo Sredanović, „Svijet kao zavičaj“-„Princ Milo of Montenegro“, Podgorica, San Francisko, 2007.str.333.

⁴⁸ Blažo Sredanović, c.d. str. 333-334.

ću. Mnogi su se ipak pitali zašto je francuski general poslat u Crnu Goru i zašto ove strane trupe zauzimaju strateške položaje u njihovoj zemlji. Sumnja nije dugo trajala kad su vidjeli da Srbija dovodi pojačanje da bi plijen što bolje osigurala. Tada su crnogorski patrioti otišli u planine, svoju prirodnu tvrđavu, postali, ustanici i krvavi konflikt je otpočeo⁴⁹. Oficir Furlong je objašnjavao zašto je odlučio da piše knjigu o Crnoj Gori „Izgubljeno Kraljevstvo“, pa u tom smislu veli: „U knjizi "Izgubljeno kraljevstvo" koju pripremam, namjera mi je da opišem Montenegro, šestostoljetnu naciju, našu saveznicu, koja je sve izgubila, a koja je od nas očekivala spasenje i u američku zastavu i Vilsonov portret gledala kao u ikonu. Smatram da će moje svjedočenje kao očevica biti dokumenat o najtragičnijoj sudbini jednog naroda i istini sa kojom svijet treba da se upozna, ocijeni odluke Mirovne konferencije, Sporazum u Versaju i Ligu naroda. Prilika da kao jedini američki vojni posmatrač budem u Crnoj Gori i neposredno doživim tamošnja zbivanja za mene je bila jedinstvena životna šansa. Moje bilješke, dosije o događajima koje sam pratio, fotografije koje sam lično pravio, susreti, kontakti, intervjui i sjećanja čine da raspoložem opsežnim izvorom informacija o događajima u Crnoj Gori"⁵⁰. U manuskriptu svojih memoara Furlong potom navodi sljedeće: "Tradicija i dužnost" ne dozvoljavaju vojniku mnogo emocija. No, ja nijesam mogao zamisliti takvo podlo izdajstvo nacije i nasilje nad narodom, još više tragično zbog njegove suštinske plemenitosti i dostojanstva, a da ne ponesem nešto od nesreće i tuge toga naroda u svojoj duši. Osjetio sam ozlojeđenost i gađenje prema zaslijepljenim i bezosjećajnim političarima u Parizu, koji sebi dozvoljavaju da u internacionalnoj "trampi i trgovini konjima" unište jedan starodrevni i ponosni narod. Ali vrhunski razlog mojoj nagomilanoj srdžbi bio je fakat da je Crna Gora bila naša mala saveznica"⁵¹.

---

⁴⁹ Ibidem. Publicista i istraživač crnogorske dijaspore Blažo Sredanović je vršio istraživanja u Arhivu Huverove institucije na Standford univerzitetu u Kaliforniji i proučavao na engleskom jeziku Furlongove hartije: u prvom redu Furlongovo izvještaj o stanju u Crnoj Gori iz 1919; rukopis Furongove knjige „Izgubljeno Kraljevstvo“ i prepisku između Č. W. Furloga i princa Mila Petrovića.

⁵⁰ Ibidem

⁵¹ Ibidem, str.334-335.

Umjesto zaključka

Na kraju, od posebne je važnosti reći da nedavno održani naučni skup o Božićnom ustanku (15. januara 2019) u dvorcu »Kruševac« u Podgorici, u organizaciji Udruženja pravnika Crne Gore, odnosno, njenog predsjednika prof. dr Branislava Radulovića, i pod pokroviteljstvom Fondacije Petrović Njegoš, predstavlja veoma smion i uspješan poduhvat, jer je on okupio za jednim stolom, u akademskom intelektualnom, naučnom i stručnom smislu, zastupnike različitih pogleda u odnosu na pitanje, kako tzv. Podgoričke skupštine 1918. tako i Božićnog ustanka 1919. i ne samo po tim, već i po brojnim drugim bitnim istorijskim i savremenim društvenim pitanjima i problemima. Zbog toga organizatorima skupa, prevashodno dr Branislavu Raduloviću, a nadasve i njegovim sudionicima, iskazujem posebno priznanje, jer su uspjeli da profilišu model akademske rasprave i simbioze različitosti, čime su promovisali ideju ublažavanja evidentnih društvenih podjela u Crnoj Gori.

Гојко ПЕРОВИЋ¹

ЈЕДАН НАРОД – ДВИЈЕ НАЦИЈЕ **Библијска прича**

У историјским књигама Старог Завјета² описан је распад Соломоновог царства 931.г. прије Христа, када се, раније велика и монолитна држава Израиљаца (састављена од припадника 12 израиљских племена), подијелила на два дијела. Први је - Јужни дио (Јудејско царство) са сједиштем у Јерусалиму, гдје су наставили да владају владари из Давидове династије, односно Соломонов син и његови потомци. Други је – Сјеверни дио (Израиљско царство), кога је у засебну државу одвојио Јеровоам, побуњеник против јерусалимске централизације. Библија нам говори да је Јеровоам најприје одвојио становништво десет сјеверних израиљских племена и начинио нову државу. Међутим, када је увидио да поданици његовог двора и даље иду у Јерусалим на поклоњење (јер је Мојсијево законодавство прописивало да се само у Јерусалимском храму смију приноси жртве), онда је изградио два нова светилишта (у Ветиљу и Дану) како би зауставио кретање свога становништва у другу државу. Е сад, како није имао свештенике који би служили у тим новим храмовима, он је, из народа изабрао друге "свештенике" који уопште нијесу били левитског поријекла (а свештени прописи су одређивали да израиљски свештеници могу бити само припадници Левијевог племена). И тако је, кршећи неколико Божијих прописа, а у жељи да утврди идентитет становништва унутар својих граница – Јеровоам ударио темеље трајног раздвајања једног народа, односно оних који су потомци истог човјека, праоца Јакова.

---

¹ Аутор је Ректор Цетињске Богословије

² Свето Писмо Старог Завјета, СА Синод СПЦ, Београд 2010.г. Прва књига о Царевима, 12. глава

Ово политичко раздвајање дојучерашњих најближих рођака, ишло је упоредо са очигледним духовним-идентитетским раздвајњем (нова светилишта и нови свештеници). Касније, са падом Самарије (престонице Сјеверног царства) 721.г.пр. Христа, под асирску власт, дошло је и до треће, можда и најтеже фазе тог раздвајања. Асирци су раселили сатновништво десет сјеверних племена, а остатак измијешали са туђим народом који је доведен са Истока. Тако настаје појам "Самарјанина" кога срећемо у Новом Завјету.

Јудејце са југа, за становнике Јерусалима, Самарјанин постаје оличење зла – бивши сродник који се од тебе одметнуо и политички, и духовно и крвно. Толика је била нетрпељивост између Јудејаца и Самарјана у Христово вријеме, да сам Господ прича причу О милостивом Самарјанину³, како би показао да љубав међу људима не зна за границе. Да је љубав толика, да ето, замислите, једном Јудејцу помаже један Самарјанин. То је невјероватна прича, равна некој данашњој у којој би, рецимо, један другом помогли Албанац и Србин, Турчин и Курд или тако нешто. Има и друга новозавјетна прича на ту тему, када се жена Самарјанка⁴ чуди томе што Господ Исус Христос, будући Јудејац, тражи од ње воде да пије!

Ето како једна од најстаријих књига човјечанства, и Света књига три велике монотеистичке религије, описује настанак мржње и анимозитета, међу најближом браћом. Ради неке научне објективности морам нагласити да је претходно изложени опис догађаја настао из пера Јудејаца, чиме се може објаснити негативно оцртавање историје Самарјана. Преимућство Јудејаца јесте Богом благоловена реалност која кроз цио Стари Завјет трасира пут ка Христовом рођењу, али када је у питању ова анализа идентитетске подвојености, није на одмет да нагласимо ауторство поменутог извјештаја.

---

³ Свето Писмо Новог Завјета, СА Синод СПЦ, Београд 2010.г., Јеванђеље по Луки, 10. глава

⁴ Свето Писмо Новог Завјета, СА Синод СПЦ, Београд 2010.г., Јеванђеље по Јовану, 4. глава

Амерички и европски национализам

Неких 3000 година касније, у нововјековном национал-романтизму Америке и Европе, долази до изградње неколико типова националних идентитета, а занимљиво је, да доминантну основу за савремени европски национализам чини држава тј. граница државног простора – исто или слично, као у израиљској диоби три миленијума уназад. А опет, насупрот њему или истовремено са њим, формира се и чува, другачији тип идентитета (условно ћу и њега назвати националним, и условно ћу му дати име: јудео-хришћански), који је једнако стар као и овај ”државотворни”. Овај се, ”јудео-хришћански” формира на колективном памћењу и окупљању око духовних и етничких блискости, често и упркос политичким границама и раздвајањима. У обиљу модела националног иденти-фиковања, од 18. вијека до данас, свјесно издвајам ова два најопштија, кровна или темељна национализма.

Један је дакле државотворни, и њему људи свој национални идентитет граде према држави у којој живе и у којој су се родили. Они се идентификују са стварањем државе и њеним границама, осјећајући се припадницима и учесницима тог и таквог пројекта. Такав идентитет надилази етничке, религиозне и културне припадности. Не поништава их, него их укључује у себе, тј. ставља их у службу свога остварења. Велики број оваквих примјера имамо на Западу.

Други је онај идентитет који етничку заједницу такође превезилази и надграђује, само не државом и политичким пројектом, него духовном, историјском, предањском везом међу припадницима заједнице. Доминантан број оваквих заједница је на Истоку. Овај, опет, не искључује државотворност, али му она није примарна ни одређујућа.

Примјери државотворног национализма су посвуда у Америци и Западној Европи. ”Највећи син ирског народа”- Џ.Ф.Кенеди, предсједник је и градитељ америчког државног пројекта и америчке нације. Етнички и историјски Њемци подједнако граде њемачку, аустријску или швајцарску нацију – у зависности од тога, на територији које државе

живе или су се затекли. Шапанац, зачет у мјачиној утроби, на територији Шпаније, који се након девет мјесеци путовања бродом родио у Буенос Аиресу, имаће јаче идентитетске везе са аргентинским домороцима, него са рођеном тетком у Андалузији. И даље, таквих и сличних примјера има безброј.⁵

На другој страни имамо примјере Јевреја и Грка, који од античког доба па све до данас, чувају свој народни идентитет, без обзира у којој држави да живе. Такав модел се до данас сачувао код тих народа, па је тешко замислити нешто што се зове "кипарска нација". Сличан је феномен идентитет Руса или Срба. Гдје год живјели они се осјећају припадницима етничке заједнице коју окупља култ, предање или нека врста историјског завјета. Због тога су ваљда и често на мети прогона, јер их поглавари разних држава не доживљавају као довољно лојалним њиховим државним пројектима. Ето рецимо, Грци су преживјели вјекове у Малој Азији под отоманском (феудалном и монархијском) управом, али су прогнани са својих вјековних (миленијумских) станишта онда кад је Ататурк почео да прави националну државу! О прогонима Јевреја сувишно је трошити ријечи, а Срби су у 20. вијеку, на трагичан начин искусили ову истину. У два наврата на територији данашње Хрватске, биолошки нестанак или прогнање, била је једина опција за Србе. Рус припада руском народу, и неће се интегрисати у казахстанску, молдавску или украјинску нацију, уколико то подразумева одрицање или умањење овог завјетног идентитета. Овакав идентитет условно ћу назвати нацијом, јер се од стране његових припадника доживљава равноправним са националним пројектима западног (државотворног) типа.

Двоструки идентитет Црногораца

Црна Гора и њено садашње становништво, имају основе да граде оба ова идентитета, јер су се, очигледно, утицаји двије свјетски важне традиције, укрстиле баш на

---

⁵ Бенедикт Андерсон, "Нација: замишљена заједница", ПЛАТО, Београд, 1998.г.; 62 стр.

овом малом простору. И то не у једном моменту, него очигледно, кроз вјекове црногорске историје.

Од времена дукљанског архонта Петра и Светог Јована Владимира, па затим Војислављевића (10. и 11. вијек), преко епохе Немањића, Балшића и Црнојевића, па до владавине Петровића у новом вијеку – овај простор има несумњиву аутохтону државотворност. На страну сада питање да ли је и колико та иста државотворност имала везе и преплитања (конкретна, реална или идејна) са сусједним државним пројектима, чињеница је да је стицај историјских околности био такав, да је највећи дио историјског трајања, што под именом Дукље, што под називима Зете и Црне Горе, ова држава живјела самостално, градећи претпоставке и потенцијале за самоодрживост свог државног пројекта.

Исто тако, очигледно је, да та црногорска друштвено-историјска заједница и њена посебност није заснована ни на каквој етничкој особености⁶, јер је назив те државе (било који од три поменута) непрестано указивао на топоним (на опис предјела) а не на етничку/народну скупину. С тим у вези треба нагласити да је етничка (крвна, језичка и културна) сличност са просторима у околини Црне Горе - вишеструка и очигледна. У сваком случају, по узору на америчке и западноевропске моделе, овај простор има све претпоставке за формирање оне националне свијести која се заснива на државотворности (на учешћу у пројекту изградње државе).

Међутим, Црногорци, односно становници Дукље или Зете у средњем вијеку, истовремено са овом државотворношћу, чувају и развијају и овај други тип националног идентитета, који је предањски и традиционалан, и који

---

⁶ Примјери таквих имена држава која се базирају на опису територије или на преузимању неког од топонима који се налази на тој територији су: Исланд ("земља леда"), Босна и Херцеговина (име ријеке и области), Холандија-Недерлан-Низоземска ("територија испод нивоа мора"), Нигер и Нигерија (по истоименој ријечи), Јордан (такође), и у већини ових случајева ријеч је о држави чији становници нијесу нека етничка група засебна у односу на комшилук.

На другој страни су примјери земаља као што су Бугарска, Њемачка, Русија, Италија и сл., чија се имена заснивају на имену већинског народа, или народа који је стварао ту државу.

етничку групу оплемењује, обликује кроз духовно, завјетно окупљање.

Ако знамо да су византијски извори Стефана Војислава наизивају "Србином Травуњанином" и "архонтом Срба"⁷, те да се владика Данило у 18. вијеку назива "војводичем српске земље"⁸, а да се Његош у 19. вијеку, бокешким римокатолицима захваљувао на гостопримству пјесмом "Србин Србима, на части захваљује" (штампана на Цетињу 1834. г.), и ако све то доведемо у везу са "Земљописом краљевине Црне Горе за ученике трећег разреда основнијех школа"⁹ у ком дословно пише: "Сви људи, који живе у нашој домовини, јесу Срби, већином православне вјере, а има их мало римикатоличке и мухамеданске", биће нам јасно да је овдје у Црној Гори, упоредо и непрестано, заједно са државотворним, развијан и чуван и овај предањски идентитет, по коме су се становници Црне Горе одувјек осјећали припадницима српског народа. И све то упркос томе или поред тога, што је српски народ имао још једну, а некада и двије државе на сјеверу (мислим на Србију и Хабсбуршку монархију) у чијој је државотворности активно учествовао.

Закључак

Збиља, у Црној Гори, може се рећи, да имамо несвакидашњу идентитетску ситуацију (поларитет), и умјесто да једни друге убјеђујемо како је "овај други" измишљен, или је издајнички, или је окупаторски...и како све не називамо, своје најближе рођаке... мислим да би требало да радимо на томе да ову подвојеност почнемо доживљавати као своју специфичност. Она не мора на силу да се третира као "богатство" (кад је очигледно да се тако лако злоупотребљава и постаје извор нестабилности), али

---

⁷ Јован Скилица; Кекавмен; "Византијски извори за историју народа Југославије", том III, Београд 1966.г., 157; 210-211

⁸ Запис на четворојебанђељу које се чува у музеју Двора краља Николе на Цетињу; бр.сигнатуре 16830

⁹ "Земљопис краљевине Црне Горе за ученике трећег разреда основнијех школа" штампан у државној штампарији на Цетињу 1911.г., кога је "прегледала и одобрила" краљевска државна комисија, а чији су аутори Туро Поповић и Јован Рогановић

може да се препозна као наша посебност, и као нека врста двоструког памћења, двојаког идентитета. То не мора увјек да се види или назове "нација са грешком"¹⁰, већ би та и таква двострукост могла да се прочита и као већи потенцијал црногорског грађанског друштва да у данашњем времену изрази све наслаге своје богате историје.

Дужни смо да градимо онакву државу, и у њој заједницу грађана, у којој ће се оба ова идентитета осјећати плодотворним и креативним, а не заједницом другог реда.

---

¹⁰ Запис на четворојеванђељу које се чува у музеју Двора краља Николе на Цетињу; бр.сигнатуре 16830

Boris BOJOVIĆ¹

CRNOGORSKO SVJEŠTENSTVO U SVIJETLU CRNOGORSKIH PODIJELA

Istočni obred na prostoru Dukljanske kraljevine je neosporno postojao od samog dolaska prvih Hrišćanskih misionara u Duklju, nažalost postoji vrlo malo pisanih i objavljenih podataka a jedan od neospornih je povelja pape Aleksandra II o dodjeli palijum i zvanja Arhiepiskopa, Petru barskom mitropolitu. Povelja napisana 1062. godine samo 8 godina poslije podjele Hrišćanske Crkve na istočnu i zapadnu. U povelji i njenom prepisu iz 1067. Godine navodi se da Barskoj ndbiskupiji po pravu stare Dukljanske mitropolije pripada vlast nad crkvama na teritorijama Travunije, Bosne i Srbije: “Kako Latinskim, tako Grčke ili Slovenske kurije” (Monumenta Montenegrina, knjiga IV, str 48).

Ovaj dokumenat dokazuje da je i istočni obred ili pravoslavlje bilo prisutno na ovim prostorima prije postavljanja “prvog” zetskog episkopa na Prevlaci 1219. godine od strane Save Nemanjića. Koji, po zapisima biografa Domentijana i Teodosija, nakon nekanonskog proglašenja autokefalije rukopoložio sedam, ili osam, svojih učenika, dovedenih sa Hilandara.

Prvi korak ka stvaranju samostalne Crkve učinjen je u vrijeme dinastije Balšića i osamostaljenja Zete nakon 1335. godine. Patrijarh je do tada biran od strane vladara i državnog sabora. Lazar Hrebeljanović i Đurađ Balšić sklapaju sporazum po kojem patrijarha bira samo sabor arhijereja i igumana, bez uticaja vladara i vlastele. Balšići su u Zeti, dolaskom na vlast, zatekli dvije crkve – katoličku i pravoslavnu. Veliki broj katolika dovodio je Balšiće do nedoumice, pa su Stracimir i Đurađ uputili 1368. godine katoličkog episkopa iz Svača Papi sa iskazanom spremnošću potpunog prelaska na katoličanstvo. Papa je prihvatio iskazanu spremnost, nakon čega

---

¹ Autor je arhimandrit Crnogorske pravoslavne crkve

Balšići pismom od 29. januara 1369. godine upućenim Papi iskazuju zadovoljstvo i obavezu uvođenja učenja katoličke crkve. Tek početkom XV stoljeća (1403. godine) Balša III vraća pravoslavlje u Zetu.

Za vrijeme krajinskog arhiepiskopa Josifa i u vrijeme prestanka postojanja Pečke patrijaršije, Zetska mitropolija se približila Ohridskoj arhiepiskopiji. Godine 1453, po odobrenju arhiepiskopa Josifa, đakon Damjan prepisuje Sintagmu Matije Vlastara u kojoj se ne priznaje autokefalija Pečke patrijaršije. Zetsko – mletačkim ugovorom od 6. septembra 1455. godine predviđen je način izbora mitropolita.² Međutim, nepoznato je kad je izabran prvi mitropolit po tom ugovoru, od posljednjeg pomena unijatskog mitropolita Jovana 1458. godine do prvog pomena pravoslavnog zetskog mitropolita Visariona 1484. godine, proteklo je 25 godina. Sklapajući 1479. godine mir sa Turskom Mletačka republika je otkazala pomoć Ivanu Crnojeviću i turska vojska, nakon teških borbi, okupira Crnu Goru. Dvije godine kasnije Ivan Crnojević se vraća u Crnu Goru, podiže ustanak 1481. godine sa uspjehom, osniva novi centar Obod i podiže dvor i manastir na Cetinju. Ubijeden da će Turcima manje smetati pravoslavna mitropolija zbog otpora katoličkih zemalja Otomanskoj imperiji Ivan Crnojević poveljom od 4. januara 1485. godine poklanja Mitropoliji dio feuda, pravo ribolova na Skadarskom jezeru, dio prihoda od carina, solane, mlinove, ... Ovaj akt je poslužio kasnije da crnogorski mitropoliti istaknu svoje pravo na vladavinu Crnom Gorom.

U Cetinjskom manastiru Đurađ Crnojević je osnovao štampariju, u kojoj su štampane knjige za potrebe Crnogorske mitropolije (1493-96). Likvidacijom otpora Đurđa Crnojevića i zavođenjem uprave turskog vazala Staniše Crnojevića počelo je novo doba crnogorske istorije. Pošto je Turska obnovila rad Pečke patrijaršije (1557), Crnogorska mitropolija je ušla u njene granice. Pečka patrijaršija je postojala u periodu između 1346-1463 u srednjovekovnoj srpskoj državi, te 1557-1766 u Otomanskom carstvu. Ova zavisnost cetinjske mitropolije produžava se do ukinuća pečke patrijaršije.

---

² „Zapisi“, XXV,4, 1941, 243-244

Odlaskom Đurđa Crnojevića funkciju izbora mitropolita naredna tri i po stoljeća preuzima Zbor glavara i Opštenarodni zbor. Upravu u plemenima vodio je glavarski sloj, kneževi i vojvode, a funkciju skupštine je činio Zbor. Tokom XVI stoljeća izmjenilo se dvanaest mitropolita: Vavila, German, Pavle, Vasilije, Nikodim, Romil, Makarije, Rufim I Njeguš, Pahomije, Gerasim, Venijamin i Rufim II. Ovaj posljednji, Rufim II, značajan je po tome što se stavio na čelu borbe u bici na Lješkopolju 1604. godine. Od tada to postaje praksa sve do podjele vlasti u XIX stoljeću.³

Period kada se na čelu Crnogorske mitropolije nalazi vladika Danilo Petrović Njegoš (1697 – 1735) karakteriše okretanje Rusiji, nakon dobijanja gramate ruskog cara 1711. godine. Obnovio je na današnjoj lokaciji Cetinjski manastir i radio na tome da Mitropoliju odvoji od Pečke patrijaršije, koja je u to vrijeme bila institucija Otomanskog carstva i bila angažovana na prikupljanju „careve mirije“. Tako vladika Danilo poručuje pećkom patrijarhu Arseniju IV da ne dolazi sa tim ciljem u Crnu Goru i da se “ne trudi proz ovu krševitu zemlju su toliko teških konjah i ljudih“. Što je ovaj i poslušao. Nakon vladike Danila na mjesto mitropolita dolazi vladika Sava Petrović Njegoš (1735–1781) koji je bio 16 godina koadjutor vladici Danilu i koji ostaje 46 godina u mitropolitskoj stolici, više okrenut Mletačkoj republici i lošim vezama sa Rusijom.

Vasilije Petrović Njegoš (1750-1766) je podsticao Crnogorce na otpor, pa mu je pečki patrijarh zaprijetio oduzimanjem mitropolitskog zvanja. Vladika Vasilije mu je odgovorio da ga ne priznaje za patrijarha i da će organizovati posebnu Crkvu. Dugo je izbjivao iz Crne Gore, šest godina je, u tri maha, boravio u Rusiji. Autor je Istorije o Čornoj Gori (Moskva, 1754). Nekoliko mjeseci nakon Vasilijeve smrti u Crnu Goru dolazi samozvanac Šćepan Mali, uz pomoć djela glavara. Poslije smrti vladike Vasilija, mitropolit Sava nije se mogao suprotstaviti struji koja je omogućila da na vlast dođe Šćepan Mali (1767-73).

---

³ Crna Gora od pada Crnojevića do Vladike Danila Petrovića, Dr Gligor Stanojević, Monografija Crna Gora, Beograd, 1976, strane 176 - 193

Arsenije Plamenac (1781–1784) nije uživao veliki ugled i za njega je važno da su se glavari prema njemu odnosili „kao da ga i nije ni bilo“.⁴

Sultan Mustafa III je 11. IX 1766. godine beratom ukinuo Pečku patrijaršiju. Pošto je carigradski patrijarh Samuilo I Hanceris (1764-1780) isplatio dugove Pečke patrijaršije, vrhovna vlast Turske Carevine subordinirala je njenu, već bivšu, teritoriju Carigradskoj (fanariotskoj) patrijaršiji. Tada je potonji patrijarh Pečke patrijaršije Kalinik II carigradskom patrijarhu Samuilu I Hancerisu podnio ostavku. Nestalo je tada Pečke patrijaršije. Mitropoliti Crne Gore nijesu priznavali nad sobom vlast ni Porte ni Fanara. Crnogorska mitropolija bila je izvan kanonskog i organizacionog ustrojstva i domašaja Carigradske patrijaršije. Carigradski patrijarh je službeno, sa stanovišta kanona, priznao autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve. Zvanični katalog Ruske crkve od 1851. navodi Crnogorsku pravoslavnu crkvu kao autokefalnu. U službenom dokumentu – Katalogu autokefalnih pravoslavnih crkava Sintagma koji je, po odobrenju Carigradske patrijaršije, objavljen u Atini 1855. godine, pod rednim brojem 9. navodi se Crnogorska pravoslavna crkva kao autokefalna. Sa druge strane, Carigradska patrijaršija nije navela Crnogorsku crkvu u katalogu u kojem nabroja crkve koje su pod njenom jurisdikcijom.

Petar I Petrović Njegoš spada u najznačajnije crnogorske mitropolite. Hirotonisan je u Karlovcima 13. oktobra 1784. godine, iako je želio da hirotoniju obavi u Moskvi. Međutim, imao je problema oko dobijanja papira za odlazak u Moskvu. Za njegova vladiceanstva Sv. Sinod ruski je pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori priznao potpuno nezavisnom. Smrcu Petra I dolazi do pokušaja preuzimanja vlasti od gubernadura Vukolaja Radonjića, ali mu je Zbor glavara oduzeo titulu i prognao ga iz zemlje, te se konačno gasi institucija gubernadura (1830). Petar II Petrović Njegoš (1830-51) je tada izabran za mitropolita. On je posljednji mitropolit koji je bio mitropolit - gospodar. Hirotonisan je u Rusiji, u Spaso-preobraženskom saboru, uz prisustvo ruskog cara. Petar II Petrović Njegoš širi

---

⁴ Gligor Stanojević, /z istorije Crne Gore u XVI iXVII vijeku, "Istorijski zapisi", knj. XV, sv. 2, Titograd 195

jurisdikciju CPC i uz svoju titulu vladika "crnogorski"- unosi i odrednicu "brdski".

U brošuri cetinjskoga kaluđera Boža Mihajlovića „Mitropolit Petar I Sveti“, štampane na Cetinju 1973, (36-37), navodi se, u povodu proglašenja Petra I za sveca od strane Petra II Petrovića Njegoša: "Ovi akt vladike Petra II, poglavara onda samostalne pravoslavne crkve u Crnoj Gori, smatra se zvaničnijem aktom kojim je Mitropolit Petar I kanonizovan i uvršten u red svetitelja ...".

Mjesto mitropolita CPC, nakon Njegoša, ostalo je upražnjeno šest i po godina, od novembra 1851 do maja 1858, u vrijeme dolaska Danila Perovića za knjaza crnogorskog koji je odvojio crkvu od drzave (1851). Danilo I je, iz nekog razloga za mjesto mitropolita postavio izvanjca Nikanor Ivanović (1858–1860) pravoslavca iz Hrvatske, koji je bio prvi izvanjac postavljen za mitropolita CPC. Koliko je ta odluka bila pogrešna, govori učešće Nikanora Ivanovića u uspjelom atentatu na knjaza Danila u Kotoru 1860. godine. Nikanor Ivanović je odlukom knjaza Nikole i velikog vojvode Mirka Petrovića 1860. godine prestao biti mitropolit Crnogorske pravoslavne crkve.

Mitropolit Ilarion Roganović bio je poglavar Crnogorske pravoslavne crkve do 1882. godine. Visarion Ljubiša, njegov nasljednik od 1882. do 1884. godine rukopoložen je od strane mitropolita Ilariona Roganovića i episkopa Gerasima Petranovića na Cetinju je 8. IX 1878. godine.

Odlukom knjaza Nikole I Petrovića Njegoša, na čelo autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve 27. maja 1884. godine dolazi Mitrofan Ban (1841-1920). Arhimandrit Mitrofan je dužnost preuzeo 12. avgusta 1884. godine, a 20. marta 1885. godine otišao je za Petrograd da tamo bude hirotonisan za episkopa, po želji knjaza Nikole. Na dvadesetpetogodišnjicu vladavine knjaza Nikole imenovan je, 27. oktobra 1885. godine, za mitropolita crnogorskog.

Poslije odvajanja CPC od države, njenog institucionalizovanja i osnivanja Bogoslovije u kojoj su radili izvanjci, u štampi i školama javlja se sintagma "srpska vjera" kao zamjena za pravoslavlje. Narasle ambicije Srbije nakon oslobođenja od otomanske imperije i pijemontski apetiti proizvele su veliki pritisak preko Crnogorske mitropolije i

Bokokotorsko-dubrovačke eparhije na Crnu Goru. Posebno u periodu vladavine knjaza Nikole I preko uticaja Mitropolije u crnogorskim školama, propagirali su se sadržaji koji su Crnogorce proglašavali „srpskim pijemontom“, „najboljim, najčistijim dijelom “srpskog naroda”, „alem kamenom krune Nemanjića“, „izabranim narodom“, „kandilom srpske slobode“, „neoborivim stubom srpstva“... Nikola I Petrović Njegoš, ponešen velikoruskim i velikosrpskim idejama, idejom da „ujedini sve Srbe u novo Dušanovo carstvo“, na čijem bi čelu bio on kao kralj. slao je u knjaževinu, odnosno Kraljevinu Srbiju, pa i u Rusiju, na srednje i više obrazovanje mnoge mladiće iz Crne Gore, koji su skoro svi, bez izuzetka, postajali njegovi ogorčeni neprijatelji i pobornici interesa države Srbije i njenih planova o velikoj srpskoj državi.

Za vrijeme vladavine Nikole I Petrovića Njegoša donesen je čitav niz legislativnih akata, kao što su Ustav Svetog Sinoda u Knjaževini Crnoj Gori (1903.), Ustav pravoslavnih konsistorija u Knjaževini Crnoj Gori (1904.), Zakon o parohijskom sveštenstvu (1909.), ... Ustavom Knjaževine Crne Gore, koji je usvojen na Nikoljdan 1905. godine, članom 40. samo je potvrđena sljedeća činjenica „Državna vjera je u Crnoj Gori istočno pravoslavna. Crnogorska je crkva autokefalna. Ona ne zavisi ni od koje strane Crkve, ali održava jedinstvo u dogmama s istočno – pravoslavnom Vaseljenskom Crkvom...“

Početak XIX stoljeća Srbija se nacionalno "budi", vodi organizovanu oslobodilačku borbu protiv Turaka i formira svoj nacionalni program, kojim definiše program stvaranja moćne nacionalne države, "Velike Srbije", u okviru koje bi objedinila sve prostore na kojem žive južnoslovenski narodi pravoslavne vjere. U to vrijeme zvanično se promovise "Program spoljne i nacionalne politike Srbije, na kraju 1844. godine", poznatiji kao "Načertanije". Njegov tvorac, Ilija Hadži-Milutinović — Garašanin, predsjednik srpske Vlade, šalje 1866.godine ministra vanjskih poslova, Milana Piroćanca, u Crnu Goru da izvidi situaciju i odnos crnogorskog dvora, viđenijih ljudi i običnog naroda prema ideji koju je Garašanin postavio o „ujedinjenju srpstva“. Piroćanac piše, po povratku s Cetinja, 15. juna 1867, u izvještaju koji je podnio svom šefu I. Garašaninu, da je „politika cetinjskog dvora protivna opštim interesima Srpstva“, da prelazak Crne Gore sa teokratske

države na monarhiju nije bilo u interesu Srbije. „Mnogo bi lakše bilo teokratnu Crnu Goru velikoj srpskoj državi, koja se obrazovati ima, prisajediniti, nego današnje Knjaževstvo, u kome dinastični interesi veliko mesto zauzimlju“. Rad Srbije na nacionalnom programu i uključenje velikog broja kulturnih i drugih stvaralaca u njegovom promovisanju, imao je jak odjek i u Crnoj Gori, kao i u područjima primorja koja su istorijski pripadala i danas su dio Crne Gore, a u to vrijeme bili pod Austrijom.

Pojam „srpstvo“ su uveli srpski političari, ideolozi i intelektualci, izjednačavajući vjeru i naciju. Novim terminima „srpstvo“ i „srpska vjera“ pokušava se negirati postojanje nekih južnoslovenskih, balkanskih naroda. Terminom „Srbijanci“, koji se nakon prvog srpskog ustanka upotrebljavao u Vojvodini, željelo se okolnim pravoslavnim narodima dati samo regionalni (geografski) karakter, odričući im etničku posebnost i dajući zbirno etničko obelježje - Srbi, koje treba da obuhvati sve pravoslavne hrišćane i muslimane, za koje se kaže da imaju srpsko porijeklo. U Crnoj Gori pojam „Srbijanci“ prvi je uveo Sima Milutinović Sarajlija, sekretar crnogorskog vladike i vladara Petra I Petrovića i učitelj mladog Petra II Petrovića Njegoša. Kasnije, izvanjci iz Vojvodine - Laza Kostić, Jovan Jovanović Zmaj i drugi, dok su boravili i radili u crnogorskoj prosvjeti i novinarstvu, odomaćili su termin „Srbijanci“. Vuk Stefanović – Karadžić je dolazio pet puta u Crnu Goru u vrijeme Njegoševo i knjaza Danila, a sedam puta za vrijeme Nikole I Petrovića. Čak je dovodio srpske oficire i podoficire da uče i podučavaju crnogorsku vojsku i crnogorske vojne starješine. Srbi, pridošlice sa strane u Crnu Goru su pomogli razvoju CG u prosvjeti, novinarstvu i književnosti, ali su i doprinjeli sve više i više utemeljivanju srpstva. Povoljna okolnost za dolazak srpskih agenata i emisara je, što Crna Gora dugo nije imala svojih školovanih ljudi. Čak su i lični sekretari crnogorskih vladara bili izvan Crne Gore.

Do 1860. godine nije bilo potrebnih uslova, ni mogućnosti da se radi na narodnom prosvjećivanju jer je Crna Gora bila u skoro neprekidnom ratu. U uslovima kad je narod bio u stalnim borbama, vaspitavane su mnoge generacije kako treba braniti slobodu i nezavisnost svoje domovine. Ali školovanih ljudi koji bi prosvjećivali narod bilo je veoma malo. Petar II

Petrović Njegoš je otvorio prvu školu na Cetinju, ali je ona prekinula rad za vrijeme rata 1862. godine, jer su i nastavnici i đaci pošli u borbu za odbranu zemlje od Omer-pašinog napada. Tek 1869. godine otvaraju se nove osnovne škole. Nedostatak školovanih Crnogoraca i dovođenje ljudi sa strane ostavilo je značajan trag na veliki dio stanovnika Crne Gore. U školskom programu prva dva udžbenka sastavio je Dimitrije Milaković, u to vrijeme Njegošev sekretar, a kasnije i školski nadzornik i autor svih školskih programa, davši im naslove: Srpski bukvar radi učenja mladeži crkovnomu i građanskomu čitanju (1836) i Srpska gramatika (1838).

Ovakve tendencije nijesu mimošle ni Crnogorsku crkvu. Milan Kostić (1840-1880), rektor crnogorske bogoslovije, pridošlica iz Vojvodine, postao je (1870) član odbora „Ujedinjene srpske omladine“ na Cetinju, čiji su članovi bili uglavnom pridošlice u Crnu Goru. Pridošlica iz Dalmacije, Nikanor Ivanović, iguman cetinjskog manastira, a zatim mitropolit (1858-60), prvi je uveo (1856) proslavljanje kulta Save Nemanjića u cetinjskoj osnovnoj školi; Nikanor je to učinio 15 godina pošto je srpski knez Mihailo izdao naredbu (1841) da se u Srbiji proslavlja Sv. Sava kao školski patron. Slično je djelovao i Nićifor Dučić, iguman Cetinjskog manastira. Nikola I Petrović je na putu za Rusiju sreo u Beču popa Mihaila Rajevskog i angažovao ga da sačini program za crnogorsku Bogosloviju. Rajevski, nešto docnije, dobija Ustav beogradske seminarije (srpska Bogoslovija) pa je pristupio „sastavljanju programa za crnogorsku bogosloviju“ u kojem predlaže da se predaju, između ostalog, predmeti: srpski jezik, srpska istorija, srpska liturgija, crkvena istorija („osobito srpska i ruska“).

Dolaskom na vlast u Srbiji dinastije Karađorđevića 1903. godine, porasle su imperijalne ambicije. Karađorđevićka Srbija dobija podršku Rusije u stvaranju velike srpske države. Srbija šalje četničke odrede na Kosovo, u Metohiju i u Makedoniju. U Crnoj Gori organizuje, u nekoliko navrata akcije protivnika dinastije Petrović i knjaza/kralja Nikole i njihovo svrgavanje. Jovan Cvijić, povodom aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine od strane Austro-Ugarske monarhije, javno promovise stav da se “srpsko pitanje ima rješavati silom”. Zemlje, prema kojima Srbija ima aspiracije, postaju “srpske zemlje”, Srpska

akademija nauka i umjetnosti preduzima aktivnosti u etničkom istraživanju "srpskih plemena u Crnoj Gori", u skladu sa projektom Jovana Cvijića. Promoviše se teza o "jednokrvnom porijeklu Srba i Crnogoraca".

U situaciji kada u Crnoj Gori, zahvaljujući jakoj propagandi, i spolja i iznutra, veliki broj Crnogoraca snažno podržava „ujedinjenje srpskih zemalja“ i manji dio zagovara ujedinjenje sa Srbijom kao ravnopravnih konstituenata, Crna Gora je ušla u rat sa Austrougarskom, bez mogućnosti da ga izbjegne zbog jakih pritisaka unutar Crne Gore. Iako je u rat ušla isključivo braneći srpske interese, ili interese Srbije, doživjela je slom u velikoj mjeri zahvaljujući politici Nikole Pašića, predsjednika srpske vlade i srpskog regenta Aleksandra Karađorđevića protiv opstanka Crne Gore. U situaciji okupacije Crne Gore od strane Austrije veliki broj sveštenika CPC je interniran u logore. Crkva je u Crnoj Gori nastavila svoj rad pod teškim okolnostima, dovijajući se na razne načine što u materijalnom, što u ljudskom pogledu, kako bi se, koliko se moglo, nastavio organizovani crkveni život. Okupaciono Guvernerstvo je naložilo Konzistoriju da će se komunikacija ubuduće obavljati preko Okružne vojne komande na Cetinju. Po naredbi generalnog guvernera u martu 1916. godine donijeta je odluka o zabrani pominjanja svjetovnih vlasti na bogoslužjenjima. Stanje u zemlji je bilo očajno. Vladali su glad i siromaštvo. Crveni krst Crne Gore je tokom 1916. godine tražio pomoć od Crvenog krsta Sjedinjenih Država s molbom da se pošalje 500.000 franaka i 2000 do 4000 tona hrane i odijela u Crnu Goru. Francuski poslanik Pol-Anri Delaroš-Verne, saznajući za ovaj samoinicijativni pokušaj, smatrao je da je u pitanju politička akcija, a ne humanitarna, tvrdeći da će novac biti ne za pomoć stanovništvu u Crnoj Gori već za kraljevu propagandu. Crveni krst je namjeravao da hrana prispe iz jedne španske luke u luku Bar, a novac da bude upućen mitropolitu Mitrofanu Banu.

Iako je u samoj Crnoj Gori bilo teško stanje zbog gladi i okupacije, bio je organizovan ustanak koji je vodio general Radomir Vešović. Ovaj ustanak je izazvao surovu odmazdu austrijskih vlasti. Mitropolit Ban je 16. juna 1916. godine, na prijemu kod generalnog guvernera Vebera, molio da se prekinu odmazde nad narodom. Sam Mitrofan Ban je svo vrijeme tražio

da komite obustave svoje aktivnosti i da se poštuju zapovjesti austrijskih vlasti i mir. Mitropolitov pacifistički stav tokom rata nije bio uvjerljiv za većinu crnogorskog stanovništva. Austrougarske vlasti su krajem 1916. godine odlučile da, zbog lojalnog crnogorskog mitropolita Mitrofana prema novoj vlasti, kao i zbog uticaja koji je imao u narodu, oslobode internacije crnogorske sveštenike. Kao neposredni povod za povratak u domovinu ratnih zarobljenika – sveštenstva iskorišćene su manifestacije koje je mitropolit priredio povodom smrti Franje Josifa. Ovaj govor bio je objavljen u Cetinjskom vjesniku za vrijeme okupacije.

Prema kasnijim izvještajima, u toku Prvog svjetskog rata šest sveštenika je preživjelo zlostavljanja, jedan je umro u zatvoru i jedan od posljedica mučenja uskoro po izlasku iz zatvora, trojica su ubijena a dva strijeljana.

Krajem 1918. godine samoorganizovane crnogorske jedinice (pet bataljona), u oktobru oslobodile su Crnu Goru od austrougarske okupacije. Oslobodile su: 30. septembra – Andrijevicu; sljedeceg dana – Berane; narednih dana do 23. oktobra oslobodile su Nikšić. 22. oktobra jedinica austrougarske vojske napustila je Cetinje. Tog dana oslobođena je od austrougarske okupacije čitava teritorija Crne Gore. Jedino je desna kolona II jugoslovenskog puka (srpske trupe) učestvovala u borbama za oslobođenje Podgorice 31. oktobra. Međutim, nakon što su oslobodili zemlju, svih 5 bataljona crnogorske vojske bili su razoružani. Dalja sudbina Crne Gore je dobro poznata svima, ona je okupirana od strane srpske vojske i u uslovima okupacije, nelegalnim aktom, nelegalne „skupštine“, anektirana od strane Srbije, čime je samo formalizovana projekat definisan Krfskom deklaracijom iz jula 1917. godine. Ono na što ćemo se posebno osvrnuti je nasilni prestanak postojanja CPC i njeno nekanonsko „prisajedinjenje“ novoformiranoj tzv. Ujedinjenoj srpskoj crkvi i Beogradskoj patrijaršiji.

Rješenjem Sv. Sinoda Kraljevine Crne Gore od 16. decembra 1918. god, broj 1169, koji potpisuju Mitropolit Crne Gore Mitrofan Ban, mitropolit pečki dr Gavriilo Dožić, episkop nikšićki Kiril Mitrović, i sinodski sekretar đakon Ivo Kaluđerović, odlučeno je da se "nezavisna Srpsko-pravoslavna Sv. Crkva u Crnoj Gori", kako piše u rješenju, ujedini s

autokefalnom Pravoslavnom Crkvom u Kraljevini Srbiji. Očigledno je da se nazivom "nezavisna Srpsko - pravoslavna Sv. Crkva u Crnoj Gori" htio stvoriti privid kontinuiteta srpske crkve na prostorima Crne Gore.

Gavrilo Dožić je predstavljao jaku prosrpsku struju unutar CPC. Bio je dobrovoljac na početku Prvog svetskog rata i bio je u sastavu crnogorske sandžačke vojske. Učestvovao je u borbama na Golubovom brdu, na Drini i dejstvima preko Drine, u pravcu Sarajeva, zatim u ratnim operacijama u štabu serdara Janka Vukotića, što mu je donijelo odlikovanje, Karađorđevu zvijezdu sa mačevima U toku rata pošetio je ruskog cara i rusku vladu i sa njima razgovarao „o ujedinjenju“, đe mu predočen njihov savjet da se prvo ujedine „srpske pokrajine“. ”Oni (ruski car i vlada) su nalazili da različite dvije religije neće naći isto rješenje, kao što bi bilo da je jedna ista religija”, piše u svojim memoarima. Novembra 1918. godine, po povratku iz internacije, staje na čelo omladinske stranke koja je bila za bezuslovno ujedinjenje sa Srbijom. Na čelu srpskih trupa, koje su okupirale Crnu Goru, u jesen 1918. godine, bio je pukovnik Dragutin Milutinović koga je mitropolit Dožić pozvao da što prije uđe u prijestonicu Crne Gore, u Cetinje. Potom u novembru 1918. godine učestvovao kao narodni poslanik donjomoračke kapetanije u „Velikoj crnogorskoj narodnoj skupštini srpskog naroda“ u Podgorici. Izabran je za predšednika delegacije od 18 članova koja je rezoluciju te „skupštine“ odnijela u Beograd.

Prije nego što je 17. juna 1920. godine regent Aleksandar donio rješenje i proglas o ujedinjenju “svih pravoslavnih crkvenih oblasti” u Kraljevstvu SHS, objavljeno u „Glasniku”, službenom listu Ujedinjene Srpske pravoslavne crkve, 14. jula 1920. godine, održan je 26. maja 1919. godine “zbor svih srpskih pravoslavnih arhijereja iz Kraljevstva SHS”. Tom prilikom donijeta je odluka o jedinstvu “svih Srpskih pravoslavnih crkvenih oblasti”. U svome dekretu regent Aleksandar se poziva, između ostalog, i na ovu “Odluku Druge Konferencije Arhijereja Ujedinjene Srpske pravoslavne crkve od 26. maja 1919. godine, u predmetu ujedinjenja Srpske pravoslavne crkve. U dekretu se kaže: „U ime Njegovog Veličanstva Petra i po milosti Božjoj i volji Narodnoj Kralja Srba, Hrvata i Slovenaca Mi Aleksandar Naslednik Prestola –

Na predlog Zastupnika Našeg Ministra Vera, Našeg Ministra Prosvete, a po saslušanju Ministarskog Saveta i saglasno sa odlukom zbora svih srpskih pravoslavnih arhijereja iz Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca od 13/26. maja 1919. godine, rešili smo i proglašujemo: Ujedinjenje svih pravoslavnih crkvenih oblasti u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, a naime: Arhiepiskopije beogradske i Mitropolije Srbije, Arhiepiskopije Karlovačke i Mitropolije srpske sa dalmatinskim episkopijama dalmatinsko-istrijskom i bokokotorskom, Arhiepiskopije Cetinjske i Mitropolije Crne Gore, Brda i Primorja, Mitropolija Skopske, Raško-prizrenske, Veleško-debarske, Pelagonijske, Prespansko-ohridske, Strumičke, jednoga dela Mitropolije Vodenske, Episkopije Poleanske, Mitropolija Bosne i Hercegovine - Dabro-bosanske, Hercegovačko-zahumske, Zvorničko-tuzlanske, Banjalučko-Bihačke, – u jednu Avtokefalnu Ujedinjenu srpsku pravoslavnu crkvu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Zastupnik Našeg Ministra Vera, Naš Ministar Prosvete, neka izvrši ovaj Ukaz. Aleksandar, s. r.”

Autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva dovedena je u neredovno stanje faktičkim prestankom crnogorske državnosti. Sa pravnog stanovišta ona je ukinuta potpuno nelegalno i nelegalnim aktom. Ustrojstvo Crnogorske pravoslavne crkve i upravljanje njom bilo je regulisano: Ustavom Svetog Sinoda u Knjaževini Crnoj Gori od 30. decembra 1903. godine, Ustavom pravoslavnih konzistorija u Knjaževini Crnoj Gori od 1904. godine i Zakonom o parohijskom svještenstvu od 31. avgusta 1909. godine. Ustavom Svetog Sinoda u Knjaževini Crnoj Gori utvrđeno je i određeno upravljanje Crnogorskom pravoslavnom crkvom. Članom 3. ovoga Ustava određeno je da je Sveti Sinod „najviša crkvena vlast u Knjaževini“ i da on „upravlja u smislu svetih kanona“. Nadležnosti Mitropolita taksativno su naznačene u članu 16. pomenutog Ustava i to:

„1. Da predstavlja Mitropoliju pred ostalih autokefalnim pravoslavnim crkvama i pred Državnom Vlašću;

2. Da vodi vrhovni nadzor crkvenih poslova u opsegu cijele Mitropolije i da zastupa Mitropoliju pred Knjaževskom Vladom;

3. Da saziva Sveti Sinod, da otvara i zatvara sinodske šednice, da u Svetom Sinodu predšedava i da sinodske zaključke potvrđuje;

4. Da izvršuje sinodske zaključke;

5. Da vodi i rješava tekuće poslove Mitropolije; i

6. Da riješi i izvršava sporna pitanja duhovnog, disciplinskog i sudskog karaktera, koji se ne mogu odgoditi do redovnog sastanka Svetog Sinoda. O ovim svojim rješenjima, Mitropolit će obznaniti Sveti Sinod, pri prvom redovnom sinodskom sastanku.“

Mitropolit crnogorsko-primorski Mitrofan Ban nije imao pravo da „izrazi želju“ za „ujedinjenje Crnogorske pravoslavne crkve s drugim crkvama“. Ustavom Svetog Sinoda Knjaževine Crne Gore ne samo što nije bila predviđena takva mogućnost, nego nije bilo ni pomena o tome, ni kada se govori o nadležnosti Svetog Sinoda, a kamoli o ograničenim juridističkim ovlašćenjima Mitropolita u pogledu upravljanja organizacijom crkve, jer ni države, ni crkve u svojim ustavima ne predviđaju mogućnost sopstvene „ustavne propasti“. Zatim, Mitrofan Ban, ne samo što nije imao ovlašćenje da prihvati i potpiše „ujedinjenje pravoslavnih crkava“, već to nije mogao učiniti ni Sveti Sinod Crnogorske pravoslavne crkve, a ni Crkveni sabor, koji povodom odlučivanja u toj stvari nije nikada sazvan. Postupak Mitrofana Bana bio je suprotan Ustavu Crnogorske pravoslavne crkve i suprotan načelima Vaseljenske crkve. Dr. Nikodim Milaš piše u svojoj knjizi „Pravoslavno crkveno pravo“, Zadar, 1890. godine, pečatnja Ivana Vodicke: „Osnivanje jedne crkvene oblasti, ili podignuće jedne manje na veći stepen, a isto i ukinuće ili sjedinjenje dviju oblasti u jednu, sve ovo pripada, na prvom mjestu, sabornoj vlasti dotične promjesne crkve. Tako, pri osnivanju jedne eparhije ili podignuću jedne eparhije na stepen mitropolije, ili mitropolije na veći stepen, i uopšte pri svakoj promjeni u crkvenom organizmu kanoni priznaju u tome eminentno pravo saborima“. Više je nego jasno da u postupku „prisajedinjenja“ nijesu poštovani ni pravni akti CPC, niti je način na koji je čitav taj postupak sproveden u skladu sa kanonskim pravom. A, kako je to rekao poznati pravnik, Valtazar Bogišić, „što se grbo rodi, vrijeme ne ispravi“.

Sem toga, sam naziv "nezavisna Srpsko - pravoslavna Sv. Crkva u Crnoj Gori", kako stoji u aktu koji potpisuju Mitropolit Crne Gore Mitrofan Ban, mitropolit pećski dr Gavriilo Dožić, episkop nikšićski Kiril Mitrović, i sinodski sekretar đakon Ivo Kaluđerović, umjesto naziva koji je Crnogorska crkva imala u svim dokumentima i zakonskim aktima, uključujući i sopstveni Ustav, govori da se radi o aktu pravno nevažećim.

I, na kraju, ako ne i najvažnije, Član 22. Ustava CPC, koji govori o izvršavanju sinodskih odluka, u stavu 2 kaže: „Odluke Svetog Sinoda u spoljašnjim poslovima da postanu izvršne i za svakog obavezne, potrebno im je vrhovno Knjaževsko odobrenje“! Da ne govorimo o tome da je Aleksandar Karađorđević izvršio tzv. ujedinjenje dok je još bio samo vršilac kraljevske vlasti u Kraljevini Srbiji, regent, dok „legitimitet“ kraljevske vlasti, nad ostalim jugoslovenskim zemljama, uspostavlja tek donošenjem tzv. Vidovdanskog ustava 1921. godine. Kada je regent Aleksandar izvršio „ujedinenje“ „srpskih crkava“, Kraljevina Crna Gora pravno je još postojala. Crna Gora je u periodu od 1918. do 1921. godine bila zapošednuta od strane srpskih, francuskih, italijanskih, engleskih i americkih trupa, po „odluci Medusavezničke komisije u Versaju da saveznicke trupe okupiraju Crnu Goru“.

Nema spora da je čitav proces aneksije Crne Gore od strane Srbije i ukinuća CPC urađen na pravno nevaljan način, te da, kao takav, ne bi smio proizvesti zakonske posljedice ni po zemaljskim zakonima, ni po kanonima uspostavljenim u okvirima vaseljske crkve. No jedno je pravda i pravo, a drugo život. Nepostojanje CPC, kao jednog od važnijih stubova nacionalnog identiteta Crnogoraca, i djelovanje SPC u periodu od prije jednog stoljeća do danas, učinilo je nesagledive štete i posljedice po nacionalnu svijest Crnogoraca, prouzrokovalo podjele u okviru jedno te istog etničkog korpusa i sve ono što takve podjele ostavljaju iza sebe.

Ne bi bilo pošteno ne spomenuti časne sveštenike CPC koji nijesu pristajali na nasilje nad crnogorskom državom i CPC. Arhimandrit Nikodim Janjušević, koji je, nakon Božićnjeg ustanka, komitovao protiv srpske okupacije u okolini Nikšića, bio je samo jedan od prilično brojne skupine sveštenika autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve koji su se od 1918, vojno ili politički, javno legitimisali kao protivnici uništenja

Crkve i Države; u toj skupini su najbrojniji bili parosi (protojereji: Jovan Jovetić, Ivo Ban, Ilija Jovičević, Bogdan Burić, Ilija Kapičić, Simo Martinović, Miloš Turčinović, Pavić Keković, Luka Pekić, Pavle Rajković, Petar Vujović, Marko Plamenac, Petar Kapičić, Ljubomir Nikolić, Petar Vuković, Đorđije Milić...), zatim monasi (arhimandrit Maksim Pavičević, arhimandrit Filaret Koprivica), ili katihete (Mirko Dragović – kasnije će se zamonašiti, te profesor bogoslovije Milo Kapičić).

Arimandrit Nikodim Janjušević je jedno vrijeme smatran za nasljednika potonjeg crnogorskog mitropolita, Mitrofana Bana, koji je umro krajem 1920. godine. Nikada se nije pomirio sa nestankom Crnogorske pravoslavne crkve i borio se za njeno opstajanje, boreći se i sa puškom u ruci za slobodu svog naroda i njegovu autokefalnu crkvu. Nakon Italije, odlazi 1922. godine u Ameriku (USA), đe ostaje nekoliko godina. U Americi je uspostavio dijecezu Crnogorske pravoslavne crkve. Vjeruje se da je u Americi ostao do 1926. godine. Iste godine (1926) se vrće u KSHS, nakon pomilovanja. Po povratku je živio u rodnim Ozrinićima. Nosilac je Obilića medalje, Danilovog ordena I reda, Spomenice ustanka 1918... Ubijen je juna 1941. iz koristoljublja.

Novo poglavlje u istoriji Crnogorske pravoslavne crkve počinje njenom obnovom 1993 godine. Za poglavara CPC na Opštem crnogorskom zboru je izabran mitronosni arhimandrit Antonije Abramović iz Američke pravoslavne crkve. Kasnije hirotonisan od strane UPC u Kanadi za vladiku Crnogorskog.

„Vladika Antonije bio je čovjek blagosti, mira i neizmjerne ljubavi protivnik fanatizma, svake vrste netolerantnosti prema drugim religijama i njihovim pripadnicima...” Branko Nikač – Vojislav Rašović Antonije I Arhiepiskop Cetinjski i Mitropolit Crnogorski 1919-1996, Cetinje 2000

Od obnove svoje nezavisnosti Crna Gora stekla je pravo da samostalno donosi odluke gradeći od države stabilnu i jaku kuću za sve koji u njoj žele da žive. Građanski koncept na kojem se zasniva jasno govori da je jedan od prioriteta naše države razumijevanje, suživot različitosti i tolerancija. Međutim, ono što je obaveza svake suverene drzave jeste prevashodno da se zalaže za sve ključne elemente svog identiteta i suvereniteta.

Crkva je svakako jedno od ključnih pitanja i Crna Gora mora imati snage da se izbori i vrati autokefalnost svoje Crnogorske pravoslavne crkve.

Takodje moramo razumjeti da je pravo ali i obaveza države prema građanima, da brani svoje interese i da ne dozvoli onima koji se grubo miješaju i njene unutrašnje stvari da ugroze stabilnost i identitet. U tom smislu, treba razumjeti sljedece: odluke koje se tiču identiteta Crne Gore u koje spada i pitanje podrške autokefalnosti CPC, nijesu odluke koje idu protiv bilo koga! Naprotiv!

To su odluke koje se donose isključivo u interesu države i njenih građana, zbog budućih generacija kojima ne smijemo ostavljati u nasljeđe neriješena i otvorena pitanja, nerazumijevanje i sukobe. Bez odlaganja moramo promišljeno i utemeljeno nastaviti posao na obnovi autokefale Crnogorske pravoslavne crkve, zbog nas koji danas gradimo suverenu i stabilnu Crnu Goru i generacija koje stasavaju!

O ČEMU SE, ZAPRAVO, RADI ?

Prenošenje iz inostranstva u domovinu, ili iz jednog mjesta u drugo u istoj zemlji, posmrtnih ostataka ne samo poznatih i zaslužnih, već, po nekoj svrsishodnosti, i “običnih” građana – od strane države, porodice ili nekog trećeg – čin je koji, generalno uzevši, nema negativnu konotaciju. Naravno, ukoliko se to radi saobrazno zakonskim propisima i – izuzev u veoma rijetkim slučajevima - bez velike pompe i fanfara. I, razumije se, pod uslovom da se time ne otvora nijedna breša u društvenom organizmu zemlje u kojoj se to čini, kroz koju bi se mogao ugroziti neki njen nacionalni, državni ili drugi interes.

Tako bi trebalo da bude i u Crnoj Gori.

No, da li je kod nas uvijek tako, ili se nekim postupkom u toj vrsti “vraćanja duga” najzaslužnijema, najbližima, najdražima ili, naprosto, generacijama predaka, uradi ponešto i od onoga što nas, naročito u zoni sadržaja ztv. identitetske provenijencije, približava rješenjima, koja se teorijski i praktično pokazuju kao specifičan oblik nacionalnog i državnog samoponištavanja? Ovo pitanje je tim umjesnije i aktuelnije, što je crnogorski državni vrh nedavno donio odluku o vraćanju u zemlju posmrtnih ostataka potomaka “dinastije” Petrović Njegoš, a da prethodno nije jasno i transparentno “odvagalo” momenat i elemente, tipa:

- ko je i kada utvrdio da je pomenuta “dinastija”, svojim “identiteskim učincima” toliko zaslužnija od svih drugih subjekata u hiljadugodišnjoj crnogorskoj istoriji, da je opravdana odluka vlasti da se u navedenom pogledu jedino ona izdjavaja i poštuje;

- koliko je tačno da je ta “dinastija” vladala i upravljala u Crnoj Gori „skoro 221 godinu“, da bi nakon toga završila „u egzilu“;

---

¹ Profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore

- zbog čega vraćanje u Crnu Goru iz inostanstva posmrtnih ostataka potomstva te „dinastije“ prstavlja „državotvornu obavezu“ prvog reda, koju valja izvršiti svečanim ceremonijalom;

- zbog čega se Crna Gora, bez ispravljanja „istorijske nepravde“ prema potomstvu te „dinastije“ ne može posvetiti „rješavanju i obilježavanju ključnih identitetskih pitanja, promovisanju crnogorske istorije, njenih najznačajnijih vladara i događaja“;

- zašto se to pitanje pokreće u vrijeme kada se zemlja suočava sa mnogo težim problemima i izazovima, među kojima se borba protiv fašistoidnih nasrtaja na njen identitet i integritet čini najsloženijom i najprečom?

Razumije se, ova se pitanje ne postavljaju zbog sumnje da bi ponešto u njima sadržano moglo da se odnosi samo na Petroviće Njegoše, ma, budući da je vrlo vjerovatno da bi se poput njih, u situaciji u kojoj su se isorijski oni nalazili, ponašalo najmanje 90% „viđenijih“ onovremenih i savremenih crnogorskih porodica. Nije riječ ni o pokušaju popravljjanja ili prepravljjanja istorije ove ili neke druge „dinastije“ u Crnoj Gori, jer su one više-manje radile ono i onoliko, što su i koliko znale i mogle u svom vremenu. Ovdje se radi o kritičkom promišljanju principa i ponašanja crnogorskog društva iz vremena Petrovića Njegoša i kasnije, odnosno samih Petrovića Njegoša i njihovih političkih i vjerskih sljedbenika – nezavisno od toga ko ih je, kada, i gdje demonstrirao - na koje se Crna Gora, ako želi progresivan izlazak iz sadašnje veoma složene situacije, ne smije ugledati. Aktualnost te obaveze utoliko je veća, što crnogorski politički vrh, prilikom folrmulisanja svoje pomenute odluke, nije primijetio i uvažio kako neka stara (i strana) razmišljanja na tu temu, tako ni upozorenja koja u tom pogledu impliciraju rezultati pojedinih novih domicilnih naučnih istraživanja.

U prvom slučaju se, na primjer, radi o:

- upozorenju visokog engleskog državnika kralju Nikoli, koje glasi: „Crna Gora niti je kome od koristi, niti od štete, ali zato što je satrap ruski, mnozina je ne simpatišu. Stoga, dakle, dok se god bude nahodila u tom obliku neka se ne nada iskrenoj potpori Engleske“;

- reagovanju Jovana Ristića na nezadovoljstvo crnogorske delegacije na Berlinskom kongresu, rezultatima koje je na tom skupu postigla, kada im, aludirajući na nevolje proistekle iz crnogorske apsolutne zavisnosti od ruskih interesa i odluka, „brk u brk“ kaže: „U politici, moji sinovci, nema bezuslovne podanosti, apsolutno nikome“;

- konstataciji Marka Bruera Deriva, francuskog konzula u Skadru i Dubrovniku, s početka XIX vijeka: „U Crnoj Gori se desilo ono što se nije smjelo dozvoliti – pravoslavni vladike, popovi i kaluđeri postali su ruski apostoli umjesto sluge bogopoštovanja“;

- sarkastičnom zaključku Jovana Radonića, poznatog srpskog historičara, s kraja XIX vijeka: „Pa kakvo se dobro može očekivati od pravoslavnih koji stoje pod uticajem ruskim preko crnogorskog vladike i... srpskog patrijarha“?

Navedeni savjeti i zapažanja poznatih stranih ličnosti u pogledu nekih djelovanja i dometa „dinastije“ Petrović Njegoš, i njihovih sljedbenika, potvrđeni su i najnovijim naučnim nalazima pojedinih crnogorskih autora. U tom smislu, posebno je interesantno sljedećih nekoliko primjera.

Prvo. Domicilna istoriografija, uključujući i onu „dvorsku“, ne pruža dovoljno dokaza da su potomci časne porodice Petrović Njegoš - trojica sinova knjaza/kralja Nikole i unuk mu Mihailo Petrović, o kojima je u pomenutoj odluci riječ – bilo čim posebno „zadužili“ Crnu Goru i Crnogorce. To se podjednako odnosi kako na njihove kulturno-duhovne učinke, tako i na njihovo vojničko, političko i drugo (van)protokolarno angažovanje. Od njihovih kulturno-duhovnih učinaka, naime, zna se za jedan traktat princa Petra, objavljen u rimskoj „Tribuni“, 31. maja 1931. godine, u kome se, s pozivanjima na francusku Deklaraciju prava čovjeka i građanina, pokušava objasniti što je nacija i dokazati da Crnogoci imaju sva bitna svojstva tog narativa, odnosno za jednu muzičku kompoziciju princa Mihaila. U ostalim oblastima, pak, i pored mnogih visokih domaćih i stranih titula i zvanja, kojima su bili okićeni, nema dokaza da su djelima pokrivali svoj „zvučni“ nobilitet. Štoviše, sva četvorica su prije ili kasnije pošla za ostalom porodicom i napustili zemlju, i dok su njihovi etnici u domovini masovno umirali od gladi ili torture okupatora, oni

su se relativno bezbjedno šetali (a neki čak i veselo „provodili“) po Evropi.

Drugo. Ličnosti iz porodice Petrović Njegoš nijesu „valadale i upravljale“ Crnom Gorom „skoro 221 godinu“, kako se krajem druge decenije trećeg milnijuma nove ere tvrdi u obrazloženju pomenute odluke najvišeg crnogorskog rukovodstva, već 63 godine i dvadesetak dana, koliko je proteklo od 1. januara 1852. godine, kada je („zajedničkom odlukom Senata i skupštine“) Danilo Stankov Petrović Njegoš proglašen „za vrhovnog vladatelja u Crnoj Gori“, do 20. januara 1916. godine, kada je njegov nasljednik, kralj Nikola I Petrović Njegoš, skupa s svojom porodicom, napustio Crnu Goru. Priča o Nikolinoj vladavini iz „egzila“ još tri godine – tj. sve dotle dok „Velika narodna skupština srpskog naroda u Crnoj Gori“ nije detronizirala njega i njegovu „dinastiju“ - štivo je za naivne.

Preostalo vrijeme od 63 godine i dvadesetak dana do „skoro 221 godine“ – što iznosi 158 godina - ličnosti iz porodice Petrović Njegoš nalazile su se isključivo na čelu Cetinjske mitropolije, pa ni to bez prekida, zbog izbora Arsenija Plamenca za mitropolita, koji je tu funkciju neko vrijeme vršio. Sa te pozicije, mitropoliti su mogli da utiču, i uticali su, na politička zbivanja u Crnoj Gori, ali na nekoj funkciji u sekularnoj, tj. državnoj vlasti nikad niko od njih nije bio, niti je (kanonski i realno) mogao biti. Samo je jedna ličnost iz porodice Petrović Njegoš (Nikola Mirkov) nasljednim putem došla na čelo neke vlasti u Crnoj Gori. Sve ostale najviše čelnike u Crnoj Gori prije Nikole – bilo u duhovnoj, bilo u svjetovnoj sferi – nezavisno od toga iz kojih su porodica poticali, birao je Opšti narodni zbor i oni su, makar formalno, bili odgovorni tom Zboru. O tome, kako se od jedne ličnosti, koja je na vlast došla nasljednim putem, može praviti „dinastija“ – nauka još nije dala objašnjenje.

Treće. Osim toga što je u Crnoj Gori, kao i u svim „pravoslavnim“ zemljama, odnos država – crkva bio striktno regulisan po principu „vizantijske simfonije“, ustanovljene Milanskim ediktom (313. godine), po kome duhovni oci nijesu smjeli da učestvuju u državnoj upravi i ratovima, mitropoliti Petrovići Njegoši, i da su imali to pravo (a nijesu), lišili su ga se ugovorom potpisanim sa ruskim izaslanikom M. Miloradovićem, na Cetinju 17. aprila 1712. godine, o usposta-

vljanju ruskog „pokroviteljstva“ nad Crnom Gorom. Tim dokumentom, naime, utvrđena je obaveza Crnogoraca da ratuju za Rusiju, u zamjenu za:

- a) obavezu Rusije da, kada se za to steknu uslovi, tj. kada to bude stvarno moguće, protjera Osmanlije iz Crne Gore;
- b) pravo Crkve u Crnoj Gori da samostalno uređuje svoje unutrašnje odnose i upravlja svojim poslovima;
- c) uskraćeno pravo Crne Gore da, iznad plemenskog nivoa, ima druge svjetovne vlasti osim vlasti ruskog cara.

Striktno se pridržavajući toga ugovora, mitropolit Petrovići su imali pred očima samo jedan cilj: da, materijalno pristojno opskrbljeni, i sačuvanog ličnog zdravlja, odrade što je do njih, na širenju i jačanju „velike rusko-slovensko-pravoslavne carevine“, kao pretpostavke za obnovu Dušanovog carstva. U tom smislu su:

- predano izvršavali ruske naredbe, nezavisno od toga koliko su bile štetne po Crnu Goru i Crnogorce;
- ometali, koliko su mogli (a, zahvaljujući konstantnoj ruskoj pomoći u tom pogledu, mogli su dosta), konstituisanje centralnih crnogoskih državnih organa i radili im iza leđa;
- rusku novčanu pomoć (kad je ova bilo) trošili gotovo isključivo za svoje potrebe;
- uklanjali s puta, bordžijevskim metodama, svakoga ko im je smetao, pri čemu je, uz mnogo smaknuća poznatih ličnosti, svakako najdrastičniji primjer te vrste bilo nasilno, na gnusnim lažnim optužbama i krivotvorinama utemeljeno i krvlju zaliveno ukidanje gubernadurstva;
- godinama po inostranstvu tražili da im tuđi carevi priznaju pravo na vlast, tobože naslijeđenu od Crnojevića, dok se u Grnoj Gori masovno umiralo od gladi ili ginulo u njenoj odbrani od osmanskih osvajača;
- novac, stečen zelenaštvom i prodajom vjerskih objekata i državne teritorije Crne Gore, iznosili iz zemlje i deponovali (oročeno) u petrogradskim i bečkim bankama.

Mitropolit Petroviće od takvog svojeg opredjeljenja, koje im je, osim neredovnih ruskih penzija, obezbjeđivalo redovnu podršku Petrograda u političkom nadmetanju sa gubernadurima Radonjićima, nijsu mogla odvojiti:

- ni generalna nesolidnost ruskog odnosa prema Crnoj Gori, o čijoj cik-cak liniji P. A. Rovinski, kaže: „Petar Veliki u

njima (Crnogorcima – R. R.) otkriva svoje saveznike, zatim ih zaboravlja; Jelisaveta im je naklonjena; Katarina II ih opet odbacuje i vrijeđa; Pavle im vraća svaku pomoć; Aleksandar I se ljuti i predaje ih sudu; Nikolaj I im se ponovo obraća i pruža im pomoć. Kasnije – ponovo nove nesuglasice. Ali, kako je velika razlika između nas i male, divlje Crne Gore! U skoro 150 godina odnosa sa Rusijom, i u najtežim iskušenjima, ni jedne protivurječnosti, ni najmanjeg odstupanja od jedanput shvaćenog smjera, koji dostiže najveću određenost u politici vladike Petra I. On je bio prvi nosilac crnogorskog ideala“;

- ni činjenice na koje, krajnje uvjerljivo, upozorava vojvoda Gavro Vuković, crnogorski ministar vanjskih poslova, kad kaže da je tretman Crne Gore od strane ruskog Dvora i diplomatije bio takav da su je „smatrali državom gotovo bez svakog vlastitog identiteta“, za koju „nije civilizacija, već treba da ostane za vazda kao jedan vojni logor u patrijarhalnom obliku“, radi čega su se njihovi predstavnici u njoj i ponašali „kao gospodari situacije, ignorišući crnogorsku političku individualnost“;

- ni njihovo lično nezadovoljstvo time kako Rusija shvata i iskazuje svoje obaveze iz „pokroviteljstva“ nad Crnom Gorom, o čemu posebno svjedoče dva pisma Petra I: ono, u kome se najvišim ruskim adresama kaže da je zbog „iskrene privrženosti Rusiji“ navukao „na sebe i na cio narod srdžbu susjednih država, a naročito Austrije“; i ono, srpskom knezu Milošu Obrenoviću, u kome tvrdi da je crnogorski narod ruskom politikom „do krajnosti razoren“, a „pri zaključenju rosijskoga s Turkami i Francuzima mira, umjesto nagrađenija na žertvu vragov naših (Turaka i Francuza – R. R.) ostavljajen bio“.

Otuda, nije slučajno što, na primjer:

- mitropolit Danilo kaže da je „Moskov, Moskov, Moskov“, te da onaj kome on pripada „toga je i Crna Gora“;

- mitropolit Vasilija, prvo za sebe kaže da je u Crnoj Gori „princip ašolutni doklem dođe gospodar iz Moškovije“, a kad shvati da ovoga nema, počinje na svoju ruku da propagira stvaranje puka Crnogoraca koji bi bio sastavni dio Ruske vojske, a on uživao poziciju njegovog komandanta i crnogorskog „ambašadura“ u Rusiji, i za to primao puno „dengi“;

- mitropolit Petar I, nakon hirotonije u Sremskim Karlovcima, ne ide u Crnu Goru, koja očekuje već najavljeni napad Mahmut-paše, nego odlazi neznano kuda na 3 – 4 godine, da bi tražio vlast za sebe; kad u tome ne uspijeva, traži od ruskog Dvora da pošalje ne samo dva svoja činovnika da, po ruskim zakonima, srede stanje u Crnoj Gori, veći i jedno duhovno lice koje bi upravljalo crnogorskim sveštenstvom (čime bi, kako jedan historičar zapisa, Crna Gora faktički postala „parče ruske zemlje na Balkanu“); na kraju svog Testamenta izriče kletvu: „Onome, koji bi vas od vjernosti k blagočastivoj i Hristoljubivoj Rusiji otlučiti poiskao i svakojemu ako bi se koji iz vas Cernogoracah i Berđanah našao da pomisli otstupiti od pokroviteljstva i nada na jednorodnu i jednovjernu nam Rusiju, da Bog da jakij te od njega živoga meso odpadalo i svako dobro vremenito i vječno otstupilo“!

- mitropolit Petar II, u pismu Neseljrodeu od 6. septembra 1839. godine, piše: „Mi ljubimo svoje otečestvo, kao svi narodi, što ljube svoje i ne žalimo za njega ni krv proliti. Ali volja gospodina Imperatora, koji tako velikodušno učestvuje u dobrobiti crnogorskog naroda, kod nas je svetija od bilo čega na ovome svijetu. Mi jedino i želimo da možemo opravdati našu bezgraničnu privrženost i predanost ruskom prijestolu bezuslovno“; dok mu u pismu, od 18. jula 1841. godine, saopštava: „Vaše Sijateljstvo, možete biti potpuno uvjereni da ću ja sa svojim malim narodom i u napredak uvijek biti spreman da se bezuslovno povinujem volji našega pokrovitelja i, ako bi se ubuduće javio kakvi slučaj koji bi zavisio od nas, mi ćemo biti spremni da učinimo sve što bude ugodno Gosudaru Imperatoru, za to što to smatramo svojom čašću i srećom; mi nemamo oca i pokrovitelja do njega; on je naš otac i pokrovitelj, a mi smo njemu vjerni i predani sinovi do smrti“.

Na fonu takvih generalnih opredjeljenja prema Rusiji, mitropoliti Petar I i Petar II, ne propuštaju priliku da u “zgodnom trenutku” iskažu svoje strateške političke projekcije postosmanskog pravoslavnog balkanskog prostora. Mitropolit Petar I anticipira i predlaže formiranje slaveno-srpskog carstva, sa sjedištem u Dubrovniku, kojim bi lično upravljao kao namjesnik ruskog cara, „ukrašen titulom savjetnika i knjaza

ruskog“. Mitropolit Petar II, inače član Garašaninovog tajnog kluba, pak, smatra da taj prostor treba politički urediti tako što bi se na njemu ponovo uspostavila tri carstva – grčko, bugarsko i srpsko. U kakvom položaju bi se, u tom kontekstu, nalazila „nezavisna“ i „slobodna“ Crna Gora - za kojom su oni, navodno, izgarali – dva mitrolita se „nijesu sjetila“ da kažu.

Četvrto. Veoma sličan stav i odnos prema „pokroviteljici“ Rusiji imala su dvojica sekularnih vladara Crne Gore iz porodice Petrović Njegoš. Ovo, uprkos činjenici da nijedan, ni drugi nijesu skrivali ozbiljne primjedbe na račun prehodne vlasti u zemlji. Knjaz Danilo je, tako, bio krajnje eksplicitan u ocjeni da je uprava prije njega, „pod kontrolom mitropolita“, bila razlog što Crnoj Gori nije ranije priznata nezavisnost i što nije primljena u „skup evropskih država“. Knjaz/kralj Nikola je, pak, svoj kritički sud prema duhovnim „porodičnim prethodnicima na vlasti“ manifestovao sarkastičnom opaskom u svojim Memoarima, na račun ruskog poslanika koji je bio na prijemu kod knjaza Danila na Cetinju, za kojega je pretpostavljao da misli, da bi Rusi „uspješnije vršili svoju prevlast u Crnoj Gori kada bi tu bio jedan obični vladika“. Dakle, kulturno-duhovna i politička nemoć Crne Gore da se u prelomnom trenutku, kada knjaz iz porodice Petrović Njegoš preuzima u njoj političku vlast, kazano u maniru Edmunda Berka, „podjednako distancira kako od fanatizma pobornika arbitrerne monarhističke vlasti, naviklih da se drže dogme po kojoj je nasljedno kraljevstvo jedini legitimni oblik vlasti na svijetu“, tako i od fanatizma pobornika arbitrerne narodne vlasti, koji su vjerovali „da je izbor od strane naroda jedini legitimni izvor političkog autoriteta“, odnosno da shvate i poštuju pravilo, „da narod nasljeđuje svoje privilegije i slobode na isti način kao što se nasljeđuje kruna ili plemstvo unutar aristokratije“, učinila je da taj, ionako ne odveć snažni kritički naboj dvojice petrovićkih sekularaca, ne ugrozi rusko-slovensko-pravoslavni integralistički uklon njihove „dinastije“. Naprotiv, zbirno gledan, on je s dvojicom knjaževa dobio još jači, sada već i oficijelno državni karakter. Umjesto makar i malog napretka u afirmaciji principa narodne suverenosti i demokratije, Crna Gora se, s njima na čelu, našla u čvrsto stegnutim raljama „gospodara“ kodovanih svojstvima istočnog despota, o čijoj ličnoj sudbini, kao i sudbini njegove zemlje,

nesmetano odlučuju „pokroviteljski“ Dvor i njegov novi „glavni balkanski politički oslonac“ – Srbija.

Knjaz Danilo je, doduše, pokušao da se fatalnog ruskog „zagrljaja“ oslobodi raznim načinima: od bliskih veza s francuskim Carem (s kojim se čak i okumio), preko nagovještaja da će prihvatiti tursko sizerenstvo, do zvaničnog obraćanja ministrima vanjskih poslova evropskih sila sa zahtjevom da priznaju crnogorsku nezavisnost, kao i proširenje državne teritorije Crne Gore prema oblastima iz kojih bi se njeno stanovništvo moglo prehranjivati. Njegov relativno kratki život, ponašanje velikih sila saobrazno vlastitim interesima i sasvim neočekivane velike promjene u najbližem okruženju, međutim, onemogućili su ostvarivanje Knjaževih ciljeva. U tom pogledu su promjene u Srbiji imale naročito velik uticaj. Serpskie letopisi za 1825. su, na primjer, za Crnogorce pisali: „Ne samo zbog svoje ka otečestvu i slobodi goreće ljubavi i mužestvene hrabrosti; no i zbog drugi(h) sebi samo svojstveni(h) običaja i povedenija u životu, jesu Černogorci soveršeniega zaista poznanstva i mnogo dostatočnijeg, neg(o) što imamo, napisanija dostojni. Oni sami po sebi sočinjavaju osobitij i ot sviju drugi(h) naroda u Evropi sa svim različnij narod: oni i dan današnjij stoje nekim načinom još na prvom stepenu svog estestvenog sostojanija, imajući otlčnij svoj karakter, ko(j)i nas na sretna vremena starogrčeska opominje. – No okrom ovi(h) obšti(h) o njima za svakog narodoispitatelja važni(h) primečanija jesu oni za nas Serblje tim još više znatni, što (su) s nama jednoga pokoljenija, jednoga jezika, jedne Cerkve, i što mi pored svega toga ovu rođenu našu braću i sad još tako malo, voobšte govoreći, poznajemo, da se po tome naše o njima poznanstvo ili nikakvo, ili sumniteljno i neizvjestno zvati može...“. S postepenim oslobađanjem od turskog petovjekovnog ropstva u Srbiji se počinje više misliti o vlastitim „ujediniteljskim“ planovima, nego o posebnim, za nju nedostižnim karakteristikama Crnogoraca.

Garašaninove načertanijevske programske ambicije (iz 1844), kao i projekcije Ujedinjene omladine srpske (iz 1866), o „ujedinjenju svih južnoslovenskih zemalja sa Srbijom“ – iako, kao i one Petra I, ideološki i politički podstaknute izvana - brzo su primane u vodećim srpskim krugovima. Na ruku im je išlo i to što su im vrata prema Crnoj Gori bila široko otvorena još od

vremena kada se pojavio projekat mitropolita Petra I o formiranju slaveno-srpskog carstva (1807. godine). „Prirodno pravo“ većega i jačega, da u „bratskom ujediniteljskom procesu“ ima čelnu poziciju, prinudilo je knjaza Danila da, prilagođavajući se tom „zakonu“:

- promijeni uslove izbora crnogorskog mitropolita (u smislu da to više ne mora biti rođeni Crnogorac, iz jedne od najpoznatijih domicilnih porodica, kojega bira Zbor);
- promovise svetosavlje kao oficijelnu crnogorsku duhovnu potku (1856);
- bude krajnje benevolentan u pismenom obraćanju knezu Mihailu Obrenoviću s prijedlogom da zajednički „oslobode srpstvo“ („Daj da oslobodimo Srpstvo, pa ću ti ja prvi vojnik biti“).

Da se tu radilo o bilo kakvoj Danilovoj političkoj ujdurmi, ili nečijoj izmišljotini, teško da bi se u nekrologu, koji mu je napisao Aleksandar Aleksandrov, našle riječi da je njegova smrt nanijela „nenadoknativ gubitak... sveslovenskom balkanskom ujedinjenju na čelu sa knezom Mihailom Obrenovićem“. Da se i ne govori o stihovnom podsjećanju kralja Nikole na taj akt: “A ja u mom domu nađoh / Predanija, – zavještaje, / Koja svaki dobri Srbin / Sa harnošču prepoznaje: / 'Pred šator ću stražit Kralju' / Stric mi Danil zar ne reče? / 'Spoji li se ikad Srpstvo / I jedinstvo svoje steče!'“.

Knjaz/kralj Nikola I Petrović, uz mitropolita Petra I najveći crnogorski rusofil, a uz mitropolita Petra II najveći crnogoski srbofil, smatrao je svojom državničkom misijom “da utješi sve sirote i ublaži sve nevolje ratne, da podigne novi naraštaj ratoborni, da vojsku crnogorsku nanovo oruža i snabdije svim potrebama vojenim, da nad Crnom Gorom, poslije duge tmuše ratne, navede i zrake prosvjetne i narodnog blagostanja”. To ga, međutim, nije odvrćalo od zelenašenja, zalaganja svog imetka “na dobit” (“po kojem osnovu je, na primjer, 1890. godine prihodovao oko 100.000 fiorina”) i nastojanja da “novce koje Rusija daje” i “sve što pretekne od troškova državnih” upotrebljava na “umnoženje svoje private imovine”. Nije primjećivao, ili ako jeste, nije pokušavao da otkloni protivurječnost između svog oficijenog etičkog načela (“Moj je narod i svjestan i pravedan; on za tuđim ne teži; on želi

samo svoje i ničije osim svoje”), s jedne strane, i svoje vladalačke ambicije (da mu je “cijelo prikupljeno Srpstvo zagrliti” i “sve njegove neprijatelje sprštiti”), s druge. Nije znao, ili nije mario za to, da su ga Risi, (saobrazno saznanjima svoje Vrhovnoobavještajne službe iz 1906. godine), „karakterisali kao podmuklog prevrtljivca, izdajnika, neblagodarnog Rusiji, sitnog šičardžiju koji nenamjenski troši ruske vojne subvencije“! Nije primjećivao – ili ako jeste, vjerovao je da je to samo privremeno – ni da je velika imperijalna „pokroviteljica“, u presabiranju i prestrojavanju izvršenom početkom XX vijeka, procijenila da joj „uvijek vjerna“ Crna Gora više nje potrebna ni kao vojni logor, i bez mnogo sentimenta se oprostila od nje prije saveznica iz Prvog svjetskog rata. O tome, uostalom svjedoče kako nagovještaji neminovnosti tog čina, izloženi u I tomu sabranih djela I. S. Aksakova – gdje se kaže: da „Crna Gora nikakvu građansku misiju, koja pripada drugim zajednicama, nema i ne može imati“, te da „samo kao vojni logor ona može sačuvati prostotu života i običaja, lišena iskušenja da potražuje ono što je nerijetko bijedno i nedostojno“), tako i dogovor Sveruskog Cara i Nikole Pašića, predsjednika srpske Vlade, postignut prilikom njihovog susreta „u četiri oka“, 20. januara 1914, da crnogorsku vojsku „treba učinjeti nemoćnom za samostalne akcije“, te da ujedinjenje Srbije sa Crnom Gorom treba izvesti „sa što manje potresa i galame“.

Ne mijenjajući svoju početnu vanjskopolitičku strategiju, i vjerujući u horoskopski „nalaz“ bratislavskog Instituta okultnih nauka, iz 1912. godine, da ga čekaju nova slava i čast, te da će živjeti duže od „većine evropskih kraljeva i kneževa“, crnogorski suveren i dalje nastoji da za svoju zemlju, uz pomoć Rusije, zadrži poziciju centra, iz kojega potiču glavne inicijative i akcije oslobodilačke borbe balkanskih Slovena, a za sebe poziciju prvog kandidata za svesrpski prijesto. Stoga, istog dana (6. avgusta 1914. godine) kad pokušava da uvjeri austrijskog poslanika na Cetinju, kako mu je Bog svjedok da rat nije želio, jer ja znao „što stoji na kocku“, njegovoj zemlji objavljuje rat. Dvadesetak dana kasnije, u telegramu kralju Aleksandru Karađorđeviću, kaže: “Ponos srpskog plemena nije dopustio da se ide dalje u popuštanju. Slatke su žrtve koje se podnose za pravdu i nezavisnost narodnu. U ime Božje, a uz pomoć naše vjekovne zaštitnice moćne Rusije i simpatije

civilizovanih naroda, naš će Srpski Narod i iz ovoga velikog nametnutog mu iskušenja pobjednički izaći i obezbijediti svoju sjajnu budućnost. Moji Crnogorci već su spremni na granici, da ginu u odbrani naše nezavisnosti... Živjelo naše milo Srpstvo"! Već u martu 1915. crnogorski kralj, uvjeren u pravo da bude osvajač trudićih zemalja, preko svoje kćerke Milice Nikolajevne, izlaže ruskom caru Nikolaju II, plan teritorijalnog proširenja Crne Gore, kojim bi ova dobila: „Hercegovinu sa dijelom jadranske obale koja njoj (Hercegovini) pripada; zatim donji dio Dalmacije do Antivari ostrva (sa Dubrovnikom i Kotorom). Na sjeveroistoku mali dio južne Bosne, koju su Crnogorci zauzeli svojim snagama bez pomoći Srba... Na jugu do ušća Drina, sav desni brijeg do crnogorsko-srpske granice južno od Đakovice. Naravno, sve što je na sjever od Drina, grad Skadar, jezero“. Ovaj plan je trebalo da važi jedino u slučaju ako bi Srbija i Crna Gora dijelile među sobom samo teritoriju Bosne i Hercegovine, Dalmacije i dijela Albanije. Ako bi se dijelile još i Hrvatska, Slavonija i Srijem, granice Crne Gore bile bi znatno šire.

Destak mjeseci kasnije, kralj se sa porodicom našao u „egzilu“, gotovo tri godine prije nego ga je tobožnja Velika narodna skupština u Podgorici lišila trona i zabranila mu povratak u zemlju. „Car junaka“ je, tako, dobrim dijelom zahvaljujući i ranijem vlastitom srbovanju bez granica, izgubio sve osim ideje da bi država, na čijem je čelu bio tako dugo, ipak trebalo da ima svoje granice. S tim, što se za te njen granice sjetio tek onda kada se našao daleko od nje, a ona - izmoždena i ogrezla u pepelu i krvi, čemu je „gospodar“ i sam dosta doprinio - odlukom „ratnih saveznica“ bila lišena svih unutrašnjih i međunarodnih prava, odnosno anektirana od strane Srbije. Otuda njegova poruka iz Neija kod Pariza, od 6. januara 1919. godine - „Neka Crnogorci dobro znadu da sam, dok je duh u meni svugdje i svakad njihov, cijelijem srcem, i da ću se svakoj odluci njihove volje dragovoljno pokloniti, samo jedno ne, ni sad niti ikad: uništenju nezavisnosti Crne Gore. Na to, ni živ ni mrtav, pristati neću“ – zvuči koliko groteskno, koliko i licemjerno.

Ta Kraljeva poruka – s obzirom na to odakle je i kada poslata – sada ne znači ništa drugo do, eventualno, „motiv više“ za nastavak dokonih i ispraznih lamentiranja nad

njegovom „nesrećnom sudbinom“. Aktuelna odluka crnogorskog državnog vrha o „prenošenju posmrtnih ostataka članova dinastije Petrović Njegoš“, s obrazloženjem (da ga ponovimo!) da time hoće da „ispravi dio istorijske nepravde“ prema onima koji su nakon „skoro 221 godine vladavine i upravljanja Crnom Gorom završili u egzilu“, međutim, ima sve uslove da stvori više problema - pojavno drugačijih, ali suštinski ne manjih, ako ne i većih, od onih iz 1918. godine. Ovo, utoliko prije i više, ukoliko svi navedeni momenti i elemnti nesaglasnosti provjerenih historiografskih i drugih fakata sa smislom i suštinom predmentne odluke i poruke njihovog adresanta, pokazuju da ovaj:

a) povodeći se za odavno moralno izraubovanim političkim racionalizacijama dvorske historiografije, zaprečava (bez ijednog dokaza) proboj novih naučnih nalaza o prošlosti Crne Gore;

b) ne pruža niti jedan dokaz da su „dinasti“ Petrović Njegoš ikad rekli lijepu riječ za Crnu Goru i Crnogorce, osim prilikom njihovog trivijalnog „sokoljenja“ da ratuju kad to Rusi traže, ili sami procjenjuju da je to za ekspanziju slovenstva dobro i za „ujedinjenje srpstva“ korisno;

c) razotkriva da „veliki vladari“ iz „svetorodne porodice“ nikada nijesu imali neki drugi strateški državni program osim obnove Dušanovog carstva ili megalomanske ideje o stvaranja još jednog „ilirskog kraljevstva“, kome bi oni kao ruski opunomoćenici bili na čelu, opet sa glavnim zadatkom da ubrzaju realizaciju prvog projekta;

d) da su „dinasti“ Petrovići, takvim orijentacijama i sadržajima svog „gospodarenja“ Crnom Gorom, mogli doprinijeti ikakvom njenom „identitetskom“ nacionalnom i državnom iskoraku, koji ne bi bio utapanje u svesrpstvo i svetosavlje, odnosno svođenje Crne Gore na puku monetu za potkusurivanje u igri vlikosrpskih ambicija za „izlaskom na more“, odnosno neutaživih ruskih hegemonističkih aspiracija za ovladavanjem crnogorskim primorskim lukama.

Znatno teže i razornije implikacije datog nivoa i načina na koji aktuelni državni vrh nastoji (opet ponovimo!) da konkretno ispravi „istorijske nepravde“ relevantne za „rješavanje i obilježavanje ključnih identitetskih pitanja, promovisanju crnogorske istorije, njenih najznačajnijih vladara

i događaja”, ogledaju se sljedeće četiri ravni. Ravan prva: gruba i ničim opravdana zamjena principa „ad rem“ principom „ad hominem“ u tobože aksiološkom promišljanju predmetne teme.

Prevedeno na jezik konkretnog, to znači da postupak donosilaca pomenute odluke, kojim, na temelju mitova i falsifikata, nastoje da dokažu da je za ocjenu doprinosa nekog subjekta kulturno-duhovnoj i svakoj drugoj afirmaciji i identifikaciji jednog naroda i države, mnogo važnije ko, nego što neko čini, predstavlja neshvatljivo ogrješenje o elementarne principe smisla postojanja i opstanka društva koje pretenduje da bude ljudsko. Još konkretnije, mogu li adresanti pomenute odluke, mirne savjesti i hladnokrvno vrijednosno prosuđivati kao o politički normalnom i moralno prihvatljivom mimoilaženju putnika na dva plovila - u istom mjesecu (januaru), iste godine (1916), u istom moru (Jadranskom) - od kojih jedno prevozi Crnogorce koji, čak iz Amerike (gdje su, prisiljeni domaćom bijedom, bili pošli „trbuhom za kruhom“), hitaju svojoj domovini da joj kao dobrovoljci pomognu u ratnim nevoljama, dok drugo, sa njihovim Kraljem i negovom porodicom, dvadesetak dana kasnije, „za svaki slučaj“, iz te domovine u rasulu i okupane u krvi, „na vrijeme“, bezbjedno isplovljava u svijet. I dok 395 putnika prvog plovila, zbog nailaska na neprijateljsku minu (ili neke druge sabotaze), na par kilometara od obale gubi svoje živote, svi putnici drugog broda, na sreću, zdravo stižu na svoje prekomorsko odredište, da bi stotinjak godina kasnije, od strane najvišeg rukovodstva zemlje koju su napustili kad su joj bili najpotrebniji, bili proglašeni žrtvama „istorijske nepravde“.

Ravan druga: izdvajanje jednog jedinog subjekta – nezavisno od toga je li inokosni ili kolektivni, kako se zove i iz kojeg je vijeka – kao demijurga svekolike crnogorske istorije.

Odista, ko je taj ko se usuđuje da se – u ime države, a za račun neznano čije i kakve političke svrsishodnosti – prihvati takvog posla? I još, da to čini na temelju:

a) prokazanih mitova i falsifikata, i u konkretnom slučaju se ne trudeći čak ni toliko da se njegove etičke i političke racionalizacije makar za „zeru“ razlikuju od samodeifikacije subjekta o kojem je riječ („A Bog me je obdario / U mom domu sa tri sina; / Jemstvo sreće u njih nač' će / Kraljevstva mi veličina“);

b) pretpostavljanja, da je trivijalnim političkim igrama bez granica moguće beskrajno izbjegavati tet a tet suočenje Crne Gore, i onih koji njeno državno kormilo drže u svojim rukama, sa notornim faktom da su dvovjekovna ekstremno prorуска i prosrpska opredjeljenja „svetorodne porodice“, više od svih drugih internih i eksternih činilaca zajedno, zakonito proizvela njenuu 1918. godinu, skupa sa, ne na odveć kratki rok, uspjelom Podgoričkom skupštinom i, isto tako, jalovim Božićnim ustankom;

c) upornog nastojanja da iz nekog, vjerovatno samo njemu znanog razloga, odvrate pažnju građana Crne Gore od fakta da je sve „neočekivano“ i „nebratsko“ što se Crnoj Gori, i u Crnoj Gori, pokušava „prigotoviti“ sa ruske i srpske strane, i njihovih, u njoj optimalno raspoređenih „jevandeoskih“ filijala, začeto još 1711. godine, tako da se može suzbiti samo na dva načina: razvijenom sviješću i duhovnom kultrom domicilnog stanovništva - koje će ga učiniti imunim na sindrom „amfiloihijevske zamađijanosti“ i kadrim da shvati, da vlastitu slobodu i nezavisnost svoje zemlje može sačuvati jedino zamjenom armije izbirikanih mešetara u državnoj vlasti onima koji će – poput trinaestojuskih ustanika 1941. godine, ili titovaca 1948. gdine, vlastiti interes saobražavati interesu zemlje, a ne obrnuto;

d) procjene da je u zemlji koja se ne samo s ponosom deklarise kao antifašistička, već se i dalje za svoj opstanak grčevito bori sa (u biti) fašistoidnim nemanima koje jurišaju na nju, sasvim normalno pretpostaviti iskazivanje svečane državne počasti nekolicini potomaka jedne „dinastije“, ispravljanju stvarne istorijske nepravde prema polovini (od ukupno 247) narodnih heroja iz Crne Gore, koji su, dobrim dijelom ispravljajući i greške te „dinastije“, svojoj zemlji donijeli slobodu i vratili državnost, a ne zna se ni gdje im je grob;

e) „smetanja s uma“ da je dozvoljiva i da može „proći“ moralno i politički nekažnjena svaka preinaka značenja pojmova i faktičkih stanja i ponašanja, koja ometa da se, na primjer, primijeti:

- da egzil znači progonstvo (izgnanstvo), odnosno mjesto boravljenja u progonstvu, a da je odlazak crnogorskog Kralja s porodicom iz zemlje, ipak bila stvar i njihove procjene gdje je u datoj situaciji bilo uputnije (u smislu bolje po sebe samog)

nalaziti se, te da njena odgovornost što se našla pred takvim „izborom“ nije bila manja od odgovornosti drugih;

- da su Kralj i njegova porodica napustili zemlju u vrijeme dok je borba za njenu odbranu još trajala (Zašto bi, inače, aktuelna vlast nedavno otkrivala spomenik Komitskom pokretu?);

- da je jedino Milo Đurov Petrović (alijas Milo Montenegro), kojega „dinastija“ nije priznavala za „svojega“, dočekaao u zemlji odluke Podgoričke skupštine i učestvovao u Božićnom ustanku, što, brem u Crnoj Gori, može da ima i neke druge etičke, pravne i političke konotacije u odnosu na „standardno“ doživljavanje „četverte dinastije“;

- da je Kralj Nikola u testamentu od 26. januara 1916. godine, za koji se dugo mislilo da je izgubljen, svojem potomstvu ostavio prilično lijep imetek u nekretninama i vrijednim artefaktima, od kojih su nasljednici, mimo testamentarove volje i uputstava, jedan dio ostavili u evropskim zalaganicama;

- da su potomci „dinastije“ Petrović Njegoš relativno brzo i lako našli „zajednički jezik“ sa dinastijom Karađorđević i potpisali im, uz određenu materijalnu i drugu nadoknadu, da se odriču crnogorske krune i svojeg nasljeđa u Crnoj Gori, čime su i de facto i de jure naknadno, ali neupitno, „parafirali“ odluke Podgoričke skupštine;

- da su nasljednici Kralja Nikole, odlukom Narodne skupštine SHS, od 31. marta 1927. godine obeštećeni zbog „konfiskacije imovine“, o čemu svjedoči ovlašćenje dato istog dana Ministarstvu finansija da, „na osnovu prethodnog sporazuma sa dinastijom Petrović-Njegoš, isplati prestolonasledniku Danilu i deci kneza Mirka, knezu Petru i kneginjama Kseniji i Veri, delom u gotovom a delom u obrocima u doživotnoj renti ukupno svima 42 miliona dinara”.

Ravan treća: Neshvatljivo naivna i štetna igra skrivalica.

Njihovo veoma napadno barjačenje „državotvornim učincima“ i „etičkim postulatima“ potonje „dinastije“, učinilo je aktuelnu crnogorsku političku elitu na vlasti i njen intelektualni „prateći bataljon“ toliko rezistentnim prema ostalim (dinastičkim i nedinastičkim) subjektima hiljadugodišnje istorije svoje zemlje, da se ni slučajno ne može desiti da nekoga od njih, nekom prigodom, pomenu. To se posebno odnosi na

guvernadure Radonjiće, čiji istorijski državni, vojnički i, velikim dijelom, kulturno-duhovni prestiž i ugled u Crnoj Gori, tokom najmanje jednog vijeka, nije imao premca. Nema ga ni danas, kad se radi o anticipaciji budućnosti Crne Gore, gledanoj iz ugla njene integracije u zapadni civilizacijski krug. Jer, treba li reći, da su guvernaduri Radonjići stotinjak godina bili na čelu svjetovne vlasti u Crnoj Gori i znatno duže časno nosili crnogorski Alaj-barjak i komandovali crnogorskom vojskom, te da je u vrijeme kada jedan od dva najslavnija mitropolita Petrovića, kotorskom providuru Sorancu, za „svoj“ narod pisao da je neposlušan i da se „bez sablje i konopca ne može nagnati na dobar put“, jedna veoma obrazovana članica porodice guvernadura Radonjića, u svojoj knjizi (1774) – a to je dvije godine prije američke Deklaracije prava i petnaest godina prije francuske Deklaracije prava čovjeka i građanina - javno je raspravljala o pitanjima ljudskih prava i sloboda, koja su bila u centru interesovanja najpoznatijih teoretičara prosvjetiteljstva i građanskih revolucija u Evropi i Americi..

Pri tome, ne skriva se samo ta „sitnica“. Iz neznanja, osjećanja inferiornosti, ili nečega trećeg, sakrivaju se, takođe, i druge svjetski poznate i priznate reference „crnogorskog istorijskog brenda“, poput činjenica:

a) da je Baltazar Bogišić, svoj čuveni Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru, napisao nakon dugog, skrupuloznog i strogo naučno utemeljenog izučavanja autentične crnogorske pravne i političke arhitekture, strukture i kulture, koja je stvarana vjekovima i od koje su, nakon objavljivanja ovog djela, i njegovog prevoda na strane jezike, učili i mnogi (na)učeni zakonodavci u Evropi i svijetu;

b) da su Crnogorci, jedini u Slovena, imali svoje autentično pravo (Rusi su koristili njemačko, Poljaci francusko, Srbi austrijsko, a Bugari vizantijsko i italijansko);

c) da je ova zemlja – u kojoj seljaci nikada nijesu gubili svojinsko pravo nad vlastitim zemljištem, niti pravo da posjeduju i slobodno nose oružje - osam od deset vjekova svoga postojanja bila republika.

Umjesto da se, zajedno sa „podobnim“ mu „intelektualnim snagama“, bavi ovim i sličnim vrijednostima, i pokuša ih afirmisati kao dio svijesti Crnogoraca da nikada nijesu bili raja, već građani duže od ijednog drugog evropskog

naroda, te da su odista, nezavisno od toga koliko ih je „na broju“ - narod, odnosno nacija u velikom istorijskom smislu, državni vrh čini suprotno. Skupa sa opozicijom, on - ćutanjem o navedenim vrijednostima i šurujući sa SPC - čini zapravo ono što krći put sve bržoj i izvjesnijoj transformacije znatnog dijela crnogorskih građana u gomilu koja kinji, potkrada, špijunira, ponižava i pretvara u brlog svoju državu, iako je ona svakome od njih, ko god da su i otkud god da su, pružila najviše što jedna država može dati svome građaninu - priliku da, ako hoće, postane ćovjek.

Kada ovako rade, moguće je da visoki državnici znaju nešto drugo, nedostupno obićnim građanima ove zemlje. Ako je tako, dužni su da to kažu jasno i javno - baš kao što je to Tito uradio građanima Jugoslavije 28. juna 1948. godine. Jer o ćemu god da se radi, u krajnjoj liniji, tiće se svih njih, bez ćijeg se punog angažovanja nijedan crnogorski problem ne može riješiti. Kako će se vodeće lićnosti u ovoj državi privatno, „da nitko ne zna“, odnositi prema događajima i lićnostima na ćiji se pomen primijetno konsterniraju do nivoa aktivne rezistencije - njihova je stvar. Ali je stvar nasušne potrebe građana Crne Gore i opstanka ove države da, oni koji ih predvode i traže od njih podršku da im i dalje ostanu na ćelu, dokažu svoju punu lojalnost davno provjernim i saopštenim aksiomima:

a) da Crna Gora, ćak i kad bi brzo i lako preskoćila sve formalne prepreke u tom pogledu, svoju suštinsku integraciju u zapadni civilizacijski kontekst ne može ostvariti idući pod rukom sa filozofsko-etićkim i socijalno-politićkim vrednostama istognog integracionog drila „svetorodne dinastije“ i okićena njenom historiografijom“;

b) da nezavisna, slobodna, graćanska Crna Gora i ingerencije SPC u njoj - ne idu zajednio;

c) da su Crnu Goru stvarali i stvorili priroda i njeni ljudi, a ne bilo koji pojedinac ili „dinastija“, te da je samo njena priroda i njeni ljudi mogu i saćuvati;

d) da, ne bude li se u ovoj zemlji strogo, pošteno i bez izuzetka uvaćavao princip svakome svoje dati, nikome u njoj neće i ne može biti, ni dobro, ni lijepo.

Ravan ćetvrta: nepodnošljivo pobrkani lonćići aksiološćkog reda i moralnog poretka.

Razumije se, filozofija i logika po kojoj treba „zaboraviti“, odnosno „definitivno zacijeliti stare rane“ i „okrenuti se budućnosti“, generalno, ne trpi prigovor.

Nevolja je, međutim, što u Crnoj Gori postoje barem tri krupna problema, koja bi valjalo otkloniti da bi ta filozofija i logika i u njoj zaživjeli.

Prvi problem, odnosi se na to da, već u teorijskoj ravni ostvarenja principa po kome bi sve domicilne „istinske rodoljube“ - koji danas, istovjetno kao što se to radilo i u vrijeme „gospodarenja“ potonje „dinastije“ – otvoreno poltronišu, istima i na isti način, protiv svoje zemlje, trebalo jednako politički, pravno i etički tretirati, postoje krupne prepreke. Te prepreke više-manje opstojavaju na pretpostavci „pravovjernih“, da bi svaka, čak i najmanja sumnja u nepogrješivost, na primjer, „svetorodne dinastije, bila isto što i bogohuljenje ili, makar, „ostavljanje Crne Gore bez istorije“. U praksi je to još gore, budući da takvi postaju nedodirljivi u svakom od ta četiri aspekta, onog trenutka kad se pozovu na činjenicu da ne rade ništa drugo i više, nego su to svojevremeno činili mitropolit i knjaževi iz „svetorodne porodice“. Najnoviji primjer u tom pogledu ima se u slučaju najvišeg funkcionera parlamentarne partije iz Crne Gore, koji u Beogradu, na svoju ruku, javno iskazuje tobožnju želju znatnog dijela njenih građana, da ruski predjednik Putin - bude predsjednik i njihove države. Optužba daje to bio čin izdaje svoje zemlje, inače objavljena u jednom podgoričkom dnevnom listu, bila je aktuelna tačno koliko i taj dnevni list – jedan dan.

Drugi problem, ogleda se u faktu da eventualno „širenje u narodu“ gore navedene filozofije i logike, već na startu parališe nespремnost domicilne političke i intelektualne elite – jednako one na vlasti, kao i one u opoziciji – da se „svetorodna porodica“ najzad spusti s neba na zemlju. Ovo, uprokos činjenici da takav poduhvat ne bi bio sračunat na to da se ta porodica ponizi, da joj se pripišu grijehovi koje nije počinila, ili da se demonstrira manjak svijesti da neko drugi, na njenom mjestu, vjerovatno ne bi (u)radio isto što i ona. Smisao odioznosti prema tom naumu sadržan je u nečijoj procjeni da bi se građani Crne Gore, makar i približnom „spoznajom stvari“ kakve su bile, oslobodili samostvorenog usuda da toliko godina poslije nje, živeći u neprepoznatljivo drugačijim civiliza-

cijskim prilikama, moraju i mogu jedino pod njenom egidom, i iz njenog svjetonazora, gledati na svoju sadašnjost i budućnost, ne preuzimajući odgovornost da svoje breme – u mnogom pogledu možda ne lakše, ali svakako mnogo drugačije od njenog – hrabro i odlučno zabace na vlastita pleća. Zašto se to čini, i kome ide u prilog pokušaj da „putujemo na zapad“ u istočnoj psihološko-etičkoj i vjersko-političkoj odori – teško je suvislo, odnosno racionalno odgovoriti.

Treći problem u vezi sa stvarnom promocijom navedene filozofije i logike u Crnoj Gori, očigledno proizilazi iz jednog od tri, ili moža iz sva tri, sljedeća razloga:

a) sumnje u Le Bonovu filozofemu – „uvjeri ljude u nešto veliko i pomijerati će planine“;

b) postojanja u Crnoj Gori nekoga, ili nečega, dovoljno moćnog da ljude drži podalje od mogućnosti da sami, slobodno, bez ičije presije odozgo ili sa strane, misle o svom dobru i postrupaju u skladu sa vlastito (s)mišljenim, usljed čega se mnogi od njih lakše i brže povode za iluzijom, da će im biti bolje i lakše ako neko drugi misli, umjesto njih – za njih;

c) da svuda u Crnoj Gori, i okolo nje, gdje se još s entuzijazmom siju zrna i uzgajaju plodovi „antibirokratske revolucije“, teško mogu da prokljaju klice upotrebe vlastitog mozga.

Koje god od to troje bilo u „igri“, krajnji rezultat je isti: njihovi pobornici se nalaze se na istoj destinaciji - „s one strane“ nebrojeno puta uspješno testiranog crnogorskog aksioma za vlastiti opstanak i razvoj.

Taj aksiom, o kome mnogi građani Crne Gore ne razmišljaju, niti ga znaju, inače, glasi: ne postoji ring - izvan areala ratovanja teškim naoružanjem i atomskim bojevama glavama - u kome se crnodrski etički poredak u kompeticiji sa istorodnim „protivnikom“, može naći na podu. Ima li se takvo premućstvo – ima se svijet. Treba ga samo htjeti.

Treći problem emanira iz sasvim moguće procjene aktuelnih kormilara opasno nagnutog crnogorskog državnog broda, kako bi – radi „mira u kući“ – svoje odista krupne (i prave!) riječi, koje su izrekli povodom obilježavanja događaja od prije sto godina, možda bilo oportuno „omekšati“ realizacijom njihove odluke o kojoj je riječ.

Radi li se, zbilja, o tome, a ima indicija za „pozitivan“ odgovor, tada se može reći da je zadah truleži u državi („Danskoj“) već postao gotovo nepodnošljiv.

Uporedi li se ono što su s crnogorskog političkog vrha rekli u obrazloženju svoje odluke o „ispravljanju istorijskih nepravdi“ preme potomcima „dinastije“ Petrović Njegoš, sa onim što sadrži ovaj tekst, a što je trebalo da imaju u vidu kad su se opredjeljivali za taj poduhvat, teško je izbjeći zaključak:

prvo, za sve ono što su „preci“ i „potomci“ crnogorske „svetorodne dinastije“ uradili na nacionalnom i državnom „identitetskom“ planu zemlje u kojoj su „gospodarili“, a jasno se manifestuje i u tekućim crnogorskim „igrama prijestola“, kudikamo bi prije i više trebalo da im odaju priznanje i zahvale se Rusija i Srbija, nego Crna Gora;

drugo, ne postoji način kojim bi se „doprinos“ potonje „dinastije“ kulturno-duhovnom i političko-aksiološkom identitetu i integritetu crnogorske nacije i države mogao pretpostaviti njihovom etičkom poretku, na kome su nastali i opstali, a da to ne bude civilizacijska regresija koja pogađa ne samo Crnu Goru, već i ekumenu Planete na kojoj se ona nalazi;

treće, izvan Rusije i Srbije, kojima u ovom trenutku izvanredno odgovara, poduhvat crnogorskog političkog vrha, suprotno njegovim očekivanjima, neće imati posebno velikog odjeka, pogotovo ne sa pozitivnim konotacijama.

No, neka o tome razmišljaju oni čija je to nadležnost, odnosno radna obaveza, a uz to imaju i legitimitet za odluke u ime naroda. S tim, što ne bi trebalo da zanemare „usud“, da se fanfarama pozdravljaju samo pobjednici.

Što se, pak, autora ovog teksta tiče, zadovoljan je mogućnošću da, saobrazno staroj latinskoj mudrosti, na kraju može konstatovati: *Dixi et salvavi anima meam.*

Naravno, uz obećanje da će, dokle god fizički i mentalo bude mogao, boraviti na adresi intelektualne fer odbrane svojih saznanja i uvjerenja.

Čedomir DRAŠKOVIĆ¹

CRNA GORA KAO POLITIČKA ŽRTVA SRPSKOG KLERO - NACIONALIZMA

Baštineći izvorni srpski radikalizam - nemanjičko svetosavlje, Srpska pravoslavna crkva se ponaša kao „religijska“ (ustvari je politička) kategorija balkanska, nad-identitetska. Još kad se upari sa voluntarizmom i jevtinim ideološkim improvizacijama srpske svjetovne vlasti – otvoreno poazgine od asimilatorske izdašnosti toga danas odnjegovanog buvljak mita. Zahvaljujući kome „brste“ sve crnogorsko, počev od njihovih ekstatičnih danajskih darova (kojima su prvo omamljivali Crnogorce): „alem kamenova krune Nemanjića“, „kolijevke srpske slobode“, „srpske Sparte“, „stubova Srpstva“, „srpskog Pijemonta“. Zatim, ne ostaviše ni „zaperak“ od četiri crnogorske dinastije, od prvih pisanih knjiga i prvih štamparija, svih bojeva i megdana, gusala i crnogorskih narodnih junačkih pjesama, Njegoša i Lovčena, Jadranskog Mora i durmitorskog Pirlitora, Lubarde i Miljanova... Uzimaju sve crnogorsko što im kulturno manjka, i ideološki dobro dođe: kao iz dućana – samo što je još i besplatno... Na kraju, ostaviše naivne Crnogorce bukvalno gole: skidoše im, i posvojiše i njihovu raskošnu nacionalnu nošnju?

Ima li sličnog primjera, prije svega na balkanskim prostorima – kao u slučaju Crne Gore i Crnogoraca – da se jedan narod, odnosno nacija i njegova država – po definiciji – odnosno i teorijski i praktično, tj. istorijski, mogu tretirati i uvažavati kao jedinstvena „zajednica sudbine“, odnosno spontana i specifična „snaga podneblja“. „Svoj na svome“, i „Teško kući na ničijoj zemlji“!, bile su davno naučene lekcije iz crnogorskog patriotizma. S tim u vezi, cjelokupna istorija Crne Gore se svodila na beskompromisnu borbu crnogorskog naroda za slobodu, za svoju voljnost, za narodni i državni opstanak.

---

¹ Autor je publicista

To je bio neprestani i neustrašivi (spartanski, mi-tski), pojedinačni i kolektivni napor za očuvanje svoga imena, i jurišno žrtvovanje za svoja slobodna i posna brda. Bez obzira ko je bio na drugoj strani: Vizantinci, pa Osmanlija u nizu vjekova, zatim Mlečići, Francuzi, Austrijanci i Mađari, Italijani, Njemci. Sve dok se krajem viteškog i slobodarskog doba Crne Gore, nijesu prijevarno – licemjernom ideologijom i podmuklom politikom – državotvorno i „rodoljubno“ nakalemila „satanska nebraća“.

Izbjegavajući osnovno načelo Principata Petrovići snažno idu u ideološko zaleđe radi stvaranja Dinastije

Poslije nestanka najtragičnije, i za modernu Crnu Goru presudno važne dinastije Crnojevića sa istorijske scene (a po njihovim preporukama, i amanetu narodu), Crna Gora postaje teološka državna tvorevina. Nastavljaju da je vode vladike, birani iz drugih bratstava, odnosno plemena. Znali su mudri Crnojevići da je to tada objektivno bila jedina koheziona i kako-tako trajna kategorija, koja je mogla da obezbijedi vjerski i državni kontinuitet. U periodu „principata“ (dok se Crna Gora „oslanjala“, tj. bila u savezu sa Duždevom/Principovom državom, Mletačkom Republikom) – do vladike Danila Petrovića se na crnogorskom vladičanskom tronu smijenilo dvadeset i dvojica vladika. Bilo je to, povremeno, i dosta anemično vrijeme za Crnu Goru, a Petrovići snažna i ambiciozna njeгуška porodica. Otuda i njihov slobodarski i ideološki „Sveoslobod“: brojna korespondencija, pojačana društvena aktivnost sa bratstvima i plemenima, pisanje poezije, uznošenje epskog maha, sastavljanje dvije istorije Crne Gore... A kad se pojavio i „Gorski vijenac“ – u potpunosti se ukazala sadržajna dinastička platforma Petrovića - čim se onako mudrim i energičnim promovisao njihov rodonačelnik vladika Danilo (izabran na Zboru crnogorskih glavara 1697.), i s tim u vezi se uvelo u narod „istoričeskoe sobitie s kraja XVII vijeka“, odnosno iskonstruisana (imaginarna) priča o „istrazi poturica“: da bi se potencirale (i trajno istakle) naročite zasluge vladičanske Kuće Petrovića.

S tim u vezi je i njihova pjesnička slobodijada pravoslavna („srpska“), i kompletno okretanje Crne Gore pravoslavlju (Rusiji), i ekspresno beatizovanje / proglašavanje Petra I za sveca ... Tada su to bila kapitalna preimućstva – i egzistencijalna, i humanistička; i strateška: dinastička i državotvorna.

Od kada su u društveni i politički život Crne Gore Petrovića, počela da se ugrađuju, i dominiraju *ideološka poigravanja* – oslobodilačko plasiranje i nametljivo širenje ideje buđenja usnulog okolnog balkanskog pravoslavlja, odnosno srpstva (koje po Njegošu, kao vodećem kreativnom nosiocu ideje, i imaginativno genijalnom stvaralačkom pregaocu) vjekovima „snom mrtvijem spava“. Iz, za slobodu žrtvovane, isposničke Crne Gore, sve se više, i sve bajkovitije „zamicalo“ u sračunato ideološko „pothranjivanje“, omamljivanje ali i zbunjivanje i obmanjivanje, odnosno „junačko“ izazivanje i vođenje naroda. I sopstvenog, i susjednog pravoslavnog, uslovno „bratskog“! Sve češća lamentiranja o oslobađanju „porobljene braće“, stvarali su na širem horizontu borbeni eho („vidovdanski“), za veliki pravoslavni oslobodilački pokret, čak i „srpsku narodnu revoluciju“ (kako se na to sa priželjkivanjem osvrnuo vladika Petar I). Ideološki „zanosi“ u interesu široko zasnovanog oslobodilačkog gibanja, povremeno su se (ali i sve više!) reflektovali i kao neizvjesno političko nadgornjavanje, i sugestivno i subjektivno (tragično) *dinastičko* prikradanje posljednjeg Petrovića *sinonimno poigravanom* „nacionalno“ oslobodilačkom pokretu pravoslavnom, tj. srpskom!? Crnogorski suveren je svjesno ušao u vražju utakmicu: od blještavosti pijemontske južnoslovenske krune („nemanjičke“), umišljeni i pre-lakomi „car Balkana“ nije mogao da se osvijesti. Umjesto „anđeoske“ krune, dočekali su ga satanski „rogovi“ od kojih nije mogao da se odbrani. Njegov narod, njegovu državu i njegovu crkvu, njegovu dinastiju – crnogorsku teritoriju i sve što je njeno, progutala je dugo i u potaji pripremana moćna, retrogradna nemanjička politička neman! Mimo bilo kakvih civilizacijskih očekivanja, surovo i sociološki i kulturno potpuno samoživo: sa samo formalno vjerskim – srednjevjekovnim političkim svetosavljem!

S obzirom da su Crnojevići primarno zaslužni za njegovanje i razvijanje kolektivne svijesti Crnogoraca, tj. za razumsko temeljenje njihove nacionalne i državne samosvijesti, Petrovići su to naslijedili kao veliki duhovni i politički kapital! Kojeg su sračunato ideološki, tj. dinastički snažno plasirali „u širinu“. Koja je će se kasnije, objektivno pokazati kao velika varka, i obična opsjena – pravoslavna, odnosno svetosavska politička praznina, kao ponor – u koji se, kao kulturni i nacionalni entitet, gubila i nestajala Crna Gora! Uzaludne su bile sve velike i stvarne zasluge Petrovića na planu konkretnog održavanja i unapređivanja Crne Gore. I na bojnopolju, i na planu političkih i diplomatskih komunikacija, i na obogaćivanju kulturnog i obrazovnog miljea Crne Gore. I njihove velike pojedinačne stvaralačke sposobnosti, i u većine – zavidni im literaritet, do njihovih duboko svjesnih pokušaja da se svijetu sugeriše i pokaže život i trajanje, odnosno Istorija Crne Gore (čime su se posebno bavili vladika Vasilije i vladika Petra I), i naravno duboko svjesni da se Crna Gora može dokazivati i oslanjati samo na „rodne Crnogorce“... I pored svih njihovih poetizovanih „srbovanja“, i patetičnog povremenog „tetošenja“ sa Nemanjićima, kao da su se svi lako i brzo okrenuli stvarnosti kad je kralj Nikola jeknuo: „Državu mi razuriše palilulci!“ A zna se kakvo je to određenje za Srbe: prvo, to su oni koji vjekovima Turcima pripaljivali lule, uz šetanje opanaka oko vajata... I drugo, palilulci su bili brojni srpski pazarlije, koji su morali da ugase i sklone svoje lule prije nego uđu u varoš Beograd; i ponovo ih pripuše tek po izlasku...

Petrovići su vaskrsli i pjesnički proslavili Crnu Goru. Njegoš će u svom Vijencu (Crno) Gorskom ovjekovječiti svu karakternu specifičnost Crne Gore, i suštinu njene tradicionalne duše. Niđe i ništa tu stvarnoga nema ni sa Srbijom, niti sa srbijanskom stvarnošću. Nije Njegoš imao onoliku „mrzav“ na Turke (mimo crnogorskog nacionalnog i slobodarskog ponosa), bilo da su „domaći Turci“ (kako su jedino nazivani „do vijenca Vladičina“) ili Anadolci; sve je bio samo dio vješte ideološke igre, i uopštene političke poruke.

Kao da se namjerno zanemaruju (i guraju u manje popularno) i poznate Njegoševe maxime: „Čovjeku naučenu, i dobrog vladanja – svi pametni ljudi su družina i braća“, odnosno „brat je mio – koje vjere bio“ (samo ako je čovjek). Ne

vjeruju mu ni kad se nacionalno lično izjašnjava: „Crnogorci ne ljube lance“ (rizikujući skandal – odbijanjem da se savije i poljubi okove/lance sa kojima je bio vezan sv. Petar, u velikoj rimskoj Katedrali), ni kad glasno pati zbog Srba, „Ala se narobovaše ovi Srbi“... Njegoš je bio jedan od vodećih pristalica moralnog i intelektualnog Ilirskog pokreta (1835-1849), i priželjkivanog južnoslovenskog/jugoslovenskog ujedinjenja. Kako je taj historijski jedinstveni slobodarski duh ostao stran i dalek za Srbe i Srbiju, nakon toga je Njegoš u (vezi sa političkim uslovima za stvaranje te toliko sanjane države Južnih Slovena) neveselo zaključio: „O tome još samo prazne glave dobro misle“. Čak je i jedan od dominantnijih srpskih intelektualaca, Jovan Skerlić, istakao da jedinstvo, odnosno ujedinjenje Južnih Slovena nije moguće zbog izazovnih vjerskih antagonizama.

Osioni i samovoljni knjaz Danilo je oduševljeno i energično bio opredijeljen za „vaskrs Ivanbegovine“ (Crnojevičke), zbog čega je dodatno mogao imati protivnike, pa i otvorene neprijatelje; a knjaz, odnosno kralj Nikola sve što je dobro uradio – satrapski je urnisao: nadajući se da će on biti kralj ujedinitelj i prvi balkanski vlastodržac. Po ideološki sanjanoj matrici nemanjičke balkanske „Dušanije“. Pa kad ga je „zla raška struja“ izbacila iz sedla, i osvijestila iz takvog političkog bunila, i kad je već bilo više nego očigledno da mu (kako je sam govorio) „palilulci“ i „satanska nebraća“ survavaju presto i razvaljuju Crnu Goru, počeo je tragikomično da „zapomaže“: „Ko crnogorstvu ne bio vjeran, od boga i od ljudi bio ćeran“...

Politika je, još od Platona „umijeće mogućeg“ – na bazi racionalnog i objektivnog, održivog. Politika na Balkanu uglavnom nije „zanat“ za racionalne i iskrene, i „umijeće mogućeg“ za socio-politički poštene.. Već je to mahom šansa za slatkorječive rojeve licemjera i manipulatora, koji uspješno metanišu i aplaudiraju raznim partijama, i jedinoj im vjeri – „religiji prevare i podvale“. To je, naravno, neuporedivo lakše u sredinama i društvima, odnosno državama đe dominiraju seljačke ili vrlo im bliske malograđanske mase. Jer one „žive u trajnom zakašnjenju“ (Krlježa), u pseudo-mitovima, ispraznim legendama i lažnim nacionalnim veličinama, u banalnoj folklorističkoj romantici. „Još gundaju Marka uz čobanel!“ (kaže

jedan strani historičar kulture o „čuvenom“ Kraljeviću Marku, koji je čuven i zaslužan – kao da je „došao“ iz crtača). U primitivno sustalim i duhovno ne emancipovanim narodnim masama, uvijek može biti aktuelno i pitanje evolucije. Standardom „Prema svecu i tropar“ – pronalaze se i odgovarajuće nacionalne i političke elite, i što je još ružnije: intelektualne elite su im, po pravilu, još neodgovornije, čak gore. Ništa lakše: u takvim provizorijumima, pojedinci željni „leba bez motike“, odnosno lakog i brzog „uspjeha“, i formalnog prestiža – preko noći postaju elita, vlast, vlastela.

Balkan – „metafora zla“ !?

Nacionalne podjele i vjerski animoziteti su najžešći tamo gdje su najprimitivnije i najžešće strasti, koje je jednostavno dozirati i potpaljivati. I igrati se političkih „prijatelja“ i „neprijatelja“, i tzv. prirodnih saveznika. Gdje bi to lakše nego na Balkanu: kojeg odavno vodeće zapadne kulture doživljavaju i kao „prljavu“, kao „tragičnu balkansku krčmu“. Kao „borilište pasa“, i „metaforu zla“. Kao druge i drukčije! U konstelaciji odnosa „Evropa i plemena“ (sa središnjeg Balkana, koji po geografiji zvaničnika Evropske unije postade Zapadni Balkan) – ako bude širenja EU, i to poslije 2025. godine će Crna Gora, Srbija, BiH, Albanija, i Kosovo po jednoj od najava postajati njene članice: „sistemom regate“. Drugim riječima, možda nikad. Imaju razloga da nam ne vjeruje, i da nas još manje vole. „Principijelno i patriotski“ smo izazvali Prvi svjetski rat, a u Drugom na prostorima Kraljevine Jugoslavije, u domaćim „razmiricama“ (mimo zvaničnih žrtava rata!) poubijali međusobno oko 1.050.000 ljudi. Pa smo nastavili sa patriotskim „mimoilaženjima“, i uz asistenciju „prirodnog saveznika“ (a ne da su to učinili Genšer i Njemačka, SAD, ili neko treći sa zapada – kako i danas suze „roni“ domaća ideološka mafija): survali pristojnu evropsku konfederaciju Jugoslaviju, i ponovo mržnjom teško zatvorili prostor – pridodajući na užasni klero-nacionalni konto još preko 300.000 žrtava! Što brojni i nepopravljivi klipani raznih fela – u oba slučaja – to nazivaju građanskim ratom!

Strogim nadziranjem i recikliranjem istine, brzo i efikasno se potura neistina i provjereno ojačava „nedodirljiva moć neznanja“! Pa onda, ni malo se ne srameći od dobronamjernog prekora Dostojevskog: „Ništa nije teže od istine, i ništa nije lakše od laskanja“: sa „srećom“ u torbi, a glavom u zavjetrini – hita se u unosan biznis za međunacionalnu mržnju – u balkanskim politikama!? Će mnogi nametnu i kao vrijednosna društvena kategorija! Iako se poneko normalizovani trudi da ukaže koliko su susjedi relevantni – i posebno pozitivni prioritet. Uzalud, Balkanom i dalje zборе i romore, i nacionalistički i društveno haluciniraju – „susjedi iz pakla“! Na pr., eto, koliko samo treba da se popije jedna kafa, 16. II 2019. sam se, na jednoj beogradskoj televiziji, naslušao od dvojice nekih urednika za kulturu: jedan je patriotski „srećan što je Srbija kao tako mala država, često mogla da poremeti tokove svijeta“. Ni drugi ne ostaje dužan: „Dva puta smo oslobađali Hrvatsku, i mnogo ginuli za njih, a danas je to za Srbe opasna i zabranjena zona“. Opet će jedan: „Oslobađali smo 3.000 km morske obale, a danas imamo samo Adu Ciganliju“! Spasio me daljinski, bilo mi je dosta „edukacije“. Pokušavao sam u miru da dokučim istinu o tome što sam čuo: jadranske obale od Kopra do Ulcinja je tek nešto oko 1.000 km: koje su im to druge 2.000 km morskog hrida i žala? Možda u nastavku, kuda im je vojska uzimala: preko Prokletija, pa albanskom obalom, i grčkom, sve do Krfa... A Hrvatsku, recimo, da su prvi put oslobađenjem zadužili „oslobodioci“ Karađorđevići, kralj Petar i regent Aleksandar. No, ko bi ih to mogao sa srpske strane ponovo toliko zadužiti (ako se, inače, lišavaju komunisti)?

Često se potencira da je Balkan sudar civilizacija, groblje imperija, neprijateljski susret religija, usporeni i mračni hod vjekova. K tome, kroz gotovo dva zadnja stoljeća, simbolično – kao da balkanskim prostorima kulturološki i sa psihopatskom histerijom haraju horde zapuštene i divlje đečurlije, bez roditeljskog staranja ili starateljske odgovornosti... A moglo je biti mnogo drugačije da nijesu banalizovano iznevjerene ideje Ilirskog pokreta i mogućnosti Ilirskog preporoda. Bilo je to vrijeme kad su mnoge podilazili rodoljubni žmarci od „Jeke od Balkana“ (kao u istoimenoj, vizionarskoj pjesmi Ognjeslava Utješinovića Ostrožinskog).

Da li se na tim prostorima može više očekivati vrijeme tako enormno visokih dometa duha, i nuđenih etičkih dinenzija - kao što je to bilo vrijeme koje je iznjedrilo Njegoša, Mažuranića i Prešerna!? Upravo tako, Hrvati i Slovenci, i Njegoševa Crna Gora su bili iskreno i nesebično – sa snažno akumuliranom istorijskom energijom – okrenuti nacionalnom preporodu i narodnom ujedinjenju, dok su drugi ostajali po strani ili otvoreno sabotirali. Kao u neponovljivoj šansi za jedinstveni kulturni dogovor, Bečki dogovor o zajedničkom jeziku (ilirskom), u čijem radu su učestvovala pet vodećih hrvatskih intelektualaca, dva Slovenca, i dvojica Srba: Vuk Karadžić i Đuro Daničić. Koji su se suprotstavili toj ideji, iako je Karadžić sedam godina prije (1841.), sa Antunom Mažuranićem i Ljudevitom Gajem boravio (i) na Cetinju, sa prevashodnim ciljem „radi upoznavanja sa raznim dijalektima ilirskog jezika“(!?).

Međutim, ideološki je prevagnuo fiktivni srpski politički i vjerski idiom. Reformator nemanjičkog kova, Vuk Karadžić, u duhu svoga kulturnog i političkog manifesta „Srbi svi i svuda“ – pregalački je pošao u veliku ofanzivu za stvaranje jezika novo-srpskog, odnosno srpskog. Poslije nepreglednih utrina staroslovenskog, ruskoslovenskog, crkvenoslovenskog... „Ima blizu hiljadu godina kako u Srbiji imaju svoja slova i pismo, a do danas još ni u kakvoj knjizi nemaju pravoga svoga jezika“, pisao je tada Karadžić. A to je, recimo, bilo vrijeme visokih dometa crnogorskog jezika Petra I i Njegoša, i prije toga crnogorskih epskih pjesama... Pa je onda Karadžić naglavio svoju monogenetsku jezičku teoriju (u duhu i Garašaninovog „Načertanija“). Srbima je smatrao balkanske narode sva tri „vjerozakona“, jer govore „srpskijem jezikom“ (Srbe, Crnogorce, Bošnjake, Hrvate, Muslimane, Makedonce, pa čak i Bugare) – u nadi da će ovakvom jezičkom reformom uspjeti sa se u budućnosti izvrši politička unifikacija na odnosnim prostorima. Što se Vukovog skupljačkog rada tiče (usmene književnosti, odnosno narodnih umotvorina) počeo je lukavo, gotovo stidljivo, sa „Malom prstonarodnom slaveno-serpskom pesnaricom“. I što biva: na isti crijet – i pčela, i pauk! Bez pardona što je kultura najvrijedniji dio jednoga društva, njegovog naciona, i njihove teritorije i države. Odnosno što je ona svojevrsni lakmus teorema – protiv posvajača, halapljivih

otimača, i pljačkaša kulturnih dobara. Znači, kultura je naročito komprimirani dio duhovne stvarnosti jednog prostora! Ali kultura može biti i zločesto i mučko „navigavanje“... Karadžić je crnogorsku (i južnoslovensku) usmenu kulturu i tradiciju – sabrao i politički, srpski „komprimorao“. Ili, kako neki slikovito naglašavaju, „retuširao“ u srpsku! Recimo, crnogorske narodne junačke pjesme (čak su mu i „pjevači“, tj. kazivači tih i sl. pjesama bili Crnogorci, ili prijeklom iz Crne Gore); ili dalmatinske bugarštice, koje je Vuk takođe pedantno ređao u police za srpsku kulturu – predstavljaju klasične primjer kolonijalizma u kulturi i nauci, i tvrdi su oslonac za nacionalizam i kvazi-patriotizam „vodeće regionalne sile“ i njene klero-nacionalne patologije.

Najveći, i trajni crnogorski neprijatelj je velikosrpski nacionalizam.. Nepopravljivi, a često i naprasito agresivni srpski radikalizam, programski i sukcesivno je počeo da propagira i primjenjuje doktrinu o velikoj srpskoj zemlji (ujedinjenje Srba i dr) na južnoslovenskim prostorima. Od te „Načertanijevske“ 1844. godine invazioni „Nemanjići“ vise o vratu balkanskih i južnoslovenskih prostora! I Srbiji, takođe! Iz tih crnorizačkih feudalnih maglina, primitivno populističkih, iz obilja političko-propagandnih laži i dezinformacija – stvaraju se tenzije, stalna nesigurnost, i razorne podjele među narodima. I što očekivati, nego da i drugi dižu „gard“: ako su svi pravoslavci Srbi, identično su i svi katolici Hrvati, i Muslimani – Bošnjaci. (Koje li neizvjesne „sreće“ za Bosnu i Hercegovinu, sa tri navedena nacionalna entiteta – koji su „udruženi“ kao rogovi u vreći, dok prevashodno kruže oko svojih centara Sarajeva, Mostara i Banja Luke).

Ključni neimar u glancanju „sjaja Nemanjića“ i ukupnoj „srpskoj pozlati“ na crnogorskoj prošlosti i sadašnjosti je Srpska pravoslavna crkva – destruktivni i dekadentni paraduhovni politički vinovnik srpsko-crnogorskih provokacija, konfuzija i nereda. Kao sablasna nemanjićka „crna rupa“ potkopavaju Crnu Goru, i jednako predano vrebaju i „žmirkaju“ po Balkanu, pokušavajući da love na iracionalno srpsko i imaginarno rusko „bratstvo“ – u velikoj nacionalističkoj i kvazi-kulturnoj invaziji još od vremena I. Garašarina, V. Karadžića, programa Ujedinjene omladine srpske, zatim čuvene „Vladanovštine“ dr Vladana Đorđevića, pa

neprevaziđenog „muktaša“ Baja paše (N. Pašića), i takođe Radikalske uzdanice St. Protića. Te četničkog ideologa S. Moljevića, do savremenog kripto-četništva Šešeljevih radikala. Stalno treba potencirati: nažalost, Srbija (iako formalno sekularna država) sa ovakvom Srpskom pravoslavnom crkvom (kao politbiroom za nacionalna i državna pitanja Srba na Balkanu) regresivna je država, kojoj SPC mizantropski barjaktari protiv svih koji su protiv njene ideologije „Svi Srbi u jednoj državi“, odnosno „Srbi svi i svuda“ – dokle seže balkansko pravoslavlje.

**Dugo maltretiraju istinu, brutalno prekravaju istoriju,
i – napamet lažu!**

Kako bi bilo dobro da se na Balkanu (eventualno, pod okriljem Savjeta bezbjednosti UN, sredstvima EU, uz stručnu pomoć UNESCO-a) realizuje autohtoni (regionalni) projekat „Enciklopedija bezumlja“. Da se razotkriju i učine jasnim brojne kulturne, društvene i političke kontaminacije i degradacije ovog duševno bolnog i pohabanog prostora – da bi lakše krenuo na put ozdravljenja. I drugima za primjer...

Sokrata su osudili na smrt jer je tvrdio da su „neznalice najviše zlo“. U društvu crnogorskih gorštaka je nekad filozofija života bila jednostavna, a uzvišena. Sve u nekoliko riječi: Biti slobodan i samostalan, i biti svoj na svome! Tako su shvatali i religiju, odnosno vjeru – u tradicionalnom kontekstu običajnih navika i potreba. A kroz istoriju je imenovali, odnosno „zvali“: „grčka vjera“, pa „ruska vjera“, te onda „srpska vjera“ – kako su se smjenjivale kulturološke faze dominantnijeg „prisustva“ u širem okruženju, bolje reći kako su je nominovali zapadni hroničari i drugi njihovi autori. (Recimo, uz ime veoma uglednog crnogorskog štampara iz Venecije Božidara Vukovića Podgoričanina (prva polovina XVI v.), umjesto prezimena (Vuković), često ga zapisuju kao Božidar Grk. U vrijeme knjaza/kralja Nikole (kada su mnogi sa ekstazom ideologizovali i srbovali), najpoštenije su to tumačili stranci, poput čuvenog Rusa P.A.Rovinskog (koji je u Crnoj Gori proveo blizu tri decenije): „Ako Crnogorca pitaš što je po vjeri, reći će „Srbin“; a ako ga pitaš koje je nacije/naroda – bez dvoumljenja: „Ada Crnogorac, čočel!“).

Od 1918. do 1946. godine, Crna Gora je bila pod uticajem srpskog „četovanja“ i četnikovanja, pa je poslije II sv. rata Srba u Crnoj Gori bilo oko 10%, približno procentu učešća u vojničkim formacijama pod komandom Draže Mihailovića. Najnovije ideološki agresivno i marketinški uspješno prebrojavanje Srba u Crnoj Gori je stvar prije svega uspješnog političkog biznisa.

Život u Crnoj Gori se apsolutno naslanjao na tradiciju: i porodičnu, i društvenu, i otadžbinsku. Suverenitet je, dakle, najpotrebniji odgoju, vaspitanju i obrazovanju, a takođe i kulturi i naukama društvenim. Danas je Crna Gora bez premca u svijetu – po društveno-istorijskom suicidu: oko 40% potomaka bivših Crnogoraca su anticrnogorci!? Život bez kvalitetnog odgoja, površan i proizvoljan – gotovo bez pravila, sa havarijom od slobodnog vremena... Od sopstvene, nacionalne kulture kao osnove obrazovanja i školovanja (što treba da čini polaznu infrastrukturu društva) – odavno smo bili prepušteni udžbenicima i instruktorima sa strane, srpskim i svetosavskim. To su uslovljavali rigidni materijalni (ne)uslovi, i nada kao već izgrađeno povjerenje u pridošlog „starijeg brata“... Nekad nam je društvo bilo sistem, patrijarhalni – ali pouzdan oslonac. Danas to nije ni porodica. Nekadašnja sela, kao nosioci tradicije i tradicionalnih vrijednosti su pusta i prazna. Gradovi su pretrpani, kulturološki i moralno smo prosuti. Živi se stresno, zlorado, neurotično i destruktivno, sa mnogo zanemarene „mahovine na asfaltu“.

Lakše je kritikovati, teško je pomoći i popraviti. Crnogorska „Sudbina“, kao antička Antigona, ostaje i dalje zatočena; crnogorska drama kao sanjani domet antičke demokratije, takođe. Nedostojne smjene generacija se kritično ponavljaju! Odgovornost je postala više poza, i ambalaža – a manje suština. Znati polovično, i raditi polovično – u savremenom svijetu ravno je neuspjehu. Pogotovo pokušavati da protivnike (političke neprijatelje Crne Gore) urazumimo dijalogom i stručnom i naučnom polemikom – premalo je za nadu u znatniji uspjeh. To je više za demokratsku pozu, i kulturnu „glumu“. I više je jatakovanje nego suštinskog „procesa“ (da ne kažem okršaja) između Sotone i Boga, između svetosavskog ideološkog cunamija i Crne Gore.

Dok nam se politička elita prije svega bavi sobom, i komeša od izbora do izbora, intelektualna elita se razbrojila na autonomne družine mahom samodovoljnih autoriteta (CANU, DANU, Istorijski institut, Univerzitet(i), Matica crnogorska, Društvo nezavisnih književnika). Dok javni mediji često truju, „tragajući“ za istinom iz pravca kojim joj se ne može prići.

Bez dileme, i bez animoziteta: rusko-srpsko-crnogorsko „bratstvo“ je zločesti i zločinački „patriotski“ tj. crkvenjački naum, kojim se sistemom želi „progutati“ Crna Gora. Više nema bivšeg zajedničkog etnogenetskog (srpskog) stabla; ni „dva oka u glavi“. Sve više nam čili i šansa srpskog okruga ili ruske gubernije. „Kakvi Crnogorci! Nema Crnogoraca; samo Srbi!“, šešeljevski se često obrecnu mnogi beogradski i regionalni, medijski i „naučni“ đilkoši. Lako im je kad imaju svetosavski „bedem“ ispred sebe. Koji ne ostavlja ništa slučaju: od dnevno-političkog arbajta „duhovnog“, do „filozofskog“ nijansiranja tema, poput nedavne krilatice g. Amfilohija: „Ko je izdao Kosmet, izdao je Crnu Goru“! Mnogima za protrnut! Kao što su nekad sijevali okom na patarene... Kivni kmet Siman se zorno „poasio“, i svaki čas bi osvetnički ustremljen da – „popravlja“ i disciplinuje. Da se i zaborave bogumili.

Kako se prošlosti treba vraćati – istine i obrazovanja radi, zbog jasnog puta u budućnost („koliko znaš, toliko valjaš“), tako se treba podšetiti i okupacije Nemanjića u Duklji, odnosno Zeti (1185-1371), kojoj danas nema potrebe pristupati šizoidno (sa bilo koje strane). Elem, Nemanja je bio veliki raški župan, i nesporno ambiciozan ratnik i osvajač. Uspješno je ratovao i protiv Vizantije, znao čak i da pobijedi vojsku cara M. Komnena, ali i da bude „razbijen“ – da mu se „ne zna strva“, i da se krije po šumama. Ali je izgleda bio i lukavac, „mudar“ političar, pa kad su se stišale strasti – pojavio se pokajanički (sračunato zapušten i „iznemogao“, u dronjcima): sa spremnom omčom od oko vrata. Znači, tražeći milost i oprost, što je i dobio. Usput, nije to bilo onako kako je nedavno predsjednik Srbije A. Vučić ustvrdio da je „ponosni patriota Stevan Nemanja, izašao sa omčom pred vizantijskog cara Manojla Komnena“ (!?). Kako može „ponosni patriota“, toliko snishodljivo i pokajanički, sam sebe opremiti za vješanje!? Isto kao što je Predsjednik Srbije „pomiješao lončice“, i kad je Nemanju prijateljski i druželjubivo povezivao (maltene

ravnopravnim odnosom) sa čuvenim Riđobradim, poznatim njemačkim carom Fridrihom Barbarosom. A istina „stoji“ vjekovima: da ga je Nemanja neđe, Riđobradome usput (kada je Barbarosa vodeći krstaške pohode prolazio teritorijom Srbije), presrio i molio da mu vojnički pomogne protiv M. Komnena. Iako bi bilo za očekivati da mu u nemanjičkoj „pravoslavnoj viziji“ (?) Vizantija bude – uzor!

Početak „kolijevke“ u srpsko-crnogorskom „bratimljenju“ – ogleđa se u Nemanjinom surovom vojničkom osvajanju, rušenju i razvaljivanju, kud god je stizao u svojim pohodima („od Zemuna do Sređeca, gradića istočno od Sofije, i na jugu do mora“). To što je jedino poštedio Kotor, i uzeo ga za svoje dinastičko boravište – nijesu Nemanjini civilizovane potrebe, već razlog trgovački i dohodovni. Jer je Kotor bio veliki trgovački, i funkcionalni lučki centar.

Nemanjičku okupacionu vlast u Duklji, između ostalog, karakterisali su napori da eliminišu domicilnu kulturu i tradiciju. Što se ne može preuzeti kao svoje, poput Miroslavljevog jevanđelja. Kojeg je pisao i ukrašavao dukljanski/zetski pisar Versameleon, koristeći naravno katolički predložak, ali sa zetskom redakcijom staroslovenskog jezika. Raške redakcije, i raškog pisara Grigorija dijaka ima tek, i apsolutno simbolično, na samom kraju knjige. Napori Nemanjića su urodili plodom i pri istiskivaanju dotadašnjeg državnog naziva Duklja, i forsiranju novijeg oblika Zeta, a još više su „specifični“ i zbog dosta brojnih „povelja“ nemanjičkih vladara i velikodostojnika „upućenih“ zetskoj vlasteli, crkvama i manastirima, koje su redovno do nas stigle u prepisu(!?). (Jer su svi originali navodno propali/nestali, što bi takođe i ovo mogao biti značajan i vrlo sadržajan vid manipulacije).

Stevan Nemanja je bio i ostao značajna istorijska pojava, i srpska ikona. Ali, on je recimo i Anti Paveliću bio „veliki povijesni uzor“, i to „zbog njegove odriješenosti u obračunu sa bogumilima, zatrijevši im svaki trag... Tako je proširio srpstvo i svetosavlje gdje ga nikad nije bilo“. (Možda u šaljivoj konotaciji, može se čuti da ovaj Pavelić nije ustaški poglavnik, koji je, inače, bio pravnik, nego da je ovđe riječ o nekom, istoimenom, stomatologu).

Rastko Nemanjić, sv. Sava, treći je i najmlađi Nemanjin sin. Pronicljiv, racionalan, energičan – najznačajnija je ličnost iz dinastije Nemanjića: zbog konsolidovanja i organizovanja države, i prateće joj crkve! Zbog njegovih *političkih ideja* o organizovanju jake i nezavisne države, i odgovarajuće samostalne, državne crkve, odnosno njihove uspješne realizacije. Zbog toga SPC s razlogom promovise i slavi sv. Savu i „osam vekova/vjekova svetosavlja“. S tim što Rastko Nemanjić nije bio učenošću posvećeni teolog: njegov značaj je bio kompleksniji, i primarno politički, pa tek onda crkveni i vjerski. Kao treći sin, jasno mu je bilo da nije imao šansi „u politici“, na dvoru, u svjetovnoj vlasti. Pa se iz praktičnih razloga zakaluđerio – znajući da će kroz vjeru stići i do moći, vlasti i državnčkih poslova. Nije on bio misaonošću zaokupljeni teolog, iako je kraće vrijeme boravio i u Svetoj Gori. To je bilo vrijeme slabljenja i raspada velike pravoslavne imperije Vizantije, pa se iz praktičnih razloga opredijelio za Istočnu crkvu – jer će se od nje lakše odvojiti, i svojoj samostalnoj državi stvoriti samostalnu crkvu. I on je, kao otac mu Nemanja, fanatično progono bogumile; i tako je nemanjićka dogma prenijela i u Zakonik cara Dušana „Silnoga“ – da su „sve crkve osim SPC jerećke“. Inače, Nemanja je kršten u katoličkoj crkvi. Srednji sin Vukan, zetski vladar, bio je aktivni katolik. Rastko je takođe kršten po zapadnom obredu, i danas se često nailazi na ikone sa njegovim likom – sa „tonzurom“ (obrijanim tjemenom fratara, katoličkih sveštenika). Čak ga po nekom predanju, i po majci (Ani, kćerki bosanskog bana Borića) dovode u vezu sa katoličkim porijeklom. Utemeljivač je, znači – dinastije, države i crkve – i sasvim legitimni politički i ideološki zaslužnik srpski za hibridnu ideju svetosavlja. Čak je i za starijeg brata Stefana od pape izdejstvovao prvu kraljevsku titulu/krunu u Srba (zbog čega je: Stefan Prvovjenčani!). Naravno, za one koji „napamet lažu“, to više nije taj Stefan „prvi srpski kralj“, nego prostačko-politički i posvajački promovisu Dukljanskog/zetskog kralja Mihaila Vojislavljevića u „prvog srpskog kralja!!! (Kojega papa Grgur VII, u prepisci još 1078. godine, navodi sa titulom kralja). U svom državotvornom maniru, uspio je sv. Sava i da oca Nemanju proglasi sa sveca, sv.

Simeuna (kojemu su naknadno dodali političku mirođiju „Mirotočivi“).

Još kad je svetosavlju u neko (zakašnjelo) doba – sa Cetinja i Njegošem – „koncipirana“ i razrađena kosovska mitomanija, srpski je listom bilo dezvijati od ponosa i zanosa prošlosti! Zbog svih onih imaginarnih Jugovića i Orlovića, Kosančića i Toplica..., a naročito Miloša Obilića – „srpskog anđela“.

Koliko su veličina i značaj svetosavlja i sv. Save u srpskoj kulturi, u srpskoj državi i SPC, originalno govore riječi jednog od u Srbiji najpoštovanijih srpskih uglednika, vladike Nikolaja Velimirovića. U svojoj besjedi „Nacionalizam Svetog Save“ – na proslavi Nedelje pravoslavlja, u Beogradu 1935. godine (besjeda je iste godine objavljena kao posebna brošura), vladika Velimirović, između ostalog, kaže: “Može se odati poštovanje sadašnjem nemačkom vođi koji je kao prost zanatlija i čovek iz naroda uvideo da je nacionalizam bez vere jedna anomalija, jedan hladni nesigurni mehanizam (podvukao Č.D.). I evo u XX veku (misli na Hitlera) došao je na ideju Svetog Save, i kao laik poduzeo je u svom narodu onaj najvažniji posao koji priliči jednom svetitelju, geniju i heroju. A nama je taj posao svršio Sveti Sava, prvi među genijima, i prvi među herojima u našoj istoriji“. Usputno, ali isto tako značajno: taj isti veliki srpski patriota i intelektualac, vladika Velimirović, za Crnu Goru i Crnogorce kaže posprdno i ignorantanski: „Crna Gora je pustara. A njihovo čojstvo Čubro Čojković“...

Da bismo se iz istorije srpsko-crnogorskih „bratskih“ odnosa podšetili prvog srpskog palikuće u Crnoj Gori, navešću vojevanje „gnjevnog Đurađa Brankovića, srpskog despota“, koji je iznenadnom, brzom i snažnom ofanzivom na Zetu, 1452. godine, zauzimao redom Medun, Podgoricu, Žabljak Crnojevića... Koliko je pohod bio nemilosrdan i razoran, vidi se iz molbe (1453.) zetskog gospodara Stefana Crnojevića-Maramontea savezniku Mletačkoj Republici, u kojoj traži pomoć – jer mu je „despotova vojska od 590 kuća popalila 560“! (Ako je za podlovcensku Crnu Goru Crnojevića: Stefana, Ivana i Đurđa, poznat podatak da je tada naseljavalo oko 30.000 žitelja, realnom se čini brojka od ukupno 590 tadašnjih crnogorskih domova).

**Godine 1918. ostvaren je srpski san:
„Naprijed u naše!“**

Treba ponavljati, iako je to uglavnom poznato: - Državu označava teritorija i njene granice, ali državu prevashodno i trajno predstavlja kultura. Jer to je esencija prostora: autentični duh i misao, jezik i pismo teritorije... Iz čega treba da bude situirano obrazovanje, kao duh i dah iz sopstvenog sistema vrijednosti! Nasuprot tome, kao u Crnoj Gori (naročito za vremena knjaza/kralja Nikole): ideološki-površno i nacionalno/državno pogrešno obrazovanje, loš i zapušten kulturološki školski odgoj (osnovne škole sa potpuno stranim udžbenicima i tuđim programima, i dvije vodeće „nacionalne“ i „državne“ škole: Učiteljsko-bogoslovska i Đevojački institut – apsolutno kao regionalne škole petrogradske provinijencije: i programski, i finansijski, i rukovodno. Pored one već pomenute kulturne, odnosno ideološke nebuloze Crne Gore, da je u onih nekoliko popisa stanovništva jedino rubricirana religiozna pripadnost stanovništva (a ne nacionalna), i da su se vodeći crnogorski glavari međunarodno javno znali komedijaški (primitivno) promovisati: - Crnogorci su narod rusijski, slaveno-srpsko-ilirski, slaveno-srpsko-crnogorski, crnogorsko-srpsko-slavenski... Još kad je pijemontski ovisnik knjaz/kralj Nikola „zacrtao“ stvaranje tzv. velike Crne Gore (radi sigurnije ravnoteže prema Srbiji) – do Neretve, prema Mostaru i Sarajevu, do Romanije, Prijepolja, do Đakovice i Prizrena, ali obavezno i sa Skadrom, čak do rijeke Maće (Skadar je dva puta osvajao, u I Balkanskom i I svjetskom ratu, i moguće da je naročito zbog ove druge, slobodno se može reći sulude avanture, da otima grad i teritoriju od neutralne države Albanije – izgubio naklonost, ili makar toleranciju ratnih saveznika. Tome je doprinijela i njegova inače naglašena ekspanzionistička narav, i kao posljedica toga – podijeljeno i traumatično stanje u Crnoj Gori). Još kada se uzme u obzir kako je crnogorsku vojsku bagatelno rasipao dajući je srbijanskoj komandi, i kako je žrtvenički umalo izmanipulisana (kao Dečanski odred) na Bregalnici...(O tome sam najodvažnija i najpotpunija saznanja prvo pronašao u jednom od ratnih romana M. Lalića).

Za Beograd i Srbiju, Jugoslavija je uvijek bila iz nužde, prelazno rješenje: ... „da bi se došlo do cijelog našeg miraza“ (St. Protić, jedan od tvoraca Radikalne stranke Srbije, obrazovao prvu vladu Kraljevine SHS). Ili, jedan od srpskih vojnih uzdanica, i ratnih komandanata u Balkaskim ratovima i I sv. ratu, vojvoda P. Bojović: „Jugoslavija nije naša volja, nego naše moranje“...

Kako je Veliki rat već bio smorio, i iz istorijskog kolosijeka izbacio Austro-Ugarsku monarhiju, njena vojska se užurbano i organizovano povlačila sa svih južnoslovenskih prostora. Tako da je srpska vojska, pod komandom regenta Aleksandra, mogla „oslobodilački“ da nastupa kroz Crnu Goru, pa Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku... koliko su ih „noge nosile“. I uvijek je, za resku komandu – stajala naredba vrhovnog komandanta: „Idemo u našel!“ Srednjevjekovno monoumno, pretenciozno i egocentrično, gebelsovski ostrašćeno. Srpsko srljanje u prošlost! „Od Soluna, pa do Pule, Ljubljane, Maribora... živi isti narod, istoga korena, istoga jezika“, zapisano je da je rekao još jedan poznati srpski naučnik, lingvista, A. Belić! Basnopisci pričaju i pišu bajke... I kralja Aleksandra I Karađorđevića (kao viteza nemanjićke krvi) upoređuju sa Hanibalom, Aleksandrom Makedonskim, Bizmarkom, Garibaldijem!

Hrvati i Slovenci su ušli u sastav Beogradske kraljevine lakše nego što se očekivalo. Valjda još podgrijavani od emocija Ilirskog preporoda. Ipak, bilo je opreza: „Jugoslavija nije košulja, već ogrtač“, uzaludno je upozoravao Ante Trumbić, jedan od hrvatskih vođa. A Stjepan Radić i njegova dva saradnika kaubojski su odstrijeljena u državnoj Skupštini 1928. godine – jer su se zalagali za federalnu rekonstrukciju državne uprave.

Kako je već pomenuto, kultura je suštinski i istorijski najvrijedniji dio jedne teritorije, odnosno njenog naroda, nacije, države. S tim što je mnogo lakše otimati teritoriju, nego kulturu – esenciju prostora i dušu naroda. Nju ne možeš s vojskom, niti dekretima, niti trpati u džakove... O „božjim narodnim osvetnicima“ iz Crne Gore pisali su mnogi, i kako im se god prilazilo „oni su etički, lirski, epski, kulturno, istorijski – crnogorski“. Vječna zublja crnogorska! Kakav li je to sunovrat emancipacije, ako se za Njegoša kaže da je „peti jevanđelista“ –

zbog Gorskog vijenca kao „srpske Biblije“ (M. Bečković). Ili, zar to ne ugrožava i sam proces evolucije ako se srpskom „ocu nacije“ D. Ćosiću omakne misao: „Čupati Njegoša iz srpske kulture je ubistvo Njegoša“. Iako nije bilo baš predavno, kada je slovenački književnik S. Vraz zamijerao „učenim Srbima što pišu o svemu i svačemu, a niti riječi o djelima kao što su „Luča mikrokozma“ i „Gorski vijenac“. U tom vremenu su se bavili drugim „učenostima“. Kao na pr. „odlični književnik“ beogradski Jovan Bošković, koji 1980. godine u Predgovoru „Osmana“ I. Gundulića kaže: „Ali baš kad se prosveta na jednome kraju našega naroda stade gasiti, na drugome, iako malenome nastaje i rascvjeta se nova kultura: Spljet, Hvar i osobito Dubrovnik bjehu gotovo u isto doba, na izmaku 15. vijeka, središte te nove kulture na narodnom jeziku. Od narječja (dijalekta) jedni izabraše ikavsko čakavsko i, upravo jugozapadni ogranak takozvanog 'južnog govora' srpskog“. Tekst Predgovora dalje buja i drugim patriotskim sintagmana, kao „srpsko carstvo“, „srpska narodna država“, „srpsko more“... Sve lagum do laguma, od zastrašujućeg srpskog nadnacionalnog patriotizma!? Iz takve „diktature laži“ i terora gluposti, stigle se i do državnog parlamenta, recimo crnogorskog, i to novijeg! Nedavno su, u sklopu redovnog zasijedanja, iz jedne prosrpske partije deklamovali: „Mi nećemo ništa novo/samo carstvo Dušanovo: i to demokratskim putem“. I pošto su ostali kivni Dubrovniku, i tom dijelu „srpskog“ mora i prostora za njihovu srpsku narodnu državu, jedan iz iste Skupštine i skupine je nedavno citirao: „Gledao sam s Osojnika/dim sa grada Dubrovnika/a sada me vuče želja/da ga rušim iz temelja“. (Mnogo toga je jasno, jedino nije – koje bi institucije bile dužne da intervenišu: moguće zajednički, neke i konzilijarno).

Srbija se uporno vraća u prošlost

Praksa je uglavnom potvrdila: ideologija je letargija, obmana, a često i opasna laž! To ubjedljivo odražava tradicionalno opasna balkanska „vjerska“ muljaču. Za normalne, „istorija je učiteljica života“, za dojučerašnju balkansku „raju“ – ona je škola bez đaka. Nego uvijek poletni i drčni – za štetu drugom, za inat; aljkavi i oholi, primitivno

ratoborni. Koliko god je Crna Gora imala jedinstvenu, čak i zadivljujuću istorijsku opstojnost, i narodnu i društvenu/državnu egzistenciju, danas se u drugim krajnosti-ma batrga, i jedva izmiče pred naletima feudalnog stroja svetosavske nad-identitetske „mašinerije“, zvane muljača. Programsko, a to znači medijsko, pa i opšte-obrazovno, zatim vjersko i vlastodržačko pothranjivanje takvog nad-nacio-nalističkog kolektivnog nazovi šećanja – stvara iracionalnu pometnju, i čaršijski haos kojemu je teško odoljeti, a još teže ga smiriti i upristojiti. Narodne mase mu dođu kao apstrakcija, i gomila za manipulisanje: često su i statistički irelevantne. Nije ih teško motivisati da metodologijom mravinjaka i snagom stampe ruše sve pred sobom, i guše razboritost, uljudnost i krhke izdanke vaspitanja i zdravog razuma... Poslije mnogih takvih „junaštava“, i svakakvih „revolucija“, okoliš ostane zatrpan posljedicama, koje – rezultiraju stalnim gundanjem i galamom o demokratskim pravima i egzistencijalnim potreba-ma... Zaludnjacima se zalud stiče“; oni bi stalno prećicom, u nekakve nasilne promjene. Ili po Borhesu: „Nijesu oni ni dobri, ni loši: oni su nepopravljivi“.

Crnogorcima je bilo lakše dok su bili ušančeni u rovovima istorije, i imali protivnike za poštovanje, nego kad zaziru od srpsko-ruskog ključa na Balkanu. I papagajskog govora mržnje u mnogim javnim medijima domaćim, i po horizontu. I stalnog velikodostojničkog praskanja iz vrha SPC: „Položaj Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori je nego u vreme Turaka, a Srba – kao u Nezavisnoj državi Hrvatskoj“ (Patrijarh Irinej). Kojeg li takođe društvenog i političkog bespuća, istorijske nakarade, ideološke zaumnosti i duhovne praznine – od brojnih Amfilohijevih svetosavskih poslastica („dvostruke zasjede“) o Crnogorcima, koji su „besprizorni ljudi“, ili tek „grupa besprizornih ljudi“, pa „komunistički nakot“, „komunistička kopilad“, „Dukljani koje treba zakivati za Vezirov most“, zatim „milovci“, „milogorci“... Nekadašnji zvanični Beograd ih je na to odavno i dodatno sokolio, na pr.: „Izelice jedne crnogorske: hoćete Prizren, a uzećemo vam Ćipur i Cetinje“, siktao je iz Beograda još u punoj snazi knjaza Nikole dr Vladan Đorđević (Cincar in Ipokrit Georgijades), ministar spoljnih poslova Srbije.

Nikolica Stanin, Kralj zulumčar, Matko I, Kozar iz gladnih crnogorskih gurura, ili kako sve nije srpska zvanična javnost nazivala kralja Nikolu – kriv je neizmijerno: za tragično nacionalno obesmišljavanje i razdržavljenje Crne Gore! Idući ideološki, a misleći lukavo i sebično, poigravajući se sa istorijom crnogorskom i tradicijom Nemanjića, siguran u istorijske zasluge Crne Gore. Da bi, kao prognanik u dalekom bijelom svijetu, dočekaao da ga srpski monarh (njegov unuk, patetično nabildovani „osloboditelj“ i „ujedinitelj“, kojega je othranio i podigao na Cetinju) ignoriše: i njega, i crnogorski narod, i Crnu Goru, iako tobožnju „vjekovnu čuvaricu srpske slobode“. „Proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba – u jedinstvenu kraljevinu“. I Tačka! Koliko god da je to zločest i zločinački „patent“ balkanski, to je cjelina priče! A u cjelini je najpotpunija istina: sve ostalo su detalji uzroka, ili posljedica.

Na kraju, i poslije stotinu godina od onako brutalne aneksije 1918. godine – koja je dugo i podmuklo pripremana – i svirepe odmazde prema nedužnim crnogorskim protivnicima, i ustanicima, brojni crnogorski potuđenici i danas se jednako oglašavaju kompleksom „u duši opustošenih i u srcu prevarenih“. I danas svađaju i dijele Crnu Goru, ne hajući za civilizacijsku sablazan, i najgrđu pogibiju crnogorsku. Da se Srbija nije pojavila kao „ključ“, a Karađorđevići kao njeni „ključari“ od Balkana, Crnogorci su bili listom za ujedinjenje: „ruku pod ruku“, i „kao ravnopravna konstituenta“. Umjesto toga, Crna Gora je postala „zemlja jauka“, zaslužnjeni, obezličeni i bezimni prostor! Zemlja u kojoj se nije dugo mogla čuti pjesma, niti sresti nasmijano lice!

Kakvih li sve poniženja u tom periodu nije doživjela Crna Gora: preko pet stotina prijavljenih silovanja! Zabrana nošenja crnogorske kape (do 1936. godine, kada je „ocilima“ zamijenjen monogram kralja Nikole). Čak su i svinjama „oblačili“ crnogorske džamadane...

Ogromno blato lagarija, prevara i podvala, i potpune srpske hipoteke nad istinom i danas zatrpavaju Crnu Goru. Na drugoj strani, tek ponekad i više pojedinačno, oglasi se poneka ličnost, manje institucije, sa knjigom, studioznijim radom, ili publicističkim prilogom u vezi sa rasvjetljavanjem *političkih podjela u Crnoj Gori*, i pouzdanom argumentacijom za ogromnu

energiju zablude tzv. demokratskih ujedinitelja. Da bi se otkrile „karte“ nacionalne strategije Srbije, i njenog Crnogorskog odseka (pri Srpskoj vladi), posebno one po metodologiji „Mojsija podvale“, Nikole Pašića: „Sve nama naklonjene Crnogorce prihvatiti bolje nego prave Srbe! Najbolji su nam poreznici, policijoti, žandari, panduri. Daj im da vladaju kobajagi, bivaće veći Srbi i od Srba!... Ne davati im jedino vlast nad prostim narodom, nikako nad državom! A što je najvažnije, u njihovu bednu Karadagliju ne ulagati ni dinara, da ne bi gologuznici to više snovali o crnogorskom raj“. Takvu „principijelnost“ je dosljedno poštovala: Crnoj Gori su uskraćena sredstva od velikih ratnih reparacija koja su joj pripadala, a isto tako joj nijesu proslijeđene humanitarne pomoći crnogorskom narodu od strane Rusije, SAD i Francuske.

Kulturna je i naučna sramota Crne Gore što i danas šira javnost jedva da išta zna o Stojanu Popoviću, crnorukcu, odnosno zločinačkom komandantu Odreda za gonjenje crnogorskih komita; ili Milanu Kalabiću, „revnosnom“ komandiru žandarmerije iz Nikšića (oca Dražinog vojvode Kalabića koji je, kad mu je ponestalo žrtava, žrtvovao svog vrhovnog komandanta). Umjesto da postoje knjige/spomenice (bila bi to cijela edicija) o mnogobrojnim i svakovrsnim tragedijama i zločinima na crnogorskom narodu toga čemernog doba, sramota je što se to i dalje čini trudom i parcijalnim učinkom pojedinaca. Nad tim čudom od posljedica 1918. po Crnu Goru, Pantelija Jovović je (iako partijski zvaničnik „ujediniteljskih“ srpskih radikala) se zgražavao nad tim „najvećim spomenikom srama i stida zvaničnog Beograda“. Čak je i velikosrpski „Radikal“ bio prisiljen da notira: „Vlast je nad narodom surova. Sve metode uništavanja života primenjuju se, čak se i kuće pale“... Tada se i vodeći surovi predstavnik vlasti (koji je zagovarao metod „amputacije“ protivnika), - predsjednik Vlade Kraljevine SHS Stojan Protić, negde pred smrt (1923.) „raznježio“ i priznao da je Srbija, odnosno vlast i njeni saradnici „počinili zvjerstva i zločine u Crnoj Gori“!

„Nasilje Srbije nad Crnom Gorom jedna je od najsramnijih stranica istorije svjetskog rata i uređenja mira“ pisao je u svojoj knjizi „Evropa bez mira“ bivši predsjednik

Italijanske vlade. O falcifikovanju narodne volje i pratećim zločinima po Crnoj Gori, „o tragičnoj balkanskoj laži koja je prošla kao istina“, o crnogorskom narodu koji se bori za opstanak i slično, izvještavali su i mnogi evropski listovi, od kojih sam neke pomenuo u radu „Katunski fatum Krsta Zrnova“: tri engleska, 10 francuskih, 11 italijanskih, dva švajcarska, tri srpska, i nekoliko ruskih i ukrajinskih.

Britanski parlament je više puta raspravljao o stanju u Crnoj Gori, usvojio i Rezoluciju o samoopredjeljenju, između ostalog i na osnovu „mnogih vrsta zločinstava koje su počinile srbijanske trupe po Crnoj Gori“, i činjenice da su (do tada!) „Srbijanci utrošili trideset miliona franaka za svoju propagandu“. Vlada SAD je 1919. poslala izaslanike u Crnu Goru, da sačine izvještaj, u kojem je (poslije šestonedeljne misije) između ostalog pisalo: „Ovi nesrećnici, koji sačinjavaju evo ono najbolje u zemlji, raštrkani su po gorama i trpe neopisive muke... Potrebno je i to veoma potrebno, da neodložno prestane mučenje i terorisanje crnogorskog naroda od strane Srbije – i da se ostavi na miru da sam riješi o sebi i svojoj budućnosti“. Ilustracije radi, o aktuelnoj dimenzije istine, odnosno paklu srpske neistine sa još jedne meritorne evropske adrese: Norveški parlament, na čelu sa predsjednikom Johakom Kastbergom, veoma aktivno je raspravljao o nastaloj tragediji u Crnoj Gori: „Ja govorim o onoj maloj naciji, koja je od svih najviše patila, koja je najveće žrtve podnijela od svih naroda koji su učestvovali u Svjetskom ratu... Mi je moramo smatrati za najhrabriju naciju od svih ostalih. Ta nacija jeste narod nepobjedive Crne Gore. Ova mala nacija, koja ima svoju istoriju od hiljadu godina, uvijek je branila svoju nezavisnost sa ogromnim žrtvama. Čim je buknuo Veliki rat, i Srbija došla u opasnost, Crna Gora je ušla u rat da bi pomogla svojoj braći. I kada je Srbija pobijedena i nastala borba na život i smrt, kada Srbijanci morahu bježati iz svoje osvojene zemlje, i pokušavahu sačuvati ostatak svoje razbijene vojske, ova mala bratska država, Crna Gora, otvori granice Srbijancima za njihovo odstupanje. Ova ista srbijanska vojska, koju je Crna Gora spasila, vraćajući se svojoj kući – ušla je u Crnu Goru, u njoj se zaustavila, i uz pomoć svojih bajoneta i lažne narodne skupštine... učinila ogromnu povredu crnogorske državne samostalnosti.

Zakonita Vlada Crne Gore nalazi se u izgnanstvu u Francuskoj, dok nekoliko hiljada Crnogoraca iz svojih planina vode neprekidnu borbu za nezavisnost svoje otadžbine“... I predsjednik kanadskih ratnih bolnica za Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju, pukovnik Burhan, uputio je protest savezničkim vladama „zbog nepodnošljivog stanja u Crnoj Gori, nakon okupacije od strane srbijanskih trupa“. Zvjerstva im prevazilaze turski srednji vijek, jer „Srbijanci su upotrijebili sva podla sredstva koja su mogli izmisliti“, kaže i ovaj objektivni međunarodni šedok o sumanutoj politici Srbije prema Crnoj Gori.

Nažalost, „velika balkanska laž“ je prošla kao istina! I „lažna narodna skupština“ srpska (pod okriljem dugih cijevi i bajoneta), kao da je legitimna crnogorska! (Koja je u javnosti, prije svega zahvaljujući vajnim istoričarima, dugo nazivana samo „Podgorička skupština“, ili „Velika podgorička skupština“ – bez punog, zvaničnog naziva: „Podgorička skupština – velika skupština Srpskog naroda u Podgorici“). Kad je „svanuo“ dan da se „proslavi“ desetogodišnji jubilej „ujedinjenja“: program je organizovan na Čemovskom polju, pored Podgorice (takođe sa jakim stražarnim obezbjeđenjem). Taj je događaja poznat kao Čemovski jubilej: nešto zvanica, malo naroda, utisak sumoran! Prisutni razgovaraju najčešće „u male“... Dok će se jedan od zvanica iz „domaćeg“ sastava, skrušeno, kao poslije neke stihije, obratiti drugu do sebe: „Što bi ovo, čöče? Kako se sve ovo izdogađa? Kako nas ovo, ovako i ovoliko iznenadiše ovi Srbi!?“ Na to je dobio odgovor: „A kako smo ih i mogli upoznati, kad nas je toliki turski Sandžak vječito razdvajao“ U međuvremenu se uključio, i prokamenio i jedan od vodećih „ujedinitelja“, nekadašnji predvodnik „ujedinjene napredne crnogorske omladine“, pa je „ovako zajadio“: „Zasluzili smo da nas ovaj narod kamenuje nasred polja Čemovskoga!“

I obična glupost, a pogotovo zločini, uvijek se javljaju u manjku funkcionisanja mozga, ili kao ekstremni, ideološki mentalni spazam. Tim povodom, da ne bi vukodlačka letargija kodiranih srpskih neistina o 1918., i s tim u vezi, i danas apsolutno bila zastupljena po Crnoj Gori, navešću nekoliko kumulativnih podataka iz bilansa prve desetogodišnjice Karađorđevićke strahovlade u Crnoj Gori. U prvim godinama „zavođenja reda“ ubijeno je oko 9.000 crnogorskih rodoljuba;

4.000 ih je bilo zatočenih u apsanama Kraljevine SHS. Zatim, 600 političkih umorstava, 24 zvanično izvršene smrtne kazne nad političkim protivnicima, pa 30.000 političkih hapšenja, i 3.000 političkih emigracija. Vrijeme omraženog „kralja palikuće“ obilježilo je i 5.000 crnogorskih domova, koji su tada „predati ognju“, kao i još oko 1.000 pomoćnih objekata... Pošto sam se već oglašavao (na nivou sopstvenih saznanja, u pomenutom tekstu o Krstu Zrnovu, i u drugom „Fišćine za svaku pušku“, u zborniku „Rovačka republika“) – o počinjenim srpskim zločinima po Crnoj Gori – povodom tragičnog „ujedinjenja“ – neću to ovom prilikom ponovo pojedinačno navoditi. Teško je i sanjati takve monstruoznosti, ili saznati da postoje i takve „kreativnosti“ zločinaca: na pr. „mučenje vješanjem – četiri puta u 24 časa“. Samo dva kratka zapisa, jedinstveni ukazatelji toga zloga doba:

Protivnici srpske okupacije i aneksije Crne Gore bili su i komandir Dragiša Bojović i barjaktar Milutin Bojović iz Župe Nikšićke. Porodica komandira Bojovića bila je u nikšićkome zatvoru, osim 75. godišnjeg oca i devetogodišnje kćeri. Njih su doveli u zatvor, da gledaju Dragišino mučenje: „šaranje“ lica bajonetom, bodenje očiju i odsijecanje komada mesa još živome sinu – da bi ocu nudili da jede!?! Od toga je nesrećno Dragišino dijete poludeo, „te se i dan danas potuca po tuđije ulica“...

Vladika Vasilije Ostroški je, već nekoliko vjekova, bio veliki slovenski svetac. I kult sv. Petra Cetinjskog je isto tako bio na sličnom novou poštovanja. Međutim, neki predstavnici toga dijela naroda u improvizovanoj Podgoričkoj skupštini – tj. tokom zasijedanja Skupštine su predlagali da se izbace mošti oba sveca, i sruše Manastiri, Ostroški i Cetinjski. Toliko se, ipak, nije nametnulo bezumlja, ali je nešto moralo biti „nadoknađeno“. Decembra 1918. je grupa srpskih oficira i njihovih kolega, crnogorskih izroda (poručnik srpske vojske Dušan Stajić, poručnik Mijušković i poručnik Tunguz-Perović) „napravili su tri kovčega u formi mrtvačkih sanduka. Na jednom je bilo napisano 'sv. Petar', na drugom 'sv. Vasilije', a na trećem 'Crnogorska kruna'“. Poslije improvizovane crkvene procesije, šetnje s kovčezima po gradu, u pratnji popova, kovčege su sahranili na glavnom trgu, i umjesto posipanja vinom – pišali po njima...

Beogradski suplent i tajni agent srpske politike, opet neki Tunguz Perović je (po zadatku) vješto iskonstruisao i „poturio“ tzv. Tajni ugovor između Crne Gore i Austrije (koji je automatski bio protiv Srbije). Da bi se odbranila od tako otrovno prosutog zla klevetničkog, Crna Gora je nepromišljenom brzinom objavila rat Austriji!? Patetično i naivno je takođe ušla i u Balkanske ratove (naročito u drugi – jer je to bio imperijalni nastup Srbije prema Bugarskoj, zajedničkoj saveznicu iz prvog Balkanskog rata). Nikad se o ovome nije ozbiljnije odredilo crnogorsko društvo, odnosno njegova kultura, tj. nauka i obrazovanje!? I nikako da se „intelektualna elita“ tragikomičnog „mlađeg brata“ odgovornije pozabavi tadašnjim ratovanjima „u interesu bratske Srbije“, i ratovati po srpskim okrajcima, i pod njihovom vojnom komandom!? Jesmo li trebali biti „bratski bedem“ na Grahovu, Troglavu, Drini, Višegradu, Javoru, Mojkovcu, Bregalnici..., odnosno što su za uzvrat dobili Crnogorci i Crna Gora? Odmah, u startu – pogrdne „ocjene“ srpske komande (R. Putnika, komandanta): da je „crnogorska vojska bez vojničkog duha i discipline“, te da su „Crnogorci bez solidarnosti“(!?). Da i to pomenem, u duhu takve nezahvalnosti, crnogorska vojska je često i loše hranjena; i davano im je „staro oružje“, a bivalo da je ostavljana i sa malo municije.

Na kraju – završni udarac: u januaru 1916., po nalogu generalne srpske vojne komande – crnogorska vojska je položila oružje! A srpska se vojska, poslije „velikih pobjeda na Ceru i Kolubari“ – dala u odstupanje preko Albanije... Potom, kao preporođena, 24. oktobra 1918. godine, „pobjedonosno“ ulazi u Crnu Goru, da bi već 05. novembra bila „oslobodilački“ razbaškarena na Cetinju (iz kojega je takođe, nekoliko dana ranije, austrijska vojska bila evakuisana).

Politička vlast(ela) i crkva, često invazija zombija, i teror nula...

Poslovično je bilo: „Na koju stranu puška i top, na tu će i hodža i pop“. Država je uvijek neki sistem, neki aparat, kojega tvore dvije sinergetske kategorije: vlast (ili vlastela politička), i crkva (crkveni velikodostojnici). Oni određuju koliko je država narodna – mentalno zdrava i materijalno poštena, kakav je

politički aktivizam, društvena angažovanost, uslovljavaju rad društvenih institucija, kad i kako se prave društveni „spektakli. I kad je država najgora, život pretraje: imunološki ga održava spontana životna snaga. Ali kako ga razvijati, kako bez pouzdane države doći do jedinog savremenog i sigurnog izlaza: cjelovitog i zdravog građanskog društva? Da bi bila sistem, Crna Gora treba da ima promišljen i pažljiv kulturološki korak: sada je u neizdrživom raskoraku! „Kralj Aleksandar je najveća ličnost Cetinja“, kaže veliki dostojnik Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori g. Amfilohije. K tome, kako tvrde srpski crkveni i politički lideri, i ostali su „srpski mitovi stvarni, istorijski“. A to znači: uporno i trajno potkopavanje Crne Gore, sa neizvjesnim lagumima – koji joj zdravu šansu budućnosti čine nedovoljno izvjesnom.

Post-traumatski sindromi su složeni i opasni!

Svojevremeno sam bio u prilici da često čujem prijekorne riječi od savremenika Prvog svjetskog rata: „Ostavio je Lovćen nebranjen, grob mu se propa!“. Mislili su na kralja Nikolu, koji je više od dvije trećine crnogorske vojske izdvojio u tzv. Severni (kasnije Dečanski) odred – pod srpskom komandom, a Lovćen i Cetinje, a tim i Crnu Goru ostavio bez odgovarajuće odbrane: sa raspoređenim vojnicima od hercegovačke granice do ušća Bojane, kao za nosioce štafetu... Nije izvjesno da su ogromne muke, velike pogibije, i isusovska stradanja naroda u vrijeme Balkanskih i I sv. rata – ista naročito donijeli Crnoj Gori. Poslije nestanka Turske i Austro-Ugarske, na mirovnim konferencijama svak dobije – kako odluče velike sile.

Austro-Ugarska okupacija je za crnogorske patriote bila teška, što je pokazano i jakim komitskim otporom. Međutim, kod civilizovanih naroda i u ratu – postoje pravila, i kodeks ponašanja. Alaj-barjak na dvoru kralja Nikole stajao je nedirnut do kraja Austro-Ugarske okupacije (gotovo dvije godine), a prvi dan poslije Podgoričke skupštine – skinut je, izgažen, i opoganjen izmetom! Austro-Ugarski okupator nije ugrozio ni jedno dijete, niti žena (o čemu je pisao i M. Đilas). U tom periodu, recimo, rekonstruisan je Cetinjski vodovod, izgrađen njeguški sistem za kaptažu i distribuciju vode, Koritnik. Tada je urađeno i dosta lokalnih kolskih puteva, naravno uz angažovanje domaće radne snage. Takvim putevima (što se i danas vidi) bio je premrežen Lovćen, putevi

za Zalaze, Vršanji i sl. Na Cetinju je jedno vrijeme u njihovoj oranzaciji radila i „narodna kuhinja“ za najsiromašnije, ili je takvima hrana neposredno dijeljena. Vodilo se računa i o sakupljanju i odlaganju smeća; pripogledali su i na higijenu stanovanja po selima, a od Kotora do Njeguša je privremena austro-ugarska vlast izgradila teretnu žičaru...

Etno-nacionalne gungule prave društva i narodi, koji su „preparirani“ demagogijom, dugotrajnim propagandama, ideološkim manipulacijama – lažnim obećanjima. Kako je neko rekao, u takvim pretpolitičkim društvenim šaradama ima realno građenje razvoja i zdrave demokratije – koliko među krokodilima vegeterijanaca. Ili: - Vrte se kao cuko oko svoga repa!

Na „kulturnoj“ platformi za stvaranje srbijanske političke tvorevine, Kraljevine SHS, učestvovao je i holivudski filmski trust MGM. Po srpskoj ideji, i srpskim novcem – snimljena je propagandno-klevetnička filmska priča o Crnoj Gori, odnosno o kralju Nikoli i njegovoj porodici – kao omraženom kraljevskom paru, bukvalno karikaturalno. I sve najgore i ponižavajuće, i o princu Danilu kao skitaču i „bludniku“, o bratu mu „kriminalcu“, itd. Tek na uporno protestovanje brojne crnogorske emigracije u Americi, film je sklonjen. (Uoči I sv. rata u Americi je bilo oko 25.000 crnogorskih iseljenika, a ubrzo se broj rapidno povećavao).

Koliko tolerisano ideološko lakdijanje može da sroza integritet pojedinca, a naročito društva, poučno govori i primjer nedavnog političkog oglašavanja u crnogorskom Višem sudu (u procesu suđenja „za pokušaj terorizma“, odnosno Državnog udara u oktobru 2016.), kada je jedan od svetosavskih lidera u Crnoj Gori (tipično „po srpski“) proizvoljno i ne (samo)kritički zabobonjio: „U Crnoj Gori, zadnjih trista godina, nikad nije demokratski smijenjena vlast“(!?). Međutim, nestanak vladike Vasilija u Petrogradu, nije crnogorski zločin! Ne bi bio ni vješanje vladike Petra I u Zeti (u selu Srpska, već bi to bilo „zaslugom“ tragikomičnih „uskoka s Kosova“) – da ga Crnogorci nijesu otkupili! Ne bila ni njegova sibirski „pozivnica“, da njegov odlazak nije spriječio Zbor crnogorskih glavara! Slično se „nauživao“ i Njegoš prilikom svog neizvjesnog (zadnjeg) putovanja na te strane: poslije dugog maltretiranja, i čekanja u Beču, a potom u

zaleđenom Pskovu više od tri mjeseca, pod jakim „nadzorom“ vojske... Knjaz Danilo je najtragičnija žrtva za Crnu Goru, i njihova „teorija“ je ravna nivou njihovih licemjernih i populističkih koketiranja o „domaćoj“ osveti. Na kralja Nikolu su iz Beograda slali bombaše, u dvije ture, a i revolveraš Račić je bio u planu: te da im se „posrećilo“, valjda se to ne bi moglo pripisati Crnoj Gori (neovisno od „porekla“ atentatora)! Dakle, jedino je Šćepan Mali tragično završio u Crnoj Gori: bio je nažalost samozvanac, drugim riječima i uljez u vrhovnoj vlasti; i ne bi se reklo da su ga ubili Turci, odnosno produžena ruka skadarskog paše (kako tabiri „patriotska“ nauka).

Po engleskom filozofu Spenseru, „Pametan je onaj ko sačuva glavu“. Dakle, ko sačuva „ono“ u glavi: mentalnost i „mir u duši“ – nezavisnost, mogućnost za slobodno razmišljanje. Iako su Crnogorci nekoliko vjekova bili pod teokratskom upravom, nijesu bili popovski pristavi ni stihijne crkvene pristaše. Dok nas nije podijelila osvetoljubiva i u nevakat ratoborna ideologija dugo „pospanog“ i anemičnog kmeta Simana, na talasu vaskslog svetosavlja... (Da bi sv. Sava ponovo „došao“ među Srbe (preko austrougarske politike prema Srbima, njihovim podanicima), knez Mihailo je morao da interveniše Uredbom o uvođenju kulta sv. Save (1842); na Cetinju je „sv. Sava“ prvi put kanonski tretiran 1856. godine, za vrijeme vladike N. Ivanovića, pravoslavca iz Dalmacije (koji je s „bratskim“ preporukama ustoličen kao navodni potomak njeguških Ivanovića, a poslije ubistva knjaza Danila klisnuo u Rusiju na visoke položaje).

Što je ostalo od nekadašnjeg crnogorskog monolita: Svoj na svome! Od međunarodno poštovanog „mitskog kraja“, i „legende istorije“! Nastala je neudobna i promajna srpsko crnogorska vjerska (odnosno „nacionalna“/nad-nacionalna) „bečalina“ – kroz koju istovremeno i opasno defiluju „izdaja“ i „patriotizam“. Crna Gora – đe ima i trunke savjesti – trebala bi da se vrati, i da se za početak „grupiše“ jubilarno, kao nekad na pomenuti Čemovski jubilej (povodom 10-godišnjice „ujedinjenja“). Da bi javnost bila realnije upoznata sa stvarnim posljedicama 1918., iz ugla toga jedinstvenog trenutka (sa pratećom zbirkom stihova „baladice ojadice“ nikšićkih intelektualaca iz toga vremena):

„Ama, čöče, ako jesi čöek!
Zar naroda iđe da je bilo,
Samo sebe da kuje verige?!
Što tražili to smo i dobili!
S kim smucali, dotlen dofucali!“
„I Petra Svetoga i Nikolu kralja,
panjkao si rđo, kako bi okalja
domovinu svoju i sve njene borbe
Samo da dospiješ do masnije čorbe.“

Kako rezonovati povodom 100-godišnjice Božićnog ustanka: da li je to bila još jedna iskra za crnogorsku istoriju, i da li je to završena faza iz njene prošlosti? Ili je to nedovršena sadašnjost, i mora budućnosti? U kojoj se pregone srbijanska vlast i opozicija – ko je kriv, i ko je dozvolio Crnoj Gori: da ode!

Svakako – zavisi od države; koliko bude uspjela da kulturno i demokratski razvija društvo, i odbrani državu Crnu Goru – kad treba i silom, odnosno snagom zakona! Umjesto drugog komentara, nekolicke kratke životne priče, odnosno tri zanimljive anegdote iz toga konteksta:

Nikola je bio učitelj, potomak jedne od najuglednijih katunskih i crnogorskih porodica. Čitav vijek je proveo na selu, u zadnje vrijeme i samotnjački. Neobičan, robusan, mrgodan. Dođe inspektor, takođe stariji prosvjetni radnik, dobro se znaju. Inspektor se uozbiljio, a hoće da se uz posao malo i našali, pa izvede đaka „na tablu“. Prvo pitanje, nešto ne ide... A sad ćeš ovo znati, hoće inspektor malo da osokoli učenika: „Pokaži mi Kosovo!“ Dijete se šćućurilo, blene u prazno..., dok Nikola nije gotovo zagalamio: „Ajde, ajde, mali. Što si se stiska, okreni se mapi i pokaži!“ Dijete u grču, polako se okrene, podigne ruku, i poslije dužeg snebivanja, negđe (mnogo niže) pritisne prstićem na okačenoj geografskoj karti Jugoslavije. „A je li te to učitelj naučio?“, uz smiješak će inspektor; na što će učitelj Nikola brzo, i strogim glasom: „Jesam inspektore, jesam!: Kod nas je svaka rupa (vrtača) Kosovo!“

Mirno je vrijeme, ali ko teško živi, vazda mu je teško. Pa se žali jedan siromašak (nije kmet, nego varoški izmečar) nekom uglednom i dobrostojećem Turčinu – na mučan život... „A što ću ti ja, jadan“, odgovara Turčin. „Sam si kriv: bili više rvat na Kosovu“...

Poslije II sv. rata, pošao Krsto Popivoda iz Beograda da obiđe bliske rođake, koji su iz Katunske nahije kolonizirali u Vojvodinu. Krsto je bio veoma ugledna komunistička i partizanska ličnost (zvanično je govoreno da je bio jedan od samo dva heroja partije, KPJ). Uz to, bio je i veoma skroman. Iako funkcioner u Federaciji, putuje vozom. Nema gužve, pa je u kupeu poduže sa jednim seoskim domaćinom: vidi se – vraća se čovjek sa pijace, sa praznom ambalažom (korpe, prazni džakovi, i sl). Krsto uredno obučen, u odijelu, „pravi gospodin“. Seljak naravno u svojoj, tipično seoskoj odjeći. Povede se razgovor, ponešto spontano pričaju, i Srbin uglavnom inicira. (Prepoznao Crnogorca, po govoru). Kad su već poodmakli sa druženjem, Srbin će iznenada upitati Krsta: „Je li, bogati, Crnogorac: a kako vam je, dole, pod nama?“

Zaključak

„Karadag je prokleti osinjak“, govorili su Turci za Crnu Goru. Moćna imperija na tri kontinenta – sa kojom je malena Crna Gora ratovala, i kavžila duže od četiri vijeka. Dostojanstven i veliki protivnik! Tako su se i rastali, poslije zadnjeg okršaja, Skadarske epopeje: s pjesmom! Pa u međuvremenu posetio crnogorski suveren kralj Nikola Carigrad, moćni Stambol. Prijateljski, i bio primljen sa svim počastima. I ispraćen sa sentimentom, i posebnim simpatijama: od sultana Hamida dobio na poklon - čak dvorac na Bosforu!

Srbija i Crna Gora se „mirbožaju“ i bratime vjekovima. Slična ili ista etnogenetska priča, more međusobnih romantičarskih egzaltacije, mitova i pseudo-istorijskih uznošenja: „braća“, koja samo što nijesu sijamska! Pošetio crnogorski kralj i Beograd, takođe jednom. I niko nikad više od cetinjskih vlastodržaca. Od Beograda uzvratno – ni toliko!? Na kraju, što biva: „braća“ mu na foru, mukte, preoteše i poniziše državu, razagnaše i uskoležiše narod. Razuriše Dvor, i oburdaše presto. I starog Monarha gurnuše u surgun, „na zli put“ – bez povratka. (Pare od prodaje Dvorca bosforskog činile su snošljivijim i manje oskudnim zadnje dane – žalosnog kralja u žalosnoj tuđini).

U P U T S T V O
AUTORIMA ZA OBJAVLJIVANJE TEKSTOVA U
ČASOPISU ZA PRAVNU TEORIJU I PRAKSU
„PRAVNI ZBORNİK”

Autori koji dostavljaju tekstove redakciji časopisa za pravnu teoriju i praksu “Pravni zbornik” treba da ispune sljedeće normative prilikom izrade teksta:

1. Radove kucati sa dovoljno margine, proredom – 28 redova po stranici. Ukoliko je tekst rađen u elektronskoj formi, koristiti font – Bookman Old Style 12.

2. Obim teksta:

2.1. za članke do 25 stranica,

2.2. za ostale priloge do 15 stranica,

2.3. za prikaze, osvrte i druge priloge do 10 stranica,

2.4. za rubriku In memoriam – jedna stranica.

3. Tekstovi se objavljuju na crnogorskom jeziku, kao i na jezicima koji su u službenoj upotrebi u Crnoj Gori (srpski, bosanski, albanski i hrvatski). Na kraju teksta neophodno je uraditi i priložiti rezime na engleskom ili francuskom jeziku. Obim rezimea ograničen je na jednu stranicu.

Ukoliko autor insistira na objavljivanju članka na nekom od stranih jezika, dužan je dostaviti rezime na crnogorskom jeziku.

4. Rukopise dostavljati najmanje u jednom primjerku i u elektronskoj formi (CD, e-mail...) na e-mail adresu Glavnog i odgovornog urednika dr Branislava Radulovića - upcg.cg@gmail.com

Radove slati uz dostavljanje sljedećih podataka: ime i prezime autora, zvanje, mjesto rada i broj kontakt telefona.

5. Manuskripti i digitalni zapisi se ne vraćaju.

6. Fusnote unositi na dnu stranice na kojoj se nalaze, vidno odvojene od ostalog teksta. Fusnote obilježavati arapskim brojevima.

7. Ukoliko se u radu jedno djelo istog autora citira u više fusnota koje nijesu neposredno jedna iza druge, iza imena autora, drugi i svaki naredni put upotrijebiti skraćenicu „op.cit” i početna slova naslova citiranog dijela. Ukoliko se jedan rad istog autora citira u fusnotama koje slijede jedna iza druge, poslije prvog navođenja podataka o autoru i radu upotrijebiti skraćenicu „Ibid”.

8. Citiranjem treba obuhvatiti: ime i prezime autora, naziv djela, mjesto i godinu izdavanja djela, naziv izdavača ili naziv glasila i broj citirane strane.

9. Citiranje sudskih odluka treba da sadrži: vrstu odluke, broj i datum, naziv suda.

10. Sudska praksa treba da sadrži izvedenu sentenciju sa kratkim obrazloženjem uz navođenje suda, broja i datuma odluke.

11. Dostavljanje rukopisa koji sadrži autorski prilog smatra se ponudom autora, a objavljivanje teksta prihvata od strane izdavača.

12. Redakcija časopisa „Pravni zbornik” zadržava pravo korekture teksta.

Izlazak „Pravnog zbornika” pomogli su:

Ambasada SAD u Podgorici
– Biro Stejt Dipartmenta za borbu protiv medjunarodne
trgovine drogom i sprovođenje zakona (INL)

Fondacija Petrović - Njegoš

Autori zadržavaju svoja prava.
Neovlašćeno predstavljanje, snimanje, umnožavanje, stavljanje
u promet ili drugim nezakonitim načinom iskorišćeno autorovo
djelo podliježe građanskoj i krivičnoj odgovornosti

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Centralna narodna biblioteka Crne Gore,
Cetinje

34

ПРАВНИ зборник: часопис за правну
теорију и праксу / главни и одговорни
уредник Бранислав Радуловић. – Год. 1, бр.1
(1993) - Подгорица, (Новака Милошева бб) :
Удружење правника Црне Горе (Подгорица :
Побједа).– 24 цм

Два пута годишње.
ISBN 0350-6630 – Правни зборник
COBBIS.CG-ID 015934978
